

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEÊRLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË.

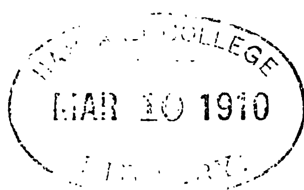
VIERDE DEEL.

AMSTERDAM,

FREDERIK MULLER.

BATAVIA, VAN HAREN, NOMAN EN KOLFF.

1856.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INHOUD.

VERSLAG VAN DE VIJFDE ALGEMEENE VERGADERING VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH INDIË,

GEHOUDEN TE DELFT, DEN 26STEN APRIL 1855, DES VOORMIDDAGS TE 11 UUR.

De heer ROORDA *neemt, bij afwezigheid van den President en den Vice-President, het praesidium op zich en opent de Vergadering.*

De Secretaris leest de Notulen der vorige Vergadering en geeft, namens het Bestuur, een Overzigt van den staat en de werkzaamheden des Instituuts gedurende het afgeloopen jaar 1854/55. (Bijlage A).

De President benoemt twee leden als commissie ter opname van de rekening en verantwoording van het Bestuur gedurende dàt zelfde tijdvak.

De drie aftredende leden van het Bestuur, de HH. J. C. BAUD, J. HOFFMANN *en* J. D. VAN HERWERDEN, *worden herkozen.*

Op eene interpellatie over hetgeen in het Overzigt meêgedeeld is, dat de heer Dr. V. HOËVELL *het vroeger door hem gedane aanbod van een uit te geven werk heeft teruggenomen, antwoordt de Secretaris, dat een verschil tusschen dien heer en hem over de uitgave van dat werk ontstaan en dat genoemde heer niet aan de*

beslissing van het Bestuur wilde onderwerpen, dezen bewogen heeft om zijn aanbod terug te nemen.

Na eenige discussie over de benoeming van leden voor het Bestuur wordt, daar niemand het woord verlangt, de Vergadering gesloten.

BIJLAGE A.

OVERZIGT

VAN DEN

STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

DES

INSTITUUTS,

GEDURENDE HET JAAR 1854/1855.

M. H.

De Bestuurders van het Instituut meenen het tegenwoordig Verslag te mogen beginnen met u omtrent den toestand der Vereeniging te berigten, dat die in vele opzigten gunstig is. Wij kunnen ons, wel is waar, nog niet in zulk eene algemeene belangstelling verheugen, als waarop het Instituut, onzes bedunkens, door zijne strekking aanspraak heeft; maar wanneer wij van den anderen kant zien, hoe zich de werkkring onzer Vereeniging allengs begint uit te breiden en welke vruchten zij in dit jaar weer gedragen heeft; dan twijfelen wij naauwelijks of de belangstelling in haar zal toenemen in verhouding van het goede, dat zij zal tot stand brengen. En voorwaar, ook op deze voorwaarde alleen, dat het aan zijn doel beantwoorde, heeft het Instituut op die belangstelling regt. Doet het dit niet, dan moge geene welwillende ondersteuning zijn bestaan rekken! Doch wij vertrouwen van den wetenschappelijken zin harer leden, dat ieder het zijne zal doen om zulk eene uitkomst te verhoeden!

Het aantal leden van het Instituut is in dit land, in het verloopen jaar, niet noemenswaardig toegenomen. In Oost-Indië is het thans 190. Wij hebben gemeend, wegens de vele moeite, die het den Adjunct-Penningmeester daar te lande, den heer TEENGS, te Batavia, opleverde om

bij het steeds grooter worden van het aantal leden zijne betrekking tot het Instituut te blijven waarnemen, van hem niet langer al dien arbeid te mogen vergen en hebben, na eerst nog een' tijdlang op de meest welwillende wijze door den heer Mr. A. LOUDON, te Batavia, te zijn bijgestaan, thans in de boekhandelaarsfirma VAN HAREN, NOMAN en KOLFF, te Batavia, een' correspondent gevonden, die onze zaken reeds sints eenigen tijd met naauwgezetheid bezorgt.

Het Tijdschrift van het Instituut is in dit jaar weer op dezelfde wijze als vroeger in het licht verschenen. Niets zal de Redactie aangenamer zijn, dan dat zij in staat gesteld worde daaraan in het vervolg wat meerdere uitbreiding te geven.

Van de Werken van het Instituut is niet meer dan het 2de Deel van de *Reis van den heer* SCHWANER uitgegeven, doch de beide Javaansche werken, waarvan wij u in ons vorig Overzigt spraken, naderen hunne voltooijing en twee nieuwe zijn op dit oogenblik ter perse. Daarvan is het eene de *Reis van den scheepsbevelhebber* S. DE VRIES, den grooten ontdekkingsreiziger in de Japansche zeeën, van wiens journaal, dat tot heden onbekend gebleven is, de heer LEUPE een afschrift heeft aangeboden. — Het andere is een herdruk van de *Geo- en Ethnographische Verhandelingen der Natuurkundige Commissie* over Oost-Indië, die voor een aantal jaren, op Gouvernements kosten, te Leiden in eene folio uitgave verschenen zijn. Het Bestuur, van oordeel dat het voor velen wenschelijk moest zijn om zich daarvan eene goedkoopere uitgaaf en in kleiner formaat te kunnen aanschaffen, heeft zich tot de Regering gewend en van haar vergunning verzocht en gekregen om zulk eene uitgaaf te bezorgen, terwijl de schrijver de heer Dr. S. MÜLLER, op zich genomen heeft om dien herdruk met de vruchten zijner sedert opgedane kennis te verrijken. Daarentegen is het uitzigt, u in het vorige Overzigt geopend, op de uitgaaf van een Maleisch handschrift door den heer Dr. VAN HOËVELL, ons tot ons leedwezen weer ontnomen.

De genoemde gelegenheid is niet de eenige geweest, bij welke het Bestuur met het Gouvernement in correspondentie getreden is. In ons vorige Verslag hebben wij u opmerkzaam gemaakt op eene beschrijving en afteekeningen van den Tempel van Boro-Boedoer, door den Heer

WILSEN. Sedert dien tijd zijn ons enkele proeven van zijn merkwaardig werk in handen gekomen. Deze waren van dien aard, dat zij bij ons de vrees hebben doen ontstaan, dat hier en daar de streng wetenschappelijke trouw wel eens aan de fraaijere vormen kon opgeofferd zijn. Daar het nu een' arbeid gold van zulk een' omvang en waar van het nut naauwelijks een ander zijn kan, dan dat hetwelk de wetenschap er uit trekken kan, zoo is het ons voorgekomen van onze roeping te zijn om het Gouvernement met onze beschouwing dienaangaande bekend te maken. De inmenging, die wij ons in deze zaak veroorloofd hebben, is zeer gunstig opgenomen, en wij mogen met vertrouwen verwachten, dat de voorstellen hieromtrent door ons in het belang der zaak gedaan, met een goed gevolg zullen bekroond worden.

De belangstelling die de Regering in oudheidkundige studiën als deze getoond heeft, is vóór ons aanleiding geweest tot een ander voorstel. Want buiten de ruïnen van den grooten tempel van Kedoe zijn er nog vele andere, vooral over oostelijk Java verspreid, waarvan deze meer, geene minder de aandacht der oudheidkundigen getroffen hebben. Tot deze behooren ook de bouwvallen der stad Singosari. Zij kwamen ons belangrijk genoeg voor om de aandacht der Regering thans ook daarop te vestigen. Wij hopen dat er geen zwarigheden zullen bestaan om met Singosari voort te zetten, wat met Boro-Boedoer begonnen is, en vleijen ons dat de onderzoekingen eenmaal op de eerstgenoemde plaats in het werk te stellen voor de andere in wetenschappelijk belang niet zullen onderdoen.

Er is nog meer. Het Bestuur is ernstig bezig om zich het lot der bestaande ethnographische verzamelingen hier te lande aan te trekken, in zoo ver zij geacht kunnen worden tot zijnen werkkring te behooren. Veel kunnen wij u daaromtrent hier ter plaatse niet mededeelen. Alleen zij hier gezegd, dat wij met onze bemoeijingen dit op het oog hebben, dat eenmaal een enkel Oost-Indisch Etnographisch Museum verrijze, waarin de tot dus ver verspreide schatten bijééngebragt moeten worden en op zulk eene wijze aangevuld en gecompleteerd, dat wij eenmaal den vreemden daarin tot voorbeeld mogen zijn, en niet meer zij ons.

In den laatsten tijd is onze hoop opgewekt, dat in onze betrekking

tot de Regering het initiatief niet altijd van onzen kant zal behoeven genomen te worden. Van wege de Hooge Indische Regering is namelijk onze medewerking gevraagd tot de uitgaaf van belangrijke stukken in het Archief te Batavia aanwezig. Hoedanig die medewerking zijn zal en welke stukken wij voornamelijk van daar verwachten mogen is ons zelf tot nog toe niet volkomen duidelijk; maar in allen geval komt ons het voorstel zoo belangrijk voor, dat wij gemeend hebben u de kennis daarvan, ook bij de nog bestaande onzekerheid, niet te mogen onthouden.

Ook heeft er zich in het afgeloopen jaar eene zeer gewenschte betrekking gevestigd tusschen het Instituut en het *Ned. Bijbelgenootschap*. Op het aanbod van het eerstgenoemde om de publicatie op zich te nemen van die literarische producten, die dat Genootschap van zijne afgevaardigden in O. I. ontving en die minder tot zijnen werkkring behoorden, waarom er dan ook voor dat Genootschap zwarigheden bestonden om die uitgave zelf op zich te nemen; is aan het Instituut verzocht geworden om *Bataksche lettertijpen* te doen vervaardigen, ten einde in staat te zijn om hetgeen de heer NEUBRONNER VAN DER TUUK, die reeds sints eenigen tijd als afgevaardigde van het Bijbelgenootschap onder de Bataks werkzaam is, op het gebied van Bataksche taal- en letterkunde praesteerde, eerlang wereldkundig te maken. Dank zij de hulp van den heer MILLIES, die zich al vroeger veel op het Bataksch had toegelegd, zijn wij daarmede naar wensch geslaagd, en heeft de heer TETTERODE, te Rotterdam, een stel tijpen voor die taal gereed gemaakt, waarvan in een volgend nommer onzer Bijdragen het begin eener *Bataksche Spraakkunst* van genoemden Batta-loog, eene proeve zal bevatten.

En hiermede, M. H., hebben wij u van den staat en de werkzaamheden des Instituuts in het afgeloopen jaar een verslag gegeven, zoo als gij dit als leden dezer Vereeniging verlangen moogt. Volgt den spreker thans nog eenige oogenblikken, wanneer hij uw oog van onze Vereeniging af op het ruime veld wil rigten, dat onze schoone bezittingen voor elk ter beoefening van Taal- Land- en Volkenkunde aanbieden. Heeft het in dit jaar een rijken oogst opgeleverd, of is het een schraal jaar geweest?

Beginnen wij met de aardrijks- en volksbeschrijving van de

O. Indische eiland-zee, dan begroeten wij met ingenomenheid "Borneo's Wester-afdeeling" van den heer VETH. Het is een werk dat aan rijkdom en degelijkheid van inhoud een' stijl paart, die zelfs de meest dorre onderwerpen tot in bijzonderheden behandelt zonder te vermoeijen, en die met een gloed van kleuren en tinten van alles bekoorlijke schilderijen weet op te hangen. Het is een klassiek werk voor dat gedeelte van Borneo. Het tweede en laatste deel zien wij begeerig te gemoet. Weinig minder verheugde ons de verschijning van het eerste gedeelte des derden deels van de *Reis over Java, Madura en Bali*, van den heer VAN HOËVELL, waardoor onze hoop weder opgewekt is dat wij dit werk eenmaal voltooid zullen zien. Even langzaam gaat de uitgaaf voort van de *Javasche Oudheden* en van de *Oost-Indische Tijpen* van den heer VAN PERS, die beide bij den heer MIELING uitkomen; maar voltooid werden in dit jaar die andere tijpen, ik bedoel die van den heer HARDOUIN, met tekst van W. L. RITTER, die, zoo al niet in formaat, dan toch in schoonheid met de eerstgenoemden kunnen wedijveren.

Een aantal bijdragen voor Land- en Volkenkunde leverden in dit jaar de periodieke werken. Over Java is mij slechts een *Togtje, in* 1828 *door de Vorstenlanden gedaan*, bekend geworden, dat in het Tijdschrift voor den Oost-Indischen Archipel en Oostelijk Azië is uitgegeven, hetwelk te Singapore uitkomt. Belangrijker is een stukje van gansch anderen inhoud, te weten *over de Titels en daaraan verbonden insigniën, voorregten* enz. *van de Javaansche grooten te Soerakarta*, door den heer C. F. WINTER (Tijdschrift van het Batav. Genootschap). Ook mag ik niet onvermeld laten de *Javaansche Schetsen*, voorkomende in het laatst uitgekomen nommer van ons Tijdschrift, ofschoon eene vertaling uit een blad, dat reeds in 1852 werd uitgegeven. Over Sumatra deelden wij in ons Tijdschrift belangrijke onderzoekingsreizen mêe van D^r^. S. MÜLLER. Over het eiland Engano vonden wij een verslag in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, en eene oude "bevinding" van dat eiland deelden wij, aan het einde eener beschrijving van de Westlijke Kusten van het eiland Sumatra, mede is het onze, beide reeds daardoor belangrijk, dat uitvoeriger berigten omtrent Engano tot dusver ontbraken. Over de Residentie Riouw schreef E. NETSCHER een allerbelangrijkst stuk

(Tijdschr. van het Batav. Genootschap). Over Borneo heb ik slechts weinig bijzonders gelezen in het verhaal van een' kruistogt in 1846, door een Engelsch vaartuig, gedaan langs de Noord-westkust (Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia). De zendeling DONSELAAR gaf in ons Tijdschrift eene beschrijving van de afdeeling Bonthain en Boelekomba, op het zuidelijk uiteinde van Celebes, en in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap zijn omtrent de rijkjes Tamboekoe en Banggaai meer uitvoerige berigten meêgedeeld, dan die wij in het werk van den Kolonel VAN DER HART ontvangen hadden. Een zeer interessant stuk, dat op het Gouvernement Makasser betrekking heeft, zijnde eene memorie van D. F. LIEDERMOY, in 1838 geschreven, is onder den titel van *Nijverheid op Celebes* opgenomen in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Over de Molukken kwam mij niets ter kennisse dan twee statistieke beschrijvingen, in het Tijdschrift van het Batav. Genootschap, eene van de Aroe — waarbij eene andere in het Singapoersche Tijdschrift naauwelijks in aanmerking kan komen — en eene van de Zuidwester Eilanden, — die in de jongste aflevering van het Tijdschrift van Nederl. Indië (April 1855) insgelijks beschreven zijn, — terwijl de heer WILLER in dat zelfde Tijdschrift een artikel aan Boeroe wijdde tot het onderzoek in hoever dit eiland voor exploitatie geschikt mag gerekend worden. Men zou hier bij kunnen voegen eene oude beschrijving van Banda en eene van Amboina, beide in onze Bijdragen opgenomen, en twee reizen in dezelfde streken door den heer C. P. DE BRAUW, wel is waar in zeemanstaal voor zeelieden geschreven, maar die ook de geograaf niet zonder nut zal doorbladeren (in de "Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het Zeewezen enz., door J. SWART"). — Over Timor eindelijk ontvingen wij slechts een *Overzigt van den handel te Koepang in* 1853. — Een stuk over den *Zeeroof in de Ind. Archipel in* 1852 *en* 1853 mag hier niet met stilzwijgen voorbijgegaan worden. De beide laatste stukken staan in het Tijdschr. van het Batav. Genootschap.

Overgaande op taalkundig gebied, heb ik te wijzen op den Javaanschen tekst van het Dichtstuk *Angling Dermo*, uitgegeven door den heer WINTER te Soerakarta, in het 25ste Deel der Werken van het Bataviaasch Genootschap. Wie die *Angling Dermo* was kunnen wij gewaar

worden uit het werk van RAFFLES. Hij regeerde tien gelukkige jaren over Melawa-Pati, werwaarts hij met een groot aantal kolonisten uit het rijk Ngastina verhuisd was. Toen werd hij waanzinnig door den dood zijner gade en veranderde in een' witten vogel. Doch welk verdienstelijk man die A. D. moge geweest zijn, het was toch eene teleurstelling dat wij in het genoemde deel van de Werken van het B. G. de *Brata-Joeda* niet vonden, welk dichtstuk wij, naar hetgeen daarvan in het vorige deel gezegd was, met regt daarin verwacht hadden. — Voorts werd de Maleische litteratuur verrijkt met een Gedicht van den beroemden letterkundige RADJA ALI HADJI van Riouw [1], getiteld *De 12 Spreukdichten*, met vertaling en aanteekeningen uitgegeven door E. NETSCHER in het Tijdschrift van het B. G. Eindelijk ontvingen wij dezer dagen een *Nederduitsch-Maleisch Woordenboek* van Prof. P. P. ROORDA VAN EYSINGA, getuige van 's mans ijver en lust om voortdurend werkzaam te zijn in een vak, waarin hij reeds zooveel praesteerde.

Op oudheidkundig terrein is onze kennis van overblijfsels uit den voor-Mohammedaanschen tijd uitgebreid geworden door enkele beschrijvingen. Eene is van de ruïne *Tjandi-Pari*, in de residentie Soerabaja, digt bij de grenzen van Pasoeroean, door J. HAGEMAN; eene andere van de *kampong Tjandi*, eene plaats in Djasinga (Buitenzorg), waar de inwoners, die daar overigens, treffend genoeg, als zeer strenge Mohammedanen bekend staan, bij een achttal steenen offeren, in drie van welke de heer

---

[1] Een ander gedicht van dezen auteur, getiteld *Hikajat Soeltan Abdelmoeloek*, is uitgegeven in het Tijdschrift voor Ned. Indië, door den heer P. P. ROORDA VAN EYSINGA. De heer NETSCHER noemt den schrijver een' broeder van den tegenwoordigen Onderkoning van Riouw, maar de heer ROORDA VAN EYSINGA maakt van hem den Onderkoning zelf, en geeft hem, ofschoon in de brieven, welke hij van hem ontving en die hij meêdeelt, die titel niet voorkomt, op het Maleische titelblad, dat hij voor het gedicht heeft doen plaatsen, dien titel toch. Onze Maleische schrijver is de zoon van Radja AHMED en kleinzoon van Radja HADJI, den beroemden Onderkoning van Riouw. De tegenwoordige Onderkoning, die ook ALI heet, is de zoon van den Onderkoning Radja DJAFAR en ook kleinzoon van Radja HADJI. Tenzij men dus onder zonen en broeders nu en dan ook schoonzonen en schoonbroeders moete verstaan, is ook de opgave van den heer NETSCHER niet juist en in tegenspraak met hetgeen hij in zijne beschrijving van Riouw van de verwantschap der opvolgende Onderkoningen heeft meêgedeeld.

FRIEDERICH, die de plaats beschrijft, terstond Hindoebeelden herkende. De heer VAN ROSENBERG gaf ons, in het Tijdschr. van het B. Gen., hetzelfde waar ook de beide vorige stukken in te vinden zijn, zeer belangrijke afbeeldingen, met eene beschrijving, van *ruïnen in Padang-lawas* (Sumatra). In ons Tijdschrift heeft ons medelid, de heer C. LEEMANS, gehandeld over den Prambananschen *Tempel van Loro Djongrang*, naar aanleiding van eene oude beschrijving — van 1733 — en van een plan van dien zelfden tempel door den Majoor CORNELIUS, in de laatste jaren der vorige eeuw opgenomen, in verband beschouwd met het nieuwste dat ons door den heer BRUMUND, in zijne Indiana, van den tegenwoordigen staat dier ruïnen is bekend geworden.

In het Tijdschrift van het B. G. vinden wij wederom eene, ditmaal zeer korte, inscriptie, uitgelegd door den heer FRIEDERICH, maar de berigten, die elke aflevering van dat Tijdschrift besluiten, belooven ons vooral op dit gebied spoedig eenen rijken oogst. En inderdaad, de laatst ontvangen nommers hebben onze verwachting niet teleurgesteld. Wij vinden daarin eene uitvoerige verklaring van de *Inscriptiën van Kawali* (Tjeribon) en eenige voorloopige mededeelingen omtrent die van *Djamboe*, beide van den laatstgenoemden schrijver. Het belangrijke dezer laatste is, dat zij in zuiver Sanskrit is vervat, zoo als er nog maar eene op Java bekend is. De andere is met den bekenden *Batoe toelis* de eenige van dien aard, die in de Soenda-landen ontdekt is. Beiden vindt men ze reeds in het werk van RAFFLES beschreven, maar die van Djamboe is eerst onlangs door den heer RIGG gevonden. Nog een paar stukjes van den heer FRIEDERICH, in hetzelfde Tijdschrift, behooren hier genoemd te worden, *Aanteekeningen op het*, u reeds bekende, *stuk over Boro-Boedoer, door* F. C. WILSEN, en, wil men? iets over het oorspronkelijk *schrift der Maleijers*. Men weet dat het Maleisch tegenwoordig met Arabische karakters geschreven wordt, maar deze zijn natuurlijk eerst ingevoerd toen de Mohammedaansche godsdienst veld won. Hadden de Maleijers vroeger een eigen letterschrift? De schrijver meent van ja, en vindt grond voor zijn gevoelen in de omstandigheid, dat er nog heden bij verschillende Sumatraansche volken een eigen alphabet gevonden wordt en de Maleijers zelve in de Palembangsche binnenlanden zich van het *Ren-*

tjongsche[1], en niet van het Arabische letterschrift bedienen. Het doet mij leed dat ik het werk niet ken, naar aanleiding waarvan dit stukje geschreven werd, t. w. eene Nederduitsche vertaling van W. ROBINSON's *Attempt to elucidate the principles of malayan ortography*, door E. NETSCHER.

Met eene van de laatste mailgelegenheden is ons, te gelijk met een eerste nommer van de *Javaansche Courant*, die te Soerakarta door de H. H. HARTEVELD en C°. gedrukt wordt, een van dezelfde drukkerij afkomstige prospectus gezonden van eene soort van Javaansch Leeskabinet, dat de Heer G. WINTER, onder den titel van *Poespitå Mòntjå Warnå*, in tweemaandelijksche afleveringen zal uitgeven. Voegt men daarbij den *Almanak*, daar ik reeds verleden jaar van melding maakte, en waarvan wij nu den tweeden jaargang ontvingen, welks meerdere uitvoerigheid, als behelzende eenige hoofdstukken over Javaansche tijdrekenkunde, zeer duidelijk voor de Javanen beschreven, wij met genoegen opmerkten; — dan ligt het voor de hand om uit den bloei van deze drie oorspronkelijke Javaansche Tijdschriften de beste gevolgtrekkingen te maken ten opzigte der Javaansche bevolking zelve.

Wij hebben thans nog meê te deelen wat er in dit jaar gedaan werd voor de geschiedenis, met betrekking tot onze Koloniën. Zie hier wat op dit veld door onze Bijdragen geleverd is. De geschiedkundige onderwerpen, die het derde Deel van dat Tijdschrift bevat, zijn: een *Rapport van* RYKLOF VAN GOENS *over de Kaap de Goede Hoop*, geschreven in 1657; *Stukken betrekkelijk Bandjermasin* van nog een twintig jaar vroeger, uit welke het blijkt, dat reeds in 1635 tusschen den Gouverneur-Gen. HENDRIK BROUWER en den Vorst van Martapoera een contract gesloten is, dat aan den schrijver van bovenvermeld werk over Borneo onbekend is gebleven; eindelijk eene *Beschrijving van de belegering van Batavia in de jaren* 1628 en 1629, door een' ooggetuige. Men kan hier bijvoegen een rapport van den Predikant J. HEURNIUS, *over de eilanden Ende en Bali, met betrekking tot de verkondiging van de Christelijke Godsdienst*. Het Tijdschrift voor Ned. Indië bevat nieuwe bijdragen voor de *Geschiedenis van Celebes*, zoowel in vroeger als in later tijd, en een verslag der *Expeditie in*

[1] De schrijver zegt *Redjang*-schrift, hetgeen, volgens de door hem zelven aangehaalde plaats uit het werk van den heer DE STURLER over Palembang, niet juist is.

Tjeribon in 1818. Op dit terrein ontmoeten wij ook het Indisch Genootschap, dat in zijne *Handelingen en Geschriften*, waarvan dezer dagen de eerste aflevering des tweeden jaargangs verscheen, een schat besluit voor historiële kennis, in eene reeks van levensschetsen van mannen, die zich voor Nederland's Koloniën verdienstelijk gemaakt hebben. De namen, welke door deze schetsen een nieuw belang gekregen hebben, zijn die van VAN DER CAPELLEN, DU BUS, DE EERENS, MERKUS, BRUCE, RIJK, VAN GEEN, MAYOR, GOLDMAN, WICHERS, MULLER, SCHWANER, JACOBSON, NEDERBURGH, DAENDELS, V. D. BOSCH, MICHIELS, ROEPS, CHAMBRY, BESIER, FALCK, VAN ALPHEN, PIETERMAAT, PRAETORIUS, VALCK en DE SALIS.— In het laatste deel der Werken van het Bat. Genootschap komt eene *Geschiedenis* voor *van dat Genootschap*, van de oprigting tot tegenwoordig. In het reeds meermalen genoemde Tijdschrift door dat zelfde ligchaam uitgegeven, gaat de heer HAGEMAN voort met het geven zijner *Geschiedenis van Java* en van chronologische onderzoekingen, en is een stukje getiteld *de vrijhaven van Riouw in* 1833 voor de geschiedenis dier vestiging van veel belang; terwijl in het laatst ontvangen nommer de heer STEYN PARVÉ de opkomst van de secte der *Padries* op Sumatra, grootendeels volgens mondelinge mededeelingen, op zulk eene wijze beschrijft, dat wij verlangend naar het vervolg van dat stuk uitzien.

En hiermede heb ik mijne optelling volbragt. Als ik van de *Natuurkundige Wetenschappen* en andere gezwegen heb, dan is het omdat die minder regtstreeks tot de werkkring van ons Instituut behooren, ofschoon zij in geenen deele er buiten gesloten mogen geacht worden. Ik hoop echter in een volgend Verslag ook dezen in mijne opgaven regt te doen wedervaren.

Ik heb gezegd.

J. PIJNAPPEL GZ.,
Secretaris.

NAAMLIJST DER LEDEN IN NEDERLAND

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH-INDIE.

BESCHERMHEER:

Z. M. DE KONING.

LEDEN DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.

DE HEEREN.

J. C. BAUD, te 's Gravenhage.
Mr. H. J. VAN BUREN, te Rotterdam.
P. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD, te Amsterdam.
DUDOK VAN HEEL, te Amsterdam.
E. L. JACOBSON, te Rotterdam.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS, te 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, te Utrecht.
C. F. PAHUD, te 's Gravenhage.
P. VAN REES, te 's Gravenhage.
J. J. ROCHUSSEN, te 's Gravenhage.
H. VAN RYCKEVORSEL, te Rotterdam.
D. SCHELTEMA, Haarlem.
Dr. G. SIMONS, te Delft.
J. SPENGLER, te Amsterdam.
H. STOLTE, te 's Gravenhage.
Dr. C. J. TEMMINCK, te Leiden.
P. VAN VLISSINGEN, te Amsterdam.
G. VRIESE, te Amsterdam.
A. L. WEDDIK, te 's Gravenhage.
A. DE WILDE, op den Huize Pijnenburg, bij Zoestdijk.

GEWONE LEDEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendelinggenootschap.

DE HEEREN.

D. VAN AALST, te Neêrbosch bij Nijmegen.
Jhr. E. VAN ALPHEN, te 's Gravenhage.
H. A. BAKE, te Utrecht.
A. BAKKER, te Rotterdam.
G. L. BAUD, te 's Gravenhage.
A. J. BIK, te Amsterdam.
F. W. C. BLOM, te Rotterdam.
D. J. H. BOELLAARD, te 's Gravenhage.
J. P. BORST, te 's Gravenhage.
G. C. BOSCH REITZ, te Amsterdam.
P. D. BOSSCHER, te Amsterdam.
A. A. BUYSKES, te 's Gravenhage.
J. H. W. LE CLERCQ, te 's Gravenhage.
J. A. CLIGNETT.
F. D. COCHIUS, te Breda.
J. W. F. Baron COLLOT D'ESCURY, te Leiden.
J. C. A. DIEDERICHS, te 's Gravenhage.
J. W. C. DIEPENHEIM, te 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, te Nijmegen.
Mr. L. C. D. VAN DYK, te Amsterdam.
F. C. ENGELBRECHT, te Delft.
H. P. FOCQUIN, te Utrecht.
F. G. FONTEIN, te Haarlem.

J. G. A. GALLOIS, Loo, bij Apeldoorn.
W. C. E. Baron DE GEER, te Utrecht.
Jhr. GEVERS VAN ENDEGEEST, te 's Gravenhage.
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, te 's Gravenhage.
C. F. M. DE GRYS, te Leiden.
G. J. F. GUFFROY, te Delft.
P. C. G. GUYOT, te 's Gravenhage.
J. HAGEN, te Delft.
A. HALBERSTADT, te Leiden.
W. C. HAPPÉ, te Amsterdam.
C. E. HASSELMAN, te Zoelen.
J. J. HASSELMAN.
J. C. W. Baron VAN HEECKEREN TOT WALIËN, te Delft.
C. VAN HEEL, te 's Gravenhage.
A. H. HELBACH, te Delft.
J. D. VAN HERWERDEN, te 's Gravenhage.
W. HESTER.
G. J. HEYLIGERS, te Zalt-Bommel.
H. HIEBINK, te Rotterdam.
Dr. W. R. Baron van HOËVELL, te 's Gravenhage.
Prof. J. HOFFMANN, te Leiden.
Prof. P. HOFSTEDE DE GROOT, te Groningen.
Dr. J. J. DE HOLLANDER, te Breda.
H. HOPE LOUDON, te 's Gravenhage.
P. JEEKEL, te 's Gravenhage.
Dr. F. JUNGHUHN, te Leiden.
Prof. T. W. J. JUYNBOLL, te Leiden.
Mr. S. KEYZER, te Delft.
Mr. H. J. KOENEN, te Amsterdam.
H. T. KRABBE, te 's Gravenhage.
H. M. LANGE, te Wageningen.
Dr. C. LEEMANS, te Leiden.
Mr. J. A. A. LEEMANS, te Warmond.
D. LENTING, te Zeist.
G. MAAS GEESTERANUS, te Delft.
Mr. L. METMAN, te 's Gravenhage.
H. J. DE MEYIER, te 's Gravenhage.
E. P. DE MONCHY, te Amsterdam.
F. MULLER, te Amsterdam.
J. F. W. VAN NES, te 's Heerenberg.
Dr. G. K. NIEMANN, te Rotterdam.
A. NOTTEBOHM, te Rotterdam.
L. M. F. PLATE, te 's Gravenhage.
Mr. G. C. POELMAN.
Dr. J. PYNAPPEL GZ., te Delft.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD, te 's Gravenhage.
Jhr. J. O. RENDORP.
C. J. RIESZ, te 's Gravenhage.
W. A. ROEST, 's Gravenhage.
Prof. T. ROORDA, te Voorburg.
C. RUEB, te Rotterdam.
C. RUEB CZ., te Rotterdam.
J. A. A. SANTHAGENS, te Amsterdam.
J. E. SAPPORTAS, te 's Gravenhage.
W. A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, te 's Gravenhage.
G. P. SCHIMPF, Suriname.
Dr. H. SCHLEGEL, te Leiden.
Jhr. J. G. O. S. VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT.
G. DE SERIÈRE, te Amersfoort.
J. W. H. SMISSAERT, te 's Gravenhage.
L. Graaf VAN LIMBURG STIRUM, te Oosterhout.
Jhr. H. J. J. L. RIDDER DE STUERS, te Maastricht.
W. L. DE STURLER, te Leiden.
Y. D. C. SUERMONDT, te Utrecht.
J. F. THIEL, te Amsterdam.
Mr. R. C. B. DE VAYNES VAN BRAKEL, te Arnhem.
Q. M. R. VER-HUELL, te Arnhem.
Prof. P. J. VETH, te Amsterdam.
L. VITALIS, te 's Gravenhage.
Prof. G. W. VREEDE, te Utrecht.
A. VROLIK, te 's Gravenhage.
Mr. W. WINTGENS, te 's Gravenhage.
Mr. J. O. WIJNMALEN, te Utrecht.
R. ZELLNER, te 's Gravenhage.

NAAMLIJST DER LEDEN IN NEDERLANDSCH INDIË

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEÊRLANDSCH-INDIË.

LEDEN DONATEURS.

Zijne Excellentie Mr. A. I. DUYMAER VAN TWIST, te Buitenzorg.
Jhr. J. C. REYNST, te Batavia.
Mr. C. VISSCHER, te Batavia.
J. J. BREYMAN, te Kediri.
J. C. VAN HEUSDE, te Padang-pandjang.
Jhr. J. F. HORA SICCAMA, te Batavia.
H. M. LE ROUX, te Kediri.
H. A. VAN DER POEL, te Besoeki.
Mr. A. PRINS, te Buitenzorg.
RADEN MAS ADIPATI ARIO DJOJO DININGRAT, te Kediri.
RADEN SALEH, te Batavia.
P. J. C. SAAYMANS, te Keboemen.
J. C. VAN SCHUYLENBURCH, te Padang.
Dr. C. SWAVING, te Batavia.
F. W. SYTHOFF, te Besoeki.
J. C. TEENGS, te Batavia.
C. M. VISSER.

GEWONE LEDEN.

J. P. C. RULOFFS, te Batavia.
Mr. P. MYER, te Batavia.
P. J. B. DE PEREZ, te Batavia.
A. H. W. Baron DE KOCK, te Batavia.
J. E. AKKERINGA, op Bangka.
T. AMENT, te Batavia.
AQUASI BOACHI, te Buitenzorg.
A. J. BAKE, te Batavia.
H. P. BARKMEIJER, te Batavia.
Mr. W. A. BAUD, te Djati-nangor.
Mr. J. W. S. VON BAUMHAUER, Preanger-Regentschappen.
D. B. BERENDS, te Tjeribon.
M. G. L. VAN DEN BERGH, te Tebing-tinggi.
F. BEIJERINCK, te Madioen.
H. C. BEKKING, te Buitenzorg.
J. G. G. BIERHAUS, te Batavia.
J. TH. BIK, te Batavia.
J. BLOK, te Bengkoelen.
C. J. BOSCH, te Banjoewangi.
P. F. BOSCH, te Batavia.
F. C. E. U. BOUDIER, te Fort de Kock.
Mr. L. G. BOURICIUS, te Amboina.
G. A. BOUTMY, te Batavia.
Mr. W À BRAKEL REIGER, te Samarang.
P. M. VAN MEETEREN BROUWER, te Pasoeroean.
Mr. P. BRUNSVELD VAN STULTEN, te Batavia.
Mr. L. A. P. F. BUIN, te Batavia.
F. W. O. G. VON BULOW, te Fort de Kock.
D. A. BUYN, Bagelen.

F. BUYN, te Banjoemas.
H. D. CANNE, te Kediri.
W. CANNEMAN, te Ledok.
C. CASTENS, te Patjitan.
F. M. G. VAN CATTENBURCH, te Koepang.
C. E. LE CLERCQ, te Batavia.
P. P. DE CLOUX, te Tebing-tinggi.
J. A. COBLYN, te Samarang.
C. C. L. VAN COEVORDEN, te Tenara.
A. B. COHEN STUART, te Soerakarta.
J. CONRAD, te Sambas.
Mr. J. H. COSTER, te Soerabaja.
Mr. M. P. A. COSTER, te Batavia.
J. H. VAN DER CRAB, te Pasoeroean.
J. CRAMER, Sumatra's Westkust.
S. VAN DEVENTER JSZ., te Pasoeroean.
Mr. B. J. VAN DIJK, te Tagal.
J. VAN DER EB, te Pasoeroean.
Mr. R. A. EEKHOUT, te Batavia.
JB. VAN ES, Preanger-Regentschappen.
Mr. G. F. ESSERS, te Soerabaja.
C. J. VAN EWENS, te Willem I.
H. C. VAN EYBERGEN, te Amboina.
J. BAART DE LA FAILLE, te Batavia.
J. C. FRAISSINET, te Padang.
E. FRANCIS, te Batavia.
M. A. J. GAILLARD, te Japara.
Dr. A. L. GASTMANN, te Herwijnen.
J. P. F. GERICKE, Banjoemas.
Mr. P. S. GERLINGS, te Samarang.
G. F. GILTAY, te Soerabaja.
A. P. GODON, Mandheling en Angkola.
Mr. B. VAN GOENS.
P. N. GOETZEE, te Tjeribon.
Jhr. C. F. GOLDMAN, te Ternate.
W. J. VAN DE GRAAFF, te Batavia.
Jhr. Mr. J. GRAAFLAND, te Batavia.
C. DE GROOT, te Buitenzorg.
J. GRUDELBACH, te Makassar.
J. F. HAASE, te Madioen.
H. H. HAASE, te Demak.
J. HAGEMAN JCZ., te Soerabaja.
H. DE HART, te Alaban.
Dr. D. L. VAN HATTEM, te Tjeribon.
W. H. VAN DER HELL, te Toeban.
Jhr. Mr. F. JUNIUS VAN HEMERT, te Batavia.
Mr. G. T. H. HENNY, te Pamalang.
Mr. W. A. HENNY, ter Westkust van Sumatra.
Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, te Batavia.
P. J. C. VAN HOU SCHITTHOUW, te Fort de Kock.
Mr. C. HULTMAN, te Batavia.
H. C. HUMME, te Salatiga.
A. J. F. JANSEN, te Menado.
P. JANSZ, te Samarang.
W. A. JELLINGHAUS, te Ambarawa.
Jhr. C. L. DE JONGE, te Kadoe.
F. H. KELFKENS, te Bandjermasin.
A. E. KLÄRING, te Djokjokarta.
H. KLEYN VAN DE POLL, te Poerwodadi.
F. J. KNOOPS, te Tjeribon.
J. KOCH, te Sambas.
G. J. C. KOLFF, te Batavia.
J. F. W. A. LANGEN, te Tjeribon.
W. DE LANOY, te Poea-datar.
P. M. VAN LAREN, te Samarang.
Mr. F. F. L. U. LAST, te Batavia.
Jhr. Mr. H. J. W. VAN LAWICK VAN PABST, te Krawang.
J. C. DE KOCK VAN LEEUWEN, te Batavia.
Mr. A. LOUDON, te Batavia.
Mr. J. LOUDON, te Batavia.
G. R. LUCARDIE.
T. R. N. LUCASSEN, te Batavia.
J. J. MEDER, te Tjeribon.
R. MELBOURN, te Batavia.
P. Baron MELVILL VAN CARNBEE, te Batavia.
P. W. MENU, te Batavia.
J. MILLARD, te Langsé.
C. MOGGE POUS, te Soerabaja.
G. E. DE MOL, te Fort te Kock.
T. DE MOLL VAN OTTERLOO, te Rembang.
A. E. VAN DER MOOLEN, te Probolingo.
C. VAN DER MOORE, te Pekalongan.
Mr. S. C. J. W. VAN MUSSCHENBROEK.
A. L. H. A. NAGEL.
Mr. S. C. H. NEDERBURGH, te Batavia.
E. NETSCHER, te Batavia.
C. W. F. NEYS, te Kediri.
F. N. NIEUWENHUYSEN, te Probolingo.
Mr. K. H. NOLTHENIUS, te Batavia.
Mr. U. J. HUBER NOODT.
Dr. P. L. ONNEN, te Soerabaja.

J. A. W. VAN OPHUYSEN, XIII en IX Kotta's.
W. VAN OS, te Bandjermasin.
PANGERAN ARIO TJONDRO NEGORO, te Demak.
Mr. D. L. F. DE PAULY, te Batavia.
J. J. PEETERS, te Sambas.
J. K. H. PHITZINGER, te Tjeribon.
G. J. P. VAN DE POEL, te Pekalongan.
M. J. POOL, te Lasem.
W. POOLMAN, Batavia.
RADEN ADIPATI ARIO DANOE NINGRAT, te Magelang.
Jhr. Mr. W. F. RENDORP.
G. H. RENSING, te Batavia.
A. E. REYNST, te Fort de Kock.
S. E. W. ROORDA VAN EYSINGA, te Soerabaja.
Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP, te Soerabaja.
E. H. M. RUDOLPH, te Probolinggo.
D. F. SCHAAP, Kedoe.
J. SCHÄFER, te Willem I.
Mr. C. W. H. VAN SCHELLE, te Batavia.
S. D. SCHIFF, te Batavia.
T. F. SCHILL, te Batavia.
W. SCHMINCK, te Saparoea.
G. C. SCHONK, te Rembang.
M. SCHRANT, te Soerabaja.
TH. SCHUURMAN JZ., te Samarang.
Mr. F. H. E. SCHUSLER, te Batavia.
P. J. G. SEM, te Padang.
J. H. DE SENERPONT DOMIS, te Ngawi.
P. SEVERIN, te Bengkoelen.
J. C. A. SIMON THOMAS, te Batavia.
N. D. VAN SLYPE, te Samarang.
F. C. L. C. J. SPANGENBERG, Sumatra's Westkust.
J. W. C. VAN STEEDEN, te Banda.
Jhr. F. V. A. Ridder DE STUERS, te Batavia.
Mr. A. J. SWART, te Batavia.
J. VAN SWIETEN, Sumatra's Westkust.
R. SYMONS, te Gendeng.
A. THYSSEN, te Willem I.
Mr. J. S. TRIP, te Batavia.
R. SLEESWYK VEENSTRA, te Batavia.
J. P. VELDEN, te Bandjermasin.
A. VAN DER VEN, te Bandjermasin.
Mr. L. J. J. VERENET, te Samarang.
J. C. T. VIGELIUS, Westk. van Sumatra.
J. G. C. A. DE VOGEL, te Demak.
J. VAN VOORTHUYSEN, te Paja-kombo.
J. VYZELAAR, te Pekalongan.
H. L. VAN BLOEMEN WAANDERS, te Palembang.
J. WILKENS, te Samarang.
A. W. EGTER VAN WISSEKERKE, te Soerabaja.
H. WITTICH, te Batavia.
Jhr. Mr. H. C. VAN DER WYCK, Tjandjoer.
R. J. W. P. WYNMALEN, te Bandjermasin.
ZOETELIEF, te Djokjokarta.
C. L. S. A. M. DE ROY VAN ZUYDEWYN, te Kedong-kebo.

BUITENLANDSCHE LEDEN.

J. CRAWFURD, te Londen.
E. DULAURIER, te Parijs.
H. C. VON DER GABELENTZ, te Altenburg.
T. HORSFIELD, te Londen.
CHR. LASSEN, te Bonn.

BESTUUR.

J. C. BAUD, *President*.
G. SIMONS, *Vice-President*.
J. PIJNAPPEL GZ., *Secretaris*.
G. L. BAUD, *Penningmeester*.
P. G. G. GUYOT. } Leden.
J. D. VAN HERWERDEN. } Leden.

J. HOFFMANN.
C. LEEMANS.
T. ROORDA.
J. W. H. SMISSAERT.
A. L. WEDDIK.
W. WINTGENS.
} Leden.

BIBLIOTHEEK.[1]

BOEKWERKEN.

Werken v. h. Kon. Instituut van Ingenieurs. Beginnende met het jaar 1853.

Werken v. h. Batav. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel 25.

Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, uitgegeven door hetzelfde Genootschap, deel I en II.

Journal of the Royal Asiatie Society of Great-Britain and Ireland.

Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1854.

Bibliotheca Indica, publ. under the superintendence of the Asiatic Society of Bengal, vol. I—X.

Bulletin de la Société de Géographie, 4de série, tome I—IX.

Bataviasche Courant van de jaren 1816 en 1823—1828, en

Javasche Courant van 1829—1838, 1843—1845 (ten geschenke van den Heer J. F. W. VAN NES).

J. CRAWFURD, a Grammar and Dictionary of the Malay language, with a preliminary dissertation, London 1853; 2 volumes.

J. B. J. VAN DOREN, Herinneringen der laatste oogenblikken van mijn verblijf in de Molukko's, 's Grav. 1852.

———————— Twee Episodes uit de geschiedenis van Palembangs hoofdstad, 's Grav. 1853.

———————— Het Delfstoffenrijk van Nieuw-Holland.

———————— Bijdragen tot de kennis der zeden, gewoonten en geaardheid der Chinezen in het algemeen, doch van die op Java en onderhoorigheden in het bijzonder, Utr. 1853.

J. HAGEMAN JZ., Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java, Batav. 1852; 2 deelen.

J. HOFFMAN en H. SCHULTES, Noms indigènes d'un choix de plantes du Japan et de la Chine, Par. 1853 (Extr. du Journ. Asiat. 1852, N°. 10).

---

[1] De werken zijn meest allen geschenken van de Genootschappen, door welke zij worden uitgegeven, of van de schrijvers. Waar dit niet zoo is, is het uitdrukkelijk medegedeeld.

——— De Chinesche Pelgrim Hioeên T'sáng (de Gids, 1858, N°. 12).

J. J. DE HOLLANDER, Manik Måjå, een Javaansch Gedicht (Werken v. h. Batav. Gen., deel XXIV).

C. LASSEN, Indische Alterthumskunde, II, 2; Bonn 1852.

C. LEEMANS, Over steenen wiggen op Java en eenige andere steenen voorwerpen op Borneo gevonden. (Tijdschr. voor Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, uitg. door de 1ste kl. v. h. Kon. Ned. Instit. V. bl. 106).

——— Het algemeen Alphabeth (de Gids, 1855, N°. 3).

W. L. DE STURLER, Voorlezing over de delving van Metalen.

C. DE BRUIJN, Reizen, deel 1, Delft 1698, deel 2, Amst. 1714 (van den heer J. F. W. VAN NES).

J. F. C. GERICKE, Serat Wiwåhå Djarwå (Uit het 20ste deel der Werken van het Bat. Genootschap). *Ten geschenke van Z. E. den Minist. van Koloniën.*

C. F. WINTER, Råmå, een Javaansch Gedicht, naar de bewerking van JOSO DHIPOERO (Uit het 21ste deel dier Werken). *Als boven.*

R. FRIEDERICH, Ardjoena-Wiwaha, een oorspronkelijk Kawi-werk, volgens een Balineesch Manuscript met interlinearen commentarius (Uit het 23ste deel dier Werken). *Als boven.*

Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA, Algemeen Nederduitsch-Maleisch Woordenboek, 's Grav. bij de Gebr. VAN CLEEF, 1855. (*van de Uitgevers*).

KAARTEN, PLATEN, ENZ.

Gravure van het *Eiland Desima*, behoorende in de *Bladen over Japan* van den Heer LEVYSSON. *Geschenk van den Graveur, den Heer* LOBATTO.

Kaart van het *Gouvernement van Sumatra's Westkust*, geteekend door den Heer L. W. BEIJERINCK. *Geschenk van Z. Exc. den Minister van Koloniën.*

Karte von Alt-Indiën zu Prof. CHR. LASSENS Indischer Alterthumskunde.

Afbeelding van een aantal Woekoes, op doek. *Geschenk van den Heer* A. F. H. VAN DE POEL, *Resid. van Grissée.*

Wrettasantjaja. Een Balineesch Handschrift. Gelithographeerd. (Uit het 22ste deel der Werken van het Bat. Gen.). *Ten geschenke van Z. Exc. den Minister van Koloniën.*

Spécimen des caractères de la langue des Bataks, de l'île de Sumatra, gravés et fondus par N. TETTERODE, fondeur en caractères à Rotterdam, sous la direction de Mr. H. C. MILLIES, à Amsterdam. *Twee exemplaren, een van den Heer* MILLIES *en een van den Heer* TETTERODE.

Type Japonais, dites Katakana, gravés et fondus par le même, d'après les dessins de Mr. J. HOFFMANN, à Leide. *Van den Heer* TETTERODE.

Die Sprache der Bugis, Wien 1854. An den K. K. Hof- und Staatsdruckerei. *Van den Heer* MILLIES.

Maduresche Beeldjes, voorstellende de verschillende standen op Madura, in hunne nationale en aangenomen kleederdragt. *Van den Heer* F. N. NIEUWENHUYSEN, *Ads. Resid. van Probolinggo.*

HANDSCHRIFTEN.

1. Jav. HS. van de Kitab Toehpah (uitg. door de Heer S. KEIJZER).
2. Jav. HS. behelzende eene Geschiedenis van Java, beginnende met Adji-Såkå en loopende tot het jaar 1626 der Jav. tijdrekening.
3. Kawi-HS.
4. Verzameling van Chinesche Wetten, in het Nederduitsch.
5. Beschrijving van de Tjandi Sèwoe, door J. CORNELIUS.
6. Javaansche Papieren van verschillenden inhoud, als bijv., de staat des Boedels van den Sulthan AMANGKOE BOEWÅNÅ IV en dergelijke.
7. Eenige afschriften van Maleische Brieven en andere Stukken, betrekking hebbende tot de gebeurtenissen van Palembang in de jaren 1811 en 1812 (uitgeg. in het 1ste Deel van dit Tijdschrift).

3. Ambonse Historie door G. E. RUMPHIUS.

De HSS. 1—8 *zijn herkomstig van wijlen den Heer* N. ENGELHARD *en door den Heer Jhr.* F. E. M. ALPHEN aan het Instituut afgestaan.

9. HS. op lontarbladen, gevonden in de Residentie Kadoe. *Ten geschenke van den Heer* J. C. BAUD.
10. HS. van een Japanschen Tolk, uitgeg. in het 2de Deel van dit Tijdschrift. *Geschenk van den Heer* Prof. J. HOFFMANN.
11. Mal. HS. met Hollandsche letters, van de Hikajat Radja radja Bandjar dan radja Kotaringin. *Geschenk van den Heer* GALLOIS.

VRAGEN,

TER VOLDOENING AAN ART. 27 EN 28 VAN HET REGLEMENT.

Men wordt verzocht de antwoorden duidelijk te onderteekenen, en op te geven, of men, wanneer het ingezonden antwoord geheel of gedeeltelijk in de Bijdragen geplaatst wordt, verlangt dat des schrijvers naam medegedeeld worde.

TAALKUNDE.

1. Welke zijn de verschillende inheemsche talen en dialecten, op de eilanden buiten *Java*, behoorende tot het Nederlandsch gebied, in gebruik?

Men vraagt daarbij eene zoo veel mogelijk volledige aanwijzing der meerdere of mindere verwantschap tusschen die talen, en wenscht ook daarvan te ontvangen volledige woordenlijsten, naauwkeurig naar de Nederlandsche spelling en uitspraak geschreven, met vermelding der bijzonderheden, welke bij den inboorling in de uitspraak voorkomen.

Alle ophelderingen betreffende de regelen der spraakkunst zullen welkom zijn.

2. Door welke bijzonderheden onderscheidt zich de spreektaal in de onderscheidene Residenties van Java (met uitzondering van de Soendalanden) van de taal, zoo als die gesproken wordt in het Soerakartasche?

Al wat iemand, in de een of andere Residentie wonende, daaromtrent

kan mededeelen, hetzij veel of weinig, zal aangenaam zijn. Bijzonder aangenaam zal het zijn, behalve algemeene opmerkingen omtrent uitspraak, grammatica en spraakgebruik van woorden, daarvan eene proeve te ontvangen door het overschrift van eenige reeds uitgegevene Javaansche gesprekken of zamenspraken (zoo als die van den Heer WINTER) met al die veranderingen, die het afwijkend spraakgebruik in zulk eene andere Residentie zou vorderen.

3. Welke taal is het Madureesch, zoo als dit *gesproken* wordt? — Elke bijdrage tot de kennis van deze taal, hetzij dan meer of minder volledig, zal met genoegen ontvangen worden. Als proeve wenscht men eenige uitgegevene *Javaansche* gesprekken of zamenspraken in het *Madureesch* overgebragt te zien. Ook zal de mededeeling van allerlei Maduresche geschriften in proza, zoo als verhalen of legenden, brieven en dergelijke stukken, zeer aangenaam zijn.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

4. Men verlangt te bezitten portretten van inlanders van alle mogelijke stammen in den Indischen Archipel, in kleuren. — De portretten moeten zijn *en face* en *en profil*. Waar de geheele ligchaamsbouw de stammen karakteriseert, zal het van belang zijn, eene afbeelding ten voeten uit te ontvangen. Van de eilanden, waar de bevolking in berg- en strandbewoners onderscheiden is, verwacht men afbeeldingen van individus dier beide afdeelingen; en evenzoo, waar een verschil als 't ware in kasten, op een' oorspronkelijk uitheemschen oorsprong van een gedeelte der bevolking schijnt te wijzen. De grootte der portretten moet niet minder zijn, dan ¼ der natuurlijke. Het is noodig, dat de afbeelding, behalve van de juiste aanwijzing der woonplaats van den individu, tevens van eene schriftelijke opgaaf der in hem voorgestelde tijpe vergezeld zij.

Men maakt van deze gelegenheid gebruik ter aanbeveling van het verzamelen van schedels. In de belangrijkste schedel-collectiën in ons Vaderland zijn Oost-Indische schedels nog steeds eene zeldzaamheid.

Ten einde de grootste gapingen in onze geograpische en ethnographische kennis van de Ned. Oost-Indische Bezittingen aan te vullen, zijn in eene *eerste* plaats wenschelijk:

Van het eiland Sumatra:

5. Eene breedere beschrijving der Palembangsche bovenlanden en

6. van het zuidelijke gedeelte van het Gouvernement van Sumatra's Westkust, om nog niet te spreken van eene opzettelijke beschrijving van dat geheele Gouvernement.

Van het eiland Borneo:

7. Eene meer uitvoerige beschrijving der Westkust, vooral van het zuidelijk gedeelte.

Na de uitstekende "Aanteekeningen van D. W. C. Baron VAN LIJNDEN en J. GROLL, over de landen van het stroomgebied der Kapoeas," *uitgegeven in het 2de Deel van het* Natuurkundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, *bepalen wij ons thans tot de vraag naar eene daaraan zoo veel mogelijk gelijke beschrijving van de landen ter Westkust van Borneo ten Noorden en ten Zuiden van dat stroomgebied gelegen.*

8. Eene van de westelijke helft der Zuidkust.

9. Van het zuidelijke gedeelte der Oostkust (Tanah Boemboe).

Zie het stuk aangehaald op bl. VIII *van het Overzigt in het 2de deel, in de noot.*

Van Celebes:

10. Eene van de Westkust.

11. In het algemeen van het geheele middengedeelte; maar vooral

12. van het Gouvernement van Makassar.

Betreffende de 3 laatste vragen en vraag 35 zal men veel wetenswaardigs vinden in de van wege het Instituut uitgegeven Reis van den Kapt. ter zee C. VAN DER HART, gedaan in den jare 1850, met Z. M. schepen van oorlog Argo en Bromo, rondom het eiland Celebes en naar eenige der Moluksche eilanden.

De beschrijvingen dienen zoo naauwkeurig mogelijk geographisch en ethnographisch te zijn en van de noodige kaarten en afbeeldingen voorzien.

Bij de mindere bekendheid der streken bedoeld in n°. 8, 10 en 11 stelt men hier reeds bloote bijdragen op prijs.

13. Welke verandering heeft de kust van het eiland Java, gedurende een aan te nemen tijdvak, door aanwas of afspoeling van grond ondergaan, en van welken invloed is zulks op de scheepvaart, door de toe- of afgenomen bruikbaarheid der vaarwaters, baaijen of reden geweest? Men deele voorts de erkende of waarschijnlijke oorzaken mede, aan welke deze gedaanteverandering der kust moet worden toegeschreven; dit laatste in verband met de omstandigheid, dat zulk een aanwas van grond ook in eenige oorden daar plaats grijpt, waar geen rivieren van eenig aanbelang in zee uitwateren, welke, zoo als wel elders, aanslibbing te weeg brengen.

14. Men vraagt eene beschrijving der op vele plaatsen verschillende gebruiken en feestelijkheden, die onder de inlandsche bevolking van het eiland Java, bij besnijdenis, huwelijk, begrafenis en dergelijke, plaats hebben, en waarbij vooral het onderscheid der standen veel invloed uitoefent.

Ter vermijding van onnoodige herhaling, herinnert men aan hetgeen in de verhandeling van den Heer WINTER in het 1ste Deel van den 5den Jaargang van het *Tijdschrift van Ned. Indië*, en in boeken, als bijv. de beschrijving der *Preanger-Regentschappen* van den Heer DE WILDE, daaromtrent reeds voorkomt.

15. Welke zijn de volksvermakelijkheden der Javanen, zoowel diegene, welke men overal op Java, of althans in de meeste residentiën, aantreft, als zulke, die slechts aan enkele distrikten eigen zijn? Hoe hebben zij plaats? Wat is haar waarschijnlijke oorsprong? In hoever kunnen zij geacht worden het eigendommelijke volkskarakter uit te drukken?

Feesten als bedoeld in Vr. 14, zijn hier uitgezonderd, en de *meest bekende* der in deze vraag bedoelde volksvermakelijkheden komen, daar zij reeds dikwijls beschreven werden, thans voor die beschrijving niet meer in eene eerste plaats in aanmerking.

16. Welke zijn die zeden en gewoonten en de vooroordeelen der Javanen, wier kwetsing de European op Java, in zijn' omgang met den Inlander, niet alleen goedschiks kan, maar, ter bevordering der meest mogelijk goede verstandhouding met hem, ook daarenboven zorgvuldig behoort te vermijden?

17. Er wordt verlangd eene zoo veel mogelijk volledige beschrijving van het maatschappelijk leven in eene Javaansche dèsa of dorpgemeente. Onder anderen wordt gevraagd: Welk onderscheid in rang of in regten bestaat er tusschen de verschillende inwoners? Wie zijn de Sĕntånå's?

Welke zijn de vereischten van geboorte of anderzins, om het Běkělamt te kunnen bekleeden? Welke zijn de regten en verpligtingen van den Běkěl? Hoe en naar welke regels geschiedt de verdeeling der sawah's en andere akkergronden? Zijn de akkergronden gemeentegronden, of heeft er ook particulier grondeigendom plaats? Waardoor is dit regt van eigendom dan verkregen? Waarin bestaat het particulier eigendomsregt op het water tot bewatering der sawah's? Welke inwoners zijn tot het doen van heerediensten verpligt? Wie zijn daarvan uitgezonderd? Welk aandeel verkrijgen zij, die geen rijstvelden ter bearbeiding ontvangen hebben, in den rijstoogst? Welke regten hebben de inwoners op de onbebouwde of zoogenaamde woeste gronden, die tot hun dèsa behooren? Kan iemand door ontginning van een gedeelte daarvan zich eenig particulier grondeigendom, of eenig ander voorregt, verwerven? Hoe en naar welke regels heeft de repartitie van de op te brengene padjěg of landrente plaats?

De beschrijving van deze en van alle andere merkwaardige bijzonderheden, die het maatschappelijk leven van eene Javaansche dorpgemeente kunnen schetsen, verlangt men door een statistiek van een dèsa opgehelderd te zien, met opgave van de dèsa en het gewest, dat men bepaaldelijk op het oog heeft, en welke afwijkingen daarvan in andere gewesten of dèsas aan den beantwoorder bekend zijn.

18. Waarin bestaat de straf van tentoonstelling, die *kăpĕntang*, dat is *gekruist worden*, genoemd wordt, en volgens de *Anggĕr-gĕdé* art. 20 en de *Anggĕr-aroebiroe* art. 1, in de vorstenlanden van Soerakarta en Jokjokarta plaats heeft? Wordt met deze straf ook pijniging, of alleen schande, bedoeld? Is deze of dergelijke straf ook elders op Java, of in Nederlandsch Indië, in gebruik?

19. Waaraan schrijft men het toe, dat in de Residentie Bagelen voor pasardagen onze gewone dagen worden genomen, terwijl men daar anders eene eigene week van 5 dagen voor heeft? Heeft dit ook elders op Java plaats?

20. Wordt gevraagd eene naauwkeurige omschrijving van *alle* zaken, die door de priesters volgens het Mohammedaansche regt worden beslist.

21. Uit welke priesters zijn de *priesterraden* zamengesteld, en welke vereischten moeten zij bezitten om tot leden van die raden te kunnen

worden benoemd? met opgave hoe en waar dit in de verschillende streken van Java verschilt.

22. Wordt gevraagd eene beschrijving van de regterlijke inrigtingen of gebruiken van het rijk van Jogjokarta, voor zoo verre zij niet in strijd zijn met de bepalingen van het Besluit van 11 Junij 1831, n°. 29.

23. Wordt er ook ergens op Java de bepaling in acht genomen, dat van landen door kunstmatige middelen bewaterd, $^1/_{20}$ der oogst wordt opgebragt, terwijl van die, waar dit aan de natuur overgelaten is, $^1/_{10}$ betaald wordt?

24. Onder de Javanen leefden weleer stammen, die dezelfde taal spraken, maar zich van hen onderscheidden door het betrachten van bijzondere plegtigheden bij huwelijken, geboorte en sterfgevallen. Men noemt ze *Kalang*, *Pinggir* en *Gadjah-mati.*

In de *Nawâlâ Pradâtâ* (art. 24) wordt van deze stammen genoeg gezegd tot opwekking, niet genoeg tot bevrediging der nieuwsgierigheid. Maar dit blijkt er althans uit, dat het onder de regering van PAKOE BOEWÂNÂ den II^{den}, nog der moeite waardig werd geacht te bepalen, dat het kind, onder de *Kalang's*, den staat des vaders, onder de *Pingir's* en *Gadjah-mati's*, dien der moeder volgt.

De aanteekeningen van MOUNIER op dat Wetboek (*Tijdschrift van N. I.* Zesde Jaargang, I^{ste} deel), herhalen eenige der reeds door RAFFLES, in zijne *History of Java*, ter nedergeschrevene overleveringen omtrent den oorsprong der Kalang's. Zij verspreiden niet veel licht over het onderwerp.

Tijdens de scheiding van het Mataramsche Rijk, waren de Kalang's nog talrijk. De akte van verdeeling van het jaar 1755, wijst aan elk der beide Vorsten een getal van 3000 *tjatja's* van den stam der *Kalang's* toe.

De tegenwoordige orde van zaken heeft de onmiskenbare strekking om de ineensmelting der opgenoemde stammen met de overige Javanen te bespoedigen. Wil men derhalve omtrent de Kalang's, Pinggir's en Gadjah-mati's berigten opzamelen, geschikt om de bestaande duisterheid te doen ophouden, dan behoort het onderzoek niet te worden uitgesteld.

Het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrl. Indië vraagt:

a. Zijn heden nog onder de Javanen bekend de benamingen van *Kalang*, *Pinggir* en *Gadjah-mati?*

b. Hoe groot is hun aantal in de verschillende provinciën of distrikten van Java?

c. Wat is de oorsprong dier stammen, ook volgens hunne eigene overlevering?

d. Wat was hun toestand onder de oorspronkelijke vormen van het Javaansch bestuur, bij voorbeeld, onder de regering van den tweeden Pakoe Boewânâ? Leefden zij toen in afzonderlijke dessa's, onder eigene hoofden? Waren zij aan bijzondere lasten of dienstbaarheden onderworpen? Oefenden zij bepaalde beroepen uit en waren de overige hun verboden?

e. Welke bijzondere plegtigheden waren eertijds en nu nog bij hen in gebruik, en wat is de beteekenis van deze?

f. Wat is hun tegenwoordige toestand, zoo wel maatschappelijk, als godsdienstig?

g. Zijn zij van de overige Javanen door ligchaamsbouw en gelaatstrekken onderscheiden? Zoo ja, dan zouden ophelderende teekeningen belangrijk zijn.

25. Men vraagt een vertoog over den toestand der *toonkunst* onder de inboorlingen der eilanden buiten Java, en zulks met opgave der onderscheidene in gebruik zijnde melodiën en hare verwantschap, en met beschrijving der muziekinstrumenten en van de wijze om ze te bespelen.

26. Men vraagt een beredeneerd vertoog over het algemeen *ruilmiddel* onder de volkeren der eilanden buiten Java, met opgave der uitgestrektheid van het gebruik, van de waarde, in vergelijking bij voorbeeld tot de rijst, en van de verhouding tot de in omloop zijnde Nederlandsche en andere munten.

27. Men wenscht te ontvangen, betreffende de *kleeding* der bevolking van de eilanden buiten Java, de beantwoording der volgende vragen:

Waarin bestaat de kleeding der hoofden van de verschillende klassen der bevolking bij gewone en bij plegtige gelegenheden, en waarin die der vrouwen en kinderen?

Van waar worden de stoffen, daartoe gebezigd, verkregen?

Welke is de waarde der stoffen van elders aangevoerd, en welke soorten daarvan zijn het meest gezocht?

Hoe worden de inheemsche stoffen vervaardigd, en welke is hunne waarde?

Hoe lang worden beide gebruikt?

Hoeveel bedraagt het verbruik aan kleedingstukken voor eenen man, voor eene vrouw en voor een kind, bij de verschillende standen der bevolking, gemiddeld per jaar?

28. Men verlangt eene zooveel mogelijk volledige beschrijving van de tegenwoordige politieke en commerciële toestand van het Rijk van *Atjeh* op Sumatra, strekkende tot het staatje Troemon: een en ander met aanwijzing der bronnen waaruit geput is.

29. Men wenscht te ontvangen een op goede gronden steunend vertoog over de afkomst der inheemsche bevolking van het eiland *Nias*.

30. Men vraagt eene beredeneerde uiteenzetting van hetgeen gebleken is van eene nederzetting, in oude tijden, van eene *boeddhistische volkplanting in Padang-lawas en in de vallei van Groot-Mandheling* op Sumatra, met aanwijzing van den invloed, welke die nederzetting op de reeds gevestigde bevolking dier streken gehad heeft, welke, immers wat Mandheling betreft, onmiskenbaar schijnt.

31. Men verlangt eene naauwkeurige beschrijving der gewoonten en vooral van de taal der nog overgeblevene *Loeboe's*, in het binnenland der Westkust van Sumatra.

32. Men vraagt eene zoo volledig mogelijke opgave der voorouderlijke wettelijke gebruiken, *hadat*, zoo als die bij de bevolking in het gebied der Westkust van Sumatra bestaan, en wel met vermelding van de oorspronkelijke spreuken, waarin die *hadat* vervat is, in de landtaal.

33. Men verlangt eene omstandige beschrijving der verschillende volkstammen, die den Archipel bezuiden de straat van Singapoera en dien van Lingga bewonen, voornamelijk met vermelding hunner afkomst, taal en gebruiken.

34. Men wenscht een vertoog over de aangelegenheden van het *regt van eigendom en bezit op Borneo*.

35. Men vraagt eene zooveel mogelijk juiste beschrijving van den

handel, die plaats vindt te *Palo*, aan de Westkust van Celebes, en te *Parigi*, in de baai van Tomini.

Zie boven bij n°. 10, 11 *en* 12.

36. Men wenscht te ontvangen eene topographische, ethnologische en klimatographische beschrijving van het noord-oostelijk gedeelte van het eiland *Ceram*, van de post Wahaai af tot den oosthoek des eilands, en binnenlands tot het waterscheidend gebergte.

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS.

37. Gelijk overal elders, zoo worden ook op Java, als overblijfsels van vroegere onbeschaafde of minder beschaafde bewoners, eene menigte uit verschillende steensoorten bewerkte voorwerpen gevonden, wier bestemming en gebruik als wapenen, werktuigen of gereedschappen, in eenen tijd waarop de bewerking van metalen nog niet bekend of algemeen ingevoerd was, als genoegzaam zeker kunnen worden aangenomen.

In den laatsten tijd is de aandacht ook op Java, meer dan vroeger, op dergelijke, aldaar voorkomende, overblijfsels gevestigd.

Als bouwstoffen en tot voorbereiding van een opzettelijk onderzoek omtrent dit onderwerp wenscht men te vernemen:

a. Wáár die steenen werktuigen, wapenen enz. op Java, Sumatra, Borneo en Bali, of ook op andere eilanden onzer Oost-Indische Bezittingen, *als overblijfsels eener vroegere bevolking of eerste beschaving* gevonden worden?

Wáár en in welke gedeelten vooral op Java? — Bevestigt zich daarbij de opmerking, dat zij niet, of zeer zelden, in het oostelijke gedeelte van Java, dat rijk is in prachtige steenen gebouwen en beelden, voorkomen, en daarentegen in groote menigte gevonden worden in de westelijke gedeelten, waar die oude overblijfsels van bouw- en beeldhouwkunst ontbreken? Zoo ja, welke redenen meent men hiervan te kunnen geven?

b. Welke zijn de vormen, afmetingen en steensoorten dier oude werktuigen enz.? Waarin onderscheiden zich die steenen voorwerpen (*wiggen*,

hamers, *bijlen*, *messen*, *speer- en pijl-punten*, *net- en spinsteenen*, *enz. enz.*) van dergelijke die nog bij naburige wilde volken in gebruik zijn, — en waarin komen zij daarmede overeen?

c. Welke is de meening van de inwoners omtrent hunnen oorsprong en gebruik? Kennen zij aan die voorwerpen ook eenige heiligheid en kracht toe, of stellen zij hun bezit om andere redenen op eenigen prijs? Zoo ja, welke zijn die redenen?

d. Onder welke omstandigheden en bijzonderheden, door behoorlijk gezag hebbende en vertrouwen verdienende opgaven gestaafd, werden zij gevonden? In welke lagen? op welke diepte? met welke andere voorwerpen? enz.

Zie bl. x *van het Overzigt in het* 2[de] *Deel.*

38. Ten einde later in staat te zijn om, in zijn geheele uitgestrektheid, den invloed te beoordeelen, die, waarschijnlijk door de uitgebreide magt van het vroegere Javaansche vorstendom Madjapait, de Hindoesche godsdienst ook op de andere eilanden van den Oost-Indischen Archipel gehad heeft, wenscht men vooreerst de aandacht te rigten op de godsdienstige monumenten van Hindoeschen oorsprong, welke op verscheidene plaatsen buiten Java en Bali gevonden worden. Men zoude daarom gaarne iets naders te weten komen van:

a. De ruïne van een tempel in de binnenlanden van Djambi,

b. De menigte van dergelijke ruïnes in Kwantan,

c. Een vervallen tempel te Boetar, in Deli, op de Oostkust van Sumatra,

d. Hindoesche beelden in de binnenlanden van de Kapoeas Bohang,

e. Hindoesche oudheden te Margasari, aan de Bahan, en

f. te Moeara Kaman, in Koetei.

g. Eene begraafplaats te Lamoeroe, in 't Zuiden van Celebes;

en in 't algemeen alle berigten en beschrijvingen willen verzamelen van wat er reeds nu van zulke overblijfselen van Hindoesche bouw- en beeldhouwkunst buiten Java bekend is en in 't vervolg nog bekend worden zal.

Zie Tijdschrift van het Batav. Genootschap, II, 1, bl. 58: "Hindoe-bouwvallen in Padang-lawas."

39. Men vraagt eene geschiedenis der Portugezen in den Oost-Indischen Archipel, waarin voornamelijk in het licht gesteld worden de aard en de invloed hunner heerschappij in die streken, benevens de redenen van haar verval, en waarin al datgene wordt aangetoond, wat nog heden van dien invloed in taal, zeden en gewoonten overig is, en in eene eerste plaats ook dat gedeelte der bevolking wordt beschreven, dat nog steeds naar hen genoemd wordt. Alle belangrijke bijdragen ter beantwoording van deze vraag zullen welkom wezen.

40. *Eene geschiedenis van den handel en het verbruik van Opium in Nederlandsch Indië, verdeeld in vier tijdperken, als:*

a. *Het tijdvak waarin de Nederlanders geen invloed op den Indischen Opiumhandel uitoefenden, eindigende met het jaar* 1600.

b. *Dat, waarin die invloed slechts op eene middellijke wijze bestond, en door geen uitgestrekt territoriaal besit werd ondersteund, namelijk van* 1600 *tot het jaar* 1740.

c. *Het tijdvak waarin de Oost-Indische Compagnie haren Opiumhandel door het verworven oppergezag onmiddellijk kon bevorderen, aanvangende met* 1740.

d. *Het tijdperk, aanvangende met de herstelling van het Nederlandsche gezag in* 1816.

Beantwoord in het 1ste *deel van dit Tijdschrift, bl.* 79 *en volg.*

LANDBOUW.

41. Rijstkultuur.

a. Kent men, in de gedeelten van Neêrlandsch Indië, thans of vroeger door u bewoond, soorten van rijst, die, *onder gelijke omstandigheden,* meer of minder tijd behoeven om tot volkomen ontwikkeling te komen, dan andere?

b. Zoo ja; dan vraagt men eene opgave van hare namen, in het district waartoe uwe opgaven betrekking hebben, met bijvoeging, voor elke soort, van den tijd, die gemeenlijk verloopt van den dag der verplanting uit de zaaibedden tot dien van den oogst?

(NB. De rijstsoorten die in kleine hoeveelheden en tot bijzondere einden worden geteeld, worden in deze vraag niet bedoeld, zoo als de roode, witte en zwarte kleverige rijst (oryza glutinosa — Jav. *ketan*. — mal. *poeloet*.)

c. Welke zijn de onderscheidende kenmerken der in de vorige vraag bedoelde soorten met opzigt tot de volgende bijzonderheden:

a. Uitwendigen vorm en kleur der korrels.

b. Gewone evenredigheid tusschen de gezaaide en geoogste korrels.

c. Gewigt van een bepaald getal, bij voorbeeld, 5000 korrels.

d. Oordeel der Inlanders over de voedende eigenschappen van elke soort.

e. Geschiktheid van elke soort tot bewaring en verzending.

d. Weet de landman dadelijk te onderscheiden, of de korrel, die hij onder de oogen krijgt, vroeg of laat zal rijpen?

e. Wat bepaalt in het algemeen de beslissing des landmans, wanneer hij tusschen het zaaijen van eene der bekende rijstsoorten, bepaaldelijk tusschen late en vroege rijst, te kiezen heeft?

f. Welke is, in het algemeen, de evenredigheid tusschen den tijd der ontwikkeling van bepaalde rijstsoorten, en de hoogte, boven de oppervlakte der zee, waarop zij geplant worden? Men wenscht dit door voorbeelden aangewezen te zien.

g. Waar zijn, in betrekking tot de hoogte boven de oppervlakte der zee, de grenzen der rijstkultuur?

h. In welke gevallen wordt, na het snijden der rijst, een tweede gewas, op hetzelfde veld, geplant, hetzij van rijst, hetzij van andere voorwerpen van kultuur? — Welke zijn die voorwerpen? — Wat bepaalt gewoonlijk de keuze des landmans in deze? en is het winnen van een tweede gewas algemeen?

i. Welke van die voorwerpen van tweede kultuur worden door de Inlanders beschouwd als uitmergelend, en welke als onschadelijk of nuttig voor den grond? Worden in het eerste geval meststoffen, en, zoo ja, welke, gebruikt?

k. Welk gewigt aan gezuiverde rijst wordt bij eenen middelbaren oogst in het district over hetwelk uw antwoord loopt, opgeleverd door twee

velden van 500 vierkante Rijnl. roeden, en van nagenoeg gelijke vruchtbaarheid, beplant, het eene met de rijstsoort die het *vroegst*, en het andere met die welke het *laatst* tot rijpheid komt?

l. Wat was, gedurende het tijdvak over hetwelk uw antwoord loopt, de onderlinge verhouding der rijstvelden, met *late* en met *vroege* rijstsoorten beplant?

m. Was die verhouding dezelfde gedurende de laatste tien jaren? Zoo neen, hoedanig en wanneer is zij veranderd?

n. Wat is *adat* omtrent de rijstkultuur?

o. Geeft de *adat* aan den rijstplanter volkomen vrijheid in zijn bedrijf, of is hij daarbij aan eenig toezigt onderworpen, hetzij als een waarborg tegen zorgeloosheid, hetzij in verband tot het gemeenschappelijk gebruik der waterwerken, bestemd tot bevochtiging der rijstvelden?

p. Is dat toezigt hetzelfde, daar, waar de rijstvelden gemeentegronden zijn, en daar, waar, zoo als in Westelijk Java, individuële grondeigendom bestaat?

Eene bijdrage ter beantwoording vindt men in het tweede deel.

42. Is *bemesting* op Java bij den Inlander in gebruik, en zoo ja, op welke wijze en in welke gevallen? In 't bijzonder wenscht men dit te weten ten opzigte van de suiker- en koffijkultuur. Heeft de bemesting daarbij plaats, op welke wijze geschiedt die dan? en zoo neen, door welke middelen wordt dan de vruchtbaarheid van den grond in koffij- en suikerplantaadjes bewaard?

43. Men verlangt eene opgave der in den Indischen Archipel voorkomende planten, die *vezelstof* opleveren, geschikt tot het weven van stoffen of tot het vervaardigen van touwwerk om voor de Europesche en Indische markten te kunnen dienen. Die opgave moet vergezeld zijn van eene beschrijving dier planten en van hare aankweeking, en van afbeeldingen, terwijl men tevens daarbij wenscht te ontvangen eene mededeeling van reeds met die vezelstoffen verkregene uitkomsten en van de prijzen, zoowel van de grondstoffen als van het daaruit vervaardigde.

OVER SCHRIFT EN UITSPRAAK

DER

TOBASCHE TAAL,[1]

ALS

EERSTE HOOFDSTUK

EENER

SPRAAKKUNST.

§ 1. Men schrijft van de linker naar de regterhand, en — daar het gewone schrijfmateriaal bamboe is, die wegens de kokerachtige gedaante wel niet gemakkelijker dan in de lengte beschreven kan worden — *steeds van onderen naar boven.* Bij het lezen kan men, des verkiezende, het geschrevene in eene horizontale ligging vóór zich houden; zoodat deze wijze van schrijven — die de Toba ook nog, wanneer hij in zijne inkt met een taréegi [2] op de schors van den alimboom, of, bij meerdere aanraking met vreemdelingen, op papier schrijft, blijft volhouden, — aan den aard van het bij hem in dagelijksch gebruik zijnde schrijfmateriaal is toe te schrijven.

Het alphabet heet si sia sia, terwijl de schrijfteekens, die op zich zelve een' klank of articulatie voorstellen, ina ni surat (*groote karakters*), [3] en die, welke eerst door bij andere gevoegd te worden eenige beteekenis krijgen, anak ni surat (*kleine karakters*) [3] genoemd worden. De ina ni surat zijn:

[Bataks teken] voertuig van een klinker, waarmede een lettergreep begint.

[Bataks teken] onze *k* (zie nader § 8).

[Bataks teken] onze *m*.

[Bataks teken] onze *n*.

[Bataks teken] onze *r*, (zie nader § 5 N°. 3).

---

[1] Gesproken in een gedeelte der Batak-landen op Sumatra.

[2] De stijve stokjes, die men in de paardehaar gelijke vezelstof der suikerpalmen aantreft.

[3] Deze benamingen vertaal ik naar analogie van ina ni pat *groote teen* (eig. *moeder van de voet*), en anak ni pat *kleine teen* (eig. *zoon van de voet*).

(in het Westelijke Toba dus:) onze *t*.

onze *s*.

onze *p*.

onze *l*.

de Engelsche en Hoogduitsche *g* in *good*, *gut;* door *g* getranscribeerd.

de Engelsche *j* in *joke; dj* in onze transcriptie.

onze *d*.

onze *ng* in *dingen*, *wangen*.

onze *b*.

(in het Westelijke Toba dus:) de Engelsche *w* in *water* (zie nader § 15); door *w* getranscribeerd.

de Engelsche *y*, als in *yes* (zie nader § 15); door *j* getranscribeerd.

de Fransche *gn* in *campagne; nj* in onze transcriptie.

de klinker *i* als op zich zelve staande lettergreep.

de klinker *u* (*oe*) als op zich zelve staande lettergreep.

Ieder dezer letters, behalve natuurlijk de twee laatste, wordt verondersteld van den klinker *a* vergezeld te gaan; b. v. *hara*, *ana*. Om haar dien klinker te ontnemen, of wel een' anderen toe te voegen, bezigt men de anak ni surat.

§ 2. Anak ni surat.

(haluain) wordt regts achter den medeklinker op dezelfde lijn geplaatst, en is zoowel in eene geslotene als opene lettergreep altijd zacht, en gelijk onze *ie;* b. v. *liegie*, *abiet*. Wij transcriberen dezen klinker door *i*.

(haboruan of haborotan) voorziet den medeklinker van den klinker *oe*, die altijd zacht, zelfs in eene geslotene lettergreep, moet klinken. De plaatsing van dit schriftteeken wijzigt zich naar de gedaante van den medeklinker, zoo als te zien is uit de volgende voorbeelden. Wij transcriberen dezen klinker door *u*:[1] *pu*, *lu*, *ju*, *nu*, *bu*, *ung*, *hu*, *ru*, (of) *tu*, *gu*, (of) *wu*, *mu*, *su*, *dju*, *du*, *ngu*.

(siulu) wordt regts naast den medeklinker op dezelfde lijn geplaatst,

---

[1] Wij hebben hier eene enkele letter moeten bezigen, daar het plaatsen van den klemtoon op *ie* en *oe* wat moeijelijk is.

en voorziet den medeklinker van een' klinker, die nu eens onze *o* in *boven*, dan weder onze *o* in *zot* is (zie nader § 4); b. v. *so*.

– (hatadingan) wordt links, evenwijdig met de bovenste streep der letter geplaatst, en voorziet den medeklinker van een' klinker, die nu eens de eerste *e* in *zeven*, dan weder de *e* in *pen*, *hen* is (zie nader § 3); b. v. *pe*.

\ (pangolat) wordt achter een' medeklinker geschreven om er den klinker *a* aan te ontnemen; b. v. *rap*. Achter de *ng* wordt dit teeken niet gebruikt, daar deze medeklinker als sluitletter eener lettergreep door een bijzonder teeken wordt voorgesteld; namelijk door het teeken:

– (hamisaran of paminggil), dat regts evenwijdig met de bovenste streep der letter komt te liggen; b. v. *sang* *pang*. Zoo echter eene letter reeds van een haluain of siulu is voorzien, dan wordt de paminggil boven 't klankteeken geplaatst; b. v. *ping*, *song*.

In geslotene lettergrepen worden de klankteekens bij den sluitenden medeklinker vóór de pangolat geplaatst; b. v. *tup*, *sip*. De hatadingan echter wordt meestal boven den medeklinker, waarbij zij behoort, geplaatst; b. v. *baken*.

Aant. Mijns wetens is de Indische volgorde der letters, naar het orgaan waarbij zij behooren, nergens in de Batak-landen gebruikelijk; 't geen te meer te verwonderen is, als men in aanmerking neemt, dat er in de opgegevene volgorde geene de minste poging doorstraalt, een' zin, hoe gewrongen ook, voort te brengen, waardoor het van buiten leeren der letters zoude kunnen worden vergemakkelijkt. De benaming si sia sia zoude met *de negens* kunnen vertaald worden (sia *negen*), en vindt hare verklaring in een vroeger bestaand alphabet, waarin de *nj* (die in 't Tobasch niet noodzakelijk is, en heden nog in 't Daïrische alphabet niet wordt opgegeven) nog niet was opgenomen, daar men alsdan bij de optelling der letters het getal 18, en dus 2 × 9 verkrijgt. Men zal echter genoodzaakt zijn bij deze verklaring te veronderstellen, dat vroeger si sia sia slechts de ina ni surat, en niet, zoo als heden, ook de anak ni surat aanduidde.

De namen der anak ni surat zijn te zeer verbasterd, om er eenige verklaring van te geven. In haluain (Mandaïlingsch: ulua) herkent men de Javaansche ulu, de Rĕdjangsche kaluan, en de Lampungsche olang; in hatadingan (Mandaïlingsch: talinga) de Javaansche taling, de Rĕdjangsche katilingan, en de Lampungsche katalingan; en in hamisaran (Mandaïlingsch: amisara) de Indische anuswāra,

terwijl pangolat *afsluiter* (namelijk van den bij iederen op zich zelf staanden medeklinker veronderstelden klinker *a*), en paminggil *heldere-klank-gever* beteekent.

Uit de gewoonte der Bataks van 't geschrevene bij het lezen soms horizontaal vóór zich te houden, mag men veilig stellen, dat zij vroeger, bij minder omslagtig schrijfmateriaal, niet van onderen naar boven, maar even als wij hebben geschreven; en vindt dan vooral in de plaatsing van sommige anak ni surat's 't bewijs, dat hun letterschrift uit het oudere Indische is ontstaan, terwijl het niet gewaagd is te gissen, dat er voor eenige eeuwen tusschen het Batak̄sche, Rĕdjangsche en Lampungsche schrift hoegenaamd geen verschil, voor zoover de gedaante der letters betreft, moet bestaan hebben, daar zelfs nog ten huidigen dage de *h* (of *k* zie § 8) en *g* de grootste overeenkomst met die van het Rĕdj. en Lamp. schrift vertoonen.

§ 3. De uitspraak der hatadingan is die van onze *e* in *hen*, *ben*, behalve in eene voorlaatste opene lettergreep, waarop eene van *u* voorziene volgt, in welk geval zij als de eerste *e* in *beven*, *streven* klinkt; b. v. *bégu*, *bédu;* daarentegen: *èsèng*, *ètèt*.

§ 4. De siulu klinkt:

1°. Als de *ó* in *boven: a*) wanneer zij in twee op elkander volgende opene lettergrepen voorkomt, b. v. *sópó*, *óló; b*) in één-lettergrepige woorden, b. v. *ró*, *hó; c*) in de laatste opene lettergreep eens woords, b. v. *hórbó*, *badjo; d*) in eene opene lettergreep, die door eene andere van *a*, *i* of *u* voorziene gevolgd wordt, behalve zoo deze met een *r* of keelletter begint; b. v. *pódang*, *hóda*, *bósi*, *bótul; e*) in eene opene lettergreep, die door eene van een *o* voorziene maar met eene *n* geslotene gevolgd wordt, behalve zoo deze met eene keelletter of *r* begint (zie § 5, N°. 3), b. v. *bólŭn*, *hóbŭn* (zie 2°.)

2°. Nagenoeg als de *u* in 't Eng. *fun*, *sun*, of als de *ö* in het Hoogd. *können*, in eene laatste door eene *n* geslotene lettergreep, behalve als deze met eene keelletter of *r* (*d* en *e* van 1°.) begint; b. v. *bólŭn*, *hóbŭn*.

3°. Als eene *a* in de voorhechtsels , en ; b. v. *marhóda*, *tarbahen*, *partahi*. Zoo deze voorhechtsels vóór een met een'

klinker beginnend woord worden geplaatst, dan verliezen zij ook in het schrift hunne siulu (§ 32); b. v. *tarida* van en .

4°. Als de *o* in *zot*, *lot* in ieder, niet in 1°, 2° en 3° vermeld geval; b. v. *lòngang*, *tònga*, *dòngan*, *tòpòt*, *bòngòt*, *sòngòn*, *bòdòng*, *ròn*.[1]

§ 5. Met eenige wijziging is de verdeeling der klinkers en medeklinkers naar het stelsel der Indische taalkenners op de uitspraak van het Tobasch vrij toepasselijk. Daarbij is zij het eenigste middel om de regels dier zonderlinge uitspraak kort en helder op te geven.

LETTERKLASSE.	MEDEKLINKERS.					KLINKERS.
	DOFFE.	KLINKENDE.				
	DUIDELIJKE.	ONDUIDELIJKE.	NEUSLETTERS.	ADSPIRATIE.	HALFKLINKERS.	
Keelletters.........	*k* § 8	*g*	*ng*	*h*		*a*
Verhemelte letters...		*dj*	*nj*		*j*	*i*
Keel-verhemelte letter.						*e*
Tandletters.........	*t*	*d*	*n*		*l*	
Keel-tongletter.....					*r*	
Lipletters.........	*p*	*b*	*m*		*w*	*u*
Keel-lipletter.......						*o*
Sisletter..........	*s*					

1°. De *g*, *dj* en *b* zijn ***onduidelijk*** in tegenoverstelling van hare klasseverwanten *k*, *tj* (zie Bijl. I) en *p*, daar zij in het Bataksch niet als sluitletters kunnen voorkomen of uitgesproken worden, en als zoodanig in hare duidelijke klasse-verwanten overgaan; vergl. (*nacht worden* van den dag) met (*van avond*, *tegen 't ondergaan* van de zon). Ook

[1] Wij zullen in 't vervolg de siulu slechts daar, waar wij zulks noodig achten, met hare klankwijzigingen, maar overigens slechts door *o* aanduiden, daar het gebruik der klankwijzigingsteekens het plaatsen van den klemtoon bemoeijelijkt.

in het Nederduitsch klinkt een dier letters als sluitletter gelijk hare duidelijke verwante; wij spreken in *goed* de *d* als *t* uit, niet zoo als de Engelschen (in *good* b. v.) als *d*.

2°. De *e* behoort als zamengesmoltene tweeklank beschouwd te worden, en is in *a* + *i* op te lossen; zij behoort dus zoowel tot de keel- als tot de verhemelteletters. Van daar gelijk aan ; zoo ook (in pl. van) in . De *o* is als zamengesmolten uit *a* + *u* zoowel keel- als lipletter; vgl. b. v. (Daïrisch: roh) *komen* met het Jav.

3°. De *r* deelt de natuur zoowel der keel-, als die der tongletters, daar zij in het oostelijk taalgebied van het Tobasch braauwend en als met eene schraping uit de keel wordt voortgebragt. In het Maleisch van Mănangkărbau, zoowel als in het Lampungsch, is deze braauwende uitspraak der *r* zeer gebruikelijk, waarom men haar dan ook met de Arabische غ verwart; zoo b. v. vindt men 't Arabische بالغ *volwassen* in de in 't Mănangkărbausch geschrevene verhalen باليغ gespeld. In de te Singapore met Italiaansche karakters gedrukte Maleische stukken vindt men de غ door een *r* getranscribeerd; b. v. raib = Arab. غائب; zoodat ook op 't Maleische schiereiland bovengemelde uitspraak der *r* schijnt te gelden. Uit § 4, 1°. en 2°. zien wij, dat de *r* denzelfden invloed uitoefent als een keelletter.

§ 6. Twee gelijkluidende klinkers te zamen komende klinken als één klinker, die echter daarom niet langer wordt; b. v. *bungbung ni-gung*, *sada-ri*, *hu-tahon*. Zoo echter zulk een door zamensmelting ontstane klinker de laatste lettergreep eens woords komt uit te maken, dan draagt hij den klemtoon; b. v. *horbón* (horbo + on), *parhalán* (por + hala + an).

a. De woorden (*akkora*), (*bajo*), en evenzoo de voornaamwoordelijke aanhechtsels en verliezen hun eindklinker ook voor een' ongelijkluidenden klinker van de voornaamwoorden , en ; b. v. *akkorón*, *baján*, *akkorí*, *bají*, *hudjurhí*, *hudjurmí*, *hudjurmón*, *hudjurhón*. Bij de zamensmelting dier voornaamwoordelijke aanhechtsels,

laat de algemeen gebruikelijke spelling ook de *u* in 't schrift weg; zoo b. v. *hudjurkón*, *hudjurkí*.

b. De eindklinkers der tusschenwerpsels gaan nimmer verloren; b. v. *alé edá!* (§ 19, 3°.), *ba amáng!* *da anggí!*

§ 7. Iedere medeklinker als sluitletter vormt in de uitspraak éene lettergreep met den klinker, waarmede het volgende woord begint; *sipangga-lulu*; *iho-tikot*, in welk laatste voorbeeld de *ò* in 't eerste *ihòt*, door dat de lettergreep open wordt, naar § 4, 1°. *c* als *ó* klinkt.

§ 8. Als sluitletter eener lettergreep wordt de *h* als *k* uitgesproken; b. v. *halak*. Komt echter eene met gesloténe lettergreep voor een' klinker, 't zij van een aanhechtsel, 't zij van een volgend woord, te staan, dan raakt zij los, en vormt naar § 7 met hare oorspronkelijke uitspraak éene lettergreep met den op haar volgenden klinker; *hala-hi*, *uto-hutok*.

§ 9. Geene neusletter kan onmiddelijk voor een' duidelijken medeklinker (§ 5) gehoord worden, maar gaat in den duidelijken medeklinker harer klasse over; dat is: de *ng* wordt *k*, de *n* wordt *t*, en de *m* wordt *p*. (De *nj* behoeft volgens § 13 niet vermeld te worden); b. v. *maksi*, *hadapta*, *tiatsaba*, *biakta*, *pattis*, *appang*, *gatsip*, *tittin*.

a. Een sluitende *n* vóór den duidelijken medeklinker *p* komende, wordt met de *m* gelijk gesteld; b. v. *tiap-pasaribu* en niet *tiat-pasaribu*.

§ 10. De uitspraak eener neusletter vóór een' onduidelijken medeklinker (§ 5) rigt zich naar het orgaan waarbij deze behoort, en is volstrekt noodzakelijk, wanneer een eenlettergrepig woord op een' neusletter eindigende, vóór een dat met een' onduidelijken medeklinker begint, plaats neemt; b. v. *dambulan*, *tambalian* (uit *tan* verkorting van *tian* + *balian*); daarentegen kan men *tianggindjang* en *tian gindjang* uitspreken.

a. Op die wijze is ook uit *nang* (verkorting van *inang*) + *boru* ontstaan.

§ 11. Eene sluitende neusletter gaat met eene haar volgende *h* in den dubbelen duidelijken medeklinker harer klasse over; b.v. *ambasakku*, *tittittu*, *hadappu*, *harak-karakku*.

a. De *n* wordt met de *ng* gelijkgesteld; 1°. overal waar de achter haar komende *h* niet tot een der aanhechtsels en of hunne afleidsels behoort; 2°. als sluitletter van een woord van meer dan twee lettergrepen ook vóór 't aanhechtsel , ofschoon de algemeene regel ook in dit geval, maar zelden, wordt toegepast; b.v. *tiak-kuta*, *tiak-karo*, *napurakku* en *napurattu*.

b. De *m* wordt met de *ng* gelijkgesteld; 1°. zoo de tweede lettergreep van 't volgende woord met eene *p* begint; 2°. in een uit twee geheel gelijke lettergrepen bestaand woord; b.v. *onok-kupang*, *hokkom*, *hakkam* (vergel. § 14 *a*). Zoo is ook (*hukkam*) blijkens 't Daïrische kumkam, oorspronkelijk geweest.

§ 12. Eene dubbele *s* gaat in *ts* over; b.v. *latsoada*, *ulot-sende*.

§ 13. De *nj*, hoewel in 't alphabet opgegeven, wordt nooit gebezigd.

a. In 't Daïrische alphabet (zie Bijlage II) wordt zij niet opgegeven; zij is slechts in 't Mandaïlingsch gebruikelijk. Bij het overnemen van Maleische woorden gaat zij nu eens in *j*, dan eens in *n* over; b.v. of ; Daïrisch: , Maleisch: مينيق.

§ 14. De , , en worden als sluitletters met eene volgende dubbeld; b.v. *anakku* (anak + hu), *ulotsu* § 12 (ulos + hu), *pattu* (pat + hu), *taruppu* (tarup + hu).

a. Zoo een woord uit twee lettergrepen bestaat, die beiden met eene *h* beginnen, en op eene *p* eindigen, dan wordt de *p* met de *h* gelijkgesteld; b. v. *hokkop*. Deze onregelmatigheid zoowel als de in § 11 *b*. vermelde, vindt hare verklaring zoowel in 't streven om de opeenstapeling van lipletters te vermijden, als in de in § 33, 1°. vermelde bijzonderheid der Tobasche uitspraak.

b. Zoo een woord uit twee lettergrepen bestaat, die beiden met eene *h* be-

ginnen en eene *t* eindigen, dan *kan* de *t* met de *k* gelijkgesteld worden; b. v. [Batak script] (*kutkut* met het invoegsel *ar*) dat naar den regel haruttut, maar ook harukkut wordt uitgesproken.

§ 15. De *w* en *j* komen niet voor.

a. In den tongval der landschappen, die aan die grenzen waar het Mandaïlingsch en het Daïrisch gesproken worden, zijn zij zeer gebruikelijk. Deze tongval, welke wij *Sub-Tobasch* zullen noemen, in de meeste der ons bekende Toba-landschappen in gebruik zijnde, zoo zal het niet ondienstig zijn, hier de regels op te geven waardoor men spoedig Tobasche van Sub-Tobasche woorden kan onderscheiden.

1°. Zoo een tweelettergrepig Sub-Tobasch woord twee *a*'s door eene *w* scheidt, dan heeft het equivalente Tobasche woord een siulu in plaats van de *w* en is daardoor drielettergrepig; b. v.:

Sub-Tobasch.		*Tobasch.*
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]

Niet zelden wordt de Sub-Tobasche *w*, in het Tobasch door eene *b* vertegenwoordigd; b. v. [Batak script] = Sub-Tobasch [Batak script] terwijl [Batak script] te gelijker tijd in gebruik is. Zelden valt de *w* weg, waardoor 't tweelettergrepige woord, naar § 6, éénlettergrepig wordt; b. v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script] (Sub-Tob. [Batak script]). Hiertoe ook te brengen [Batak script] *gordá* = [Batak script] (Sub-Tob. [Batak script]).

2°. Zoo een Sub-Tobasch woord twee van eene *a* of *o* voorziene lettergrepen door eene *j* scheidt, dan heeft 't Tobasche in plaats der eerste *a* of *a*, eene *e;* b. v.

Sub-Tobasch.		*Tobasch.*
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]

Zelden blijft de eerste *a* behouden en wordt de laatste eene *e;* b. v. [Batak script] (Sub-Tob.) = [Batak script] (Tob.)

Evenzoo wordt de *o* gevolgd door eene *j*, die eene *a* of *u* draagt, eene *e;* b. v.

Sub-Tobasch. *Tobasch.*

3°. Zoo de *j* in 't Sub-Tobasch twee *u*'s scheidt, dan heeft 't Tobasch eene *i* in plaats van de eerste *u*; b. v.

Sub-Tobasch. *Tobasch.*

4°. Zoo de *j* in 't Sub-Tobasch eene *u* of *o* draagt, en voorafgegaan wordt door eene *a*, dan valt de *j* in 't Tobasch weg.

Sub-Tobasch. *Tobasch.*

5°. Zeer zelden vindt men de Sub-Tobasche *j*, en dan nog wel meestal tusschen *a* en *o* (of *u*), in 't Tobasch door *i* vertegenwoordigd; b. v. = Sub-Tobasch . Zoo is denkelijk 't Tobasch uit (dat volgens 4°. moest worden) ontstaan.

§ 16. De *n* wordt vóór eene *l*, *r* en *m* niet uitgesproken, maar maakt die medeklinkers dubbeld; b. v. *mommon*, *lallan*, *rorron*, *tinaruammu*, *sallappis*, *sarribak*, *tual-laen.*

§ 17. De *r* wordt vóór eene *l* niet uitgesproken, maar gaat met deze in twee *l*'s over; b. v. *pallandja*, *mallange*.

a. De *r* van 't voorhechtsel *mar* schijnt zoowel in het schrift als in de uitspraak vóór de *s* van het bij 't vormen van objectlooze verba gebezigde vóórhechtsel *si* verloren gegaan te zijn; vergelijk b. v. met het equivalente Mandaïlingsche m a r s i p o r a n g a n, en het Daïrische m ĕ r s i p ĕ r a n g a n.

DE KLEMTOON.

§ 18. De klemtoon valt, behalve bij de in § 19 vermelde gevallen, op de voorlaatste lettergreep; b. v. *hóda* (*paard*), *biang* (*hond*). Men wachte zich de lettergreep, waarop geen klemtoon valt, zoo uit te spreken, dat hare klinker niet duidelijk meer is, en nagenoeg tot de *e* in ons *beginnen* verduisterd wordt. De meeste Europeanen toch zullen bij het hooren van den klemtoon, b. v. op hálak, de *a* der laatste lettergreep niet helder genoeg doen uitkomen, en het woord nagenoeg als halĕk uitspreken. [1]

a. De klemtoon op de laatste lettergreep van sommige woorden moet uit eene vroegere gedaante van 't woord verklaard worden; zoo moet *bulán* (*door een eed bekrachtigd verbond*) uit het Daïrische ingevolge § 6 en 15 *a* 1°. verklaard worden; *hajumbáng* heeft naast zich nog de gedaante , waaruit het verbasterd is; *debatá* heeft zijn klemtoon aan het Indische dewata te danken; *mudá* verklare men uit 't Daïrische dat hetzelfde beteekent; *gordá* is uit § 15 *a* 1°. verklaarbaar. Onverklaarbaar zijn mij *hamú* (zelfst. voornaamw.), *narumó* (zeker zijdewapen) *baribá* (*de overzijde* eener rivier) in tegenstelling met *baríba* (*d'eene kant*, *d'eene helft*), *begé* (grondwoord van umbegé *hooren*), *padjóp* (grondwoord van mamadjóp iets bewaren).

b. Over den klemtoon op de laatste lettergreep der uit het Sanskritsch ontleende woorden , , en zie Bijlage II, F. aant.

§ 19. De laatste lettergreep heeft den klemtoon:

1°. Bij tweelettergrepige bijwoorden en die welke door voorplaatsing van drielettergrepig geworden zijn; b. v. *akkín* (*straks*), *musé* (*weder*), *nahinán* (*vroeger*, *in vroegeren*

---

[1] Zoo b. v. spreken wij Singkĕl uit in plaats van Singkil.

tijd), *napedé* (*nog*), *sogót* (*'s ochtends*). Uitzonderingen zijn: *djólo* (*eerst*, *before*) en *sógot* (*voortaan*).

2°. Bij bijvoegelijke naamwoorden, wanneer zij, zonder of vóór zich te nemen, als praedicaat optreden; b. v. *rará obukna* (*rood* (*is*) *zijn hoofdhaar*). De door de aanhechtsels en verlengde praedicative bijvoeglijke naamw. hebben echter, met vóór zich, steeds den klemtoon op de laatste lettergreep; b. v. *malattú bagebagena* (*te velen zijn zijne kuren*), *magandjaktú ihurna* (*te lang is zijne staart*).

3°. Bij tusschenwerpsels en aanroepingen, waarbij zoowel de laatste lettergreep van het tusschenwerpsel, als die der woorden waarmede men aanroept, den klemtoon draagt; b. v. *alé radjanamí* (*o onze vorst!*), *alé ború ni datuláng* (*o dochter van mijn moeders broeder!*), *alé amák pangalaós* (*o vaártje voorbijganger!*)

a. Het tusschenwerpsel , dat bij 't aanroepen achter den eigennaam plaats neemt, draagt den klemtoon op de voorlaatste lettergreep; b. v. *botíma i, oppúng radjá imbulu má-nói* (*aldus was 't er mede gesteld, Heer vorst Imbuluman!*).

4°. Zoodra zij door § 6 ontstaan is.

5°. Bij klanknabootsende woorden; b. v. *mallihíng lihíng* (*'t geluid lihing voortbrengen* van herten), *martatá* (*schaterend lagchen*).

§ 20. De klemtoon wordt naar achteren verschoven door den invloed van een aanhechtsel, zelfs wanneer 't woord daardoor geene lettergreepvermeerdering ondergaat; b. v. *happílmu* (háppil + mu), *anggím* (ánggi + m).

a. Daar de woorden naast elkâar zonder scheiding worden geschreven, zoo kunnen vele eenlettergrepige na een woord plaats nemende partikels ligtelijk met een aanhechtsel verward worden; men wachte zich b. v. *lahóma* (*ga*), in plaats van *láhoma* uit te spreken. Ik heb daarom bij de transcriptie van de leesoefening (§ 26) diergelijke woordjes van 't woord gescheiden.

b. Een voorhechtsel oefent geen invloed op den klemtoon uit; b. v.

maló (ma + lo), *malé* (ma + le), *paró* (pa + ro).

§ 21. De lettergreep die de tweede plaats voor de van een' klemtoon voorziene beslaat, laat eenigzins de stem op zich rusten en draagt als 't ware een' halven klemtoon, dien wij hier met een + zullen uitdrukken; b. v. *bak̊enahákku*, *p̊atud̊uhonókkon*.

DE BINDU'S.

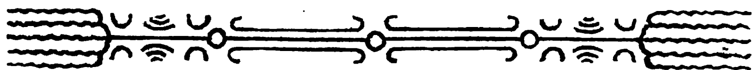
---

§ 22. Teekens waardoor de zinscheiding wordt aangeduid zijn niet gebruikelijk. 't Eenigste mij bekende teeken, dat eenigzins dien naam zoude kunnen dragen, is een naar den linker kant openstaand half cirkeltje, dat achter de letter, haar als 't ware omsluitende, geplaatst wordt, en even als de klinker-afsluiter pangolat heet. Het wordt bepaaldelijk daar gebezigd, waar geen partikel (in deze taal de zinscheiding genoegzaam aanduidende) den lezer tot het goed lezen van een' zin kan leiden; b. v. *dat is de reden waarom zij* (zijne voeten door die wortels) *worden bekneld; thans komt gij mij opzoeken*. Stond hier de afsluiter niet, dan zou men bij 't lezen het bijwoord nanón als bepaling van 't gekneld zijn lezen, en den zin aldus doen luiden: *dat is de reden waarom zij thans bekneld zijn*, enz. enz. Dit teeken heb ik slechts op stukken op bamboe geschreven aangetroffen.

§ 23. Algemeen gebruikelijk zijn de teekens, welke *bindu* heeten; er zijn hiervan twee soorten. De eerste, die aan 't begin van een geschrift, brief of verhandeling geplaatst wordt, laat de staart harer gedaante de geheele bladzijde, of — als men op bamboe schrijft — de geheele geleding doorloopen. Zij heet: bindu pinar djolma (*bindu in de gedaante van een mensch*), en heeft deze gedaante:

Dit is een zendbrief van Guru Sombaon, enz. enz.

In de pustaha's vindt men van deze bindu allerlei verfraaide en soms met roode en blaauwe verw afgezette gedaanten. Een der meest in gebruik zijnde is:

Diergelijke geene kennelijke figuur voorstellende bindu's worden naar hare beteekenis bindu godang (*voorname bindu*) genaamd.

a. Bindu godang is eigentlijk de algemeene benaming der bindu's, die het begin eens geschrifts aanduiden, daar de verschillende gedaanten ook aanleiding geven tot verschillende benamingen; zoo wordt onder anderen een bijna geheel aan de bindu pinar djolma gelijke bindu-gedaante bindu pinar ulok (*bindu in de gedaante eener slang*) genaamd.

§ 24. Aan het begin van de afdeeling eens geschrifts of wel van een vierregelig vers vindt men de bindu pinar boras (*bindu in de gedaante van eene vrucht*), die ook naar hare beteekenis bindu na metek (*kleine bindu*) heet, en, even als de voorname bindu, allerlei van de willekeur des schrijvers afhangende gedaanten heeft. Eene der meest in zwang zijnde is:

a. Ook wordt wel de eene of de andere afdeeling eens geschrifts van eene andere door eene streep, die boven haar heenloopt, en soms met een van haakjes of ooren voorzien oogje versierd is, afgescheiden of afgesloten; waarom dan zulk eene streep ook pangolat heet. Als bij voorbeeld:

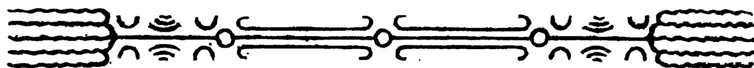

enz.

b. In sommige pustaha's vind ik het leesteeken ///, hetwelk echter bij de mij bekende Bataksche stammen niet in gebruik is; het wordt even als de bindu na metek gebezigd, maar in onderscheid daarvan wordt het

ook achter den titel van een geschrift vóór het eigentlijke begin geplaatst, en wel omdat men gewoon is den titel op denzelfden regel als 't begin te schrijven. Bij 't drukken van Bataksche geschriften zal het raadzaam zijn, van dit teeken gebruik te maken.

§ 25. LEESOEFENING IN HET TOBASCH.

[illegible]

[illegible]

UITSPRAAK.

Suhutan Nandjomba ilik.

Asa-dong ma halak na saingam margoar sisingga ulubalang; asa i ma na mardjolmahot siboru suriga, i ma na marhutahok kuta padang matogu; sukkot ni hagabeom ma ibana anggo maromas, alai anggo dakdanak sada pe soada. Dung ni asa lao [1] ma ibana meda-ngedak tu balian, di-da ma parbue ni rukkung banggik nunga sai marrara di bael [1] lamunna; dung ni, asa di panaek ma tutú. Dung ni, asa di tultuli ma dakka ni hau i; duk sappe boanonna di rohana, midjur ma ibana, di putihi ma, di pambaet [1] tu akkadanganna. Dung ni lao [1] ma ibana muli, di leom [1] ma di pangan djolmana i; sahat butong ma djolmana i na mangap parbue ni rukkung banggi-hi; dungni, asa modom ma nasida, marnipi ma djolma ni radja i, di-pi ma: ro doli doli tu lambungna; dung ni, asa manukkum ma ibana: "aha ma ni ulamu alé itóng! di baer [1] ro hamú tu lambukkón?"; boti ma ninna. "Olo itó ro pé au [1] tu son; adóng ma na hudók: di pangak kamú nariap parbue ni rukkung banggik, molo naek parsauliak kinorhonní di hamuna pangak kamú ma sada manuk na marpuli, sada manuk sabur bittang baek [1] karoanna; molo so di pangak kamú i ra tuk kamagoan do hinorhonní, alai molo di pangak kamú i ra tuk parsaulian do hinorhonní; op pe da ba itó! i do na hudok di hamú di baer [1] ro ahu;" botí ma ninna. "Olo itó! molo i ma hapé ni ulamuna di baen [1] na ro, djadi do tutú; ati-hunang di paboa hamuna, adong binoto?"; boti ma ninna djolma ni radja i. Dung ni, asa sum ma nasida namarhata i; asa lao [1] ma doli doli na ro i.

[1] Zie § 32.

Dung ni, asa tarsunggul ma djolma ni radja i, di-ngot ma nipina i. Duk tora-ngari, asa di dokkom ma naposona manakkup manuk dua, sada na marpuli, sada sabur bittang. Dung ni, asa manukkum ma radja i: "tu aha manu-hi, di baep [1] pala dua di buat to?"; botí ma ninna radja i. "Olo sianák ni namború! nadóng ma uláonna, di baek [1] kubuat; sai nae-ngau [1] mangam manuk; agia-tadók kangoluam musé;" boti ma ninna djolmana i. Dung ni, asa di parmasak ma tutú; sum masak, asa di dippu ma indahat tu pinggan. Dung ni, asa di tibali ma djuhut manu-hi tu panganan; dung ni, asa di hatahom ma tu tondina: "alé tondikkú! mangam manuk na marpuli ma hita, dohot mangam manuk sabur bintang; haroan ni nipikku naborngim ma on;" boti ma ninna. Dung ni, asa di pangam ma tutú djuhut manu-hi dohot indaha-ni; su-nibana mangan, marnapuram ma ibana. Dungni, asa sappe ma sabulan dang di pangam manu-hi, asa di parsigora halak ma ibana; dung ni, asa di dokkor radja i ma guru siapuluam mambaep pagar parmeme. Duk sun di baep [1] paga-ri asa mangam ma nasida; sum manga-nasa manukkum ma radja i: "nunga di baek ko paga-rí gurunamí! paboa horat soras dingin dingik, kadadao ni begu, donok ni parsaulian;" botí ma ninna. "Olo radjanamí! anggo tung mara inda-ngadóng di rohakku, alai anggo na di dalom laut ra tu-nagasík sogot rupaní siar rúpa ni halak, ra tung mambaet [1] tiha-si di ho;" boti ma ninna. "Olo gurunamí! anggo rupana i, atik na beha pe rupana, indada dohono-ni tu ho; unak so tiúr do tolhat saroan;" boti ma ninna. "Olo radjanamí! anggo tung di mara ni djolma mí pos rohám;" boti ma ninna datuna i. Dung ni asa sum ma nasida na marhata i, midjur ma datu i. Dung ni asa sappe ma dua bulan dung na mambaep paga-ri, asa matoras ma eme; tubu ma na di dalom laut; ro ma djolma ni radja i, di bereng ma tutú, di-da ilik do peák di djolona. Dung ni pittór gondók do panailina. Dung ni, asa di djopput ma tinubuhonna i di baluti tu-los. Dung ni, asa di appehom ma tu takkinga-nilihi; dungni maridi ma ibana tu aek; ro ma radja i di-huttot siappudi; monggop ma ibana di djulu ni tapian. Dung ni maridi ma djolmana i; di-da ma butuha ni djolmana i nunga-lpís: "nunga tolhat saroal leatni, nungalpít suida butuha ni djolmakkán; na songon di hulaning na tubu i?" ninna rohana. Dung ni, asa lao [1] ma ibana muli pittór di djumung ma tu

---

[1] Zie § 32.

bagas; dung ni, asa di ranapi ma di baga-si; indadong di-da; "na tu dia [1] ma di baet [1] tubuna i?"; ninna rohana. Dung ni asa ro ma djolmana i sianaek; dung ni manukkum ma radja i: "tu dia [1] do na tinubuhommí? alé ború ni datuláng!" boti ma ninna. "Olo radjanamí di takkinga-ni do hubaen [1]; ai asíng do siat tubu ni halak;" botí ma ninna djolmana i. "Olo ború ni radjanamí! ai aha do leatni na tinubuhommí?"; boti ma ninna radja i. "Olo anák ni namború! ilik do na hutubuho-ni;" boti ma ninna. Dung ni, asa gondók be ma nasida; dung ni, asa di rior radja i ma tu takkingan, di-da ma ili-hi: nunga sai mandjirir djirir. Dung ni asa di djopput radja i ma, naeng di sappatton ma ili-hi; "una-ngau [1] di sappattok ko alé apáng! molo tung di bunu ho au [1], sai mago do ho; hapé molo di pangolu ho do au [1], sai gabe do ho;" botí ma ninna. Dung ni, asa sundat ma di sappattor radja i.

Dung ni, asa sappe ma pitu borngin dung na tubu na di bortian ni djolma ni radja i, asa bortik ma tu anggina radja manuksang di langit, pangalima djomba porang (asa ima na marhutahol lumbak kasonangat tano siatas barita): "nunga di api djolma ni hahám radjanamí! beasa inda di topot to?"; boti ma ninna na marbarita i. "Olo amáng! molo nunga di api djolma ni dahaha-ngi, hutopot ma tutú marsogot;" botí ma ninna radja i. Dung ni, asa bot ma-ri. Torang ni arina, di dokkom ma anakna na margoar radja manubung di langit pangultop na sumurung paripu nattaue: "sikkang ma amáng! babitta i sada, asa tasea-tasa-dongikkau ni-ndahan boanot tu huta ni amaktuám; nunga tolhas leatni haroan di naktuám;" boti ma ninna radja i. Djadi di sikka-nganakna i ma sada babi; dung ni, asa di parmasak ma tutú di loppa ma doho-tindahan; sum masak, asa di baem [1] ma djuhu-ti tu bagasan balandja di baem [1] ma indahat tu bagasak kudu hudu appang. Dung ni, asa marhobas ma nasida dohot djolmana i, di arahom ma naposona boru boru sada marboa-nindahani, di arahon naposona lahi lahi sada marboan djuhu-ti. Dung ni, asa lao [1] ma nasida; sahat ro di huta ni hahana i asa lao ma nasida tu bagas. Dung ni, asa manukkum ma radja na ro i: "dia [1] ma tubu ni dahahang boru i? alé hahàng dolí! asa hu-paho-nindahan na huboak kami on;" boti ma ninna. Enz. enz.

---

[1] Zie § 32.

WOORDVORM-VERANDERINGEN.

a. TOEVOEGING.

§ 26. Niet zelden is de toevoeging

1°. Van eene *n* voor met eene *i* beginnende woorden; b. v. [Batak script] in plaats van [Batak script] (als grondwoord van [Batak script] in gebruik), [Batak script] = [Batak script] (in het Mandaïlingsch gangbaar), [Batak script] = [Batak script]; achter het voorhechtsel *mar* vindt men [Batak script] in plaats van [Batak script], [Batak script] in plaats van [Batak script], [Batak script] in plaats van [Batak script]; en evenzoo [Batak script] in plaats van [Batak script] achter [Batak script] of het equivalente [Batak script]; b. v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script].

2°. Van eene *s* voor met *i* beginnende woorden; b. v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] (als voornaamwoord) = [Batak script], [Batak script] = [Batak script] (zie § 33, 8°.), Mandaïlingsch [Batak script] = [Batak script].

a. Zeldzaam vóór eene *a*; b.v. [Batak script] = het Mandaïlingsche [Batak script]; 't Mandaïlingsch heeft [Batak script] naast [Batak script].

3°. Van eene *ng* achter op klinkers eindigende woorden; b. v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], het Mandaïlingsche [Batak script] = [Batak script].

4°. Van eene *t* achter op eene *e* eindigende woorden; b.v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script].

a. Zeldzaam achter een' anderen klinker; b.v. [Batak script] = [Batak script].

5°. Van eene *o* achter eene voorlaatste op *or* eindigende lettergreep met verandering van dezen klinker in *a*; b. v. [Batak script] = [Batak script].

§ 27. Zeldzaam is de toevoeging

1°. Van eene *n* achter het bijvoegelijke voornaamwoord *i*, en zulks meestal ter vorming van den verledenen tijd aanduidende bijwoorden; b. v. [Batak script]

[Batak script]

2o. Van *an*, *ngan*, *ani*, *ngani*, *nganikkon* achter op *e* eindigende bijwoorden; b. v. [Batak script].

§ 28. Zonder verandering van beteekenis wordt *non* achter het bijvoegelijke voornaamwoord *i* gevoegd; b. v. [Batak script]. (Over den oorsprong van *non* zie onder de voornaamwoorden).

---

b. LETTERVERWISSELING.

§ 29. *Wat de klinkers betreft* is de verwisseling van de *o* met de *e* zeer gebruikelijk; b. v. [Batak script].

§ 30. De gelijkstelling van alle klinkers in de derde lettergreep van achteren is zeer frequent; [Batak script] is het Indische uttara, het Mandaïlingsche [Batak script], het Mandaïlingsche [Batak script], het Mandaïlingsche [Batak script] (§ 26, 2°.), [Batak script]. In het Mandaïlingsch [Batak script] naast [Batak script] in gebruik, en evenzoo [Batak script] naast [Batak script]. Hiertoe ook te brengen de in § 4, 3°. vermelde bijzonderheid der uitspraak.

a. Over 't algemeen kan men stellen, dat het Tobasch de voorkeur geeft aan eene *o* of *a*, en het Sub-Tobasch, Mandaïlingsch, benevens het Daïrisch aan een' anderen klinker.

§ 31. Zeldzamer is de verwisseling

1°. Van de *i* met de *e* en van de *u* met de *o*; b. v. […] = […], […] = […], […] = […], […] = […]; het Mandaïlingsche […] = […], het Mandaïlingsche […] (§ 32) = […].

2°. Van de *o* met de *i*; b. v. […] = […], het Mandaïlingsche […] = […], […] = het Mandaïlingsche […].

§ 32. Zelden vindt men de *h* met een' klinker verwisseld, en dan nog meestal alleen in de uitspraak; zoo wordt […] *lao*, […] *baen*, […] *dia*, […] *au*, […] *bea*, […] *leon* uitgesproken.

a. Deze verzachting is regelmatig bij de Zuid-Mandaïlingsche uitspraak (zie Bijlage I).

§ 33. *Wat de medeklinkers betreft*, zoo is frequent de verwisseling

1°. Van de *p* met de *k*, doch meestal in de uitspraak, vooral der aan den westeroever van het meer wonende stammen; als b. v. […] *kiso*, […] *hekeng*. Hiertoe te brengen de in § 11 en 14 vermelde bijzonderheid der uitspraak; evenzoo het Mandaïlingsche […] dat denkelijk op die wijze uit […] is ontstaan. Vergelijk ook […] met het Mănangkărbausche كَدِيَنْ (= كمدين).

a. Zelden heeft deze verwisseling op het schrift invloed uitgeoefend; een mij bekend voorbeeld is: […] = […].

2°. Van de *l* met de *n*; b. v. […] = […] (als voegwoord), […] = […], […] (Mandaïlingsch en Daïrisch) = […]. In het Mandaïlingsch heeft men […] naast […].

3°. Van de *m* met de *b*; b. v. […] = […], […] = […], […] = […], […] = […], […] = […]; zoo ook […] = het Mandaïlingsche […].

4°. Van *st* met *nt*; b. v. […] = كُنْتْ, […] = […], […] = […]

[illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

5°. Van *ngk* met *ng*; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

6°. Van *um* met *un*, en *im* met *in*, aan het einde van een woord; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

7°. Van *n* met *m*, vooral zoo zij van de klinkers *i* of *e* voorzien zijn; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = het Daïr. [illegible]. Hiertoe te brengen [illegible] (Sanscr. anuswāra), [illegible] *dies Saturni* (Sanscr. sanestjara), [illegible] (Sanscr. mithuna, *gemini*) en [illegible] (het Ar. Mal. دنيا).

§ 34. Zeldzaam is de verwisseling

1°. Van *l* met *r*; het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible]; het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible] (§ 30).

2°. Van de *r* met de *s*; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = het Mandaïlingsche [illegible].

3°. Van de *l* als beginletter eener tweede lettergreep met de *d*; b. v. het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible], het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible].

4°. Van de *g* met de *ng*; b. v. het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible] (§ 31, 1°.)

5°. Van *nd* met *ngg*; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible].

6°. Van de *s* met de *t*; b. v. [illegible] = [illegible]. In het Mandaïlingsche heeft [illegible] naast zich [illegible].

7°. Van *nt* met *nd*; b. v. [illegible] = [illegible], [illegible] = [illegible] (8°.)

8°. Van de *p* met de *t* als sluitletters; b. v. [illegible] = [illegible] (zie 7°.), het Mandaïlingsche [illegible] = het Arab. Mal. رعية.

9°. Van de *t* met de *k*; het eenigste mij bekende voorbeeld is *beka* (dat niet in het Tobasch geschreven kan worden) = [illegible] (vgl. § 14, *b*).

a. Vergl. [illegible] met كيفس enz. enz.

10°. Van de *ng* met de *l* als sluitletters; [Batak script] (als telwoord) = [Batak script], [Batak script] = [Batak script].

a. In 't Mănangkărbausche is تركنل = تركنغ.

11°. Van de *ng* met de *m*; b. v. het Mandaïlingsche [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script].

12°. Van de *n* met de *k* als sluitletters; het Mandaïlingsche heeft [Batak script] naast [Batak script].

---

c. HET WEGVALLEN VAN EENE LETTER.

35. Van het wegvallen eener letter vindt men slechts zelden voorbeelden. De volgende zijn op te merken:

1°. Van de *r* als sluitletter vooral eener van een' medeklinker onmiddelijk gevolgde lettergreep; [Batak script] = het Mandaïlingsche [Batak script], [Batak script] = het Mandaïlingsche [Batak script], [Batak script] = [Batak script]; eenig is het Mandaïlingsche [Batak script] = [Batak script].

2°. Van de *ng* onmiddelijk voor eene *n* of *m* met verdubbeling dezer letters; b. v. [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = het Mandaïlingsche [Batak script], [Batak script] = het Mandaïlingsche [Batak script].

3°. Van de *ng* tusschen twee klinkers; b. v. het Mandaïlingsche en Daïrische [Batak script] = [Batak script]; hiertoe te brengen [Batak script] (*ondergaan* van de zon) = [Batak script] (*binnen gaan*, *ingaan*); waarbij men vergelijke de beteekenis van 't Maleische ماسق (*ingaan* en *ondergaan* van de zon). Van de *m* onmiddelijk achter *ng*; b. v. [Batak script] = [Batak script].

4°. Van de *o* als eerste lettergreep van een tweelettergrepig woord; [Batak script] = [Batak script], [Batak script] = [Batak script] (in [Batak script]); (zie ook Bijlage II, F, 4°.)

5°. Van de *t* achter het voorhechtsel *par*; b. v. [Batak script] (par + timbaho + an).

---

d. LETTERVERPLAATSING.

§ 36. Hiervan heeft men de volgende voorbeelden: [illegible] = [illegible], [illegible] = het Mandaïlingsche [illegible], het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible], het Mandaïlingsche [illegible] = [illegible], [illegible] = het Daïrische [illegible].

BIJLAGE I.

HET MANDAÏLINGSCH. [1]

A. De stammen die 't Mandaïlingsch spreken, geven eene andere volgorde der letters op, en maken gebruik van karakters, die eenigzins van de Tobasche, zoowel wat de gedaante als de verbinding met de anak ni surat betreft, afwijken. De benamingen hunner anak ni surat, die van die der Tobasche verschillen, zijn: boruta (= haboruan), talinga (= hatadingan), amisara (= hamisaran), siala ulu (= siulu), en uluwa (= haluain). Door meerdere aanraking met de Maleijers en het overnemen van woorden uit de taal van deze hunne naburen, hebben zij het noodzakelijk geacht, buiten de in het Tobasch gebezigde karakters nog een bijzonder teeken voor de *k* te gebruiken; door namelijk op het midden der letter evenwijdig met de bovenste streep van hunne *h* twee streepjes (tompi, *vracht* op den rug, genaamd) te plaatsen.

1°. In 't zuidelijkste gebied van dezen tongval vindt men een bijzonder karakter ter aanduiding van de *tj* (Engelsch *ch* in *child*) gebezigd, door namelijk bij de *s* de bij de *h* gebruikelijke streepjes te plaatsen.

---

[1] Door de Tobasch sprekende stammen wordt deze tongval de Angkolasche genoemd, daar zij meestal met Angkolenaars, — die de gewoonte hebben zich als voorvechters heinde en ver te verhuren, — in aanraking komen.

Het taalgebied van het Mandaïlingsch is de vallei der Batang-toroe, Angkola, het plateau van Sipirok (*dolok* bij de Bataks genaamd), Mandaïling, Padang-laua's (Bat. *padang bolak*) en de nog niet geïslamiseerde bovenlanden van Natal en Ajerbangis.

Mandaïlingsch. *Noordl.*	*Zuidl.*	*Tobasch.*	*Mandaïlingsch.* *Noordl.*	*Zuidl.*	*Tobasch.*

Alleen de letters welke verschillen zijn bij het Zuidelijk Mandaïlingsch opgegeven. De volgorde in het Zuid-Mandaïlingsche alphabet is:

ahanamataradjagalapasadanjabawangajaiutja.

B. De *h* wordt als sluitletter en onmiddelijk na een' medeklinker als *k* uitgesproken, zoodat §§ 11 en 14 niet geldig zijn; b. v. porkis (= Tob.), manongoskon ( ), mandapotkon ( ), markordja ( ), tarupku ( ), talka ( ), enz. enz.

1°. Daar de plaatsing den lezer kan doen zien, wanneer hij de *h* als *k* heeft uit te spreken, zoo hebben wij het niet noodzakelijk geacht, in den tekst der leesoefening van het bijzonder karakter ter aanduiding van de *k* gebruik te maken. Slechts bij enkele woorden is het bezigen van de *k* noodzakelijk, en ook alleen daarbij hebben wij van die letter gebruik gemaakt. Voor zoover ik weet, zijn het slechts de volgende niet uit het Maleisch overgenomene woorden, waarbij het schrijven eener *k* noodzakelijk is.

kehe *vertrekken.*

kerek *zekere aapsoort* (simia cristata).

kikit *gierig.*

kahâng *oudere broeder* of *oudere zuster;* alleen als men zijn' oudeten broeder of zijne oudere zuster aanspreekt of aanroept, gebruikelijk.

kahanggi (haha + anggi) *broeders* (in betrekking tot een mannelijk persoon), *zusters* (in betrekking tot eene vrouw).

kiankiani, *zoodra.*

mardoking (zie § 19, 6°.) *'t geluid hing maken* als de herten.

mikim *glimlagchen.*

kihik *oksel.*

mandokon (verbastering van mandokkon) *zeggen*, is alleen in het Zuidelijk Mandaïlingsch gebruikelijk.

C. Alleen in het Noordelijk Mandaïlingsch is § 9 geldig, met dit onderscheid echter, dat de neusletter voor de tot *k* gewordene *h* (B.) in den duidelijken medeklinker harer klasse overgaat. In het Zuidelijk Mandaïlingsch worden de neusletters in dit geval uitgesproken:

Noordl. Mandl.		*Zuidl. Mandl.*
akka	=	angka.
paboaotku	=	paboaonku.
temat kauma	=	teman kauma.
tittin	=	tintin.
lappu	=	lampu.

D. Zoo een éénlettergrepig woord of aanhechtsel achter een woord plaats neemt, dan wordt § 6 niet toegepast, en het Zuidl. Mandaïlingsch schuift zelfs in dat geval eene *h* tusschen de twee gelijkluidende klinkers in; b. v.

Noordl. Mandl.		*Zuidl. Mandl.*
parkala-an	=	parkala-han (par + hala + an)
horbo on	=	orbo hon (zie F)
maridi-i	=	maridihi (mar + idi + i).

Het woord bajo behoudt zijnen eind-klinker; b. v. bajo an, bajo i.

1°. In 't Zuidl. Mandaïlingsch kan de laatste lettergreep eens woords nooit met de voorgaande, zelfs nadat *h* (naar F) tot een' klinker verzacht is geworden, inéénsmelten; van daar schrijft en zegt men wel danon, in plaats van dahanon, maar nimmer indân in plaats van indahan, hoewel dit woord wel eens (naar F) zonder *h* geschreven wordt. Hiertoe ook te brengen de spelling en uitspraak dahan in plaats van da-an, niettegenstaande dit

woord met wegvalling der *w*, het Sub.-Tobasche dawan (zie § 15) is. Onregelmatig is hadúan in plaats van het Tobasche haduán (ha + dua + an).

E. Behalve bij het voornaamwoord van de derde persoon meervoud, is in het Zuidl. Mandaïlingsch § 8 niet geldig; b. v.

Noordl. Mandl.		*Zuidl. Mandl.*
hala-hi *die man*	=	ala-ki (F)
hala-hi *zij lieden*	=	ala-i (F)

F. De *h* wordt in het Zuidl. Mandaïlingsch overal, waar B en D geen plaats hebben, tot een' klinker verzacht; b. v.

Noordl. Mandl.		*Zuidl. Mandl.*
huta	=	uta
hata	=	ata
ihot	=	ijot

G. De *s* wordt in een woord, na eene *n*, en na iederen duidelijken medeklinker in het aanhechtsel *sa* in het Zuidl. Mandaïlingsch als *tj* uitgesproken; b. v. *lantjat* (Tob. [illegible]), *dapottja* (Tob. [illegible]). In het Noordl. Mandaïlingsch krijgt de *s* die uitspraak, na iederen duidelijken medeklinker of aldus uitgesprokene neusletter (C); b. v.

Tobasch.		*Noordl. Mandl.*		*Zuidl. Mandl.*
[illegible]	=	maktji	=	mangsi
[illegible]	=	duk tjun	=	dung sun
[illegible]	=	halak tjongo-ni	=	alak songo-ni
[illegible]	=	temat tjaba	=	teman saba
[illegible]	=	hup tjongo-ni	=	um songo-ni.

a. Ook wordt de *s* als beginletter eener lettergreep, die op eene andere met *tj* beginnende volgt, als *tj* uitgesproken; b. v.

Tobasch.		*Noordl. Mandl.*		*Zuidl. Mandl.*
bitsusur	=	bintjutjur	=	bittjutjur
atsisibang	=	antjitjibang	=	attjitjibang
atsosoron	=	antjotjoron	=	attjotjoron.

Hiertoe ook te brengen antjotjak, *hagedis*.

1°. Het is de plaatsing dus, die den lezer kan doen weten, wanneer hij de *s* als *tj* heeft uit te spreken, en het bijzonder karakter ter aanduiding der *tj* (A 1°.) is alleen bij het schrijven van uit het Maleisch overgenomene woorden noodzakelijk. Het eenigste niet uit het Maleisch over-

genomene woord waar zulks geschieden moet, is markatjak (*zich gereed maken*).

H. Behalve wanneer in het grondwoord ook de tweede lettergreep met eene *s* begint, komt de *nj* in het werkwoordelijke voorhechtsel in plaats der *n*; b. v. manjurat = het Tob. manurat (grondwoord: surat); daarentegen manosop van sosop. Overigens stemt de *nj* in dezen tongval met de Sub-Tobasche *j* (of Tob. *i* tusschen twee klinkers) en *n* overeen; b. v.

Mandl.	*Tobasch.*	*Sub-Tobasch.*
panjogon	paiogon of	pajogon (zie § 15, *a*, 5°.)
tanja	tana.	

I. Bij § 15 op te merken, dat, op enkele uitzonderingen na, de klankvorming van het Sub-Tobasch in dezen tongval gebruikelijk is. Zelden vindt men *wa* of *oa* (§ 15, *a*, 1°.) door *o* vertegenwoordigd. Voorbeelden zijn: maos = Tob. maoas (en Sub-Tob. mawas), saraor = Tob. saraoar (Sub-Tob. sarawar), haon = Tob. haoan.

K. Eene dubbele Tob. *l* wordt door *ld* vertegenwoordigd; b. v.

Mandl.		*Tobasch.*
tuldang	=	tullang
maldo	=	mallo.

L. Dikwijls heeft deze tongval eene *d* in plaats van de Tob. *l* als beginletter van de tweede lettergreep; b. v.

Zuidl. Mandl.	*Noordl. Mandl.*	*Tobasch.*
mantjido =	mattjido =	[illegible]
baduborngin		= [illegible] (§ 30).

Zie ook de in 3°. van § 34 aangehaalde voorbeelden.

M. De §§ 16 en 17 niet geldig; b. v. marlange, tuanlajan (2°., *a*, § 15), monmon, enz. enz.

N. De *m* als beginletter eener tweede lettergreep somtijds door *mb* vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch.		*Mandaïlingsch.*
[illegible]	=	[illegible]
[illegible]	=	[illegible]

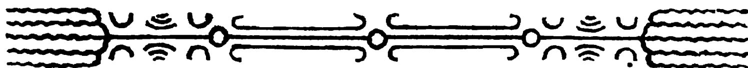
O. LEESOEFENING

IN HET

NOORDELIJK EN ZUIDELIJK MANDAÏLINGSCH.

NOORDELIJK MANDAÏLINGSCH.

UITSPRAAK.

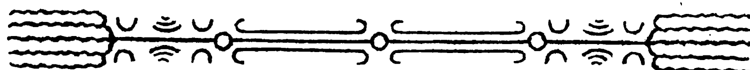
Hobar kobarat tjipandir.

Ija botí ma i nomán: adong ma halak margoar sipandir; amanija na dangol ni andung; inanija na tobak tobang. Djadi di dokkon nai pandir ma di ama ni pandir: "o ama ni pandir! ija-ttóng marbubu ma ho tu sunge na di topi durutta i"; ni-ngija. Djadi ro ama ni pandir: "djadi"; ni-ngija. Djadi kehe ma ija tu hauma; dung ro di hauma i-ja, djadi di buwa -tija ma tundjang ni garingging, djadi di ari-tija. Duk tjun di ari-tija tundjang ni garinggi-ngi djadi kehe ma ija maihotang; dung dapo-tija hota-ngi, djadi di pokkali-ja ma bubu i. Dung di pokkali-ja bubu i, djadi di bae-[1] nija musé ma sugapana. Duk tjun di sugapai-ja djadi di tao-nija ma bubu i tu sunge na di topi duru ni haumanija i. Duk tjun di tao-nija bubu i, djadi mulak ma ija muli. Dung ro di huta i-ja, djadi di sapai nai pandir ma ija: "o! ama ni pandir! bija do tulus do ho na manaon bubu i?" ni-ngija. Djadi ro ama ni pandir: "tulus"; ni-ngija. Djadi hohom ma nai pandir. Djadi torang ma-ri, djadi kehe ma ama ni pandir tu hauma. Dung

[1] Zie § 32.

ro di hauma i-ja, djadi di ligi-ja ma bubunija i; djadi di-da ija, bija ma songot tjopa sopa ni tobu haporas kona bubunija i. Djadi humolos ma ija; holosnija i: "ija-lé tondikkú! aha ma luwani hosom ni begu di au, [1] di baen [1] na hona bubukku sopa sopa ni tobu"; ni-ngija. Djadi di tuktukkonija tu ae-hi; djadi mulak ma ija muli. Dung ro di huta i-ja, djadi di sapai nai pandir ma ama ni pandir: "bija do mangonai do bubumi?" ni -ngija. Djadi ro ama ni pandir: "nada"; ni-ngija. Djadi tarkohom ma nai pandir. Djadi potang ma-ri, djadi di dokkon nai pandir ma di ama ni pandir: betak na so maló do ho manaon bubu i, di baen [1] na so mangonai ni-ngija. Djadi ro ama ni pandir: bija huboto panaon bubu songo-ni di baet [1] kalak, songo-ni do hubaen [1] ni-ngija. Djadi tarkohom nai pandir. Djadi torang ma-ri, djadi kehe ma ama ni pandir tu hauma; djadi dung ro di hauma i-ja, djadi di ligi-ja ma bubunija i; djadi di-da ija musé ma numma songot tjopa tobu haporas dohot tjulup kona bubu i. Djadi humolos ma ija: "na poran ma begu di sunge on: hona, hona sopa tobu"; ni-ngija. Djadi di tuktukko-nija ma tu ae-hi, djadi mulak ma ija muli. Djadi dung ro di huta i-ja, djadi di sapai nai pandir ma ama ni pandir: "bija do mangonai do bubumi?" ni-ngija. Djadi ro ama ni pandir: "nada huboto bagi aha salana, di baen [1] na so mangonai bubu i; hona, hona sopa tobu do honasa"; ni-ngija. Djadi ro nai pandir na so binotomu do ihan; ni-ngija. Djadi ro ama ni pandir: "attóng dung na so huboto ihan; atto-ngattjogot ho ma djolo mangaligisa; ampot ko ma na umboto ihan"; ni-ngija enz. enz.

ZUIDELIJK MANDAÏLINGSCH.

[1] Zie § 32.

[illegible]

UITSPRAAK.

Turi turian si meden mananti ali.

Ija marsantabi do au di o ompúng! di na umalijang kumaloho parbagasa-non; ulang kamú tarsonggot tarkuntal; ija tarsonggot tarkuntal kamu, ompúng! manguntalkon katotorkis kadidingin kamú ompúng! di au, di baen mangkobarkon kata ni turi ata ni obaran ni simeden mananti ali sinuan tunas ni namora pande bosi di tano rura uta dolok. Marlidung ma

simeden mananti ali di namora pande bosi: "i ma da amáng na udók di o: aha do pandaramanku di baen ko? amang!"; ning si meden mananti ali. Marlidung musé ma namora pande bosi di sinuanna tuna-si: "ngada dopé tarlehe-nau dopé di o pandaraman, di baen madokdok siaginonku; anggo tolu ari o-nulang ko tu djae rangkon tu djúlu"; ning namora pande bosi. "Olo"; ning simeden mananti ali. Dapot patoluna i, malongas ma namora pande bosi di tano uta dolok. Djadi tangis marsiluluton ma simeden mananti ali di sopo rantjang na godang. Djadi markatjak kalak tu arangan mambuwat kaju ni namora pande bosi. Paninggal ni alak madjadji na tu arangan na mambuwat kaju i, ning kala i, simeden mananti ali lang tangis marsiluluton di sopo rantjang na goda-ngi rangko-ninana na tuwa bulung nantjodang tuan lajan godang; adóng santongkin, ro ma datu guru marija monang tu-ta dolok, di dapoti-ja, laing tangis marsiluluton simeden mananti ali rangkon nantjodang tuan lajan godang: tu dia do amú tulang?" ning simeden mananti ali. "I ma so ro au tu son manunggu tuor boli ni -namuju nantjodang tuan lajan godang"; ning datu marija monang. "Tuláng kalák datú gurú marijá monáng! mangido djandji au tolu ari on"; ning simeden mananti ali. Ngada dapotan; ning datu i. "Na maol ma tartanom damang na tuwa bulung, pinomat ma niján masuk kaju damang na tuwa bulu-ngon"; ning simeden mananti ali. "Njada tarpainte au i"; ning datu i; djadi di omba-ngija naratjo di sopo rantjang na goda-ngi. Djadi tangis marsiluluton simeden mananti ali di sopo rantjang na goda-ngi. "Dung na so tola di amú mangido djandji, ni aua i? painte amú di sopo-hon, langka-u djolo tu bagas sijomagodang mangaligi balbaul parmomosan ni dainang"; ning simeden mananti ali. Djadi langka do ibana tu bagas sijomagodang, di buwat mabodilna bodil doli doli manguntjang bile, di-si do bodilna i, di dabu anak bodil, di tetekkon panggalak di naitkon sumbu na lamot; midjur ma ibana tu alaman na bola-ki; "tuláng kalák datú marijá monáng! djagit kamú bo tuor boli ni dainang na tuwa bulung"; ni-ngija. Manaili datu i, bulús di bodil simeden ma datu i, djadi abók kampu ni datu i timon simandjungnija, djadi bulús marlodjong mulak tu-ta lombang. "Na maua o? amáng!" ning siorno ugele rangkon sitadjo ribu tala. "Ináng sinuán bojú! nangki-nin ináng! urang tibú au ro manjurduon kampil di amamate ni ama ni simeden, udjung ni sidumanggor bodil doma dapotonku, na so parkulaon do alak kuta dolok"; ning datu i.

Mulak kata ni turi ata ni obaran tu simeden mananti ali. Marlidung ma nantjodang tuan lajan godang: "amáng medén manantí ali ita-ua do amamu na tuwa bulu-ngon?; alak madjadji madung di alap tulangmu tu son"; ning nantjodang tuan lajan godang. Djadi di ali simeden mananti ali di toru ni talaga i; enz. enz.

BIJLAGE II.

HET DAÏRISCH.

A. Het Alphabet wordt in deze volgorde opgegeven: . De *t* ( ) en *w* ( ) zijn de eenigste letters, die van de in het Tobasch gebezigde verschillen, en zijn ook, zoo als wij uit § 1 gezien hebben, in het Westelijk Tobasch gebruikelijk.

B. Bij de Tobasche anak ni surat bezigt men nog de volgende:

= (sikordjan) wordt regts evenwijdiglijk met de bovenste streep der letter geplaatst en drukt eene zachte adspiratie aan het einde eens woords uit, b. v. *musuh*.

› kabĕrĕtĕn podi (*latere haborotan*, zijnde kabĕrĕten = haborotan, zie § 2) wordt midden boven de letter geplaatst en stelt den vlugtigen klank voor, dien men bij ons tusschen de *l* en *k* van *melk* hoort. Wij transcriberen dezen klinker door *ĕ*. — Men is gewoon den medeklinker, die op dezen klinker in eene opene lettergreep volgt, in het schrift te verdubbelen, om te verhoeden dat de klemtoon te veel op de volgende lettergreep wordt gehoord, daar de kabĕrĕtĕn podi, hoewel alleen in eene laatste lettergreep den klemtoon kunnende dragen, toch altijd eene lettergreep vormt. Men spreke b. v. tĕlu uit, en vooral niet tlu, sĕhadat, bĕlĕn en vooral niet blĕn. Is de beginletter der op een kabĕrĕtĕn podi volgende lettergreep een onduidelijke medeklinker, dan mag deze, daar hij alsdan sluitletter zoude worden (§ 5, 1), niet verdubbeld worden, maar men plaatst dan vóór hem den duidelijken zijner classe; b. v. bĕgé,

pĕdáh. Die beginletter eene *dj* zijnde, zoo is men uit gebrek aan een bijzonder teeken voor de *tj* (die hare duidelijke classègenoot zoude zijn), gewoon eene *t* ter verdubbeling te bezigen; b. v. lĕdja. Aldus geschrevene woorden spreke men niet naar de letter uit, maar met een enkelen medeklinker, daar die verdubbeling slechts een middel is ter vermijding van het verlies eener lettergreep.

C. De , en worden bij het opzeggen der letters altijd geadspireerd uitgesproken (ha, hi en hu). Daar zij overigens zoowel met als zonder eene adspiratie klinken, zoo is men ter vermijding eener verwarring, die daardoor zoude kunnen ontstaan, gewoon overal waar twee ongelijkluidende klinkers naast elkaâr komende, daartoe aanleiding kunnen geven, van de halfklinkers *j* en *w* gebruik te maken. Zoo moet b. v. buat (Tob. spelling) altijd en leang (Tob. spelling) gespeld worden, daar deze woorden op zijn Tobasch gespeld in het Daïrisch buhat en lehang zouden klinken. Van daar grijpt men iedere gelegenheid aan, die de plaatsing van een woord kan geven, een dier halfklinkers te bezigen; b. v. (+ obah), (si + obah), in welke beide woorden de *j* en *w* geschreven zijn, om de uitspraak kuhobah en sihobah te vermijden. Maar daar nu nog vele gevallen plaats kunnen hebben, waarbij het onderscheid tusschen eene adspiratie en een klinker in het schrift niet kan uitgedrukt worden, zoo pleegt men ook daar een dier halfklinkers te schrijven, waar hij letterlijk uitgesproken de uitspraak niet weder geeft; zoo b. v. hasa i dokkĕn, bai, maus. Daar *ji* en *wu* niet in de taal als klanken voorkomen, zoo weet natuurlijk de lezer dat de *j* en *u* in die woorden slechts ter vermijding der adspiratie geschreven zijn. — De kan als beginletter eens woords, en zoo zij van geen bijzonder klinkerteeken voorzien is, naar willekeur met en zonder adspiratie klinken (b. v. hadji en adji, hasa en asa), maar is overigens geadspireerd; b. v. puhun, nahan, *barham.*

D. De wordt altijd als *k* uitgesproken, en van eene menigte Tobasche woorden wordt de *h* als *k* uitgesproken om de equivalente Daïrische op te leveren; b. v. *persoon*, Tobasch halak,

Daïrisch kalak, de *Tridacna gigas*, Tobasch hima, Daïrisch kima, *gras*, Tobasch duhut, Daïrisch dukut.

E. De kan ook als *tj* uitgesproken worden, en in de meeste gevallen is omtrent het wanneer geen regel vast te stellen. Onmiddelijk na eene *n* wordt zij altijd, en eene *i* dragende zeer dikwijls als *tj* uitgesproken; b. v. tjintjin, tjiho, tjijo. Zoo de met de uitspraak van *tj* als beginletter na eene opene van een kabĕrĕtĕn podi voorziene lettergreep voorkomt, dan drukt het schrift haar uit, door ter verdubbeling (B) van een gebruik te maken, terwijl zij daarentegen zelve verdubbeld wordt, zoo zij die plaats met de uitspraak van *s* bekleedt; b. v. bĕtjik, maar bĕsur.

F. Bijna regelmatig wordt de siulu in een Tob. woord door een kabĕrĕtĕn podi in het equivalente Daïrische vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch. *Daïrisch.*

1°. Woorden die onmiddelijk uit het Tobasch zijn overgenomen, behouden de siulu; b. v. *het Zuid-oosten* (Sanscr. agni), ofschoon een kabĕrĕtĕn podi hier het woord nader aan 't oorspronkelijk Sanscritsche zoude brengen.

2°. In sommige woorden wordt de hatadingan door een kabĕrĕtĕn podi vertegenwoordigd, en is zulks uit § 29 slechts verklaarbaar, b. v.

Tobasch. *Daïrisch.*

3°. Niet zelden wordt de siulu in eene laatste geslotene lettergreep door *u* in het Daïrisch vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch. *Daïrisch.*

(G).

4°. Vele met eene *o* beginnende tweelettergrepige woorden verliezen in het Daïrisch die eerste lettergreep; b. v. Tob. [Batak script] = [Batak script], Tob. [Batak script] = [Batak script].

Aant. Uit deze verwisseling, van de *ŏ* met de *o* ziet men, dat de *o* in 't Tobasch bij het overnemen van vreemde woorden als een vlugtige klank is te beschouwen, die tusschen twee medeklinkers gehoord wordt; zoo zijn de Sanscritsche woorden sjukra, sūtra, mantra en samudra in het Tobasch [Batak script], [Batak script], [Batak script] en [Batak script] geworden, en dragen den klemtoon op de laatste lettergreep om de vlugtigheid dier *o* aan te duiden.

G. Zoo een Tobasch woord in de voorlaatste eene *i* en in de laatste lettergreep eene *u* heeft, dan vertoont het equivalente Daïrische woord in plaats van de *i* eene *e;* b. v.

Tobasch. — *Daïrisch.*

[Batak script] = [Batak script]
[Batak script] = [Batak script]
[Batak script] = [Batak script]

Uitzonderingen zijn: [Batak script] pitu (*zeven*) en [Batak script] bindu (*leesteeken*).

H. Zoo een Tobasch woord in de voorlaatste eene *u* en in de laatste lettergreep eene *i* of *a* heeft, dan wordt in het equivalente Daïrische woord de *u* door eene *o* vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch. — *Daïrisch.*

[Batak script] = [Batak script]
[Batak script] = [Batak script] kotjing (Mal. kutjing).
[Batak script] = [Batak script] (N).
[Batak script] = [Batak script]
[Batak script] = [Batak script]
[Batak script] = [Batak script]

I. Zoo een Tobasch woord in de voorlaatste eene *i* of *u* en in de laatste lettergreep een siulu heeft, dan vertoont het equivalente Daïrische eene *e* in plaats van de *i*, en eene *o* in plaats van de *u*, terwijl de siulu (naar F) een kabĕrĕtĕn podi wordt, b. v.

Tobasch. — *Daïrisch.*

[Batak script] = [Batak script]

Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak]

1°. Zelden vertoont de tweede lettergreep denzelfden klinker als de eerste; b. v.

Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak] (N).

K. De § 9; 16 en 17 zijn niet geldig; b. v. [Batak] mĕntjí, [Batak] ĕmpung, [Batak] tĕntĕn, [Batak] pĕrlandja, [Batak] rĕnrĕn (vgl. Bijl. I, C) enz. enz.

L. Dikwijls wordt *dji* in een Tobasch woord door *di* in het equivalente Daïrische vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak]	=	[Batak]
[Batak]	=	[Batak] (H).
[Batak]	=	[Batak]

1°. Hiertoe te brengen adji (grondwoord van mangadji, *lezen*, namelijk boeken over godsdienst en de zwarte kunst), dat het Sanscritsche adhî is.

M. Eene dubbele Tob. *l* wordt door *ld* vertegenwoordigd (vergl. Bijl. I, K); b. v. [Batak] mĕngaldung = het Tobasch [Batak].

1°. Zelden door *ln;* b. v. [Batak] = het Tob. [Batak] (zie Q).

N. Zeer dikwijls wordt een duidelijke medeklinker in het Tobasch, door de neusletter zijner classe vertegenwoordigd; b. v.

Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak]	=	[Batak] (H)
[Batak]	=	[Batak] (F)
[Batak]	=	[Batak] (F)

O. Alleen § 20 en 3°. van § 19 zijn toepasselijk. Overigens draagt de orlaatste lettergreep, ten zij zij van een kabĕrĕtĕn podi is voorzien (B), den

klemtoon, en doet tevens haren klinker, zoo zij met eene neusletter is gesloten, gerekt klinken; b. v. *pāntis*, pēnggĕl, tōnggar, en ōngkam. — Ook de klinker der eenlettergrepige woorden is gerekt; b. v. būk, gūng, kīn.

P. De uitgang *ĕn* (die de Tobasche *on* en *an* tegelijker tijd vertegenwoordigt) na op een klinker eindigende woorden komende, verliest hare kabĕrĕtĕn podi, en doet de klinker van het vóór haar staande woord den klemtoon dragen en gerekt klinken; b. v. kĕbèrūn (kĕ + bĕru + ĕn), ĕndurīn (ĕn + duri + ĕn). Zoo pleegt men ook de met eene neusletter geslotene kabĕrĕtĕn podi, waarmede vele woorden beginnen, niet na op een klinker eindigende woorden te schrijven, terwijl men de sluitende neusletter tot den sluiter van het voorgaande woord maakt; b. v. in plaats van .

1°. De uitgang *ĕn* achter een op een medeklinker eindigend woord komende te staan, wordt zeer dikwijls aan een vóór dien medeklinker staanden klinker *u* of *i* gelijk gemaakt; b. v. (= Tob. napuran), (= Tob. lopian), bij welk laatste woord *lapih* als grondwoord moet verondersteld worden. Ook het aanhechtsel *kĕn* kan zijne *ĕ* in *i* veranderen, zoo de laatste lettergreep van het grondwoord eene *i* heeft, b. v. (arih + kĕn).

Q. Drielettergrepige woorden, die met een klinker beginnen, verliezen dikwijls hunne eerste lettergreep, b. v.:

Tobasch.		*Daïrisch.*
	=	
	=	

Zoo echter die klinker der eerste lettergreep door eene neusletter gesloten is, dan ziet men hem dikwijls in een kabĕrĕtĕn podi overgaan; b. v. (met letterverplaatsing en naar G) = het Tob. , = het Tob. enz. enz. Zoo de tweede lettergreep na die neusletter met een onduidelijken medeklinker begint, dan ziet men dezen wel eens door de neusletter weggestooten en de eerste lettergreep verdwijnen; b. v. = het Tob. . Over 't algemeen kan

men zeggen, dat in het begin der woorden *ĕnd* met *n*, *ĕmb* met *m* en *ĕngg* met *ng* verwisseld worden; zoo is b. v. ĕndĕratja, het Sanscr. naratja, ĕmbalno het Tob. mallo (M. 1°.), ĕnggĕluh het Tob. ngolu (F). Onregelmatig is lalu = het Tob. andalu, en slechts uit § 34, 3°. verklaarbaar.

R. Eene dubbele Tobasche *n* en *m* wordt door eene enkele vertegenwoordigd; b. v.:

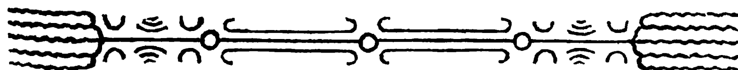
Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]

S. Eene *i* na eene *a*-volgende, wordt bijna regelmatiglijk door *wi* vertegenwoordigd; b. v.:

Tobasch.		*Daïrisch.*
[Batak script]	=	[Batak script]
[Batak script]	=	[Batak script]

T. De partikels [Batak script] en [Batak script] verliezen hunne *o* vóór de voornaamwoorden: [Batak script], [Batak script], [Batak script] en [Batak script] en het tusschenwerpsel [Batak script]; de aanhechtsels [Batak script] en [Batak script] hunne *u* voor het voornaamwoord [Batak script], maar zelden; en de woorden [Batak script] en [Batak script] hun *i* voor het voornaamwoord [Batak script]; overigens is § 6 geldig. Het is raadzaam deze zamensmelting der klinkers ook in het schrift te bewaren, overal waar eene etymologische spelling het onderscheid tusschen eenen klinker en eene adspiratie bemoeilijkt. Zoo schrijve men [Batak script] (ni + idah) en niet [Batak script]. Evenzoo [Batak script] in plaats van [Batak script], ten zij men [Batak script] schrijven wilde.

U. LEESOEFENING IN HET DAÏRISCH.

[Batak script]

UITSPRAAK.[1]

Sukut sukutĕn kajuara mĕrlĕndung.

Asa lot nolamo kata ni sukut sukutĕn tah tuhu tah mada oda ni betoh oda ni-idah kata ni tori tori-ĕn ni simpāntas ngo kudĕngkoh; baliga kubaligakĕn mĕrlandja landja raru, bĕrita kubĕritakĕn, asa lot kalak haru di bakin hatena. Hasa lot mo kunuken hanak ni hadji, hasa di bahan mo kutana, di tokor mo sada djĕlmana, tunggari mada tubuh hanakna. Hasa roh mo guru pĕrsuleng di dapĕt mo hadji mĕdĕm; hasa di sunggul guru pĕrsuleng: "keke kono radjanamí! pĕrtasak panganĕnku"; nina. Hasa kundul mo hanak ni hadji: "kade bĕritamu?" "Bĕritāngku bĕrita mĕlijas halé radjanamí!" Hasa di arahkĕn mo mangan, hasa di hidang mo pĕngke, mĕrikan mĕratah mo di bakin. Ija kĕntja salpun mangan, di duduri mo mĕrapurun. Hasa di sahutkĕn hadji moguru pĕrsuleng: "sada katāngku bamu, halé gurunamí! Sahutkĕn pĕnarihinmu di panganĕn so mada i di bilangna; somada ngo djumpa-aku kade, halé gurunamí!" "Muda bagi-idi katamu, ĕnggo aku bĕsur mangan; tapi kata ni tulutĕnku djadi kubagahkĕn katemu radjanami?" "Djadi; bagahkĕn bāngku halé gurunamí!" Hasa di dokkĕn guru pĕrsuleng mo hanak ni hadji: "mĕnuan gĕmgĕmĕn mo kono, hasa tubuh hanakmu." "Kade mo kusuan, hasa tubuh hanakku halé gurunamí?" "Muda bagi ngo katamu, suan mo kaju ara mĕrlendung mahan gĕmgĕmĕnmu. Hasa di buat mo kaju ara sada, hasa di kuso mo guru pĕrsuleng: "kade mo deba pantunĕn? bagahken bāngku, hasa kubetoh buatĕnku." "Muda bagi, nimu, buat mo babi tōnggal sada, mĕrbahing bulung bulungĕn, merbunga kōmbang, mĕrsibaso, mĕrguru mĕrnakan nasasilotna, ikan na sasilotna, mĕrtinaruh manuk sada; muda ĕnggo pulung kĕrina pināntunmu idi, hasa sibahan mo, di putjuk ni perpadangĕn mo sibakin." Hasa mĕrkarah mo-ija di kutana idi, di arahkĕn mo sibaso di arahkĕn mo pĕnurune, di arahkĕn mo pĕrgĕndang, di arahkĕn mo puangna, di arahkĕn mo ni anakkĕnna. Hasa lako mo-ija kĕrina mi putjuk ni pĕrpadangĕn di pĕpulung mo kaju ara dĕkĕt kĕtōnggal sāngkil sipilit turbangén; hasa di bĕrekĕn mo bai guru pĕrsuleng: "kade deba bahanĕnnami

[1] Wij hebben in de transcriptie bij de zamensmelting der klinkers, de woorden afzonderlijk geschreven, om den leerling in de gelegenheid te stellen, het onder letter T vermelde toe te passen.

gurú?" bagi-idi mo kata tuan sintĕrĕm. "Mĕrgĕndang mo kene, hasa kutabasi mo pinăntun hena, hasa si suankĕn." Hasa di seat mo babina di hantari di-ĕnderu, kĕntja-ĕntasak nakan dĕket djukut, di pĕsiar sumangan, di pĕsiar begu djinudjungna. Hasa di mangmangi guru mo sinuanna idi, hasa mangan mo-ija; salpun mangan, di sahutkĕn mo kalak sintĕrĕm: "hasa katăngku bamu ko sintĕrĕm hidi, barang kula kula, barang sĕnina barang guru, barang ko sibaso! tumămpak kono kĕrina sahutkĕn kene hatemu panganĕn so mada idi bilangna; so mada ngo-ĕmbue djupa-aku panganĕn, halé tuan sintĕrĕm!"; bagi-idi mo kata hanak ni hadji. Hasa mĕrkata nola mo sintĕrĕm: "ĕnggo kami bĕsur mangan nakan, mangan djukut; kade katana?" "Hakum kata nakanku hidi: haku sumuan gĕmgĕmĕnku mo kita ena kaju ara mĕrlendung, hasa tubuh mata ni aringku, dok bajoa guru, dok bĕru sibaso." "Muda bagi ngo katamu radjanamí! djadi mo-idi"; bagi-idi mo pĕrkata sintĕrĕm. Hasa molih mo-ija mi rumah, hasa djŭmpa mo di arina djŭmpa di bulanna, djŭmpa di tahunna, bĕlgah mo kaju ara mĕrlĕndung. Hasa kabang mo piduk rap tĕruh kaju ara hidi, mĕntĕr mate; hasa mĕrdalan mo pĕlănduk, mĕntĕr mate ngo kĕna lĕndung kaju ara idi. Hasa bĕrat daging mo tinokor hadji, hasa makin djumĕrăngkar mo gĕmgĕmĕnna; hasa makin begu-ĕn mo kaju ara gĕmgĕmĕn hadji hasa makin masakade pe simĕrdalan rap tĕruh kajuara idi, barang pinakan deba, barang djĕlma pekĕna lĕndungna, na sa idi mĕntĕr mate. Enz. enz.

Aant. Ik ben niet in staat naauwkeuriglijk het taalgebied van het Daïrisch op te geven. Voor zoo ver ik weet, spreekt men het in de binnenlanden van Tapus, Singkil en Tarumun. De door de Atjinezen geïslamiseerde bevolking van Singkil en Alas spreekt een' tongval, waarvan de grondtoon Daïrisch, maar die sterk met het Atjineesch vermengd is. In het landschap Siambaton, dat zich westwaarts tot Tapus uitstrekt, is het Daïrisch naast het Tobasch in gebruik. De landschappen, waar men zegt dat het Daïrisch in gebruik is, zijn: Pakpak, Karo en Boang. Uit Anderson's *Mission to the East Coast of Sumatra* blijkt het, dat ook aan de Oostkust het Daïrisch naast het Tobasch gesproken wordt. Het Daïrisch heet daar de taal der Bataks van Karo karo, en het Tobasch die der Pardembanan-Bataks. Het woord *pardembanan* als naam der Tobasch sprekende Bataks, is aan eene misvatting toe te schrijven, daar het de plaats waar *demban* (d. i. *het betelblad*) aanwezig is, beteekent, en misschien op een' stam is toegepast geworden, waarbij men om het betelblad aan te duiden *demban* (Tobasch), in plaats van *bĕlo* (Daïrisch) pleegt te zeggen.

SPELLING.

§ 37. Twee spellingen zijn gebruikelijk: de eerste, die etymologisch is, wordt in de pustaha's, en de andere, die de uitspraak wedergeeft, in de op bamboe geschrevene geschriften gebezigd. [1] De eerste streeft naar verstaanbaarheid bij alle Bataksch sprekenden, door namentlijk een woord naar zijn' oorsprong te schrijven, zoodat het voor iemand die een' anderen tongval spreekt, geschreven verstaanbaar is, terwijl daarentegen de tweede spelling het slechts voor die verstaanbaar zou maken, bij wie de geschrevene uitspraak in zwang is. Voorbeelden:

SPELLING.	UITSPRAAK.			
	Tobasch.	*Dairisch.*	*Noord. Mandl.*	*Zuid. Mandl.*
[Batak script]	hutsus	kuskus	huskus	uskus
[Batak script]	tangattu	tanganku	tangatku	tanganku
[Batak script]	uhuppu	hukumku	uhupku	uhumku

a. Bij sommige woorden wordt echter de oorsprong niet in de spelling teruggegeven, en zulks wel om duisterheid te vermijden; zoo spelt men [Batak script] niettegenstaande het uit *na* + *akkin* is ontstaan, omdat men dat *na* afzonderlijk geschreven met het aanhechtsel *na* van een voorgaand woord zoude kunnen verwarren. Evenzoo wordt *ni* (*van dat*), niettegenstaande het uit *ni* + *i* bestaat, [Batak script] gespeld, alleen om te vermijden dat het tweede bestanddeel (*i*) als tot een volgend woord behoorende, worde gelezen. Slechts de kennis der taal kan in dezen den lezer leeren, wanneer hij den oorsprong niet in de spelling behoeft te volgen.

[1] In ons leesboek zullen wij stukken plaatsen, waarin beide spellingen gebezigd worden.

ADDENDA.

Bij § 18, bij de voorbeelden onder: Onverklaarbaar zijn mij, enz., te voegen: [Batak script] adóng (*aanwezig zijn*, *er zijn*).

Bij § 19, 5°. In plaats van de voorbeelden: mallihíng lihíng en martatá, te lezen: [Batak script] (ngiák ngiák) *janken* van pijn, als honden en varkens.

ERRATA.

bl. 2, reg. 24 achter *i* het cijfer 1 te plaatsen.

„ 6, „ 15 voor بالغ, lees: بالغ.

„ 15, laatste regel, 12de letter, in plaats van [illegible], lees: [illegible].

„ 16, reg. 12, moet de 7de letter ([illegible]) wegvallen.

„ „ „ 19, 3de teeken, in plaats van [illegible], lees: [illegible].

„ 24, „ 5, in plaats van [illegible], lees: [illegible].

„ „ „ 6, achter [illegible], moet staan [illegible].

„ 33, reg. 14 en 18, en bl. 34, reg. 3 en 28, in plaats van [illegible], lees: [illegible].

„ 37, „ 8 v. o. en bl. 38, reg. 19, in plaats van [illegible], lees: [illegible].

„ 45, laatste regel, voor *orlaatste*, lees: *voorlaatste*.

REIS

IN DE

NOG ONAFHANKELIJKE BATAK-LANDEN

VAN

KLEIN-TOBA, OP SUMATRA, IN 1844.

DOOR

OSCAR VON KESSEL.[1]

(VERTAALD UIT "DAS AUSLAND" 1854.)

Tot aan het einde van 't jaar 1843 had er eene goede verstandhouding geheerscht tusschen de vrije Batak-landschappen van Klein-Toba en de ten Zuiden daaraan grenzende districten Sipirok en Angkola, reeds aan de Nederlandsche heerschappij onderworpen. In het laatst van genoemd jaar had er intusschen eene verstoring plaats. Twaalf Bataks van Toba hadden zich op Nederlandsch gebied begeven, om wapenen en andere zaken aan te koopen. Op hunne terugreis werden zij door de bewoners van een tot Sipirok behoorend dorp aan de grenzen, overvallen en trouweloos vermoord. Deze daad, door Nederlandsche Bataks, op Nederlandsch gebied volbragt, verwekte eene groote verbittering bij de bloedverwanten der vermoorden, welke slechts eenige dagreizen van de grenzen woonden; zij waagden het ondertusschen niet, eenige wraak te nemen, daar zij vreesden, dat zij door eene schending van het Nederlandsch gebied ligt hunne tot nog toe behouden onafhankelijkheid kon-

---

[1] In de Inleiding der "Aanteekeningen over de landen van het stroomgebied der Ka-"poeas, van Mr. D. W. C. Baron van Lijnden en J. Groll," te vinden in den 2den Jaargang van het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, op bl. 538 vg., vindt men van dezen schrijver het volgende opgeteekend: "De Luitenant O. von Kessel was "belast met de opname van het stroomgebied der *Kapoeas*. Hij heeft daartoe het land, "meer dan eenig ander, moeten doorkruisen. Hij is aan de *Boven-Kapoeas* nog alge-"meen bij naam bekend en wordt daar geroemd als een ijverig werkman, die geene gele-"genheid liet voorbijgaan om zich te onderrigten. Echter is er niets van hem in het licht "verschenen dan de [zeer belangrijke] statistieke opgaven, voorkomende in het Indisch "Archief, 2de deel, 1ste Jaarg." Wat dit laatste betreft, zie men hierachter, blz. 65.

den verliezen. En inderdaad, dit zoude gevaarlijk geweest zijn. De toenmalige Gouverneur van Sumatra, generaal Michiels, die te gelijkertijd veldheer en staatsman was, had eene grondige en juiste kennis van 't geen tot Sumatra betrekking had. Zijn streven was geheel Sumatra te onderwerpen, terwijl de Nederlandsche regering van haren kant bepaalden last gaf, haar gebied niet te vergrooten, afgeschrikt als zij was door de groote sommen, die de bezetting van dit land reeds gevorderd had, en welke nog verre van gedekt waren door de opbrengsten van het land, schoon deze in de laatste jaren telkens een hooger cijfer bereikt hadden. De Generaal liet intusschen geene gelegenheid voorbijgaan, die hem in staat stelde zijn plan door te zetten, en aan zulke gelegenheden ontbrak het niet. De nog vrije landen, door Maleijers bewoond, lieten zich hier en daar tot opstand overhalen, en werden dan gestraft met de bezetting en inlijving van hun gebied.

De spanning door den beganen moord ontstaan, hield mij wel niet terug van het ondernemen mijner reis in de vrije landen; doch ik zag mij dientengevolge genoodzaakt, ten einde Silindong te bereiken, een' anderen weg in te slaan, dan ik in een ander geval zoude gekozen hebben, en mijnen weg niet te nemen door die districten, welke zulk eene zware beleediging hadden ondergaan. Indien deze hinderpaal niet bestaan had, dan zou de naaste of liever de meest gevolgde weg daarheen wel dezelfde geweest zijn, dien Dr. Junghuhn eenige jaren vroeger genomen had. Ik zag mij dus nu verpligt, het tusschen Sipirok en Sikoempoelan gelegen, onbewoonde dal der Batang-Taroh door te trekken, en de rivier van dien naam stroom-opwaarts te volgen. Dit dal vormt eene wildernis ter lengte van drie dagreizen, zeldzaam door een' Batak, nooit nog door een' Europeaan betreden. Mijn gezelschap bestond uit 20 Bataks van Sipirok, onder welke zich twee aanzienlijke hoofden bevonden, en mijne Maleische bedienden Kitjil en Gedang. De Bataks droegen mijne bagaadje en waren met lansen gewapend; ik zelf droeg een lang geweer met één loop, dat bijzonder juist trof, terwijl mijne beide Maleijers met nog twee andere Luiksche geweren met dubbelen loop voorzien waren.

Nadat wij, alvorens de grenzen van Sipirok te bereiken, nog tweemaal ons nachtkwartier hadden gehouden in bevriende, door Bataks be-

woonde, dorpen, sloegen wij den weg in, die door de wildernis voert. Het smalle voetpad, dat wij volgen zouden, was bijna niet meer te zien, en moeijelijk zoude het ons gevallen zijn, teregt te komen, zonder eenige met het terrein bekende gidsen. Eenige Bataks gingen gestadig voor ons uit, om het pad zigtbaar te maken en van slingerplanten en dorens te zuiveren. Links hadden wij steile rotsmassa's van 3 à 500 voet hoog, aan welker voet de Batang-Taroh schuimend voortrolde. Aan onze regterzijde hadden wij een' bergrug van 8—900 voet, die de andere zijde van het dal vormde, en ons dan eens tot op een' afstand van eene halve mijl naderde, dan weder eene mijl van ons voortliep. Onze weg voerde ons over de helling van deze bergstreek, een heuvelvormig terrein, door holle wegen doorsneden, en begroeid met alang-alang en *jungles*, of met digte, eeuwenoude bosschen.

Het geheele dal, dat wij thans doortrokken, was vroeger sterk bevolkt geweest. Door de rooftogten nogtans van de Mohammedaansche Maleijers van Rau, 50 mijlen meer zuidelijk, was elk spoor van de vroegere, talrijke dorpen verdwenen, en eene bevolking van circa 30,000 zielen was deels verdreven, deels tot slavernij gebragt, deels door het zwaard omgekomen; deze strooptogten der Maleijers hadden vóór 30 of 40 jaar plaats, voor dat de Nederlanders dit deel van Sumatra in bezit genomen hadden. De Maleijers hadden vroeger zelven het bestuur in handen in sommige andere streken van de Batak-landen, b. v. in Mandaheling, thans ook onder Nederlandsche heerschappij; ze oefenden er een boven alle beschrijving wreed en despotiek gezag uit. De Bataks moesten jaarlijks het grootste deel van hunnen oogst aan de Maleijers afstaan, en waren tot het kosteloos bewijzen van allerlei diensten genoodzaakt. De schoonste, zelfs gehuwde, vrouwen werden hun op eene echt Mohammedaansche wijze ontnomen. Ik heb hooren verhalen, dat de toenmalige Toeankoe van Rau in alle dorpen der Bataks het derde deel der mannen liet dooden, en wel dezulken, die er op het oog het moedigst en sterkst uitzagen; door dezen maatregel wilde hij elke kiem van oproer verstikken. Ten einde zich bij de slecht gewapende Bataks van Angkola en Sipirok ontzag te verschaffen, bedachten zij daarenboven het volgende middel. De Maleijers bedienden zich van door hen zelven

vervaardigde lontgeweren (*badil*), en insgelijks van sabels (*padang*), welker klingen, zoo als bekend is, voortreffelijk kunnen genoemd worden. Om nu echter deze klingen en hunne eigene ligchaamskracht in al wat beide schrikkelijks hadden, te toonen, zaagden zij des nachts jonge pinang-palmen (eene buitengewoon harde houtsoort), ter dikte van een been, tot op een duim na, door, en wachten dan de gelegenheid af om over dag, ten aanschouwen der arme bedrogen Bataks, deze stammen met enkele sabelhouwen te vellen. Zulk eene ongehoorde kracht en deugdzaamheid van klingen kon wel niet anders dan de lafhartigheid en schuwheid der Bataks doen toenemen. Men moet zich over zulk eene ligtgeloovigheid niet verwonderen; de zaag toch was een werktuig, dat bij de Bataks geheel niet of maar weinig bekend was, en het geloof aan tooverij en bovennatuurlijken invloed is bij alle volken, die niet of ten halve beschaafd zijn, van zulk eene overwegende kracht, dat men ook aan 't ongeloofelijke geloof slaat. Het moet toegestemd worden, dat het inbezitnemen der Bataklanden door de Nederlanders eene groote weldaad voor de bevolking geworden is, en nogtans is het er verre af, dat de Bataks tevreden zouden zijn met het tegenwoordig bestuur. De voornaamste oorzaak daarvan ligt in den hun aangeboren afkeer van het werk; de Maleijer is lui en traag, de Batak is zulks in veel hooger mate. De arbeid, dien men thans der bevolking heeft opgelegd in de aangelegde koffij- en indigoplantaadjes en in het onderhoud van communicatie-wegen, is naar evenredigheid matig, maar toch te zwaar in het oog van den tragen Batak, bij wien de ledigheid boven alles gaat. De schrik, dien de heerschappij der Maleijers had ingeboezemd, is door de tegenwoordige bevolking reeds geheel vergeten; zij stelt er geen prijs op, thans in orde en veiligheid te kunnen leven. Het werk hun opgelegd mishaagt hun; dit is evenzeer het geval in de overige Maleische landen van Sumatra, hier in minder, elders in hooger mate. Inwendige veeten, roof en moord waren hier vroeger aan de orde van den dag, terwijl nu goede wegen zich in alle rigtingen door het land uitstrekken, en de volken eene onbekende vrijheid genieten. De Nederlandsche regering heeft hen in 't bezit gelaten van hunne eigene regering en wetten (*Adat*), het opzigt opdragende aan aangestelde ambtenaren, die op hunne

beurt onder zulk een scherp toezigt gesteld zijn, dat ze niet de minste willekeur kunnen uitoefenen. Ongetwijfeld is ook in de Maleische landen de tot nog toe slechts matige arbeid in de plantaadjes en aan de wegen eene reden tot ontevredenheid; intusschen is hier de haat tegen de Christenen, door hen als Mohammedanen overgeërfd, meer bijzonder in 't spel; onverdragelijk is het hun, onder Christelijke heerschappij te staan. Het is wel te voorzien, dat het op Sumatra niet blijven zal bij zulk een' matigen arbeid, en dat deze niets anders is, dan een door staatkunde als noodzakelijk voorgeschreven maatregel.

Toen wij 's namiddags, omstreeks 4 uren, aan eene plaats kwamen, die bijzonder geschikt scheen tot een bivouac, sloegen wij er ons leger op, d. i. bouwden wij uit takken eenige hutten. Onderweg had ik behalve sporen van olifanten en rhinocerossen, er ook eenige bemerkt van buffels [1], en mijn bediende Kitjil deelde mij de tijding mede, dat er in de nabijheid van ons bivouac een heel versch spoor van een' buffel te zien was. Mijn geluk willende beproeven, drong ik eenige honderde schreden het bosch in, gevolgd door Kitjil, die het geweer met dubbelen loop droeg, hetwelk met kogels geladen was. Voorzigtig sloop ik verder voorwaarts, toen ik een meermalen herhaald snuiven hoorde, en zulks te meer, daar ik wegens het digte boomgewas niet ver zien konde. Wat verder doordringende, werd ik eindelijk den buffel gewaar, die circa 40 schreden van mij afstond in eene niet bijzonder uitlokkende houding, want hij liet den kop hangen en scheen bepaald op mij te loeren. Aan het fonkelen zijner oogen en aan het herhaalde schudden met den kop was het blijkbaar, dat ik elk oogenblik een' aanval te duchten had. Aanstonds fluisterde ik mijn' bediende toe, zich op een' boom te redden; zelf plaatste ik mij digt bij een' anderen, om dien in geval van nood dadelijk te kunnen beklimmen. Intusschen zag ik in de reeds ingevallen schemering en het donkere woud nog slechts iets van

[1] Op Sumatra komt de buffel, karbouw, als trekdier algemeen in gebruik, zeer dikwijls in 't wild voor, en heet in dezen toestand *karbau-djalang*. Ik heb wel eens groote kudden van deze wilde buffels gezien. De Maleijers beweren intusschen dat de dieren, waarvan deze thans wilde buffels afstammen, niet oorspronkelijk wild, maar tamme beesten geweest zijn.

de horens en nu en dan het fonkelen van de oogen. Ik schoot mijn geweer af in de rigting, waar ik giste, dat mijn mikpunt zich bevond, wierp het onmiddelijk over den schouder, en bevond mij een paar seconden later in den daartoe uitgekozen boom; de zware val van het dier, die mijne ooren trof, overtuigde mij echter weldra, dat ik geen misschot gedaan had. Het schot had intusschen de Bataks doen toeschieten, die, wel voldaan over den onverwachten buit, zich beijverden, er de beste stukken van af te snijden en ze naar ons bivouac te brengen

Na nog drie dagreizen gemaakt, en nog tweemaal het lief en leed van een bivouac ondervonden te hebben, kwam ik te Sikoempoelan aan. Naar gissing liggen hier, op eene vlakteruimte van 6 à 8 vierkante mijlen, 12 of 15 dorpen der Bataks, waarvan Sikoempoelan, met 50 à 60 huizen, het grootste en voornaamste is. De wijze, waarop de Bataks hunne huizen bouwen [1] is geheel verschillend van die der Maleijers op Sumatra; de bouworde der laatstgenoemden heeft wel iets van den Chineschen stijl, terwijl de woningen der Bataks, met een smal front en onevenredig hooge daken, aan de gothische bouworde doen denken. In Mandaheling en de Batak-landschappen, die onder de Maleische heerschappij zoo veel te lijden hadden, ziet men over het geheel nog niets dan armoedige en morsige hutten, uit bamboes vervaardigd; nu en dan ziet men slechts een huis in genoemden stijl opgetrokken, en bewoond door een voornaam opperhoofd (*radja*). In Toba daarentegen is de oude oorspronkelijke bouwtrant nog het meest bewaard gebleven. Over het algemeen komt het mij voor, dat de Bataks meer dan de Maleijers tot het indo-germaansche ras behooren, en dat hunne taal een aanmerkelijk grooter aantal teltische en germaansche woorden bevat dan de Maleische. In 't oog vallend is bij sommige Bataks de overeenkomst in vorm van aangezigt en schedel met de Grieksche, ook is de kleur hunner huid doorgaans iets ligter, dan die der Maleijers; men ziet bij hen meer bruin, dan zwart haar, soms zelfs heeft het veel van blond. Ik moet hier intusschen bijvoegen, dat ik diezelfde opmerkingen, ofschoon dan

[1] Uit dezelfde bouwstof heb ik op eene kleine schaal eenige modellen doen vervaardigen van huizen, zoo als die door de Bataks en Maleijers op Sumatra bewoond worden. Deze bevinden zich in het Ethnographisch Kabinet te Berlijn.

ook in geringe mate, bij de Maleische bergvolken op Sumatra gemaakt heb. Bij deze lieden, even als onder de Bataks, vindt men soms de schoonste en zuiverste gelaatsvormen; evenwel ontmoet men veelvuldiger bij hen allen den leelijksten Maleischen en Mongoolschen vorm; mij komt het dientengevolge als zeer waarschijnlijk voor, dat twee of meer rassen zich hier met elkander hebben vermengd, en wel denkelijk een van 't vastland hierheen gekomen indo-germaansch ras met de oorspronkelijke polynesische inwoners. Ofschoon de kleeding der Bataks slechts uit twee stukken stof bestaat, van 4 el lang en 2 breed, ziet die er toch heel eigenaardig en pittoresk uit; het eene stuk wordt om de heupen geslingerd en met een' gordel vast gemaakt, op dezelfde wijze als bij de Javaansche volksdragt; het andere stuk wordt als een mantel om de schouders geslagen. Een tulband draagt er toe bij, om het imposante van het geheel te verhoogen. Dit laatste kleedingstuk is intusschen reeds in onbruik geraakt in Mandaheling en Angkola, en is daar vervangen door den Maleischen hoofddoek; over 't algemeen winnen de Maleische gebruiken en zeden in deze laatste landen hoe langer hoe meer veld, en wordt de leer van den Koran er steeds meer verbreid en omhelsd. Het weven dezer stoffen geschiedt met bijzonder veel bekwaamheid en smaak door de vrouwen zelven, uit een door haar vervaardigd katoenen garen. In de zuidwaarts gelegen landschappen Sipirok, Angkola en Mandaheling kan men aan de kleeding zien welken rang iemand bekleedt. De kleeding van den *radja* onderscheidt zich door een bijzonder model, dat in kleur en vorm nooit verschillend is, en door een' zoom, van ingeweven parels uit glas gemaakt, en ter breedte van een' duim, — van de kleeding van den vrije (*ripé*), en deze verschilt weder door een ander model van het kleed van den lijfeigene. Ofschoon er een onderscheid van stand is, namelijk erflijke adel, vrijen of burgers en slaven, kan men nogtans niets daarvan ontdekken in den omgang en de zamenleving. Op de slaven rust alleen de verpligting tot veld- en handenarbeid; voor 't overige behandelt men hen zacht en vriendelijk; ook kunnen zij niet naar willekeur gestraft worden, aangezien dit geschiedt door een' verzamelden raad, die bij begane misdrijven of overtredingen naar de bestaande wetten uitspraak doet. Ceremoniële eerbewijzen, groe-

ten of zelfs in 't oog vallend onderdanig gedrag van de mindere klassen ten opzigte hunner meesters, daarvan bemerkt men niets.

De nog onafhankelijke dorpen der Bataks in Sikoempoelan, Toba enz. maken in zeker opzigt kleine vrijstaten uit, ieder dorp op zich zelf, en ofschoon een algemeene band ze tot landschappen vereenigt, zoo is dit toch maar enkel bij naam. Ieder dorp heeft zijne eigene veeten en oorlogen en regelt zijne lokale aangelegenheden zonder inmenging van eenig ander dorp. Niets is gemakkelijker dan zulk een land te veroveren; nijd, afgunst en inwendige verdeeldheden staan in den weg tot eene naauwere vereeniging, en deze omstandigheid heeft voor de Maleijers de mogelijkheid doen geboren worden, hen met weinig moeite te onderwerpen. Van de thans nog onafhankelijke landschappen is het getal inwoners niet naauwkeurig op te geven; ik schat ze op 2 à 300,000 zielen, terwijl de bevolking der aan de Nederlanders onderworpen landen Groot- en Klein-Mandaheling, Angkola en Sipirok circa 200,000 zielen beloopen zal.

De wapenen der Bataks bestaan in kleine, drie voet lange lontgeweren, sabels van 2 voet lang, gewoonlijk zonder schede, en werplansen; geen schilden. De Maleische dolk (kris) is bij hen niet in gebruik; in plaats daarvan dragen zij messen in den gordel, die naar de verschillende landschappen een' verschillenden vorm hebben, en eigenlijk meer tot huiselijk gebruik, dan tot wapen bestemd zijn. Zij zelven maken hun buskruid, dat veel van het kruid voor onze kanonnen heeft; even als 't Maleische is dit met te veel zwavel vermengd, en heeft dus niet veel kracht. Hunne geweerkogels zijn, even als die der Maleijers, van tin of lood, met kleine steenen, glasscherven of andere bestanddeelen gevuld, om de wonden gevaarlijk te maken. In eene patroontasch van buffelleder, die zij om 't lijf gebonden hebben, zijn 20 à 40 kleine patronen in een even groot aantal bamboesrietjes gestoken. De lontgeweren zijn ver van algemeen; in een dorp vindt men naar evenredigheid 10 of 20 van de honderd strijdbare manschappen daarmede gewapend.

Indien men de voortbrengselen der industrie van de Bataks en Maleijers met elkander vergelijkt, dan staan de werken van de smederijen der Bataks ver ten achteren bij die der Maleijers. De Maleische weverijen op Sumatra in zijde en goud, leveren wezenlijke kunstwerken, hoewel

ook de stukken der Bataks in dit opzigt lof verdienen, schoon ze van grovere draden vervaardigd zijn. Onovertreffelijk zijn daarentegen op Sumatra de werken der Maleijers in goud en zilver, en ik ken geen volk op de aarde, dat meer kunst, fijnheid en smaak aan den dag legt in 't vervaardigen van draadwerk, ja, ik twijfel er aan, of dat der Italianen met het Maleische vergeleken, de proef zoude kunnen doorstaan.

Een tak van industrie, waarin de Bataks het bijzonder ver gebragt hebben, zijn hunne koperen werken. De koperen tabakspijpen, sabelgevesten, armringen en andere voorwerpen, die ik in Toba te zien kreeg, hadden opmerkelijk veel overeenkomst met de oud-Egyptische vormen. Het koper speelt eene hoofdrol bij de Bataks van Toba; dit is niet het geval in de meer zuidelijk gelegen landschappen, alwaar men de bewerking ook niet verstaat. Aan de tabakspijpen kan men in Toba de verschillende rangen en standen kennen. De opperhoofden van Silindong rookten bij de vergaderingen, die ik bijwoonde, uit geel koperen pijpen van 5 à 6 pond, die heel fraai bewerkt waren, terwijl de grootte der pijpen, naar evenredigheid dat de rooker tot een' minderen stand behoorde, afnam, zoodat zij, die tot den geringsten stand konden gerekond worden, pijpen hadden, die eene span lang, en 4 à 5 lood zwaar zullen geweest zijn. In vroeger tijd, meer dan tegenwoordig, waren de aanzienlijkste hoofden in Toba bij openbare gelegenheden omhangen met eene ketting van 4 à 6 el lang en 5 à 6 pond zwaar, die zij om het lijf en de schouders droegen, en aan welker ééne einde eenige kleine instrumenten waren vastgehecht, b. v. een pijpenwroeter, een tangetje voor 't uittrekken van den baard, een oorlepeltje, tandenstoker, enz.

Dat de Bataks een eigen letterschrift hebben is bekend; er bestaat intusschen eenig onderscheid in de schrijfteekens tusschen Toba en de zuidelijke landschappen; ook schijnt de taal dezer beide landen in dezelfde betrekking te staan als 't Hoogduitsch tot het Nederduitsch. In de dorpen der Bataks zijn niet veel geschreven boeken (*poestaha*) te vinden, gewoonlijk zijn er maar 1 of 2 ten hoogste, welker inhoud geene waarde heeft voor den geschiedvorscher, want grootendeels zijn ze van lateren oorsprong, en handelen ze enkel over droomen, tooverij, de aanwijzing van geluks- en ongeluksdagen, enz. Eenige andere bevatten

hunne wetten (*Adat*). Deze manuscripten zijn geschreven op stukken witte boomschors van 20 à 40 voet lengte, die in den vorm van een boek zaamgevouwen zijn. Zoo als ik vernam, moeten er echter nog eenige geschreven historische overleveringen in gering aantal bestaan; geen van deze konde ik echter in mijn bezit krijgen, ofschoon ik het geluk had, 15 andere boeken te kunnen verzamelen en naar Europa mede te nemen.

Wanneer men nu aanneemt, dat de Bataks een volk zijn, dat zich met landbouw en veeteelt bezig houdt; dat zij in dorpen wonen, en wel in hechte huizen, die soms 60 voet hoog zijn; dat de schrijfkunst en het lezen bijna algemeen onder hen bekend zijn; dat zij eene tijdrekening en geschreven kalenders, naar maanjaren berekend, hebben; dat zij voorts vergevorderd zijn in eenige takken van nijverheid, dan moet het iedereen natuurlijk verwonderen, dat zulk een volk tot de menscheneters behoort. Naar de wetten des lands worden zekere misdaden, met name ook de echtbreuk, met den dood gestraft, en tevens wordt zulk een misdadiger in 't openbaar door de aanwezigen opgegeten; dit lot is ook het deel der krijgsgevangenen, indien deze althans niet door de bloedverwanten vrijgekocht worden. Zulks geschiedt op de volgende wijze. De gevangene of boosdoener wordt aan een' paal gebonden; het gansche dorp verzamelt zich, en nadat eenige redenaars een uitvoerig tafereel hebben opgehangen van de misdaden, waar aan de ter dood veroordeelde zich heeft schuldig gemaakt, snijdt de voornaamste van de vergadering, of ook wel degene, die de beleediging ondergaan heeft, het slagtoffer den tip van de neus af, doopt dien in een stuk vaatwerk, met citroensap gevuld en gebruikt dien voorts even als een' oester; een ander snijdt daarop de wangen af, een derde de palmen der handen en allen verteren ze deze stukken ten aanzien van den ongelukkige, die ter dood gebragt wordt, tot dat eindelijk allen op hem aanvallen. De langer of korter duur van dit pijnigen hangt nu grootendeels af van de zwaarte des misdrijfs, en voorts van het al of niet tegenwoordig zijn van personen, wier haat bijzonder opgewekt is. Het moet nogtans gezegd worden, dat de jonge vrouwen geen deel nemen aan zulk een feest en nog minder aan den maaltijd.

De toovenaar of bezweerder van het dorp neemt bezit van den paal,

waaraan het slagtoffer zijn leven eindigde. Hij voert dien mede naar het bosch, waarin hij zich negen dagen ophoudt; gedurende dien tijd vast hij, en leeft alleen van wortels of wilde vruchten, terwijl hij zich tevens door bezweringen in verband stelt met zekere geesten, met wier hulp of door wier invloed hij in die 9 dagen op eene geheimzinnige wijze een' tooverstaf uit den paal vervaardigt. Daaruit worden gewoonlijk met veel behendigheid allerlei monsters, slangen, hagedissen en menschelijke gedaanten gesneden. Eindelijk keert de toovenaar terug, nadat de staf nog bestreken is met het bloed van het slagtoffer en er een bosje van diens hoofdhaar aan 't boveneinde vastgemaakt is.

In 't vervolg dient de aldus vervaardigde staf bij allerlei tooverij en bezweringen; somtijds verandert men hem ook in een oorlogswapen, door aan het benedeneinde de punt van eenen lans te bevestigen, in welk geval men er zich van bedient bij onlusten en op krijgstogten. Met groote moeite gelukte het mij, vijf dergelijke staven in handen te krijgen, van welke er 2 in 't Museum te Berlijn bewaard worden. Wat de godsdienstige begrippen der Bataks betreft, zij gelooven aan een almagtig Wezen, Dibatta (dat overeenkomt met den sanskritischen term Dêwata). Hij deelt bevelen uit aan zes mindere godheden, die voor het heil der menschen zorg dragen en hen leiden. Eene zevende, kwaadbedoelende godheid vervolgt de menschen en zoekt hun nadeel te berokkenen. Deze zelfde overblijfselen van eene Boeddha-dienst, die hier waarschijnlijk vroeger plaats had, heb ik insgelijks bij een groot deel der Dajaksche stammen op Borneo gevonden, en hiervan eene beschrijving gegeven in het voorjaar van 1853, welke te vinden is in het Journaal der Société de Géographie, te Parijs. De beide volken hebben intusschen alleen de historische overlevering van een vroeger geloof bewaard, zoodat er thans geene sprake kan zijn van eene eigenlijke eeredienst. Op Sumatra echter, zoowel als op Borneo, moet er eene Boeddha-dienst bestaan hebben, want de ruïnen van tempels en beelden worden in beide landen aangetroffen, op Sumatra bij Pitja-kolling (in de Batak-landen), op Borneo bij Sanggouw; deze zijn intusschen niet in zulk een' grootschen stijl opgetrokken als de ruïnen van deze tempels op Java en het vaste land.

Na deze uitweiding, die ik voor noodzakelijk hield, zal ik voortgaan

met mijne reis en aankomst te Sikoempoelan. De 50 à 60 huizen van het dorp, die digt bij elkander gebouwd waren, vormden een' hoofdweg en 2 of 3 kleine bijwegen of straten. Eene betrekkelijk kleine plaats, die van gelijke lengte en breedte was, en in 't geheel misschien 250 à 300 schreden in omtrek had, werd slechts ingenomen door het geheel der huizen, die geene andere tusschenruimte hadden, dan alleen de straat. Eene houten omheining van 8 à 10 voet hoogte en eene dikte van 3 of 4 duim, omgaf het dorp en was de eenige versterking daarvan.

Een levendig oorlogsrumoer had er bij mijne aankomst te Sikoempoelan plaats, dewijl de staat van beleg juist afgekondigd was; ik werd intusschen zonder zwarigheid toegelaten, daar ik door een' vooruitgezonden Batak daags te voren van mijne aankomst had verwittigd. De *soppo* (het raadhuis) van 't dorp werd mij en mijn gezelschap als verblijfplaats aangewezen. Nadat ik een uurtje uitgerust had, verscheen het opperhoofd Si-Olloh met zijne bloedverwanten, en hield eene lange aanspraak in de volkstaal, die ik door een' tolk in 't Maleisch moest laten overzetten. De hoofdinhoud van deze redevoering was, dat hij te mijner eere een varken had laten slagten, waarvan hij mij een gedeelte aanbood met een' zak rijst, eenige kippen en vruchten. Ik, van mijn' kant, beantwoordde deze beleefdheid, die minder aan Radja Si-Ollohs milddadigheid, dan wel aan de gewoonte der Bataks moet toegeschreven worden, met een tegengeschenk van eenige ellen rood laken voor een buis of iets dergelijks en eenige ponden pruimtabak. Radja Si-Olloh inspecteerde met veel nieuwsgierigheid mijne percussie-geweren; hij zelf bezat een Europisch musket.

Ten einde een' zekeren indruk op de verzamelde bevolking te maken, besloot ik eene kleine oefening in 't schieten te houden. Van te voren had ik mijn geweer met dubbelen loop met snippenhagel geladen. Ik nam dus twee eijeren in de regterhand en 't gespannen geweer in de linker; wierp de beide eijeren 40 of 50 voet hoog in de lucht en schoot met iederen loop een ei in stukken. Daar men in de waan verkeerde, dat ik met kogels geschoten had, meende het volk eene tooverkunst te hebben zien uitvoeren.

Sedert eenige weken verkeerde Sikoempoelan in oorlog met een dorp,

dat ½ mijl er van verwijderd was en Tandjong-Doeri heette; alle twee of drie dagen, naar dat de gelegenheid sulks medebragt, hadden er op het tusschenliggend terrein schermutselingen plaats. Dit terrein bestond uit eene bergstreek, die niet met houtgewas, maar meestal met rijstvelden bezet en door diepe holle wegen doorsneden was.

De bewoners van Tandjong-Doeri hadden reeds drie hunner aanvoerders verloren, terwijl er van de andere partij nog niemand geneuveld was; de dood der drie Tandjong-Doeriërs was veroorzaakt door het musket van Si-Olloh, dat verder droeg dan de gebrekkige kleine lontgeweren der Bataks. Na een verblijf van twee dagen te Sikoempoelan, besloot ik ook het vijandelijke dorp Tandjong-Doeri te bezoeken, alwaar ik tegen den middag aankwam. De Radja van Tandjong-Doeri was bovenmate beangst, en zou de bemiddeling, die ik voorsloeg, om vrede te maken, gaarne hebben aangenomen, indien de wraakzucht, ontstaan door den dood der drie hoofden, niet te zeer ware toegenomen, en hierin niet de oorzaak lag, dat de eenige voorwaarde, de invrijheidstelling van een' gevangene, verworpen werd.

Tot regt verstand diene het volgende: Tandjong-Doeri had eene reeds verjaarde schuld van 15 of 20 buffels van Sikoempoelan te vorderen; dit laatste weigerde de schuld te voldoen, die ongeveer 120 tot 150 dollars in geldswaarde beliep. Daarop hadden de Tandjong-Doeriërs een' bloedverwant van het opperhoofd van Sikoempoelan bij diens veldarbeid overvallen en gevangen genomen, en volgens de gewoonte des lands met de voeten in 't blok gezet [1]. Sikoempoelan, in plaats van te betalen, had dadelijk den oorlog begonnen, en, zoo als de zaak nu stond, terwijl de wraakzucht bij beide partijen zoo zeer toegenomen was, had de jonge gevangene, indien hij niet vrijgekocht werd, een' wreeden dood te wachten. De twee oorlogvoerende dorpen hadden overigens reeds vele nuttelooze uitgaven gemaakt aan oorlogskosten en subsidiën, om tegenover elkander eene indrukwekkende houding aan te nemen. De oude schuld

[1] Het blok bestaat in twee planken, die 5 à 6 duim dik zijn. In ieder van deze zijn halfcirkelvormige openingen, waarin de beenen van den gevangene tot boven den enkel, geplaatst worden. Zoodra de beide planken op elkander gelegd en vastgemaakt zijn, is 't onmogelijk den voet terug te trekken.

van 20 buffels was reeds meer dan tienvoudig uitgegeven, en wel op de volgende wijze: Sikoempoelan wierf in de naburige landschappen hulptroepen aan, die eene aanzienlijke belooning en soldij ontvingen. Tandjong-Doeri handelde even zoo. Op deze wijze kwamen er van beide kanten soms 1000 à 2000 man op de been, die, na het ontvangen van hun loon, op een' behoorlijken afstand eenige spiegelgevechten leverden, waarin niemand gewond werd, en na 2 of 3 dagen naar hun huis terug keerden, totdat eene nieuwe oproeping, en natuurlijk ook nieuwe beloo-ningen, de ridders op nieuw in 't strijdperk deed verschijnen.

Hier moet ik gewag maken van een' voorval, dat bij mij een nieuw licht deed opgaan over de gebruiken der Bataks. Des avonds zag ik namelijk te Tandjong-Doeri, te midden der aanwezige verzameling, een' jongeling, dien ik mij met zekerheid herinnerde, den vorigen dag te Sikoempoelan gezien te hebben. Ik vernam nu tot mijne verbazing, dat hij daar wezenlijk te huis behoorde, en dat het gebruik toeliet, dat enkele bloedverwanten elkander ook gedurende den oorlog ongehinderd konden bezoeken; de bezoeker had namelijk bloedverwanten in Tandjong-Doeri, ofschoon hij zelf te Sikoempoelan woonde. Huwelijken van het eene dorp naar het andere zijn veel in gebruik, meer zelfs dan in het eigen dorp, en zoo bestaat er veel bloedverwantschap. Tevens werd mij, medegedeeld, dat zij het voor eene daad hunner onwaardig hielden, door list een vijandelijk dorp in brand te steken; dit gebeurde intusschen wel wanneer het eerlijk veroverd was. Deze beide daadzaken schenen mij toe als naklanken uit de riddertijden in Europa.

Voor 't overige heerschte er eene groote neerslagtigheid te Tandjong-Doeri; die van Sikoempoelan hadden toch op nieuw 2000 man uit Silindong ontboden, en de Radja's van Tandjong-Doeri wachtten met een versaagd hart de aankomst dezer nieuwe magt af. Zij waren tot nog toe in de gelegenheid geweest, tegenover dergelijke hulptroepen altijd eene armee van huursoldaten te stellen; hunne middelen waren echter al tamelijk uitgeput, en hieraan was het overwigt toe te schrijven van het veel rijker Sikoempoelan.

Den anderen dag begaf ik mij 's morgens naar Silindong. Te halverwege ontmoette ik het optrekkende leger, bestaande uit een' hoop man-

schappen, ter sterkte van eenige honderden, die meest met lansen of sabels, voor een klein gedeelte ook met lontgeweren gewapend waren. Het overige van het leger trok langs andere wegen, naar mate hunne dorpen op grooter of kleiner afstand gelegen waren, in afzonderlijke, kleine afdeelingen op Sikoempoelan aan, waar zij zich zouden vereenigen.

Omstreeks den middag bereikte ik Silindong. Het dal, beschouwd van eene der hoogten, die het omringen, levert een bekoorlijk gezigt op; het is geheel en al ingesloten door bergen, die 600 tot 1500 voet hoog zijn, en is drie mijlen lang bij eene breedte van twee mijlen. Het geheele dal is een groot rijstveld, waarin 40 à 50 dorpen der Bataks verstrooid liggen; al deze dorpen, benevens een twintigtal andere, die op de omringende, boschrijke bergen gelegen zijn, maken het landschap Silindong uit. De Batang-Taroh heeft hier eene breedte van niet meer dan 10 à 15 schreden, en doorstroomt het dal in de lengte. Ik koos mijn verblijf in een der aanzienlijkste dorpen.

Reeds den tweeden dag na mijne aankomst werd er eene groote markt gehouden, hetwelk voor mij een hoogst belangrijk schouwspel opleverde. Hier zullen naar mijne gissing 3 à 4000 personen bijeen geweest zijn. Ik had gelegenheid te zien welke voortbrengselen de industrie van de Batak-landschappen van Groot-Toba opleverde, welke nog verscheiden dagreizen verder gelegen waren. Hieronder troffen eenige met kunst en smaak geweven katoenen stoffen en sierlijk bewerkte koperen voorwerpen mijne opmerkzaamheid; ik kocht een en ander van beide. Onder de artikelen uit Europa waren er vele witte, eenige bonte katoenen stoffen en ijzeren braadpannen voorhanden; onder de voortbrengselen van Indië behoorden grof Chineesch vaatwerk en Javaansche pruimtabak; verder allerlei levensmiddelen, voortbrengselen van het land zelf, als rijst, kippen, suiker, kokosolie en vruchten.

Onder de duizenden, die op de marktplaats verzameld waren, bevonden zich maar weinig kooplieden, die het Nederlandsch etablissement Tapanoeli bezocht en bij die gelegenheid eenige Europeanen gezien hadden; voor de anderen leverde ik een ongewoon gezigt en eene zeldzame verschijning op. Van alle kanten verdrong de een den ander om mij te bewonderen. Nu is het eene eigenaardige gewoonte van dit

land, dat ieder man gewapend verschijnt, en wel niet alleen met den bij de Javanen en Maleijers gebruikelijken dolk (*kris*) — daaraan was ik gewoon, en dit zoude ik dus heel natuurlijk gevonden hebben —; neen, alles was hier tegenwoordig met geladen lontgeweren, lansen en sabels zonder scheede, zoodat men meenen zoude zich in een legerkamp te bevinden, en nogtans hield ik mij overtuigd, dat ik hier door vredelievende menschen omringd was. Hoe het hiermede ook gesteld zij, deze gewoonte getuigt van een' hoogen graad van wederzijdsch wantrouwen; verklaring daarvan zocht ik in de omstandigheid, dat er onder de marktgangers vele uit andere landschappen waren; daarbij komen de eeuwigdurende veeten en onderlinge oorlogen, het gevangennemen van vreemdelingen uit afgelegen dorpen wegens speelschulden, 't welk dagelijks voorkomt; voorts, de verre weg, dien een deel der aanwezigen weder moesten afleggen om hunne woning te bereiken; dit alles te zamen genomen maakt het natuurlijk, dat zoo menschen elkander kunnen ontmoeten, wier rekening nog niet geheel vereffend is, en die nog jaren daarna wraakzucht koesteren over vroeger ondergane onregtvaardige behandeling.

Onder zulke omstandigheden had ik voor passend en geraden gehouden het algemeene voorbeeld te volgen, en ik verscheen met eene groote kavaleriesabel, waarvan ik de scheede thuis gelaten had, terwijl Kitjil mijn geweer met dubbelen loop, dat met hagel geladen was, droeg. Ook hier wilde ik de voldoening smaken, eenige eijeren te doorschieten; dit hield ik daarenboven, zoo uit politieke beginselen, als voor mijne eigene veiligheid, voor doelmatig. Tusschen Sikoempoelan en Silindong had ik, behalve door Tandjong-Doeri, mijn' weg genomen door nog 4 of 5 andere dorpen; desgelijks had ik gedurende mijn oponthoud in Silindong verscheidene naburige dorpen bezocht. In al deze plaatsen vond ik een' of meer gevangenen, die met de voeten in 't blok zaten. Ware mij dit mogelijk geweest, dan zoude ik hen gaarne bevrijd hebben; de meesten dezer gevangenen waren uit andere plaatsen afkomstig, en waren voor schuld gevangen gezet. Bij hanegevechten of andere hazardspelen hadden zij hun geld verloren, en schulden aangegaan, waarvoor zij zich zelven tot borg gesteld hadden. De spelers onder de Bataks hebben

veel vóór bij de Europesche; men houdt er namelijk niet van, laatstgenoemden iets te borgen, wanneer hun geld op is, onder de Bataks daarentegen houdt men van den speler gaarne 10 à 12 dollars te goed, wanneer hij daarvoor zijn' eigen persoon verpandt, en wanneer hij niet betalen kan, laat men hem werken. Dikwijls worden zij, die alzoo in schulden zijn, door hunne familie vrijgekocht; niet zelden echter gebeurt dit niet, en de schuldige vervalt dan na verloop van tijd tot den slavenstand. De slavernij is zeer zacht, niet alleen bij de Bataks, maar ook bij de Indische volkstammen, en verdient hier dien naam niet; ook bij Turken en Arabieren heeft diezelfde zachtheid plaats, en het zijn alleen de Christenen, die zich in dit opzigt dikwijls van eene zeer tyrannieke, wreede en hebzuchtige zijde hebben leeren kennen. De muntspeciën, die ook in de vrije Batak-landen, zoowel als op alle overige eilanden en in 't algemeen in den Oostindischen handel circuleren, zijn óf Spaansche en Amerikaansche dollars, óf stofgoud, bij gebruikelijke gewigten, *tail*, afgewogen. In de Nederlandsche bezittingen zijn bovendien nog eenige honderd millioenen koper- en papieren geld verspreid. Nederlandsche gouden of zilveren munten worden maar zelden aangetroffen. De jaarwedde aan alle ambtenaren, officieren en militairen, en in 't algemeen alle uitbetalingen voor publieke werken en andere uitgaven gevorderd tot 's lands dienst, geschieden voor ⅔ in koper en papier en ⅓ in zilver. Zoo lang er in de Nederlandsche bezittingen geen crisis ontstaat, heeft dit geen' anderen nadeeligen invloed, dan dat de agio van het zilver langzamerhand hooger wordt; tegenwoordig geeft men omstreeks 50 percent. Het koper is afgeteld in zakken (*karong*), die uit schors gevlochten zijn, en eene waarde van 25, 50 en 75 gulden bevatten, en is zoo als betaalmiddel gangbaar. Niets buitengewoons is het in geldzakken op deze wijze 1000 tot 2000 gulden in koper te ontvangen.

Toen ik de terugreis naar Sikoempoelan aanvaardde, koos ik een' anderen weg, die, ofschoon hij zich niet veel onderscheidde van den door mij reeds gevolgden, mij toch in vele dorpen bragt, die mij nog onbekend waren. Hierbij had ik gelegenheid kennis te maken met Bataksche redomontaden. Op den tweeden dag namelijk na mijn vertrek van

deze eenigzins bezwarende slavendienst ten deele te ontduiken, vernielden ten jare 1845 eenige dorpen in Mandaheling de geoogste koffijboonen, en begroeven ze. Even zoo was het gesteld in de meer zuidelijk gelegen Maleische landschappen, van waar de koffij naar de kustplaatsen Priaman en Padang vervoerd moest worden; hier konde men echter eenige dagreizen ver het transport per as toepassen, en voor het overige gedeelte van den weg maakte men later gebruik van lastpaarden. Terwijl men dusdoende eene groote verligting bezorgde aan de Maleische bevolking, zat men stil in de Batak-distrikten, hoewel juist hier de plantaadjes naar evenredigheid veel bloeijender en productiever zijn, dan in de Maleische landen; omdat men met de Bataks niet zoo veel omzigtigtigheid gebruikt en hun meer werk oplegt dan den Maleijers, die tot nog toe, om mij zoo eens uit te drukken, slechts met glacé-handschoenen zijn aangepakt, en daarbij toch nog elk oogenblik opstonden.

Niet alleen op Sumatra, maar ook op Java en de overige eilanden zijn de transportmiddelen een tot nu toe onopgelost vraagstuk gebleven. De lastpaarden, waarvan men zich in de bergstreken bedient, worden steeds gedrukt door de draagzadels en spoedig onbruikbaar. Men heeft proeven genomen met kamelen en muilezels, die niet naar wensch schijnen uitgevallen te zijn. Op Sumatra is de olifant zoo algemeen, dat ik op het idee gekomen ben, of men hierin van dit dier geen voordeel zou kunnen trekken. Het temmen en afrigten der olifanten is op Sumatra nog onbekend.

Wanneer wij thans een' blik slaan op de onafhankelijke Batak-landschappen, die ik gedeeltelijk doorloopen had, dan kan men de betrekking, waarin deze in de laatste jaren tot het Nederlandsche Gouvernement gestaan hebben, met den naam van indirecte afhankelijkheid bestempelen. De radja's van Klein-Toba komen min of meer in aanraking met den Nederlandschen resident te Tapanoeli, en ontvangen nu en dan instructiën en boodschappen. Zij zelven zijn zich van hunne zwakheid tegenover de regering volkomen bewust, en betoonen zich, om zoo te zeggen, schuw en zeer vredelievend. Er zijn ondertusschen eenige fabelachtige geruchten verspreid over het ongenaakbare van de Batak-landen, die geheel van grond ontbloot zijn. Eensdeels gaf de moord hier-

toe aanleiding, kort na 1840 aan een' Amerikaanschen zendeling gepleegd; ten anderen, de weinig beteekenende strooptogten van een rooversdorp der Bataks in 't Oosten van Pitja-Kolling. Dit roofnest lag in eene woeste bergstreek op eene steile rots, en was door zijne ligging niet wel aan te vallen. Zijne kleine rooverijen strekten zich echter even zoo wel in de onafhankelijke Batak-landen uit, als in de Nederlandsche distrikten. Eene kleine expeditie, uit Nederlandsche troepen bestaande, bleef zonder gevolg door het ontoegankelijke van het terrein, en nadrukkelijker pogingen heeft men niet aangewend, omdat de zaak van te weinig belang was.

Anders is het met de meest noordelijke deelen der Batak-landen, of Groot-Toba, gesteld. Tot nog toe is dit landschap niet onderzocht. Noordelijk grenst het aan Atjih, en ten Zuiden aan de pas beschreven vrije landen van Klein-Toba. De westelijke grens daarvan, de zeekust, is in bezit der Nederlanders; Baros en Singkel zijn hier de hoofdplaatsen.

De bewoners van Groot-Toba zijn voornamelijk berucht als menscheneters; niettemin zou ik reeds van Silindong de reis daarheen ondernomen hebben, indien mijne Bataks niet geweigerd hadden, mij te begeleiden.

Groot-Toba staat nu in geene de minste betrekking met de Nederlandsche residenten, en is in zoo verre niet te vergelijken met de beschrevene vrije landschappen. Daar moet zich een groot binnenmeer van 8 mijlen in omtrek bevinden, waarvan de oevers en het omliggende land door meer dan honderd Batak-dorpen zouden bezet zijn. Dit meer is natuurlijk niet anders dan figuratief aangegeven op de beste en nieuwste kaarten van Sumatra, zoo als dit met het geheele landschap het geval is.

Beroemd zijn de paarden uit die streek; zij zijn onvermoeibaar in het beklimmen van bergen, wel klein, maar sierlijk van bouw. Even als de Arabische paarden zijn zij uitstekende lastdragers. De Bataks, die niet in het rijden geoefend zijn, vangen ze uit de wildernis en verkoopen ze als slagtvee of gebruiken ze zelven tot dat doel. De handelaars daarin zijn Maleijers van Baros en Tapanoeli. Deze betalen 4—6 dollars voor het stuk, terwijl men er te Batavia 100—300 dollars voor geeft.

Ik kwam in de gelegenheid een groot deel der Batak-landen te overzien, dewijl ik tot het doen van opmetingen eenige hooge punten in den

omtrek van Silindong moest beklimmen. Ik had toen het gezigt over verscheiden honderden vierkante mijlen, inzonderheid ten Noorden, over de nog onbezochte streken van Groot-Toba. Deze landstreek heeft een eigenaardig aanzien en moet bijzonder geschikt zijn voor de aankweeking van paarden. Als zij niet zoo bergachtig was, zoude men ze met de prairiën van Amerika kunnen vergelijken. Alle overige deelen van Sumatra zijn op de plaatsen, waar zij niet bebouwd zijn, heel boschrijk. De Batak-landen onderscheiden zich karakteristiek door het groot aantal en de uitgestrektheid hunner alang-alangvlakten, die in betrekking zullen staan tot de met bosch bedekte oppervlakte, als 3 : 1.

Hoe onbekend ook Groot-Toba tot nog toe, wat topographie betreft, gebleven zij, mag men het er nogtans voor houden, dat de Nederlandsche regering ook voor dit land betrekkelijk de bevolkings-statistiek naauwkeurig ingelicht is. Den resident van Tapanoeli ontbreekt het niet aan een genoegzaam aantal vertrouwde Maleijers, die uit Singkel, Baros en Tapanoeli handel drijven met gindsche gewesten, ongehinderd heen- en terugreizen, en in staat zijn tamelijk juiste berigten te leveren.

Nadat ik te Tobing eenige dagen rust genomen en mijne teekeningen en bevindingen had in orde gebragt en afgemaakt, bleef mij nog de taak over, het woeste en weinig bewoonde bergland tusschen Tobing en de zeekust te onderzoeken. Intusschen behoorde de streek lands, die ik tot dit einde moest doorreizen, tot Angkola, en was dus Nederlandsch gebied. Het voetpad, dat door de wildernis en 3 à 4 kleine Batak-dorpen voerde, was tamelijk begaanbaar, ofschoon ik eenige reizen over kleine rivieren moest zwemmen, en zelfs op één' dag achttien maal een en denzelfden stroom, dikwijls tot aan den hals toe, moest doorwaden.

Na dezen niet zeer gemakkelijken togt van vijf dagen kwam ik behouden en wel aan den mond van de Batang-Taroh. Deze rivier, die 10 dagreizen hooger op in Silindong niet meer dan 10 à 15 voet breed is, heeft hier eene breedte van 300 voet. Hare diepte zou toelaten, dat er zeeschepen konden inloopen, waren er aan de monding geene ondiepten en zandbanken, die dit verhinderen; ik vond maar drie geïsoleerde Maleische huizen aan den oever der rivier; in een van deze nam ik mijn' intrek.

Bij mijne uitstapjes van deze plaats ondernomen, moest ik mij meer dan eens naar den linkeroever laten overzetten. In weerwil der groote menigte krokodillen, waarvan het hier wemelt, zoude er geen gevaar in liggen met eene gewone Europische schuit; de kleine Maleische kano's (*sampan*) echter zijn niet breeder dan twee voet, en de diepgang daarvan niet meer dan één' voet, hoewel ze 12—15 voet lang zijn. Deze, uit een' boomstam gemaakte vaartuigen dragen des noods, maar met moeite, drie menschen, wanneer deze zich zoo weinig mogelijk bewegen. Waren er banken in, zoo als de bootjes in Europa die hebben, dan zouden ze geheel en al onbruikbaar zijn; zóó echter is men genoodzaakt, zich op den bodem der kano neder te zetten: hierdoor blijft natuurlijk het zwaartepunt beneden, en het vaartuig wankelt maar weinig of niets.

Drie dagen later, toen wij de Batang-Taroh verlieten en met pak en zak op weg waren naar Singkoeang, dat 1½ dagreis meer zuidwaarts en aan de zeekust ligt, zwom de hond van een' mijner Bataks achter onze kano ons na. Toen wij midden in den stroom waren, bemerkte ik eene scherp getrokken vore in 't water, die, van voren een' scherpen hoek vormende, langzaam onze kano volgde. Dewijl het water troebel was, konde ik het voorwerp zelf niet zien, maar in elk geval zwom een of ander dier ons na. Toen wij nagenoeg den anderen oever bereikt hadden, was de dreigende watervore reeds digt achter den hond, en toen de kano aan land kwam, opende zich plotseling een afzigtelijk groote muil, als eene schaar, sloot zich weder, en de arme Gigit was verdwenen.

Bij mijne aankomst te Singkoeang waren er juist ongeveer 20 Maleijers uit de bosschen teruggekeerd met kamfer. Daar de wijze hoe dit voortbrengsel gewonnen wordt nog tamelijk onbekend is, wil ik die hier niet met stilzwijgen voorbij gaan. De geheele zeekust tusschen Singkel en Natal, en de niet ver van deze kust gelegen Batoe-eilanden, bevatten groote kamferbosschen, die in andere gewesten van Sumatra niet gevonden worden, en de niet talrijke bevolking van deze streek, deels uit Bataks bestaande, houdt zich voornamelijk bezig met het opzoeken van kamfer en benzoë. De enorm hooge prijs van de echte en natuurlijke kamfer is in Europa nagenoeg onbekend, want, wat de kamfer aangaat, die in Europa in den handel voorkomt, die gelijkt slechts in reuk en

kleur op de echte; in vorm verschilt de natuurlijke kamfer heel veel van de geprepareerde. Deze bestaat uit kleine schijven, zoo dun als ouwels, deels ovaal, deels rond; de grootste schijfjes hebben maar ¼ duim in doorsnede; dikke stukken, waaruit doorgaans de Europische kamfer bestaat, ziet men daarbij in 't geheel niet, en ik vermoed, dat de kamfer, die ons uit Japan en China aangevoerd wordt, niets anders is dan een door kunst verkregen product uit het sap van den kamferboom (*Dryobalanops Camphora* Colebr.). Dit sap namelijk is ook in Indië zeer goedkoop, dewijl het uit iederen stam kan worden afgetapt, terwijl er bij een duizendtal stammen maar één gevonden wordt, die kamfer bevat. Om deze reden gaat ook het opzoeken van kamfer in de bosschen met veel moeijelijkheden gepaard, en tot het onderscheiden van de boomen, waarin zij voorhanden is, wordt de practische blik van een' kenner vereischt. Heeft men nu zulk een' stam gevonden, dan maakt men daarin op onderscheiden plaatsen gaten, die 3 à 4 duim diep en even zoo hoog zijn. Wanneer men dan de kenteekenen ziet, waaruit op te maken is, dat hij kamfer bevat, dan wordt de boom geveld en zorgvuldig onderzocht. Stelt men nu, dat er onder 300 boomen één is, die de gevorderde kenmerken heeft, en onder drie gevelde stammen één, die wat kamfer bevat, gewoonlijk niet meer dan een' vingerhoed vol, dan zal men hieruit ligt kunnen opmaken, dat het een ondankbare oogst is. Zeer zeldzaam zijn er gevallen, dat er in één stam ½ of een heel pond kamfer voorhanden is. Dikwijls gebeurt het ook, dat er naderhand kamfer gevormd wordt in stammen, waarin men na het nederhouwen te vergeefs daarnaar gezocht had. De kamfer zelve bevindt zich in kleine holten in den stam, gewoonlijk onmiddellijk onder de schors, intusschen zonder eenige vermenging van hars. Daarentegen heb ik aan kamferboomen dikwijls uitvloeisels van hars opgemerkt; deze is sneeuwwit, heeft maar een' zachten kamfergeur en is van geen waarde.

De kamferboom zelf is een rank opgeschoten stam, die eene hoogte van 80—100 voet bereikt en een' omvang heeft van 4 à 5 ellen; de schors is bij de jongere boomen van een glinsterend roodachtig grijs, de bladeren zijn klein en hebben in kleur en vorm wel iets van die der berken in Europa.

Chinesche handelaars koopen de op Sumatra gevonden kamfer op, en verzenden die naar China. Het katti of Indisch pond doet in den handel tusschen de 80 en 100 gulden Hollandsch. In het geheel kan men aannemen, dat er jaarlijks 400 à 600 katti, ter waarde van 40—60,000 gulden, worden uitgevoerd. De Chinezen, bij wie ik onderzoek deed naar het gebruik, dat men in China van deze dure kamfer maakte, geloofden, dat men er zich veel van bediende tot het balsemen der lijken van aanzienlijken.

Zeer verschillend was de hoeveelheid kamfer, die ieder der bovengenoemde twintig Maleijers had medegebragt; drie hunner hadden elk 2 katti, dus eene waarde van 80—100 thaler. Eenige anderen 1, de meeste ½ of ¼ katti; sommigen zelfs nog minder. Daarvoor hadden zij zich gedurende drie maanden in de bosschen opgehouden. In de dorpen, waar deze lieden te huis behooren, bevinden zich gewoonlijk Maleische ingezetenen, die hun de kamfer afkoopen en voorschotten doen tot nieuwe expeditiën, natuurlijk tegen 300 pCt.

De kamferzoekers zijn namelijk met geringe uitzondering onder het liederlijkste slag menschen, die de aarde bewonen, te tellen. Geld hebben zij alleen, als ze uit de bosschen terugkeeren; dan betalen zij de oude schulden, houden hanegevechten, knipoogen met alle meisjes en vrouwen en eten allerlei fijne geregten. Na 8 of 14 dagen zijn zij weder tot hun vroeger status quo gebragt en maken dan weer toebereidselen tot een' nieuwen togt naar de bosschen. Daartoe behooren levensmiddelen gedurende omstreeks drie maanden, en wel rijst, zout, gedroogde visschen, Indische peperschillen (*laddo*, *lombok*), voorts pruimtabak en betel (*siri*). Deze uitgaven komen per persoon op 10 à 12 thaler. Zoo wordt dan weder eene nieuwe onderneming tot stand gebragt.

Veel genoegen deden mij de opmerkingen van mijn' Maleischen gastheer in Singkoeang, over de nieuw-aangekomen. Hij hield het er voor, dat men aan ieder van hen konde zien, hoeveel kamfer hij medegebragt had, en zeide, terwijl hij mij een' langen kinkel aanwees: "Zie eens, hoe hij zijn' hoofddoek (*dāta*) gebonden heeft, als ware hij een eerst gentleman; de punt daarvan is naar de wolken gerigt, en zie zijn' gang eens; hoe aardig huppelt hij daar heen; het is, als of hij den aardbo-

dem nog maar eventjes met den punt van den voet raakt. Voor zulk soort gebruikt men hier de uitdrukking: *Dia terbang*, *tra bisa djalan lagi* (hij vliegt, hij kan niet meer gaan). En nu vraag ik: Kan men niet aan dien kerel zien, dat hij 2 katti kamfer heeft medegebragt? De nagels van zijne vingers zijn ook al rood geverwd, alles op zijn *adat aloes* (fijnste manier). Niets is potsierlijker dan den heer Mingo (dus heette hij) over 8 dagen nog eens te zien, wanneer dat alles verkwist is: dan heeft hij lood in de schoenen; in plaats van den sierlijken hoofddoek, die 4 gulden kost, heeft hij dan een' blaauwen lap om het hoofd, en zijn zijden *ikat pinggang* (gordel) heeft eene dito verandering ondergaan. Nu is hij nog overtuigd, dat hij met den witten haan, dien hij onder den arm draagt, in acht dagen aan alle overigen het geld heeft afgewonnen. De haan moet *batuah* [1] zijn en kost 15 gulden, en als hij nu al dat geld heeft, dan trouwt hij dood eenvoudig eene rijke erfdochter uit Natal."

Den volgenden dag aanvaardde een gezelschap van zes personen eene nieuwe kamfer-expeditie. Ik besloot daaraan deel te nemen en eenige dagen in de bosschen te leven, te meer, daar ik het tot nog toe weinig bekende binnenslands gelegen meer Danau-di-atas wilde leeren kennen. Wij voeren den Singkoeang-stroom eene dagreis ver op. Ik had voor mij en mijne Bataks, voor dezen keer maar acht in getal, benevens mijne twee bedienden, een grooter vaartuig gevonden, met 6 groote riemen, en dat ons zonder eenig gevaar bevatten konde. De zes Maleijers, die kamfer gingen zoeken, volgden in twee kleine sampans. De rivier is van den mond tot eene dagreis stroom op, 250 à 300 voet breed; dan wordt zij allengs smaller, totdat zij eenige dagreizen verder eene smalle beek wordt. Het dorp Singkoeang aan haren mond, met 25 à 30 huizen, was het eenige aanzienlijke dorp; hoe verder wij opvoeren, des te

---

[1] *Batuah* is een eigenaardige Maleische term; daardoor duidt men iemand aan, dien niets benadeelen kan, op wien sedert zijne geboorte eene soort van betoovering rust, die hem onkwetsbaar maakt. Vele Maleijers staan in den reuk, dat zij *batuah* zijn, en zelden waagt iemand het in oorlogstijd te strijden tegen zulk een' gunsteling van het noodlot. Even als dit bij menschen het geval is, gelooft men ook van dieren, dat zij *batuah* zijn.

minder verblijfplaatsen van menschen troffen wij aan. Nadat wij ongeveer drie Duitsche mijlen doorgevaren hadden, stuurden wij in eene kleine bijrivier. Eenige familiën meerkatten trokken op de boomen gezigten tegen ons en namen eindelijk de vlugt, terwijl zij ons op een' half toornigen, half angstigen toon toeschreeuwden. Eenige krokodillen, die op den oever uitrustten, stortten zich, toen wij naderden, van tijd tot tijd in den stroom; nu en dan hoorden wij een' specht kloppen, of eenige rhinocerosvogels lieten hun onaangenaam geschreeuw hooren; voor het overige was alles stil en doodsch. De Maleijers, die in hunne kleine sampans dan eens achter, dan eens nevens ons voeren, zongen ons iets voor. Alle Maleische volken zingen meer door den neus dan door den mond, en niets komt hun kluchtiger voor dan het gezang van een' Europeaan. Dit klinkt hun even zoo vreemd in 't oor, als hunne neustoonen het ons doen, en zij maken er gewoonlijk eenige satirieke aanmerkingen op. Nooit heeft het mij gegriefd, integendeel, ik heb er veel genoegen van gehad, wanneer de hoofdpersoon van het gezelschap bij dergelijke gelegenheden het Europisch gezang zocht na te apen, en dan alles in lagchen uitbarstte. Zeker zou hier een vruchtbare bodem zijn voor Jenny Lind om eenige concerten te geven! Algemeen ligt er in het Maleisch karakter eene groote neiging tot de satire, waaraan zij bij elke gelegenheid gaarne voldoening geven. Ik wil gaarne bekennen, dat ik het Maleische gezang nooit bijzonder betooverend heb kunnen vinden, maar toch herinner ik mij somtijds wezenlijke minstrels onder de Maleijers gehoord te hebben, die met een snaar-instrument, zoo als onze guitaren, maar van eenigzins anderen vorm, het gezang accompagneerden, en in weerwil van het zingen door den neus vond ik dit niet onaangenaam. Mijne zingende Maleijers waren intusschen geen groote minstrels.

De kleine rivier, die wij opvoeren, werd zoo smal, dat ik de lange riemen met korte handriemen moest verwisselen. Toen hadden wij nog veel moeite er door te komen, daar slingerplanten en dwarsliggende boomstammen ons hinderden; eenige keeren moest ik de laatste met veel tijdverlies laten doorhakken. De bijl (*bliong*), die bij de Maleijers in gebruik is, schijnt niet veel bijzonders te zijn; de steel is 1¼ voet lang en elastiek, uit eene buitengewoon taaije en harde soort van hout ge-

maakt, en niet dikker dan een vinger. In het bovenste gedeelte van dezen steel wordt het ijzer, dat tot bijl dient, in eene daarin aanwezige opening gestoken; dit ijzer is 7 à 8 duim lang en gelijkt in vorm volkomen op een' Europischen beitel of houwer zonder handvatsel, maar loopt toch naar beneden, waar het scherp is, iets breeder bij. De opening, waarin dit instrument gestoken wordt, bestaat gedeeltelijk uit bindwerk van Spaansch riet, en daarom zit het ijzer tamelijk vast. Met dit oogenschijnlijk te ligte en kleine instrument heb ik in korter tijd de grootste stammen zien neervellen, dan met eene Europische bijl mogelijk zoude geweest zijn. De elasticiteit van den steel maakt, dat de houwen veel krachtiger zijn, en door de groote ligtheid van 't instrument wordt het mogelijk, in denzelfden tijd drie slagen te doen, waarin men met eene Europische bijl slechts één' houw zou kunnen toebrengen. Daarbij heeft deze bijl een tweeledig gebruik: voor het vellen van boomen wordt het ijzer zoo in de opening gestoken, dat het scherp evenwijdig loopt met de lengte van den steel, dus als eene Europische bijl; voor andere oogmerken, als bij het uithollen van boomstammen voor kano's, of voor het maken van planken, wordt het er dwars ingestoken, zoodat het de gedaante verkrijgt van een houweel. De Maleische huizen in de bergstreken van Sumatra zijn allen uit hout gemaakt, en vorderen een groot aantal planken voor de wanden. De Nederlandsche regering heeft zich groote moeite gegeven tot de invoering van groote zagen, ten einde hiermede spoediger en gemakkelijker groote planken te kunnen maken. De Maleijers keerden intusschen spoedig terug tot hunne oude methode, het maken van planken door de bijl; evenwel zijn kleine handzagen bij hen algemeen in gebruik. Zonder twijfel schijnt de manier, waarop zij hunne planken vervaardigen, zeer omslagtig te zijn. Na het vellen van een' boom, splijten ze dien, door middel van ingestoken pennen, in verscheiden deelen van 2 à 3 duim dikte, en deze schijven worden dan afzonderlijk met den bijl bijgehakt. Bij het verder doordringen kwamen wij aan eenige boomen, aan welker bovenste takken klompen hingen van ovale en ronde gedaante. Dit was boschhonig. De Maleijers maakten zich dadelijk gereed, om beslag op dezen buit te leggen. Mijne opmerkzaamheid werd echter opgewekt door een' kleinen beer

(*broeang*), die met zijn' snuit druk bezig was in een der honignesten. De boomen waren, naar gis, 80 à 100 voet hoog; daarom bewonderde ik de behendigheid van den beer, die zoo hoog durfde klimmen en zich dan in de ver uitgespreide takken wagen. De stam had beneden geheel geene takken, maar van boven eene schoone breede kruin. Aan één boom telde ik alleen 30 honignesten; deze kleefden alle in de kroon van den boom, onder aan de hoofdtakken; aan den stam zelven waren er geen. De grootste waren circa 2 à 3 voet lang, en naar dat de tak, waaraan ze hingen, meer of minder dik was, ½ à 1 voet breed. Een' vrij aanzienlijken voorraad van honig en was levert zulk een boom op. Voor iederen Europeaan zoude het groote zwarigheden opleveren, zich van den honig meester te maken, tenzij hij den boom velde. De Maleijers doen dit intusschen niet, waarschijnlijk omdat de bijen later weer nesten maken op de stammen, die men slechts van den honig beroofd heeft. Na over dag toebereidselen gemaakt te hebben om het beklimmen gemakkelijker te maken, volvoeren zij dit des nachts, en werpen de nesten af. Het schijnt, dat de bijen haren vijand des nachts niet zien, of althans minder gevaarlijk zijn [1]. Ik nam intusschen mijn geweer en stoorde den beer heel onaangenaam in zijn werk, daar ik een kogel op zijn' kop afschoot, zoodat hij van de aanzienlijke hoogte op den grond neerplofte. Hij was ongeveer 2½ voet lang. Wij stroopten zijne huid af, en de Maleijers bevalen mij die als een probaat middel aan tegen dissenterie, wanneer ik er namelijk op wilde slapen en zitten. De gal bewaarden zij ook als geneesmiddel voor ik weet niet welke ziekte. Intusschen hadden de zes Maleijers, die op het kamferzoeken uit waren, zekere teekenen gemaakt aan de honigboomen, en hierdoor hun eigendomsregt te kennen gegeven. Zij wilden mij eerst verder geleiden, en daarna terugkeeren, om den buit in bezit te nemen.

Meer dan eens hadden wij reeds, bij het afvaren van den stroom, slangen van verschillende soort in de lage boomen, die digt aan den oever

---

[1] De door mij aangehaalde wijze om 's nachts de boomen, waarin honig is, te beklimmen, is op Borneo algemeen. Op Sumatra is dit misschien niet algemeen het geval.

stonden, zien hangen; ze waren meestal als een kluwen ineengerold en rustten in de takken. De nabijheid van deze dieren werd echter zeer onaangenaam in het smalle riviertje, waar de takken der van weêrskanten overhangende boomen in het midden dikwijls tegen elkander kwamen en soms zoo laag afhingen, dat wij alle moeite hadden er onder door te varen. De Maleijers hadden intusschen een vrij scherp gezigt, zoodat wij er zonder ongelukken doorkwamen; over het geheel hoort men maar zelden van dergelijke ongelukken.

Wat het gevaarlijke der slangen in Oost-Indië betreft, daarvan heeft men in Europa, naar ik geloof, eenigzins verkeerde begrippen. Van het vastland wil ik niet spreken, dit is mij onbekend; maar op de Oost-Indische eilanden is het gevaar niet groot. Op al mijne reizen heb ik alleen bij die gelegenheden, dat ik op rivieren reisde, slangen gezien in de takken der boomen langs den oever. In enkele gevallen slechts herinner ik mij, in de bosschen of op plaatsen, die met gras en struiken begroeid waren, of in ontgonnen landerijen, slangen op den grond te hebben gevonden. Zonder twijfel zijn er daar meer, maar gedurende de warmte des daags schijnen zij te rusten of te slapen. In de bosschen kruipen zij daartoe op de boomen, op ander terrein, in gaten in den grond. Dit werd mij duidelijk uit de volgende omstandigheid. Toen ik mij in 1848 te Pontianak op Borneo bevond, werd daar een tijdlang gewerkt aan het verbeteren van den weg, die door het Nederlandsche Etablissement loopt; de grachten aan beide zijden werden gereinigd, eenige kleine bruggen verbeterd en in het fort zelf werd er aan de borstwering gewerkt; nooit heb ik zooveel slangen te gelijkertijd zien te voorschijn komen, als bij deze gelegenheid, en toch anders zag men bij dag nooit deze dieren. De meeste waren intusschen niet vergiftig. Het is heel wel aan te nemen, dat sommige slangen des nachts wel eens in de huizen rondkruipen, maar ik zelf heb er nooit bemerkt. Komen zij ongestoord, dan gaan ze ook ongestoord weder heen: doch dit is een slechte troost voor hem, die met angstige denkbeelden gaat slapen.

Een zeker teeken, dat er eene slang in huis is, moet hierin bestaan, dat de kleine hagedissen onrustig worden. Deze kleine dieren schijnen dan bij den slapenden mensch bescherming te zoeken, terwijl ze angstig

heen en weêr, en hem ook wel over het lijf loopen. De Indianen gelooven, dat zij de menschen voor het gevaar willen waarschuwen. Hagedissen zijn er natuurlijk in ieder huis en in iedere kamer. De naam hagedis klinkt zeker wat afschuwwekkend in het oor van den Europeaan; het zijn echter inderdaad maar onschuldige diertjes van eene grijze kleur, terwijl de grootste niet langer zijn dan 3 à 4 duim. Spoedig is men er aan gewoon, ze als huisdieren te beschouwen, en ze zonder den minsten tegenzin langs de muren en behangsels te zien rondloopen. Gewoonlijk zijn er 10 à 15 in eene kamer, en in zoo verre zij muggen en andere insecten vangen, bewijzen zij nuttige diensten.

Toen wij de rivier nog eene halve mijl met moeite opgeroeid hadden, kwamen wij aan eene plaats, van waar een voetpad naar het meer voerde. Hier stonden eenige hutten uit takken gemaakt, die reeds vroeger bij dergelijke gelegenheden als nachtkwartieren gediend hadden. Daarin vonden wij een verblijf voor den nacht. Aangezien het bijna 4 uren was, toen wij aankwamen, deden wij best, hier te blijven, te meer, daar wij niet ligt eene geschikter plaats zouden gevonden hebben. Tegen den avond schoot ik een klein dwergree (*kantjil*) met hagel, in de nabijheid van ons kwartier.

Daags daarop zett'en wij onze reis voort, en kwamen, na een' zeer moeijelijken marsch van acht uren, aan het kleine meer Danau-di-atas.

Mijne voeten waren op de reis op meer dan 30 plaatsen door bloedzuigers gewond. Hierop moet men intusschen rekenen bij elke reis in Indische bosschen, ten minste wanneer men blootsvoets gaat, zoo als ik plagt te doen. Het zoude te lastig zijn, 40 maal in eenige uren de laarzen uit- en aan te trekken; aan het blootsvoets gaan was ik even zoo gewoon als de Indianen, die mij vergezelden. Men zou daartegen natuurlijk wel meer beveiligd zijn, als men laarzen droeg, maar dan zou men die van boven vast moeten kunnen toerijgen, want anders zouden er toch nog eenige bloedzuigers inkruipen en zich daar binnen onbemerkt volzuigen, terwijl men ze op de bloote voeten dadelijk gewaar wordt en kan afstroopen. De grootste zijn niet langer dan een zwavelstokje en tweemaal zoo dik, de kleinste zijn als eene kleine speld; de kleur is donker bruin. In het einde van 1845 nam ik met eene kolonne in-

fanterie deel aan eene expeditie tegen de 12 Kotta's [1]. Onze weg ging verscheiden dagen achter elkander door eene zeer wilde en ongebaande streek over de groote bergketen, waarvan ik reeds gesproken heb. Bij deze gelegenheid heb ik kunnen opmerken, van hoe weinig nut alsdan schoenen en laarzen zijn. Wij waren de eerste Europeërs, die deze streek bezochten. Wel marcheerden wij op smalle voetpaden, berg op en af, door digt boschgewas; somtijds liep echter de weg ½ uur lang in de bedding eener kleine rivier voort, dan weder door moerassig land, alle oogenblikken echter door beek of rivier. De soldaten gingen natuurlijk barrevoets, insgelijks eenige officieren; er waren echter eenige anderen, die zulke expeditiën nog niet bijgewoond hadden en zich niet van hun schoeisel ontdeden, omdat zij er niet toe konden besluiten. Na drie dagen viel dit aan stukken van de voeten. Daarbij werden sommigen ziek, want het moest natuurlijk nadeelige gevolgen achterlaten, de altijd natte laarzen drie dagen lang van den morgen tot den avond aan de voeten te hebben. Deze heeren hadden een duur leergeld betaald en maakten de overige marschen op bloote voeten, hoewel dit hun zeer moeijelijk viel door den soms steenachtigen grond.

Er bestaan middelen, waardoor men zich op reis kan beveiligen tegen de bloedzuigers, b. v. wanneer men de voeten bestrijkt met eene oplossing van zout en tabak. Onaangenaam is het echter, dat dit alle oogenblikken herhaald moet worden, daar het zout, zoodra men eene kleine rivier of beek doorwaadt, wegspoelt. Wat mij betreft, ik gaf nooit veel om de bloedzuigers; ik stroopte ze eenvoudig af, zoodra ik ze bemerkte. Alleen hinderde het mij min of meer, dat ik eenige dagen jeuking gevoelde op de plaatsen, waar zij zich vastgezet hadden.

Het wild schijnt zich op plaatsen te nestelen, waar het verzekerd is tegen bloedzuigers; want het is wel gebeurd, dat honden, die met hunne meesters in een bosch bivouac hielden, 's morgens dood gevonden werden, dáár hun al het bloed uitgezogen was.

Men vraagt mij misschien, hoe de mensch het aanlegt om zich zelven in zulke gevallen te beschermen? De inboorlingen slaan hun leger zel-

---

[1] 12 Kotta is een landschap in het Oosten van Sumatra.

den op den grond op, wanneer zij in een bosch zijn, tenzij het op eene plaats zijn mogt, waar zich geen bloedzuigers ophouden. Als het eenigzins mogelijk is, dan slaan zij vier palen in den grond, die van boven de gedaante van eene hooivork hebben; op deze vorken worden twee staken gelegd en op deze staken, die ongeveer 1 voet boven de oppervlakte van den grond liggen, bindt men door middel van slingerplanten (*akar*) of Spaansch riet (*rottan*) stokken vast, hetzij van bamboes, als dit in de nabijheid voorhanden is, hetzij van eene andere soort van hout, die aan 't doel beantwoordt. Hierboven wordt een dak gemaakt van takken of breede bladeren. Het geheel is een werk, dat in ½ uur klaar is. De vrij harde ligplaats op deze stokken wordt met takken en bladeren bedekt, en daarop legt men eene kleine gevlochten mat, zoo als alle Indische stammen er gewoonlijk op reis eene bij zich hebben. Het zal nu wel geene verdere verklaring behoeven, waarom de huizen van alle volkstammen in den Archipel boven de oppervlakte van den grond en op palen gebouwd zijn. Men zal het natuurlijk en verstandig vinden, vooral wanneer men, behalve aan slangen, bloedzuigers en andere insecten, ook nog denkt aan de buitengewone en algemeene vochtigheid van den grond. Deze hoogte is echter heel verschillend en hangt, behalve van de opgesomde oorzaken, ook nog van andere behoeften af, b. v. het bergen van het vee onder de huizen in vele streken van Sumatra, de bescherming tegen wilde dieren, enz. Op Borneo zijn het de inwendige twisten, tusschen de verschillende stammen bestaande, die de huizen in vestingen hebben doen veranderen. Op dat eiland heb ik dagelijks Dajaksche huizen bewoond, die 20 voet boven de oppervlakte van den grond op palen rustten. Zoodra de tot trap dienende boomstammen weggenomen waren, moest het elken Indischen vijand moeijelijk vallen, ze te veroveren.

Wij hadden dan het doel onzer reis, het meer Danau-di-atas, bereikt. Het heeft ongeveer 1 mijl in omtrek en ligt slechts ongeveer 600 voet boven de oppervlakte der zee, ingesloten door zeer lage, met bosch bedekte heuvelen. Eenzaam en stil was de geheele streek. Vele sporen van rhinocerossen en koningstijgers deden ons duidelijk zien, wat soort van bevolking hier den schepter zwaaide. Om hun eenige stof tot na-

denken te geven, schoot ik met een' kogel eene boschduif boven uit een' boom; het schot weergalmde herhaaldelijk door de streek en ligt zal de een of andere tijger, die in zijn leger rustte, vreemd opgehoord hebben van den hier onbekenden toon, en brommend zijne afkeuring hebben aan den dag gelegd.

Een langer verblijf in deze eenzame streek zoude mij stellig verveeld hebben; alleen de verzekering der Maleijers, dat er in de nabijheid een *sepan* was, bewoog mij er toe, hier eenige dagen door te brengen.

Een *sepan* is een plaats in het bosch, gewoonlijk eene mineraal- of zout-bron, waarheen zich al het wild van den omtrek begeeft, om te drinken.

Tegen den avond, omstreeks 5 uren, begaf ik mij met twee Maleijers naar deze plaats, waarvan wij een kwartier uurs verwijderd waren. Na hier ongeveer ½ uur in mijne schuilplaats op den loer gestaan te hebben, bemerkte ik in de eerste plaats eene ree, die spelend en liefkozend voorthuppelde, terwijl zij zich dikwijls omkeerde naar den langzaam volgenden reebok. Ik verwachtte herten, en wilde voor deze laatsten mijn schot bewaren. Ik had anders niet veel tijd over: om 6 uur, met zonsondergang, zou ons de duisternis overvallen, want gewoonlijk duurt in Indië de schemering niet meer dan 10 à 15 minuten, en wij hadden ¼ uur noodig om ons bivouac weder te bereiken. Een langzaam naderend gedruisch in de struiken en het breken van takken kondigden ons eindelijk de aantogt van grooter wild aan. Daar ik dit wenschte, geloofde ik ook, dat het mogelijk wel een rhinoceros zijn zoude; zulks was echter het geval niet. Eene troep herten van 7 of 8 stuks met eenige wijfjes kwamen wel te vreden aan. Zij naderden tot omtrent 60 schreden; ik koos dien uit, dien ik voor den sterksten hield, want op de horens viel voor mij niet te rekenen [1]. Na het schot sprongen de beide Maleijers dadelijk toe, en sneden het nog niet doode dier de keel af, opdat het geheel zoude uitbloeden. Daarin stelden zij groot belang, want als Mohammedanen mogten zij geen dier eten, dat niet overeenkomstig hunne voorschriften geslagt was. Daartoe wordt ver-

[1] Het gewei van de herten op Sumatra bestaat zonder uitzondering uit zes einden.

eischt, dat door ééne snede van het eene oor naar het andere alle aderen van den hals doorgesneden worden, opdat er geen bloed achterblijve. Ik liet mij een' bout afsnijden; het overige namen de Maleijers mede naar het bivouac, alwaar zij het in heel dunne schijven sneden, en gedurende eenige dagen in de zon lieten droogen. Het op deze wijze gedroogde vleesch noemt men in Indië *dinding*. Men kan het vele maanden zonder bederf bewaren; om deze reden was het een zeer gewenschte voorraad voor de in het bosch achterblijvende Maleijers. Den volgenden morgen schoot ik nog een jong hert, welks horens nog week waren. Ik wist dat de Chinezen voor zulk een paar horens 6 tot 8 dollars betaalden, en ik vereerde ze aan mijne beide bedienden, Kitjil en Gedang, om ze bij de eerstvolgende gelegenheid te verkoopen. De Chinezen houden die voor een buitengewoon versterkend en bevorderend middel voor de zinnelijke liefde, waaraan zij zich, zoo als bekend is, sterk overgeven.

In de omstreken had ik vele sporen van rhinocerossen ontdekt, ook op den *sepan*, maar toch was het mij nog niet gelukt, zulk een dier onder schot te krijgen. Des namiddags volgde ik een, naar het mij toescheen, geheel versch spoor, terwijl ik meende, dat dit mij niet ver zoude wegvoeren: doch hierin bedroog ik mij. Mijn ijver was intusschen te groot om terug te keeren, want telkens dacht ik mijn doel bereikt te hebben, en altijd verder liep het spoor, over heuvels en door dalen, tot dat ik eindelijk, na wel eene mijl afgelegd te hebben, boven op een' hoogen bergrug was. De weg, dien ik afgelegd had, leverde overigens geene hinderpalen op, noch door slingerplanten, noch door dorens; het was een gebaand pad, misschien wel de gewone weg van den rhinoceros; somtijds zag men daarop eene smalle en diepe vore met water gevuld, omdat het zware ligchaam en de breede pooten van het dier langzamerhand een' diepen indruk in den zachten grond gevormd hadden. De reis begon mij nu toch wel wat lang te vallen, en reeds begon ik er aan te denken, of ik niet beter zoude doen met terug te keeren, toen ik mij eensklaps bij een' moerassigen poel bevond, waar de rhinoceros met haar jong rustte. Op het eerste oogenblik konde ik het dier in het geheel niet herkennen; het was, om zoo te zeggen, in het slijk begraven. Alleen kon ik het achterste gedeelte van den kop en het

bovenste van den rug zien. Zonder dat het dier er iets van bemerkte, was ik tot op vijf schreden genaderd. De neus rustte diep in het slijk, de ooren waren er insgelijks door bedekt. Misschien zoude het interessant, ligt ook wel gevaarlijk zijn geweest, af te wachten, hoe lang het in deze positie zoude blijven, en of het ook om adem te scheppen den kop zoude omhoog steken; ik verkoos intusschen later hieromtrent navorschingen te doen in een werk over de Natuurlijke Historie en mijn' tijd beter te besteden: het achterhoofd koos ik tot mikpunt voor mijnen kogel. Na het schot bespeurde ik geen beweging meer; het dier bleef in dezelfde houding in het slijk gezakt. Als eenig kenteeken, dat het door het schot gedood was, had er eene sterke ontlasting plaats; anders zoude ik er aan getwijfeld hebben, of ik niet op een' dooden rhinoceros had geschoten. Het jong, dat insgelijks in het slijk begraven lag, bragt na mijn schot den kop in de hoogte en ging in allerijl op de vlugt; daar echter de moeder niet volgde, bleef het op 40 passen staan, zoodat ik het met weinig moeite doodde. Het was zoo groot als een éénjarig stierkalf, maar tweemaal zoo breed. Den dooden rhinoceros uit den poel te halen was mij wat al te moeijelijk; insgelijks beproefde ik het maar niet het jong als een' reebok over de schouders te leggen. Daarom keerde ik terug, en belastte den volgenden morgen de gezamentlijke Maleijers en Bataks met de taak, om mij den kop van het oude en het jong geheel en al te brengen. Dit laatste was echter onuitvoerbaar; daarom sneden zij het in stukken, en kwamen eindelijk des middags hijgend en vermoeid met hunne vracht aan. Vier mannen waren er toe noodig geweest, om alleen den kop te dragen, dien zij gemakshalve aan een' staak gebonden hadden. De Maleijers hadden er een' afkeer van, het vleesch te eten, de Bataks echter betoonden er veel vreugde over, en bereidden daarvan eene groote hoeveelheid *dinding* voor zich. Wat den ouden rhinoceros betreft, ook de Bataks schenen zijn vleesch niet te verlangen; naar hunne verzekering was het taai en had het geen' aangenamen smaak. Op Sumatra heeft de rhinoceros twee horens op den neus, waarvan de een 7 à 8 duim, en de andere half zoo lang is. De Maleijers en Chinezen schrijven eene eigenaardige kracht toe aan deze horens. Als zij hol gemaakt zijn en als drinkbekers gebruikt worden, schuimt

daarin, volgens hun zeggen, oogenblikkelijk de drank, als die vergiftigd is. Ik heb geen gelegenheid gehad mij van de waarheid hiervan te overtuigen. Den schedel van het dier liet ik wel toebereiden, maar liet hem toch achter, daar hij te lastig werd voor het transport te land; alleen de horens nam ik mede.

Bij mijne voorstelling van het leven in de bosschen heb ik vergeten gewag te maken van eene diersoort, kleiner dan de beschreven bloedzuigers, en die toch, wat hun aantal betreft, de hoofdbewoners zijn van de Indische bosschen, namelijk — de mieren. In dit opzigt zijn deze bosschen volstrekt niet te vergelijken met de bosschen, zoo als men die des zomers in Europa ziet. De bosschen in Indië zijn wezenlijk bezaaid met deze dieren. De meest onderscheidene soorten vindt men er; van de grootte van een vierdedeel van een' gierstkorrel, tot 1½ duim toe. Naar evenredigheid van deze verschillende lengte is ook de dikte; de kleur is wit, zwart, bruin of rood. Gelukkig hebben deze dieren, hoewel verspreid over de geheele oppervlakte van den boschgrond, en ofschoon zij in lange troepen heen- en weermarcheren, hun voornaamste verblijf op de boomen. Alle stammen, op geringe uitzondering na, worden door mieren bewoond; vele schijnen er geheel en al mede bedekt te zijn. De voetganger wordt intusschen door haar niet lastig gevallen; maar niet alleen in de bosschen, ook in de woningen worden mieren aangetroffen. Geen huis is er in Indië, dat niet mede door mieren bewoond wordt, zoowel de armoedigste hut der Maleijers, als het paleis van den nabob. Maar ook hier kunnen zij niet gezegd worden den mensch lastig te vallen, daar ze veeleer voor hem uit den weg gaan. In vele huizen wordt men ze in 't geheel niet gewaar. Wil men ze echter als door een' tooverslag zien verschijnen, dan behoeft men eenvoudig maar een bakje met suiker of zoo iets gevuld op een of ander stuk huisraad te plaatsen. Kasten, tafels en andere meubels, die men voor deze dieren wil beveiligen, worden met de pooten in kleine bakjes met water gezet; dit is toereikend. De kleinste soort van mieren, die de huizen bewonen, is zonder gewapend oog niet te bemerken. Wanneer eenig stuk vaatwerk met rijst of suiker gevuld door mieren bedekt is, dan zou men geneigd zijn, ze voor niets anders dan stof te houden.

De witte mier daarentegen is een gevaarlijke vijand, hoewel die niet zoo talrijk is en ook minder aangetroffen wordt. Gelukkig vindt men deze in maar weinig huizen, en als het bekend is, dat men ze ergens vindt, wil niemand tot den aankoop van zulk een huis overgaan, of er althans maar een' heel lagen prijs voor betalen. Één dag is toereikend voor een' zwerm witte mieren, die onbemerkt binnenrukt, om de schoonste garderobe, linnengoed, boeken, kortom alles te vernielen, wat niet van metaal is. Het schijnt, dat zij een scherp en invretend vocht bij zich hebben, dat vooral veel toebrengt tot de vernieling der voorwerpen; want de stoffen, waarover zij heengeloopen hebben, bederven en vergaan. Evenwel kan men zich ook tegen dezen vijand beschutten door het plaatsen van bakjes met water onder meubelstukken, zoo als ik hierboven reeds gezegd heb.

Nadat ik mij nog eenige dagen had opgehouden aan het meer Danau-di-atas en het behoorlijk opgenomen had, besloot ik naar Tobing terug te keeren, echter niet alvorens ik eenige punten in de nabijheid beklommen had, die van belang waren voor mijne opmetingen.

Gedeeltelijk volgde ik een' anderen weg op mijne terugreis, en overnachtte bij die gelegenheid in een klein Batak-dorp. Men was bezig met in de naburige velden rijst te planten, en daar zag ik tot mijne bevreemding, dat de vrouwen dit werk verrigtten onder groote manden, die tot dat einde van rottan gevlochten worden. Dit was een middel om zich tegen den koningstijger te beveiligen, die in deze streek veel gevonden werd en zeer gevaarlijk was. Het is namelijk eene bekende daadzaak, dat de tijger, hoewel hij gewoonlijk onverhoeds den mensch aanvalt en wel van achteren, wegloopt, als de eerste sprong mislukt. De korven waren dus niet slecht daartoe uitgekozen, want de tijger, die tegen den korf opspringt, mist zijn doel, en maakt regtsomkeert, zoodra hij ziet, dat hij den mensch niet bereikt heeft.

De huizen van dit dorp bestonden uit 8 à 10 ellendige Bataksche bamboeshutten, die in geen vergelijking kwamen met de hooge huizen van ijzerhout, welke ik in Sikoempoelan gezien had. Morsigheid en onzindelijkheid, die den bezoeker in elk dorp der Batak's welkom heeten, hadden hier den hoogstmogelijken graad bereikt. Dit is zeer natuurlijk. De huizen rusten alle op palen van 6 à 7 voet hoog; onder de huizen

hebben, in ieder dorp, naar evenredigheid der grootte, 40 à 100 varkens en 20 à 30 honden hunne verblijfplaats. Allerlei vuilnis wordt van boven maar zoo op de daar beneden rustende vierbeenige bewoners neêrgeworpen, die dan door een zacht geknor hunne tevredenheid en erkentelijkheid uitdrukken. Daar niemand er aan denkt, iets, dat op een afvoeringskanaal gelijkt, te graven, of van tijd tot tijd eens schoon te maken, staat het heele dorp weldra letterlijk in eene alles behalve zindelijke saus; hierin was mij altijd de schaduwzijde van de Batak-dorpen gelegen, en die der Maleijers winnen het hun in dit opzigt ver af. De laatstgenoemden hebben noch varkens noch honden, en zijn meer op zindelijkheid gesteld. Ik zocht de ruimste hut van het dorp, die ongeveer 30 voet lang en 20 voet breed was, uit, en klom de trap op, die naar den ingang geleidde. Om dit behoorlijk te doen, had men wel wat aanleg voor koordedanser noodig; want wat ik hier trap noem, bestond slechts uit een' dunnen boomstam, ½ voet in middellijn, die hier en daar wat uitgehouwen was. De hut zelve zal 20 voet hoog geweest zijn en stond 7 voet boven den grond, op palen. De muren bestonden uit groote stukken boomschors; het dak was met palmbladen bedekt. Toch had deze veel vóór bij de andere, die op palen van bamboes rustten en maar half zoo groot waren. Het bamboes bereikt eene hoogte van 50 voet, en heeft van onderen een' omtrek van 1½ voet. Het volgende diene tot opheldering aan dezen of genen onder mijne lezers, die zich misschien een verkeerd denkbeeld maakt van dit dekken met palmbladen. De palmboomen dragen bladeren, die geen groote afmeting hebben, daar ze slechts 1½ à 2 duim breed en 2 voet lang zijn. De tak, aan welke de bladeren aan weerszijden symmetrisch hangen, ziet er uit de verte uit, als of het een blad was van 7 of 8 voet lang. In Indië gebruikt men tot het dekken de bladeren van den nipa- en den kokospalm, en vervaardigt daaruit de voorwerpen (*atap*), die als pannen moeten dienen, en welke 4 à 5 voet lang en 1 voet breed zijn. In grootere plaatsen en steden vervaardigt men die om ze te verkoopen. De prijs per 100 is gemiddeld 2 à 3 gulden Holl. Om ze te maken, vouwt men 50 à 60 van de smalle bladeren over een' staak heen, waartoe men gewoonlijk een gedeelte van den gespleten' tak neemt, en rijgt of

naait die daarop met dunne rottan; men doet zulks derwijze, dat het volgende blad altijd het vorige voor de helft bedekt, zoodat er geen vocht kan doordringen. Deze aldus vervaardigde schijven (zoo kan men ze gevoegelijk noemen, want ze zijn maar zoo dik als twee op elkander gelegde bladeren) worden bij het dekken, even als onze pannen, laagsgewijze op elkander gelegd. Men maakt ze ook dikwijls in denzelfden vorm uit het 3 à 4 voet lange Indische gras *alang-alang;* alleen zijn deze laatste 1 à 2 duim dik, opdat ze tegen den regen bestand zouden zijn. Deze beide soorten van bedekking uit palmbladen en uit alang-alang zijn algemeen in geheel Indië in gebruik. Slechts in eenige streken, op Borneo bij voorbeeld, heb ik houten dakplankjes gezien op de huizen van gegoede Maleijers, en in de bergstreken van sommige eilanden gebruikt men tot dekking ook een' zwarten palmbast (*idjoe*), die er uitziet als lang paardehaar; intusschen enkel maar op plaatsen, waar deze palmsoort in overvloed groeit. De huizen der gegoede Europeanen te Batavia en in eenige andere steden zijn voor een klein gedeelte van gebakken steen vervaardigd en met dakpannen belegd; dewijl echter onder een pannendak de temperatuur veel warmer is, legt men over zulk een dak nog dikwijls eene dekking van palmbladen heen om de groote warmte wat te matigen.

Bij het binnenkomen vond ik de hut gepropt vol met gasten, zoo mannen als vrouwen; daarom wilde ik terugkeeren en eene andere verblijfplaats zoeken; maar de eigenaar van het huis, Radja Hindoe, het opperhoofd van het dorp, verzocht mij een half uurtje geduld te hebben; dan zoude het zich wel schikken.

In een' hoek van de hut had hij intusschen 9 of 10 gevlochten matten voor mij nedergelegd, en wel in eene zekere rangorde. De onderste mat was zeer grof gevlochten en van eene aanmerkelijke grootte, de volgende was iets kleiner en fijner, de derde was fijner dan N°. 2, en de tiende en laatste mat kon wel een kunstwerk heeten van fijn vlechtwerk. Reeds vroeger had ik in Maleische huizen kennis gemaakt met het gebruik van een aantal matten over elkander heen te leggen, ten einde daardoor de rustplaats wat zachter te maken. De gevlochten mat is het eenige meubel in Maleische huizen: te vergeefs zoude men er andere

zoeken. Waar veel scheepvaart is, en vooral daar, waar Arabische invloed zich meer heeft doen gelden, b. v. bij de vorsten van Borneo, vindt men soms wel onder de meubels kleine tapijten, als artikelen van weelde. Op Sumatra intusschen heeft men zich tot nog toe bij de mat bepaald. De waarde van zulk eene mat (*tikar*) hangt meerendeels alleen af van het min of meer kunstige vlechtwerk, want de stoffen, die men daartoe bezigt, zijn slechts stroo- en rietsoorten. De prijs verschilt van 10 Hollandsche centen tot 5 ropijen (5 Holl. guldens). Daarentegen heerscht er ook in stroomatten eene groote weelde in sommige goudrijke streken van Sumatra, b. v. Korintji. Men vindt daar met goud doorvlochten matten, die *f* 50 à *f* 100 het stuk kosten.

Door middel van 30 à 40 el katoen, die ik altijd medevoerde, om desnoodig in ieder Indisch huis eene soort van afgezonderd vertrek te kunnen maken, hadden mijne dienaren spoedig mijne kamer opgeslagen, die het vierde deel van de hut innam. Gebruikt men die voorzorg niet, dan is de, wel is waar vergeeflijke, maar niettemin lastige nieuwsgierigheid der inboorlingen haast niet uit te staan. Door de opgetrokken wanden en mijne daar buiten zittende bedienden was ik beschermd tegen een al te lastig opdringen, en in staat gesteld om te schrijven, te teekenen of te slapen, zonder gehinderd te worden. Zoo doende konde ik zelf de uren kiezen, waarin ik mij openlijk wilde vertoonen, in welk geval ik het geheele huis vol bezoekers had, die niet moede werden van mij te bewonderen. Ik had dan steeds een interessant onderhoud met de hoofden, waarbij het ons nooit aan stof ontbrak; hetzij ik hun iets uit het land der blanken mededeelde, hetzij ik onderzoek deed naar hunne eigene zeden en gewoonten, naar bosch en jagt, naar oude en nieuwe tijden, het onderwerp werd nooit uitgeput.

De huisvrouw (*inang*) had mij bij mijne aankomst met veel voorkomendheid kalebassen met water gebragt; zij goot die over mijne voeten uit, waardoor ik ze konde bevrijden van den onaangenamen invloed, dien mijne korte wandeling tusschen de huizen daarop uitgeoefend had. Prijzenswaardig is bij de algemeene morsigheid het gebruik der Bataks, volgens hetwelk zij, alvorens binnen te treden, eerst de voeten, en, vóór het eten, de handen wasschen.

Reeds heb ik gezegd, dat ik bij het binnenkomen het huis vol menschen vond; ik had al vóór dien tijd eene vervaarlijke muziek gehoord; inzonderheid maakten eenige trommels en koperen bekkens een' zeer onaangenamen indruk op mijn Europisch gehoor. De aanleiding tot dit rumoer bemerkte ik intusschen eerst, nadat ik reeds eenigen tijd in het huis geweest was. Eene oude vrouw stond op een' *bali-bali* [1], die maar eenige voeten hoogte had, maar, wat lengte en breedte aangaat, wel de halve hut besloeg; zij was in eene soort van geestverrukking. Zij scheen zich met onzigtbare wezens te onderhouden. Zij gesticuleerde met de handen en sprak enkele woorden; eischte het een en ander, zoo als betel en een' schotel met rijst. Ik vermoed, dat dit geschiedde met oogmerk om ze aan de geesten voor te zetten. Aan de rijst rook ze eerst, en schreeuwde eensklaps: *Baoe! Baoe!* (zij riekt! zij riekt!) Waarnaar — dat was de vraag, die aan het gezelschap ter oplossing overgelaten werd. Kortom, de rijst moest weêr weggenomen en iets anders gebragt worden. Weinig merkwaardigs leverde deze pythia mij op. Later vernam ik, dat zij had moeten beslissen, of zekere ernstig zieke vrouw in het dorp weder gezond zoude worden, en of zij misschien ook betooverd was. Ik weet niet of die taak tot genoegen der familie uitgevoerd werd, maar was hartelijk blijde, dat zij eenige minuten later met de muziek verdween.

Met uitzondering van drie Bataks had het gezelschap zich verwijderd. Deze behoorden tot de oostelijke Batak-distrikten aan gene zijde van Pitjakolling, en waren voornemens zich in deze streek te vestigen.

Ik had intusschen een gedeelte van mijn uit katoen vervaardigd vertrek geopend, eene Manilla sigaar opgestoken, en mijn bediende had voor thee gezorgd. Na vermoeijende marschen in tropische streken is niets zoo verkwikkend en heilzaam voor de gezondheid, als warme ververschingen. De Chinezen zonder uitzondering en de meeste Europeanen drinken vrij warme thee, waarna de dorst langzamerhand verdwijnt. Nog beter en verfrisschender is intusschen een drank, dien, voor zoo

---

[1] *Bali-Bali:* een voorwerp, dat iets heeft van bedstede, bank en tafel, het eenige meubel, dat men, schoon zeldzaam, in Maleische huizen ziet.

ver ik weet, alleen de Maleijers van Sumatra gebruiken, en wel thee van geroosterde koffijbladeren, onder den naam van *Kawa* bekend. De smaak is min of meer bitter, en niet zoo lekker als van de gewone koffij; daarentegen is deze drank veel gezonder; na moeijelijke marschen is hij buitengewoon heilzaam en verligtend, en stilt ook den dorst beter dan de thee. Terwijl ik dan met genoegen mijne thee gebruikte, verscheen Radja Hindoe met een siriekastje [1] en een' grooten bamboes vol ajer-majan [2], en zijne vrouw met de gebruikelijke geschenken, bestaande in rijst en kippen. Radja Hindoe hield eerst eene mooije redevoering, eene beleefdheid, die een wel opgevoed Batak niet achterwege zal laten; daarop zette hij zich naast mij neder, de beenen kruislings over elkander geslagen, en proefde een' kop thee, welke drank hem nog onbekend was, en die hem wel scheen te smaken.

Niets bijzonders meer op te merken hebbende, wil ik hier mijn reisverhaal afbreken. Eenige dagen later bevond ik mij weder in het Nederlandsche etablissement Tobing.

---

[1] *Sirie* (in Europa zegt men *betel*) is het blad van eene peperplant, waarvan alle Indianen hartstogtelijke liefhebbers zijn; ze kaauwen het, vermengd met kalk en nog twee andere specerijachtige en bittere zelfstandigheden, *gambir* en *pinang*. Het eerste is het bittere blad van de gambir-struik, en het laatste, de kleine noot van eene palmsoort, zoo groot als een duivenei.

[2] *Ajer-majan*, palmwijn, elders onder den naam van *Sagoweer* bekend. Versch is hij zóó zoet, dat hij niet te drinken is; na eenige uren raakt hij echter aan 't gisten, en heeft dan een' aangenamen, zuurachtigen smaak.

OVER EENIGE

OUDHEDEN VAN JAVA EN SUMATRA,

DOOR

DR. SAL. MULLER.

MET ELF PLATEN.

I.

OUDHEDEN VAN JAVA.

Gedurende onze reizen, tusschen 1831 en 1833, door de westelijke of Soenda-distrikten op Java, hebben wij hier en daar, voornamelijk in de Preanger-Regentschappen, verschillende oude voorwerpen uit den vóór-Mohammedaanschen tijd aangetroffen, waarvan, zoo ver wij weten, nog geene naauwkeurige beschrijvingen en afbeeldingen in Europa bekend zijn geworden. De reden daarvan schijnt eensdeels gelegen te zijn in de ruwe en onoogelijke bewerking der beelden, die somwijlen slechts weinig gefatsoeneerde steenklompen vertoonen, en anderdeels in hun verspreid voorkomen, op dikwerf geheel afgelegene plaatsen. Het zijn, als het ware, slechts verhakkelde loten van den statigen Hindoe-boom, die eertijds in het middengedeelte van het eiland welig tierde. Hunne behandeling is derhalve noch zoo onderhoudend, noch zoo leerrijk als die van de vervallen tempels met hunne tallooze, ten deele kunstmatig en fraai gebeeldhoude standbeelden en basreliefs; doch zij leveren een sprekend bewijs van den geringen graad van Indische beschaving, welke tot de landstreken der Soendanezen is doorgedrongen.

Men kan de daar voorkomende steenen voorwerpen gevoegelijk in twee hoofdklassen verdeelen. Tot de eerste tellen wij diegenen, welke een' duidelijken Hindoe-stempel dragende, deels in teerling- of pedestal-

achtige steenen bestaan, en deels in beelden, voornamelijk Ganesa's; zijnde deze laatsten bij de Soendanezen in het algemeen bekend onder den naam van *Tjandi*. Onder de tweede klasse rangschikken wij eenige schijnbaar oudere beelden, van een nog grover maaksel, somwijlen ter naauwernood eene menschelijke gedaante hebbende; deze noemen de Soendanezen gewoonlijk *Artja*. Aan beide soorten van oudheden bewijzen zij voor het overige nog ten huidigen dage eene zekere godsdienstige hulde.

Alvorens wij tot de beschrijving dezer voorwerpen overgaan, zal eene nadere verklaring van de woorden *Tjandi* en *Artja* niet overbodig wezen.

Door de eigenlijke Javanen worden de bouwvallen der Hindoe-tempels gewoonlijk *Tjandi* genoemd, gelijk de *Tjandi Sewoe* of duizend tempels, eene der merkwaardigste groepen van Prambanan. Buitendien beteekent ook *Tjandi* in het Kråmå-Javaansch een graf, praalgraf. Waarschijnlijk — zegt W. von Humboldt [1] — is het oorspronkelijke woord het Sanskritische *tjhanda*, heimelijk, eenzaam, afgezonderd; want voor de afleiding van *Tjandi*, een der namen van Doerga, of *Tjanda*, dien van eene bijzondere Djaina-godin, is weinig grond voorhanden." De beelden van *Ganesa*, den zoon van *Siwa*, met zijn karakteristiek olifantshoofd, worden, of werden ten minste vroeger, bij schier alle oude tempels vrij menigvuldig aangetroffen, en het is dus niet te verwonderen, dat de weinig onderrigte Soendanezen aan dat afgodsbeeld denzelfden naam gaven, welken in de meer oostelijke streken van het eiland de vervallen tempelgebouwen in het algemeen dragen.

Aangaande het woord *Artja*, dat in het Sanskrit godsdienstige vereering; beeld beteekent, vinden wij in een Kawi-opschrift op een' steen, waarvan door Raffles [2] eene vertaling wordt medegedeeld, eenige opmerkelijke zinsneden, die wij, tot nadere opheldering, ons niet kunnen onthouden hier over te nemen. De inhoud van dit opschrift bevat uitsluitend godsdienstelijke en zedelijke vermaningen. Het begint met de volgende woorden: "Waarlijk wete de gansche wereld, dat de *Pan-*

---

[1] *Kawi-Sprache*, I, p. 99.

[2] *History of Java*, II, App. p. 221.

dita's (geestelijke leeraars) schreven op dit voorwerp van vereering, schilderend de grootheid van den *Ratoe* (vorst), en dat het geheel is geplaatst op een, tot dat einde opzettelijk gereed gemaakten steen."... "De *Ratoe* — luidt het vervolgens — gaf bevel tot het vervaardigen van beelden. Geene anderen werden gemaakt, dan *Artja's*, ten getale van vijftig, alle staande, en zij werden voor goddelijk gehouden, vermits zij tot dat einde op gewijden bodem werden geplaatst." En wat verder: "Maakt beelden van steen, even als menschelijke wezens, tot welke de gebeden gerigt kunnen worden. Menschen, die dezelve verwerpen, zullen krankheid en ellende lijden tot aan hunnen dood, hetgeen zeer bitter zoude wezen; derhalve is het noodzakelijk, om de gunst van de *Dewa's* (godheden) te smeeken en te bidden." Dit opschrift draagt de dagteekening 506 van de Javaansche jaartelling (= 584 na Chr. geboorte). De juistheid dezer opgaaf wordt echter door Crawfurd in twijfel getrokken; al of niet met genoegzamen grond, kunnen wij niet beslissen. De steen zelf bevindt zich thans in Schotland op de goederen van Lord Minto; terwijl in het tweede Deel van het Taal- en Oudheidkundige werk over Java door W. van Humboldt van een gedeelte van het opschrift een fac-cimile wordt medegedeeld.

Na deze algemeene aanmerkingen zullen wij de door ons afgebeelde voorwerpen kortelijk beschrijven.

PLAAT I.

Fig. 1. Een *Artja* van den Goenoeng Loemboeng [1]. Deze berg ligt 6 of 7 uren gaans ten Z. W. van de hoofdplaats Bandong, midden tusschen andere bergen van middelbare grootte. Zijn top, ongeveer 5000 voet boven de oppervlakte der zee, vertoont een klein plateau, op hetwelk een *gagah* (boschrijstveld) met eene armoedige woning is gelegen. Bij het bebouwen van den grond zijn daar onderscheidene huishoudelijke overblijfselen gevonden geworden, als eene kleine ko-

---

[1] *Loemboeng*, beteekent in het Javaansch eene rijstschuur, *goenoeng*, berg.

peren munt (*pitis* of *pitjis*), ter grootte van een duit, met een vierkant gat in het midden, een aantal blaauwachtig verglaasde scherven van borden of kopjes, een klein potje van eene witte, fijn korrelige, steenharde massa (zie fig. 3), en eindelijk een klein wierookvaatje van roode aarde (fig. 4, *a.* van de zijde, *b.* van boven gezien, zijnde deze figuren, even als fig. 3, anderhalf maal verkleind), al welke voorwerpen ons eene oude vrouw liet zien en tegen eene geringe vergoeding afstond. Op het uiterste hoogste punt van die bergkruin bevindt zich de afgebeelde *Artja* (fig. 1). Dit zeer oude standbeeld — indien het in zijn tegenwoordigen toestand nog een beeld mag heeten — staat onder een vrij grooten Hoeniboom (*Antidesma bunius*). Het is van een twaalftal, in een' kring geplaatste, riviersteenen omzet en wordt door verscheidene rijen roodbladerige Handjoehangs (*Dracaena terminalis* [1]) overschaduwd. Zijn vorm is zeer onduidelijk, en heeft reeds veel door de ontbindende werking van lucht en water geleden, doordien het beeld uit een *conglomeraatachtig gesteente* is vervaardigd. Van achteren is het bijna glad, en alleen langs de zijden en van voren behouwen. Aan den voorkant is alleen een vogelkop, het meest op dien van een' paauw gelijkende, duidelijk te herkennen. Een eigenlijk aangezigt had het beeld niet, maar boven aan het hoofd zag men eene regtop staande oogachtige figuur, eenige gelijkenis hebbende met het derde, de zon voorstellende oog in het voorhoofd van Siwa. De hoogte van het geheele beeld bedroeg 0,65 meter, zijne breedte 0,40 meter en zijne dikte 0,25 meter. Zijne voorzijde was naar het N. W. gekeerd [2].

---

[1] Deze struiken zijn klaarblijkelijk daar aangeplant, gelijk men hen schier overal ziet, waar oude beelden of oude graven (zoogenaamde *kramat's*) aanwezig zijn. De Handjoehang is een zinnebeeld des vredes, der vergeving, tot innerlijke beschouwing aanmoedigende. — Ook de bovengemelde Hoeniboom is welligt op dien guren bergtop kunstmatig gekweekt, doordien zoowel zijne bladeren tot groenten, als vooral zijne zuurachtige vruchten zeer bemind en vrij duur verkocht worden.

[2] Het beeld is in zijnen geschonden toestand niet meer met zekerheid te herkennen, doch de paauw kan aan *Saraswati*, de Sakti van *Brama* doen denken, of ook aan *Kartikeya*, Siva's zoon, den god van den krijg. Het zoogenaamde oog midden op het voorhoofd, kon dan het Sivaïstisch sektemerk zijn.

C. L.

Fig. 2. Deze lange, smalle, eenigzins roodachtige steen, vermoedelijk een *Lingam*, stond O. Z. O. achter den boven beschreven *Artja*. Hij had 1,20 meter hoogte, 0,28 meter breedte en 0,20 meter dikte.

Er lagen bij deze voorwerpen, voornaamlijk vóór den *Artja*, eenige half verbrande rijststroobosjes en verscheidene bamboezen stokken, die vermoedelijk tot het bijgeloovige vademen hadden gediend[1], om daardoor de toekomst te onthullen. — Niet ver ten Zuiden van den Goenoeng Loemboeng verheft zich een andere bergtop, die den gedenkwaardigen naam van G. Madjapahit draagt.

Fig. 5. Een *Artja* uit de kampong Tjiwideh. Dit dorp is nabij de zuidelijke grens van het regentschap Bandong, 3468 Rh. voet boven de zee, op den N. N. O. voet van den uitgebranden vuurberg Patoeha gelegen. Dit beeld, vervaardigd uit *trachyt*, gelijk deze rotssoort in het naburig gebergte voorkomt, zoude oorspronkelijk van den eenige uren meer N. W. liggenden Goenoeng Tambak-roejoeng afkomstig zijn, van waar het naar genoemd dorp overgebragt werd. Zijne onevenredige en slechte bewerking, gepaard aan de ontbinding van zijne oppervlakte, geven hem het aanzien van groote oudheid. Zijne hoogte bedraagt ruim 1 meter en zijne breedte half zoo veel. Het staat met het aangezigt naar het N. W. gekeerd.

Fig. 6. Insgelijks een *Artja*, waaraan echter de inlanders den bijnaam van *Poetri* (prinses) geven, overeenkomstig de legende, volgens welke dit beeldje eene versteende prinses voorstelt, die bij haren leeftijd den kleinen berg heeft bewoond, op welks top het thans staat. Deze berg, Goenoeng Tjipoetri[2] genaamd, ligt een klein uur gaans beoosten Tjipanas, links van den postweg, die naar Tjandjor voert. De geheele hoogte van het beeldje is 0,355 meter, zijne breedte bij de schouders 0,245 meter, de breedte van het hoofd 0,10 meter en deszelfs hoogte 0,122 meter. Door de onevenredige proportie van het hoofd tot de ar-

[1] Het *vademen* is eene handelwijs, waarbij men met de eene hand het einde eener lans vasthoudt en naar den grooteren of geringeren afstand, dien men, langs den stok der lans, bij herhaalde meting, met de andere kan bereiken, het gunstig of ongunstig antwoord der goden op een hun gedaan verzoek berekent. R.

[2] *Tji*, eene verkorting van *tjahi*, beteek. water, rivier.

men en het korte ineengedrongene lijf, gelijkt deze steenen *Poetri* veel op een klein kind. Dat het een beeldje van het vrouwelijke geslacht vertoont, lijdt geen twijfel. Beenen schijnt het nooit gehad te hebben. Bijzonder schilderachtig is zijne plaatsing. Het zit met het aangezigt naar het Westen gekeerd. Vóór hetzelve ligt een platte steen: zijne tafel, 'gelijk de inlanders zeggen, terwijl het zijwaarts en van achteren tegen opgerigte steenen aanleunt, welke zijne kussens vormen. Het geheel staat tusschen de eenige voeten boven den grond zich gaffelvormig verdeelende wortelen van een' ontzaggelijken Waringinboom (*Ficus Benjamina?*), onder welks breede kruin eene indrukwekkende somberheid heerscht, die nog verhoogd wordt door een aantal Handjoehang-struiken, welke in een ruimen kring het afgodsbeeld omgeven. De vereering, welke de inlanders nog steeds aan het beeld bewijzen, bleek zoowel uit hun gesprek, als uit de omstandigheid, dat de bodem en alle steenen rondom geheel zijn schoon geveegd, en dat men aldaar verschillende overblijfselen van offeranden opmerkt. Zij bidden soms er bij, verzoeken zijne gunst en branden benzoë (*měnjan*) op zijne "tafel."

PLAAT II.

Fig. 1. Dit slecht nagebootste Ganesa-beeld, door de inlanders *Tjandi* genoemd, staat even buiten de oude en voorheen zeer bloeijende kampong Gadjahpalembang [1], op den linker oever van de Tjitaroem, in het Z. W. gedeelte der vlakte van Bandong. Daar ziet men eene eenigzins verhoogde plek gronds, welke door de Tjitaroem, een ander klein riviertje, Tjipari genaamd, en eene drooge sloot, in den vorm van een' langwerpigen driehoek bepaald wordt. In het midden nagenoeg van dezen, ongeveer 250 schreden langen en half zoo breeden driehoek, staat het onderwerpelijke beeld, met de voorzijde naar het W. gekeerd, en omgeven van wilde struiken en alang-alang-gras. Het is omtrent 1 meter

---

[1] Gewoonlijk zeggen de inlanders bij verkorting, slechts Gadjah; dit woord beteekent olifant.

hoog en 0,41 meter aan het lijf breed. De rotssoort, waaruit het is vervaardigd, is dezelfde als van de niet ver van daar verwijderde voorbergen, namelijk een vast *trachyt-conglomeraat* van eene licht graauwachtige of roodachtig grijze kleur [1].

Fig. 2. Deze aanmerkelijk verminkte Ganesa staat niet ver van de koffijpakhuizen te Malabar-tjipĕdjĕh, aan de oostzijde van den ruim 7000 voet hoogen berg Malabar. Het is baarblijkelijk een zeer oud beeld, dat van een *dolerietachtig gesteente* is vervaardigd, waarvan de oppervlakte reeds sterk is verweerd, terwijl daarenboven aan de voeten, armen en het voorste gedeelte van den snuit stukken ontbreken. Het staat onder twee groote Tjaringin-of Waringin-boomen en is buitendien omgeven van eenige Handjoehang-struiken. Zijne hoogte, met inbegrip van het platte voetstuk, bedraagt 0,50 meter en zijne breedte, in het midden gemeten, 0,35 met. De inlanders bestempelen het eenvoudig met den naam *Tjandi*, en weten er niets naders van te verhalen.

Fig. 3. Van alle beelden, door ons in de Soenda-distrikten gezien, is deze Ganesà het netst gevormd en bewerkt. Dit beeld staat geheel vrij op een droog plekje grond, midden in de *sawah's* (bewaterde rijstvelden), op geringen afstand van de dorpen Bodjong-koentji en Landehan, welke in het Z. gedeelte der vlakte van Bandong zijn gelegen. Het is insgelijks van een *dolerietachtig gesteente* vervaardigd, hetwelk reeds vele sporen van ontbinding vertoont. De regter arm en een stuk van de knie aan het regter been zijn afgebroken. Onze afbeelding maakt voor het overige eene uitvoerige beschrijving van dezen Ganesa overbodig. Men ziet, dat hij in zijne linker hand eene schaal (*batāsa*) heeft, waarover hij zijnen snuit houdt of er iets uit slurpt. Hij is voorts

---

[1] Indien de teekenaar naauwkeurig teruggegeven heeft wat het oorspronkelijke aanbood, dan wordt de toekenning van dat beeld aan *Ganesa* eenigzins twijfelachtig. Het aangezicht is te menschelijk en de houding van de regterhand en arm wijkt te veel af van de wijze waarop Ganesa wordt voorgesteld. Doch welligt verhinderde de beschadigde toestand van het monument, dat de teekenaar de juiste trekken herkende, en moeten wij aannemen dat die op het oorspronkelijk meer van den olifantskop bewaren, en de rigting van den tromp evenmin als die van den linkerarm en hand juist genoeg opgevat zijn. C. L.

omhangen met de heilige koord (*oepawita*) der Brahmanen en zijne voeten, boven de wreef, zijn met eenen ring versierd. Doch men ontwaart bij hem geen spoor van doodshoofd of andere kenmerkende attributen, en hij bezit ook geen' *moekoeta* of hoofdtooisel, gelijk alle in Raffles Geschiedenis van Java afgebeelde Ganesa's. Zijne hoogte bedraagt 0,63 meter, en zijne breedte bij het voetstuk 0,58 meter. Zijne vóórzijde is naar het N. gerigt. De inlanders kennen dit Tjandi-beeld onder den naam van *Landehan* [1], die waarschijnlijk van het naast gelegene dorp is ontleend, en verhalen voorts allerlei bijgeloovige sprookjes van dezen afgod. De bewoners van Bodjong-koentji zouden hem eens naar hun dorp gebragt en daar geplaatst hebben, tengevolge waarvan echter spoedig al hunne buffels ziek werden en stierven, waarna hij op een' goeden nacht weder ontvlugt en tot zijne vroegere standplaats, in de rijstvelden, teruggekeerd was. Bij verschillende gelegenheden, als bij krankheden, huwelijken, den oogsttijd, enz. branden zij benzoë ter zijner eere en smeeken tot hem, even als waren zij van zijne goddelijke "wijsheid en voorzigtigheid," eigenschappen, die het Brahmaansche leerstelsel aan Ganesa toeschrijft, ten vollen overtuigd. En toch noemen zij zich regtzinnige navolgers van den profeet Mohammed.

PLAAT III.

De beeldjes fig. 1—3 vonden wij op ééne plaats bij elkander, op den N. W. voet van den Goenoeng Tjagak. Deze berg ligt in de groote keten, welke de regentschappen Bandong en Soemadang van de afdeeling Soebang in het Krawangsche scheidt. De plaats waar de beeldjes staan, is bij de inlanders bekend onder den naam van Nagara Wangoen Pakoe Hadji, en is niet ver ten N. van de kampong Majang gelegen.

Men ziet daar vijf regelmatig vierhoekige terrassen, die achter elkander, van het N. O. naar het Z. W., op eene zacht rijzende hoogte zijn gelegen. Ieder terras is 6—8 voet hooger, dan het voorafgaande; de be-

---

[1] *Landehan* beteekent in het Soendaasch het gevest van een' kris of dolk.

nedenste hebben 40 schreden middellijn, doch de bovenste zijn iets kleiner. Zijwaarts loopt de grond steil af. Rondom, en ook op deze grafachtige terrassen, groeiden Poespa — (*Schima noronhae*), Sempoer — (*Dilenia spec.*) en andere boschboomen, Bamboe Tali (*Bambusa apus*) en Alang-alang (*Imperata Koenigii*); het meest trokken echter eenige palmachtige varens, die wij tot nog toe nergens in de westelijke bergstreken van Java gezien hadden, onze oplettendheid. Het waren 20—30 voet hooge Pakoe Hadji[1], waarvan de plaats haren naam ontleent, en die ongetwijfeld daar aangeplant zijn. Nevens ieder afgodsbeeldje stond er één. Zijn tamelijk dikke, gladde, graauwachtig vleeschkleurige stam en zijne ongemeen fraaije, scherm- of waaijervormige kroon, wekte onze belangstelling reeds in de verte[2].

Op elke van de drie middelste terrassen stond midden op den vóórkant een beeldje, in de opvolging gelijk ze van ons zijn afgebeeld, met fig. 1 van onderen beginnende; bevattende het bovenste en benedenste terras geene oudheden.

Het beeldje fig. 1, waarvan het hoofd ontbreekt, is 0,65 meter hoog. Het houdt de armen onder de borst tegen elkander. De inlanders noemen dit beeldje eenvoudig *Tjandi*.

Het beeldje fig. 2 bestempelen zij met den naam van *Aki Sadhoe*[3]. Het is in het geheel 0,28 hoog. Door zijn sterk vooroverhangend hoofd verkrijgt het een aapachtig aanzien. Zijne handen houdt het voor het lijf.

[1] Zie fig. 4 op Pl. III, zijnde de *Cycas circinalis*. *Pakoe* of *Pakis* is de algemeene naam voor de varens; *hadji* beteekent in het Kawi: 1°. vorst, vorstin, en ten 2°., als tooverformulier, overtreffend, overwinnend; voorts in het hedendaagsch Javaansch: 1°. kostbaar, van waarde, en 2°. priester, pelgrim, zijnde deze laatste beteekenis uit het Arabisch overgenomen, en bij gevolg eerst sedert de invoering van den Islam, in de vijftiende eeuw, daar in gebruik geraakt.

[2] Volgens Rumphius wordt hij in de Molukken ook op de graven geplant. De St. Thomas-Christenen in Malabar — verhaalt Rheede — bezigen de bladeren tot het versieren hunner kerken op zekere feestdagen, om welke reden de Portugezen dien boom *Palma d' Igresia* (kerkpalmen) noemen.

[3] *Aki*, beteekent in het Soendaasch grootvader, en van daar, als uitdrukking van eerbied, een zeer oud man in 't algemeen; *sadhoe*, in het Kawi, trouw, opregt juist.

Het beeldje fig. 3, dat de inlanders onder den naam van *Demang Peret*[1] kennen, heeft, even als de voorgaande, eene hurkende houding. Wij weten niet juist of de zeer verlengde kin een' olifantssnuit vertoont of wel een' langen baard; wij zijn echter geneigd het eerste te onderstellen, en dat hier, even als op het beeld fig. 1, op Pl. II, het olifantshoofd met een menschelijk gelaat is versierd. De geheele hoogte van dit beeldje bedraagt 0,54 meter. Het is, even als de twee anderen, uit *trachyt* vervaardigd.

Volgens het verhaal der inlanders zouden oostwaarts van deze plaats[2], op de noordelijke ruggen (jukken) van den Goenoeng Tjagak nog een paar soortgelijke oude overblijfselen voorkomen, bij de inlanders onder de naam van Nagara Boekit Tjoela[3] en Nagara Dhaja Loehoer[4] bekend. Aan al die plaatsen bewijzen zij eerbied, en wenden bij zekere gelegenheden hunne schreden met offeranden derwaarts. — Ook in de lagere streken van Batoesirap worden nog hier en daar sporen van verdwenen dorpen gevonden. De Rangga[5] van Batoesirap noemde ons verscheidene zulke plaatsen, als daar zijn: Nagara Dhomas, Nagara Djati Nanggor, Nagara Tandjong Singa, Nagara Parijoe en anderen. Wij hebben alleen de eerstgenoemde bezocht. Deze Nagara Dhomas[6] ligt eenige duizend schreden ten Z. O. van de kampong Tjisalak, op den linker oever van den rivier (Tji) Groendjang. Men bemerkt aldaar een zevental,

---

[1] *Demang* is een algemeene titel voor een distriktshoofd.

[2] Uit den naam *Nagara Wangoen Pakoe Hadji*, waarmede de inlanders die plaats aanduiden, zoude men op het vroegere bestaan van een aanzienlijk dorp aldaar kunnen besluiten. *Nagara*, Sanskr., *negårå*, Jav. — hoofdplaats, stad, ook rijk en land; *wangoen*, Jav. — gedaante, gestalte (*mangoen*, stichten, herstellen). De woorden *Pakoe* en *Hadji* zijn reeds hiervoren verklaard geworden.

[3] *Boekit*, beteekent: heuvel, kleine berg; *tjoela*, de hoorn van een rhinoceros; waarschijnlijk hier zinspelende op de puntige gedaante van dien heuvel of bergrug.

[4] *Dhåjå*, Kawi, beteekent: 1°. een waringinboom voor de woning van een regent, en 2°. groote boomen in 't algemeen; *loehoer*, Jav. en Soend. — hoog, verheven, boven.

[5] Titel van een opperhoofd van den tweeden rang.

[6] *Dhomas*, bet. in het Soendaasch, acht honderd.

eenigzins verhoogde, langwerpig vierkante afdeelingen, van welke elk door eene diepe sloot rondom bezoomd is. De grootste afdeeling is ongeveer 400 schreden lang en 150 breed Zij liggen alle, in eene N. O. en Z. W. hoofdrigting, vrij regelmatig naast elkander. Het geheel, thans met struiken en Alang-alang begroeid, gelijkt veel op eene oude verschansing. Mogelijk is het een overblijfsel uit de menigvuldige oorlologen en oproeren in de zestiende en zeventiende eeuw, ofschoon de inlanders een' hoogeren ouderdom daaraan willen toekennen.

Fig. 5 en 6. Deze beide beelden zijn uit het distrikt Tjipĕdjĕh, eene kleine dagreize ten N. N. O. van de plaats, waar het fig. 2, Pl. II, afgebeelde, zeer verminkte Ganesa-beeld gevonden wordt. Zij staan een goed half uur gaans van de indigofabriek van Tagal-Redja, in een klein moerassig dal, naast eene warme bron, die zich aan den westkant van het dal bevindt, terwijl langs zijne oostzijde een riviertje stroomt. Het laauw warme water der bron, die enkel *Tjipanas* (warm water) wordt genoemd, loopt met een dunne straal, door eenen steenen goot van 2½ voet lengte en 1 voet dikte, in een daaronder liggend trogvormig uitgehoold stuk boomstam. De bewoners der omstreken baden zich aldaar, vooral gaarne op Vrijdag, alvorens zij naar de moskee gaan.

Noordelijk naast deze bron bevinden zich de twee beelden, op een' platten, langwerpig vierkanten steen geplaatst. Zij zijn, even als de goot, uit een grof korrelig *doleriet* vervaardigd. Het beeld fig. 5, stelt *een' aap*[1] voor, die bezig is iets te eten. Dit voorwerp is, van het voetstuk tot op de kruin van den kop, 0,30 meter hoog, en bij het voetstuk 0,24 meter lang. — Het beeld fig. 6, zoude naar de meening van Reuvens eene vrouwelijke *Gandharwa* of hemelsche zangeres zijn. Als zoodanig verklaart ten minste Reuvens[2] de afbeelding, bij Raffles, Vol. II, Pl. XI, fig. 1, welke met de onze in de hoofdtrekken overeenstemt. "Volgens de teekeningen, door den heer Reinwardt medegedeeld," — schrijft Reu-

---

[1] Een' kikvorsch, en dan welligt in betrekking staande tot den planeetgod Ketoe. In het Museum te Leyden is onder de uit Java overgebragte voorwerpen ook een kikvorsch of padde (?) van trachiet bewaard, lang 3,7 palm. Zie *de Bereden. Beschrijv. der Asiat. en Amerik. Monum.* I. A. *a.* N°. 34. C. L.

[2] *Verhandeling over drie steenen beelden;* p. 185.

vens — "komen deze figuren zeer dikwijls voor als bouwkundige sieraden des tempels van Boro-Boedor: en eens, in een basrelief van dien tempel, zittende bij Ganesa met Hanoeman en Indra, zoodat het schijnen zoude, dat Saraswatie, Brahma's vrouw, godin der muzijk enz. gemeend ware." Deze aanmerking brengt ook op de gedachte, dat met den nevens ons beeld zittende aap, Hanoeman[1] voorgesteld zij. Voor het overige wijkt ons beeld van de aangehaalde figuur bij Raffles in verschillende bijzonderheden af. Het heeft niet slechts geene voeten of pooten, maar zijn staart is ook minder opgerigt en de muts op het hoofd staat in plaats van regt omhoog, schuins achterwaarts; zijnde eindelijk het geheele beeld veel minder zorgvuldig bewerkt[2]. Zijne hoogte tot aan de punt der muts, bedraagt 0,18 meter en boven den rug gemeten 0,15 meter, terwijl het van de borsten tot aan de punt van den staart 0,32 meter lang is. Eenige oude Koppo- en Waroeboomen[3] verspreiden rijkelijk lommer over deze plek.

PLAAT IV.

Fig. 1—3. Pedestal — en teerlingachtige steenen, gelijk de onderhavige, hebben wij verscheidene in het regentschap Bandong aangetroffen. Wat echter de bestemming dezer voorwerpen geweest zij, daarover verkeeren wij in het onzekere. Zijn het misschien blokken van tempelzuilen? of eer nog offersteenen? of gedeelten van sokkels, waarin *Lingam's* geplaatst geweest zijn[4]? In één punt komen allen met elkander overeen,

---

[1] *Hanoeman*, deze verklaring vervalt zoodra men in den aap een' kikvorsch (of eene padde?) herkent. C. L.

[2] Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat wij hier *Saraswati* (Brama's Sakti of gemalin) of eene harer dienaressen moeten herkennen. Het vrouwenhoofd met de borst vereenigd met het ligchaam van den *paauw*, den aan *Saraswati* gewijden vogel. C. L.

[3] *Jambosa hypericifolia* en *Paritium simile*.

[4] Deze laatste gissing komt het meest bij de waarheid: het zijn *Yoni's* of voorstellingen van de vrouwelijke geslachtsdeelen. Dikwerf dienden zij (zoo als bijv. bij het

namelijk, dat zij van boven in het midden eene min of meer diep vierkahte uitholing hebben. Raffles heeft een' soortgelijken steen doen afbeelden, en beschrijft hem als een "small square stone box," waarin zich een gouden *Lingam* bevond [1]. Zijne kanten zijn glad, en de opening van boven wordt door een nagenoeg piramiedvormig deksel gesloten. Ook op enkele van onze steenen liggen verschillend gevormde dekstukken, terwijl sommige met vooruitspringende voet- en kroonlijsten zijn versierd en buitendien aan eene der zijden, in het midden van den bovenrand, een *p. m.* half voet lang, gootvormig uitstek bezitten. Zoodanig gevormde steenen meenen wij als offersteenen [2] te kunnen beschouwen, terwijl misschien de van buiten gelijkmatig effen behouwen, teerlingvormige, òf voetstukken van *Lingam's*, òf *Yoni's* voorstellen.

Fig. 1 vertoont beide steenvormen. Het gladde onderstuk namelijk is een afzonderlijk blok, waarop de pedestalachtige steen (offersteen?) rust; zijnde deze zamenstelling echter vermoedelijk het werk der latere mohammedaansche bewoners [3]. Dit teerlingvormige voetstuk is 0,30 meter hoog en breed, en 0,45 meter lang. De daarop rustende pedestalachtige steen is in 't geheel 0,40 meter hoog, en aan de kroon- en voetlijsten 0,43 met. breed aan alle vier de zijden, waarvan het blok of middelstuk 0,15 meter in de hoogte en 0,34 meter in de breedte inneemt; hebbende het een 0,15 meter breed en 0,01 meter diep, loodregt uitgehouwen vlak in het midden van elke zijde. Van onderen bevinden zich een viertal, en van boven een zes- of zevental lijsten van verschillende breedte en vorm. Het gootvormig uitstek, aan eene der zijden van de kroonlijst, bezit eene lengte van 0,14 meter bij eene breedte van 0,12 meter, en is van boven in het midden van een overlangs loopend sleufje voorzien.

---

beeld I. A. *a.* 13, 14) om er een beeld op te plaatsen. Het dekstuk op N°. 3 komt mij voor de lotusbloem te zijn, doch waaraan eene zich omhoog verheffende kegelvormige figuur, den *lingam* of het mannelijke geslachtsdeel voorstellende, thans ontbreekt. Aan de vereeniging dier twee symbolen werd door de Sivaïstische sekte godsdienstige eer bewezen. C. L.

[1] *History of Java*, II, pl. XI, pag. 45.

[2] Zie de aanmerking hier boven. C. L.

[3] Deze gissing is zeer waarschijnlijk. C. L.

Tot welk doel dit uitsteeksel met zijn gaatje gediend kunnen hebben is ons niet duidelijk[1]. De vierkante holte eindelijk van boven in den steen heeft 0,14 meter middellijk bij eene diepte van 0,23 meter.

Dit voorwerp zagen wij eenige uren noordwaarts van het oord, waar de boven beschrevene warme bron met de twee beelden gevonden worden, op den regter oever van de Tjitaroem in de nabijheid der dorpen Madja-laja en Lewinanggo. Hoog opgeschoten Bamboesriet en heerlijke Arenpalmen (*Saguerus saccharifer*) beschaduwden dezen steen, rondom welken de bodem van ieder grashalm was gezuiverd, en waarbij eene menigte kokosnootdoppen lagen, die bij wijze van wierookvaatjes, tot het branden van benzoë gebezigd waren geworden: een bewijs, dat de inlanders ook dien steen vereeren.

Aan de overzijde van de Tjitaroem, ongeveer een half uur gaans van de kampong Tjiparahi-Kollot, nabij het gehucht Sapan, zagen wij insgelijks een steenen teerling met eene vierkante uitholing van boven in het midden, welke met een steenen deksel was bedekt. De inlanders geven daarom aan dien steen den naam van *Tjoepoe*[2].

De figuren 2 en 3 worden, benevens twee beeldjes van dieren, omtrent eene dagreis westwaarts van het voorschrevene voorwerp, aan de zuidzijde van de Tjitaroem, niet ver van de kleine kampong Tjoepoe gevonden. Fig. 2 is een eenigzins ongelijke teerling, naardien zijne basis vijf centimeter grooter is, dan zijne bovenvlakte, welke laatste, even als de hoogte van den steen, 0,37 meter beslaat. Eene vierkante uitholing, van 0,18 meter middellijn, loopt van boven tot onderen midden door den teerling. De inlanders noemen dezen steen *Loempang* (vijzel). Fig. 3 is een soortgelijke pedestalachtige steen als fig. 1. Hij is met onderscheidene voet- en kroonlijsten versierd, en heeft aan den bovenrand, midden in eene der lijsten, een gootvormig uitstek van 0,15 meter lengte en 0,20 meter breedte. De geheele hoogte van den steen meet 0,53 meter, terwijl hij aan den bovenkant, met inbegrip der kroonlijs-

---

[1] Voor het afloopen van het water bij de godsdienstige wasschingen van den *Lingam*. Overigens vond de Hindoe in dat sleufje de bedekte voorstelling van het vrouwelijke geslachtslid. C. L.

[2] Een kopje of pot met een deksel er op beteekenende.

ten, 0,54 meter en van onderen 0,63 meter dik is. Het blok of middelstuk is 0,15 meter hoog en 0,40 meter breed, en heeft op iedere der vier zijden, in het midden, een loodregt uitgediept vlak van 0,17 met. breedte en 5 millemeter diepte. De vierkante opening die van boven, midden in den steen, is uitgehouwen, heeft 0,17 meter wijdte en 0,35 meter diepte. Zij wordt bedekt door een achtzijdig deksel, aan den benedenrand met een lijstje versierd, doch van onderen en boven plat; metende zijne hoogte 0,21, zijne doorsnede van onderen 0,44, en die van boven 0,24 meter.

Deze steen is in de oogen der inlanders het hoofdvoorwerp der groep, waaraan zij inzonderheid hulde bewijzen. Zij noemen hem *Tjoepoe*[1]; een' naam, welken ook de moerassige vlakte aldaar en het naaste kleine dorp voert.

Fig. 4 schijnt eene liggende koe te zijn, waarvan de kop is afgebroken. Dit beeldje is zonder het voetstuk 0,44 meter lang, en 0,19 meter hoog. De inlanders noemen het oneigenlijk *Asoe* (hond).

Fig. 5 vertoont een' liggenden stier, kennelijk aan den bult op de schoft, waardoor de stier van het Bengaalsche ras (*Bos zebu*) is gekenmerkt. De inlanders noemen dit beeld *Sapi* (rund). Zijne lengte, zonder den hier insgelijks ontbrekenden kop, bedraagt 0,63 meter, de hoogte boven den bult 0,29, en op den rug 0,24 meter. Hier, zoowel als bij de koe, bestaat het platte voetstuk met het beeld uit één stuk. Deze beide beelden zijn voor het overige merkwaardig, omdat afbeeldingen van de koe of den stier[2] in de oude tempels op Java bijna nergens voorkomen.

PLAAT V EN VI.

Aan het slot dezer berigten over Javaansche oudheden, deelen wij eene beschrijving van den top des bergs Salak bij Buitenzorg mede. Deze

[1] Zie aanteekening 2 op de vorige bladzijde.

[2] Dit is eene vergissing. De *stier* komt onder de oud Javaansche monumenten dikwerf voor; hij is de *Nandi*, het aan Siva gewijde dier, de *vahan*, of drager van den god. De groote stier in det Leydsche Museum (I. A. *a.* 32) is afkomstig uit de bouwvallen van de tempels van *Singo-Sari*. C. L.

berg heeft drie of vier toppen, waarvan de hoogste zich 6975 Rh. voeten boven de zee verheft. Van dezen vertoont onze Pl. V eene platte grond-teekening.

Uit het werkje van A. de Wilde [1] is reeds bekend, dat op den Goenoeng Salak verschillende overblijfselen uit de tijden van Padjadjaran gevonden worden. Die oude overblijfselen te onderzoeken, was mede eene aanleidende oorzaak van onzen togt derwaarts.

Wij bestegen den berg op den 21sten Junij 1831, langs denzelfden weg van het dorp Tjitjoeroek uit, dus van de Z. O. zijde, welken onze voorgangers gevolgd waren. Wij begaven ons in den vroegen ochtend op weg, en bereikten, na een' vermoeijenden togt van bijna zes uren, de kruin des bergs. Hooge, sombere wanden bedekken alom zijne hellingen, ruggen en dalen, binnen welke laatste men gewoonlijk het water van een riviertje hoort ruischen; eerst nabij den top worden de bosschen minder digt, de boomen lager, meer kreupelachtig, en zijn hunne, dikwerf kromme stammen en knoestige takken vaak met bundels haarmos (*Usnea*) en met andere woekerplanten bewassen.

De kruin vormt eene kleine vlakte van ruim 300 voet lengte en 36 voet breeete, hare lengte-as O. N. O. en W. Z. W. strekkende. In het oostelijk gedeelte bemerkt men een schansachtig, langwerpig vierkant, eene lengte hebbende van 36 voet, bij eene breedte van 26 voet; bedragende de hoogte der boorden 2—3 voet (zie lett. *a*). Westwaarts van daar, of nagenoeg in het midden der kruin, is een soortgelijk, doch kleiner vierkant met opgeworpene kanten, als van eene batterij (lett. *b*); terwijl eenige schreden verder westelijk, een dwarsloopende, borstweerachtige dam zich bevindt, van verscheidene voeten hoogte (lett. *c*.). Op het westelijk uiteinde der kruin ziet men eindelijk eene uit twee verdiepingen bestaande verhooging, welker lengte omtrent 30 voet beslaat, bij eene breedte van 20 en eene hoogte van 8—9 voet, van boven langs de kanten en in het midden met enkele regtopgezette steenen bedekt (lett. *d*) Dit is blijkbaar een oude grafheuvel van een aanzienlijk persoon, gelijk dan ook de inlanders daaraan den naam van *as-*

[1] *De Preanger-Regentschappen op Java*, 1830, p. 26.

tana of *kramat* [1] geven. Sommige van onze inlandsche begeleiders knielden dadelijk aan den voet van den heuvel neder, en verrigtteden, in eene ootmoedige, vooroverliggende houding, waarbij het aangezigt bijna den grond raakte, een stil gebed. Onze Pl. VI bevat eene afbeelding van dit oude graf.

II.

OUDHEDEN VAN SUMATRA.

De oudheden, door ons, tusschen 1833 en 1835, in de Padangsche bovenlanden waargenomen, bestaan voornamelijk in steenen met opschriften in verschillend gewijzigde Oud-Javaansche of Kawi-karakters, welke doorgaans verdiept of uitgehouwen zijn. Deze overblijfselen worden uitsluitend in het zuidelijk gedeelte van het landschap Tanah-datar, en wel binnen of nabij die dorpen gevonden, waar eertijds leden van de vorstelijke familie van Menangkabo gewoond hebben of nog wonen. Een enkel ander steenen voorwerp werd door ons eene dagreis of wat meer oostelijk, in het distrikt Soempoer, opgemerkt. In al de overige van de door ons bereisde landstreken op Sumatra, hebben wij geen spoor van soortgelijke overblijfselen mogen ontdekken.

PLAAT VII.

Op den Z. Z. O. voet van den berg Merapi, een weinig links van den hoofdweg, die naar het fort van der Capellen voert, ligt het dorp Pria-

[1] Met het Arabische woord *kramat*, eerbiedwaardig enz. bestempelen de inlanders alle oude begraafplaatsen van voorname of bijzonder geëerbiedigde personen. *Astana*, een oorspronkelijk Indisch woord, beteekent, in het Soendaasch en Kawi, een graf, praalgraf, doch in de Maleische schriften, een paleis, en in het Bengaalsch en Perzisch, eene plaats, waar een overgeloovige of vroome bedelaar (*Fakhir*) zijn verblijf houdt.

ngan, eene der vermaardste plaatsen in de overleveringen der Maleijers. Daar hebben de eerste vorsten van dit volk gewoond, en de Datoe van Priangan geniet thans nog den voorrang boven de andere Datoe's van Tanah-Datar. Zijn huis is geschilderd en heeft een goed voorkomen; de overige huizen, ten getale van omtrent zestig, zien er echter vrij armoedig uit. Een riviertje, Moengkaweh genaamd, dat op den Merapi ontspringt, stroomt door dit dorp heen, en vervolgens langs den voet eener hoogte, over welke de weg loopt. Op de noordelijke helling dezer hoogte ligt een driekante steen, van een paar meters lengte en anderhalven meter hoogte; zijne vlakke zijde is naar het O. gekeerd, en op haar ontwaart men verscheidene regels schrift, dat echter door den invloed van het weder reeds zoo onduidelijk is geworden, dat onze reisgenoot, de teekenaar van Oort, er slechts weinige letters van heeft kunnen kopiëren. Wij deelen dezelve fig. 1 mede. De steen zelve bestaat uit *trachyt*, en wordt door de inlanders eenvoudig *Batoe besoerat* (beschreven steen) genoemd. Beneden deze plaats, aan den regter oever der Soengi Moengkaweh, komen tusschen het ruwe trachytgesteente eenige warme wellen te voorschijn, welker water van sommige laauwwarm, van anderen zeer heet is. De twee bovenste wellen zijn bij de inlanders bekend onder de namen: *Per-mandi-an Poetih* en *Per-mandi-an Radja* [1].

Van Priangan den weg oostwaarts volgende, komt men kort na elkander door of voorbij de dorpen: Soemaboe, Sawah-tengah, Tabeh, Prambahan en Sintoa. Niet ver van het laatste is, digt bij den weg, een vermaard oud overblijfsel, uit een' hoop opeengestapelde steenen bestaande, met een vrij groot steenblok boven op, waarin eene lange, smalle opening is: deze steen is bekend onder den naam van *Batoe bertikam* (doorstoken steen), en wordt als een der oudste gedenkteekens door de Maleijers beschouwd. Wij hebben daarvan in onze aangehaalde *Bijdragen* eene afteekening (bl. 182) en uitvoerige beschrijving (bl. 81, 82) medegedeeld, waartoe wij verwijzen.

---

[1] De twee laatste woorden beteekenen koningsbad, terwijl de eerste benaming waarschijnlijk haren oorsprong ontleent van de Vorstin *Poetih*, de gemalin van het eerste opperhoofd der Maleijers. Zie mijne *Bijdragen tot de kennis van Sumatra*, 1846, p 78.

Van Sintoa verder oostwaarts voert de weg over de aanzienlijke markt-plaats Limakaoen, en vervolgens naar Koeboer-radja. Hier vindt men een langwerpig vierkant plein van ruim 100 meter lengte en 25 meter breedte, zich W. en O. strekkende, en met een' drie voet hoogen muur van ruwe keisteenen omgeven. Aan den noordkant ziet men verscheidene regtopgezette steenen, waaronder drie groote, met liggende steenen er vóór (zie fig. 2). Volgens het zeggen der inlanders stammen zij uit het tijdperk toen de bewoners den Islam nog niet hadden aangenomen. Zij worden *Batoe poentjakh matahari* [1] genoemd. Op den meest westelijk staande (lett. *a*), die 1,5 meter hoog, van onderen 1,2 meter breed, en 0,7 meter dik is, ontwaart men eenige rozetvormige figuren en ander beeldhouwwerk; op den middelsten grooten steen (lett. *b*), de hoogte hebbende van 1,3 meter, bij eene breedte van 0,95 meter en eene dikte van 0,7 meter, bemerkt men een onduidelijk opschrift in Kawi-karakters; terwijl op den derden grooten (lett. *c*), die bij gelijke hoogte en breedte, als lett. *a*, slechts 0,4 meter dik is, een paar concentrische lijnen, waarvan de binnenste cirkelvormig is, zigtbaar zijn. Alle bestaan uit *trachyt*. Nabij deze steenen en den oostelijken muur, staat een oude Kataping-boom (*Terminalia catappa*), en tegenover hem, aan het westeinde van het plein, bevinden zich eenige grafheuvels, *Koeboer-radja* (Konings-graven) genaamd, waarvan de plaats haren naam ontleent.

Onder die graven is er een, door ons fig. 3 afgebeeld, gelijk gezegd wordt, van een' groot vorst. Het vertoont eene bijkans vierkante aarden verhooging van ongeveer 15 voet lengte bij iets mindere breedte, en welker hoofdrigting O. en W. is. De kanten zijn omtrent 3 voeten hoog, met riviersteenen opgetrokken en boven op het graf staan vier steenen, drie aan het westelijk en één aan het oostelijk gedeelte. Op dien, welke het noordwestelijkst staat, vindt men een opschrift, waarvan wij beproefd hebben eenige letters te kopiëren (zie fig. 4), ofschoon het schrift reeds veel had geleden. Van de in de omstreken wonende Maleijers wist ons niemand eenige nadere geschiedkundige bijzonderheid betrekkelijk dit

[1] Letterlijk: steenen van het bovenste der zon.

grafplein mede te deelen. Alleen zeide men ons, dat eertijds de hoofden van Limakaoen gewoonlijk hunne vergaderingen daar hadden gehouden, maar dat zulks tijdens de heerschappij der Padri's verboden was geworden en ook nu niet meer plaats vond. De Padri's zouden ook op verscheidene plaatsen soortgelijke overblijfselen van oudheid vernietigd hebben.

PLAAT VIII—X.

Een klein uur gaans, ten O. van Koeboer-radja, ligt het dorp Batoesangkar, dat zijnen naam verkregen heeft van eenige rotsen in het naburig gebergte, die, vol gaten en spleten, er bijna uitzien als eene vogelkooi (*sangkar*). Bij dit dorp is het fort van der Capellen gelegen. Op geringen afstand oostwaarts van daar verheft zich, in de hoofdrigting Z. en N., eene kleine keten van bergen, waarvan de zuidelijke toppen de in de Maleische overleveringen vaak voorkomende namen van Boekit Batoe patah en Boekit Bongsoe dragen. Langs de westzijde dezer bergen stroomt de Batang Selo. Aan de overzijde dezer rivier, op den voet van den Boekit Bongsoe, is het aanzienlijke en palmrijke dorp Pagarroejong gelegen, waarin de laatste *Jang di Pertoewan* of regerende vorst van Menangkabo zijnen woonzetel had. De weg naar zijne woning is met riviersteenen gestraat. Zij ligt binnen een ruim vierkant plein, dat van een' lagen muur omgeven is, in het N. O. gedeelte van hetzelve. Het is een even merkwaardig, als voor deze streken zeer fraai, wij zouden haast willen zeggen koninklijk, huis. Zijne lengte bedraagt ruim 60 voet, zijne diepte ongeveer 36, en zijne hoogte, met het dak, omtrent 30 voet. De voorzijde, die naar het W. is gekeerd, is met allerlei snijwerk versierd en zeer bont, zwart, rood en wit, geschilderd. In zijne gedaante komt het voor het overige met de andere Maleische huizen overeen: het staat eenige voeten boven den grond op palen, doch is geheel van hout vervaardigd en heeft vensters. Het dak is met de zwarte, bastachtige stof (*indjoek*) van de aren- of suikerpalm gedekt; loopende zijne holle nok in vier lange, hoornvormige punten uit, die met strooken tin bekleed

zijn. Langs een' overdekten houten trap komt men in een ruim vertrek, in hetwelk verscheidene kamertjes uitkomen, alsmede de deur van een achterhuis. Vóór het woonhuis staan twee rijstschuren, op hooge palen en, even als het eerstgemelde, bont geschilderd, met snijwerk versierd en van lange, met tin bekleede horens op de hoeken der gevels voorzien. Eenige passen voor deze rijstschuren staan twee hooge platte steenen, voor elk van welken een andere platte steen op den grond ligt. Zij staan op korten afstand van elkander verwijderd, in eene Z. Z. O. rigting en met de voorzijde naar het N. O. gekeerd. De inlanders noemen ze: *Batoe kasor ka-doedokh-an Toewankoe Sati Pagarroejong*, d. i. bultzaksteenen, zitplaats van Toewankoe Sati van Pagarroejong. Zij bestaan uit hetzelfde eigenaardige *zandsteen* of *graauwwakke-achtige conglomeraat*, waaruit het naburig gebergte grootendeels is te zamengesteld.

De N. Westelijk staande steen, Pl. VIII, fig. 1, is 2 meter hoog, 1,2 meter breed en 0,25 meter dik. Hij bevat het opschrift Pl. IX, dat, even als alle door ons hier medegedeelde afteekeningen, door den overledenen teekenaar van Oort, naar eenigzins verkleinden maatstaf, zoo goed mogelijk gekopieerd is geworden. De liggende steen is 2,2 meter lang, 1 meter breed en slechts 0,2 meter dik. De schriftkarakters zijn hier eenigzins anders, als van den staanden steen. Wij deelen ook dit opschrift, Pl. X, in zijn geheel mede.

Op den anderen, of meer Z. O. staanden steen (Pl. VIII, fig. 2), was het opschrift reeds zoo verweerd en onduidelijk geworden, dat het volstrekt onmogelijk was, er iets van te kunnen kopiëren. Daarenboven was de rand om de aangestipte ruit in het midden wit gekalkt. De hoogte van dezen steen bedroeg 1,6 meter, zijne breedte 0,5 meter en zijne dikte 0,2 meter. De daarvoor liggende was geheel glad van boven.

Over fig. 3 van Pl. VIII, zullen wij later handelen.

Niet ver bewesten Pagarroejong, nabij den regter oever der rivier Selo, zagen wij in een *sawah* of bewaterd rijstveld, een steenen beeldje, waaraan het achterhoofd en de armen ontbraken. Het lijf, de hoogte hebbende van ruim één meter, was vrij goed geproportioneerd en met zorg behouwen, zijnde het op de schouders en in den nek met eenig ver-

heven werk versierd. Het scheen een mannelijk beeld voor te stellen, dat de inlanders met den naam van *Saliawa*[1] bestempelen. Dit is voor het overige het eenige steenen beeld, door ons op Sumatra waargenomen.

Alvorens wij Pagarroejong geheel verlaten, willen wij nog even de begraafplaats van de vorstelijke familie bezoeken, alhoewel daar geene oudheden, in den eigenlijken zin, aanwezig zijn. Doch de beschrijving van deze nieuwerwetsche vorstelijke rustplaats, indien wij haar zoo mogen noemen, kan eensdeels tot vergelijking strekken met de schildering, door ons van Koeboer-radja gelevert, terwijl het van den anderen kant niet onbelangrijk zal geacht worden, met een paar regels het oord geschetst te zien, waar de laatste regenten van Menangkabo ter aarde werden besteld.

Deze begraafplaats ligt ten Z. van het dorp, een paar honderd schreden slechts van het vorstelijke woonhuis verwijderd. Het is een vierkant plein, van ongeveer honderd voet middellijn, en waarover een groote, prachtige Waringinboom (*Ficus benjamina*) koelte verspreidt. Men ziet daar een aantal grafheuvels van onderscheidene grootte, op de meeste van welke verschillend gevormde steenen prijken. Alleen op het graf van den voorlaatsten Jang di Pertoewan (de laatste werd door ons bestuur in 1834 naar Batavia verbannen), staat een klein zeshoekig houten koepeltje, dat rijkelijk met snijwerk versierd en bont geschilderd is. Hier leggen de inlanders vaak offeranden neder, waarbij zij gewoonlijk het een of ander aan den geest des overledenen verzoeken.

PLAAT XI.

Van Pagarroejong voert de weg in eene O. Z. O. rigting naar Soerohaso. De afstand tusschen deze beide dorpen is slechts een klein uur

---

[1] Vermoedelijk te zamengesteld uit de Sanskritwoorden *sali*, rijst, en *awa*, bewaren, beschermen, verdedigen; ofschoon het laatste woord tevens doet denken aan het Maleische *awa*, ligchaam, persoon.

gaans. Soerohaso ligt in een dal, van kleine bergen bezoomd, onder welke de Boekit Soerohaso zich ongeveer 800 voet boven den dalbodem verheft. Het dorp is, even als Pagarroejong, omgeven van rijstvelden, die door een paar beken besproeid worden, welke hare uitwatering in de Batang Selo hebben; de laatste stroomt niet ver ten Z. van daar, langs den voet der bergen. Te Soerohaso woont, sedert omstreeks het jaar 1680, ean zijtak van het regerende huis van Menangkabo. Het was voorheen een groot en bloeijend dorp, dat vele fraaije huizen bezat; doch ten gevolge van zijn hevigen en lang volgehouden wederstand tegen het gezag der dweepzieke Padri's, zijn door dezen, bij herhaalde aanvallen, de meeste huizen verbrand en verwoest geworden. Thans heeft dit dorp een vervallen en armoedig aanzien. De meeste kleine bamboeshuizen, met Alang-alanggras gedekt, staan onder eene menigte Kokos-, Pinang-, Mangga- en andere vruchtboomen verspreid. Een modderige weg leidt naar binnen tot de *Pasar* of marktplaats, zijnde een groot plein met verscheidene reusachtige Waringins. Van daar gaat regtsaf een pad naar de woning van den Toewankoe, welke in een houten, maar weinig aanzienlijk huis bestaat. Voor hetzelve strekt zich eene oneffene grasvlakte uit, aan den oostkant van welke twee groote Mangga-boomen staan, onder welker lommer zich eene, van rivierstammen omgorde, aarden verhooging bevindt, iedere der vier zijden van 5,5 meter lengte, en waarop de zoogenaamde *Batoe Soerohaso* zijn gelegen. Er zijn twee zulke steenen, die O. N. O. en W. Z. W. naast elkander liggen, en door de inboorlingen, als gedenkstukken uit de voorouderlijke tijden, zeer in eere worden gehouden (zie fig. 1). De westelijke (lett. *a*), bijna de gedaante hebbende van een' doorgesneden teerling, is 1,3 meter lang en breed, en 0,8 meter hoog. Hij is aan twee kanten, de west- en de zuidzijde, beschreven, van welk opschrift fig. 2 eene getrouwe kopij, doch naar verkleinden maatstaf, vertoont. — Op den daar naast liggende, kleineren steen (lett. *b*) bespeurt men geene schriftteekens. Beide bestaan voor het overige uit *trachyt*.

Nog een andere "beschreven steen" vindt men buiten het dorp, niet ver van de rivier Selo. Daar, namelijk, ontwaart men eenen vierkanten kuil in den grond, van 4—6 voet diepte, terwijl zijne lengte

50 en de breedte ongeveer 36 voet beslaat. Deze kom is van een' keisteenen muur, als eene borstwering, en van eene 14—16 voet diepe gracht omgeven, die echter, even als de vijverachtige kom, droog is. Nagenoeg in het midden der laatstgenoemde, steekt een langwerpige steen, ter hoogte van bijna 4 voet, eenigzins schuins boven den grond, met de vlakke zijde naar het O. gekeerd. Hier ziet men een half verweerd opschrift, welks karakters geheel overeen schijnen te komen met die op den steen binnen het dorp en van den grooten, regtstandigen te Pagarroejong. Een voet of drie vóór hem ligt een platte steen, van omtrent 3 voet middellijn, op den grond, die welligt eens tot offersteen heeft gediend. Ook deze steenen bestaan uit *trachyt*. Volgens het zeggen der inlanders zouden zij van den Boekit Gompah herwaarts gebragt zijn geworden. Vroeger zou daar eene moskee gestaan hebben, welke door de Padri's werd verbrand; doch het geheel heeft veeleer het aanzien van eene oude inlandsche schans.

Hiermede zijn alle de door ons in Tanah-datar waargenomen oudheden vermeld, en wij hebben thans alleen nog gewag te maken van eene steenen terrine of kom, eene groote dagreis ten O. van daar, bij het dorp Soempoer gezien, en door ons Pl. VIII, fig. 3, afgebeeld. Deze kom is ovaal van vorm, 0,62 meter lang, 0,34 meter breed en 0,28 meter hoog. Zij bestaat uit *graniet* of *syeniet*, waarvan echter de oppervlakte reeds sterk is ontbonden: een bewijs van den hoogen ouderdom van dit voorwerp. De inlanders verhalen, dat zekere Jang di Pertoewan Sati, een bloedverwant van den vorst van Pagarroejong, welke te Soempoer zijnen woonzetel had gevestigd, deze kom steeds gebruikt had om er zijne voeten in te wasschen. Welligt is deze Toewan Sati dezelfde geschiedkundige held, waarvan wij reeds bij Pagarroejong gewag hebben gemaakt.

Te Soempoer werd ons echter verteld, dat voor zeer langen tijd een Javaan zich daar had nedergezet, die later, onder den titel van Datoe Tanah Batoe, een magtig opperhoofd was geworden. Zijn graf, een terrasvormig heuveltje, waarop eenige oude Mangka-boomen staan, werd ons aan den oever der rivier Soempoer aangewezen. Over het geheel zijn de mondelinge en schriftelijke overleveringen omtrent Javanen, die oudtijds, hetzij regtstreeks van Java, hetzij van Palembang, doch steeds

van de oostkust uit, langs de rivieren Indragiri en Kampar, naar Menangkabo zijn gekomen, geenszins schaarsch. Welligt kunnen de door ons meêgedeelde opschriften van Pagarroejong en Soerahaso daaromtrent eenig nieuw licht verspreiden, wanneer zij ontcijferd worden. Dit moeijelijke en belangrijke werk moeten wij echter aan de geleerden van het vak overlaten. Wij kunnen van onzen kant slechts bouwstoffen leveren; zij zijn ongetwijfeld gebrekkig, doch wij hebben gedaan, wat ons mogelijk was.

NB. Met de letters C. L., onder verscheidene aanteekeningen, is de naam van den heer Dr. C. Leemans, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leyden, bedoeld, aan wien dit stuk, vóór de uitgaaf, was ter lezing gegeven.

ABEL JANSZ. TASMAN

EN

FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER.

1642—1644.

Het is met het volste regt, dat wij ABEL JANSZ TASMAN [1]) onder de voornaamste zeevaarders der 17de eeuw noemen; de diensten door hem aan de aardrijkskunde bewezen worden door bevoegde beoordeelaars op hoogen prijs gesteld. Zoo zegt onder anderen de Hoogleeraar MOLL, in zijne hoogstbelangrijke Verhandeling over eenige vroegere zeetogten der Nederlanders [2]), dat KRUSENSTERN getuigt, dat TASMAN de grootste zeeman der 17de eeuw was. Maar terwijl het voor het vaderlandsch gevoel streelend is, hem dergelijken lof ook door beroemde buitenlandsche Zeevaarders te zien toebrengen, zoo mogen wij echter niet verhelen, dat wij in een zeker opzigt onregtvaardig zijn omtrent zijn opperstuurman, of, zoo als hij gewoonlijk genoemd wordt, opper piloot major, FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER [3]), wiens verdiensten wij nergens speciaal hebben vermeld gevonden.

Ware de geachte Hoogleeraar, toen Z. H. Gel. bovengenoemde Verhandeling schreef, bekend geweest met de bescheiden, die wij hier onder zullen laten volgen, zoo zouden wij geenzins twijfelen, of bij den lof, die door Z. H. G. zoo ruimschoots aan ABEL JANSZ. TASMAN wordt toegebragt, zoude hij het rijke aandeel dat FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER daarvan toekomt, aan dezen niet hebben onthouden.

Het kan onzes inziens tot geen verkleining der verdiensten van TASMAN strekken, wanneer hij den verkregen roem moet deelen met een' man, die zoo veel heeft toegebragt tot de belangrijke uitkomsten, die

de reizen van 1642 en 1644 hebben opgeleverd, terwijl wij daarentegen eene onregtvaardigheid herstellen, die wij, door de onbekendheid met de bescheiden daartoe strekkende, tot dusverre jegens den niet minder verdienstelijken VISSCHER hebben begaan.

Het was onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal ANTONIO VAN DIEMEN, dat de togt naar het Zuidland, in 1642, werd hervat [4]). Reeds een jaar vroeger zoude die hebben plaats gehad, maar gebrek aan schepen en volk bragt hierin eenige verhindering; zeer merkwaardig is hetgeen het Hooge Bestuur te Batavia hier over aan de Bewindhebberen in het Vaderland schrijft [5]). "Tot d' ontdeckinge van 't Zuijtlandt "zijn wel genegen. De fluit *Zeehaen* is daartoe geprojecteert geweest, "maar door de ongehoorde tardance der schepen uit Persia ende Su-"ratte genootsaeckt geworden, dito *Zeehaen* voor de jongste besendingh "naer Tayoan ende Japan t' emploijeren; *sulcx den vermaerden piloot* "FRANS VISSCHER, *die voornemens sijn tot de ontdeckingh der Zuijderlan-"den te gebruijcken, tot ons ende sijner leedwesen, ruijm negen maenden hier "ter reede gehouden hebben.* Het sal echter (soo verhopen) eenmael ef-"fect sorteren. UEd. sijn van gevoelen de equipagie herwaerts behoort "te besnijden, ende wij ter contrarie oordeelen deselve beter vergroot, "omme noch eenige saeken, die important oordeelen, nae behooren waer "te nemen ende wel te doen ondersoeken." Ware ons slechts deze verklaring van den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië bekend geworden, dat men den vermaarden piloot VISSCHER ruim negen maanden ter reede van Batavia werkeloos laat doorbrengen, alleen om hem op de ontdekkingsreize te kunnen gebruiken, dan nog zouden wij vermeenen daaruit te mogen opmaken, dat men van zijne kunde en ervarenheid in den op handen zijnden togt zeer veel verwachte. Maar er is meer. Het volgende jaar, 1642, worden tot dien togt gereed gemaakt het schip *Heemskerk* en de fluit de *Zeehaan*, onder de bevelen van den Schipper-Commandeur ABEL JANSZ. TASMAN. De Instructie, uitgevaardigd den 13^{den} Augustus 1642 [6]), staat ter name van den Schipper-Commandeur ABEL JANSZ. TASMAN, den Stuurman-Major FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER

en den Raedt der beide schepen. "Bij desen Raedt sullen alle voorval-"lende saeken tot bevoordering deser voijagie en uijtvoeringh onser ordre, "beleijt en afgehandeld werden, sullende den Commandeur bij steeckingh "twee stemmen hebben; doch in saecken van Justitie sullen de Hoogh "bootslieden mede geroepen werden, als de order onser principalen dic-"teert, *maer in saecken die de seevaert, als coursen ende 't ontdecken van de "landen etc., aengaen, sal de Stierman-Major* FRANCOYS JACOBSZ., *de tweede "stem occuperen en desselfs advijse in behoorlijke achtinge genomen werden, "wesende dese reijse met sijne communicatie geoncipieert;* de Onderstierlie-"den sullen dan mede geroepen werden en adviserende stemmen hebben, "die den Commandeur colligeren en met de meeste stemmen sluijten sal; "versorgende alle resolutiën terstond geregistreert, geteijkent en ten dienste "van de Comp^e. wel uijtgevoert werden [7])."

Dat de reize met "sijne communicatie is geconcipieert" mogen wij ook daaruit afleiden, dat op het "register van de pampieren den Schipper-"Command. ABEL JANSZ. TASMAN, gedestineert tot ontdecking van 't Zuit-"lant, ter hant gestelt [8])," onder N°. 3 en 4, twee stukken van VISSCHER voorkomen, die op te doene reize betrekking hebben en waarvan die onder N°. 3 ons hoog belangrijk voorkomt [9]).

De reize neemt op den 14^{den} Augustus 1642 over Mauritius een' aanvang en den 14^{den} Junij 1643 komen beide schepen, na eenen aller merkwaardigsten togt, op de reede van Batavia terug [10]), waarvan op de volgende wijze aan de Bewindhebberen kennis werd gegeven: "Uit onse "jongste advijsen sullen UEd. verstaen hebben de equipagie tot ontdec-"kingh van 't bekende als onbekend Zuijdland onderleijt, mitsgaders wat "d' overhoofden op die voijagie in mandato gegeven hadden; 't jacht "*Heemskerk* ende de fluit de *Zeehaen*, daertoe onder het commando van "den Schipper-Commandeur ABEL TASMAN gesonden, sijn den 15^{den} (14) "Junij passado, tusschen Halmahera ende Nova Guinee, door 't gat ofte "passagie van Maba, langs Ceram ende de straet Boeton, behouden ter "deser rede gekeert, hebbende op de voijagie 10 man aan siekten ver-"loren, behalven noch 4 man, door de Wilden van 't Statenland doot-"geslagen; verscheijden nieuwe landen ende eijlanden sijn om de Zuijd "ontdekt, mitsgaders, soo gesustineert wort, een open passagie tot de Zuid,

"om in Chili te comen, gevonden; de particulariteiten op dese reijse "voorgevallen, hier t' extenderen, soude te lang vallen, oock onnoodigh, "dewijle in 't Bataviase verbael onder 15 Junij alles lang ende breet "wordt aengetogen, gelijck dan tot nader openingh UEd. mede toeko-"men de dachregisters van den voorschr. Schipper TASMAN ende Piloot-"Major FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER, daerbij de winden, courssen, strec-"kinghe van landen, gedaente der volckeren, etc. pertinent aengewesen "wert ende afgetekend zijn. Echter hebben geremarqueert gemelten Com-"mandeur tot ondersoeck van de gelegentheden, gestalte ende natuere "der opgedane landen ende volckeren niet al te groote debvoir aangewent, "maer ten principaele noch alles voor een curieuser successeur openge-"laten heeft. Zoo blijkt mede dat van 't eijlant Mauritius suijden aenge-"seijlt, tot de hoochte van 49 graden geen land bejegent hebben, maar "van daer oostelijck aenlopende, bij zuijden 't Zuijdlant, eijntelijck in de "Zuijtzee sijn gecomen; off nu op die lenghte voorschr. passage nae "Chilij ende Peru sij, gelijck d' ontdeckers vastelijck sustineren, gaet soo "vast niet, alsoo, ingevalle eenige graden zuijdelijker geloopen waren, "noch wel land mochten bejegend hebben, selfs 't Statenland (bij hun "soodanigh genoemt), dat bij zuijden hadden laten leggen, ende sich wel "strecken conde tot aen de straat Le Maire, mitsgaders dan wijder noch "veele mijlen oostelijker (dat is gissingh ende can van onbekende saec-"ken niets vastgestelt worden [11])."

De tweede reize werd al spoedig daarop beraamd, om die onder dezelfde Opperhoofden te doen ondernemen. "Soo sijn mede voornemens het on-"bekende land, gelegen tusschen Nova Guinee ende 't onbekende Zuijd-"landt, in Februarij aenstaende over Banda, door den Commandeur TAS-"MAN ende Piloot-Maijor FRANS VISSCHER, met twee jachten ende een "chaloup te laten ontdecken; 't welcke van de caep de Keerweer (sijnde "'t uijterste landt anno 1642 bij den Commandeur CARSTENSZ. op Nova "Guinee ontdeckt) sal aenvangen, ende door de Goddelijke hulpe bij "Willemsrivier, wesende den noordelijksten hoeck van 't bekende Zuijd-"landt, voltrocken worden; in welck gewest (zijnde een streeck van stijff "400 mijlen) apparent veel landen en eijlanden (niet seer verre van Java) "sullen gevonden worden, alsmede ondervinden off de *gemelde twee groote*

"bekende landen aen den anderen vast ofte wel met canalen gesepareert sijn,
"dat tot commoditeijt van de nader ontdeckinghe der nieuw gevonden "Zuijder landen ende passagie nae de Zuijtzee en Chilij, een wenschelijcke "saecke soude sijn, ende derhalven tijdelijcken ondersocht dient, te meer "sulcx in den tijt van vijff à ses maenden bequaemlijck geschieden can."

"Tegen September aenstaende, als de geprojecteerde ontdeckingh van 't "Zuijtlants noordkust apparent nae wensch geëffectueert sal sijn, nemen "mede voor twee à drie jachten, tot nader ontdeckinge van de nieuw "gevonden Zuijderlanden aff te senden, ende scherpelijck doen onder-"soecken, wat nutticheijt voor de Comp^e^ daer te vinden, insonderheijt off "in soo groote landen geen silver, gout ofte coperminen te vinden zijn, "daer ons achtens goede hoope toe is, dewijl ander climaet daertoe be-"quaem, en even als de silver en goutrijcke landen van Peru, Chilij, "China en Japan gelegen sijn."

"Met verlangen blijven antwoort verwachten op 't geen bij ons 't "verleden jaer (op hoope van 't ontdecken van een doorgangh uijt d' In-"dise in de Zuitzee) wegen de te doene besendinge van hier nae Chilij "en Peru geschreven is. Desen jare sijn, (als in onsen vorigen gecundicht), "'t bij der hant te nemen genegen geweest, dat 't verschil met de Por-"tugesen verhindert heeft, doch verhoopen 't selve in September aen-"staende noch sal connen geschieden, wanneer voornemens sijn, boven "d' ontdeckingh van de Zuijder landen, een vloote van tamelijcke macht "door de nieuwe passagie in de Zuijdzee te senden, profijtelijke negotie "voor de Comp^e^ in Chilij te fonderen, ende den Spaenschen vijandt op "de custe van Peru ende Nova Hispania, met apparentie van rijcke buij-"ten, merckelijcken affbreuck te doen; sijnde den Coningh van Castilia "in dese gewesten van den aerdkloot bekwaemelijcken seer groote schade "in de nerven sijner oorlogsmachten te doen; waartoe wij oock vertrou-"wen, den Almogende de Comp^e^ tot het algemeijn welvaren onses vader-"landts sijnen heijligen zegen verleenen sal. Alleen comt op dit con-"cept in bedenckelijcke consideratie, 't geschil dat hier door tusschen "UEd. ende de West-Indische Comp^e^., als wesende binnen de limiten van "deszelfs octroij, souden cunnen ontstaen, doch dewijle 't een nieuwe "ontdeckte passagie is, binnen de limiten van UEd. octroij gelegen, soo

"behooren de voordeelen, die daardoor met affbreuck des algemeijnen vij- "ands getrocken kunnen worden, de ontdeckers voor hare gedane kosten "en moeijten met recht geëigent te zijn; immers desen doorganck tot "een spoedige krenkingh van den vijand tijdelijck gebruickt, te meer de "West-Indische Comp^e^ daertoe voor als noch geen gelegentheijt heeft."

"Ende dewijl 't beduchte geschil, door de bepaelde limiten van de re- "spective octroijen aen de orientaelsche en occidentaelsche Comp^e^. bij haer "Ho. Mog. verleent, ook wel licht craeckeel over 't ontdecken van 't "noorder America veroorsaeken moght, vermits de meridianen loopende "over Cabo de Bona Esperance ende door de gepresumeerde enghte van "Ainan, ijder gedeelte op den aerdcloot juistelijk bepalen; soo soude 't "onses oordeels een wenschelijcke en redelijcke saecke sijn, dat den me- "ridiaen loopende over Cabo de Bona Esperance tot den Noorder ende "Zuijder pool, door een selffde rechte snijdinge den cloot oock aen d'an- "dere sijde (in plaets van Ainan's straete ende 't oosteijnde van Nova "Guinee) in twee even gelijcke deelen voor beijde de Comp^e^ separeer- "de; 't welck verhoopen in 't nieuw verwachte octroij sal wesen ge- "schiet, ende bij aldien daarop niet gedacht mocht wesen, soo willen "vertrouwen dit verschil gevoeghlijk sal t' accomoderen sijn, alsoo den "dienst des Vaderlandts, behoudens UEd. wijser oordeel, tot affbreuck "van den Spaensen vijand, daar aen ten hoogsten gelegen is, ende de "West-Indische Comp^e^ daardoor (immers vooreerst) geen schaede te duch- "ten heeft [12])."

Het laatste gedeelte dezer missive, hoewel slechts zijdelings in verband staande tot ons onderwerp, hebben wij echter niet willen achterwegen houden, ten einde men daaruit zoude kunnen zien, op welke wijze de Gouverneur-Generaal VAN DIEMEN de belangen der Compagnie en des Vaderlands behartigde.

Bij resolutie van den 13^den^ Januarij 1644, de tweede reize naar het Zuidland vastgesteld zijnde, werd daarbij opgedragen aan den Buitengewoon Raad van Indië, JUSTUS SCHOUTEN, om ten overstaan van den Commandeur TASMAN en den Piloot-Major VISSCHER, de instructie te concipieeren. Den 25sten daaraan werd bepaald, dat de schepen, die voor dezen togt zouden gebruikt worden, zouden zijn:

			Zeel.	Sold.		Koppen.
het jacht	*Limmen*,	bemand met	45,	11	=	56.
〃 〃	*de Zeemeeuw*,	〃 〃	35,	6	=	41.
〃 quel	*de Brack*,	〃 〃	14,	〃	=	14.
		te zamen	94,	17	=	111,

geprovideerd voor acht maanden.

Den 29sten Januarij 1644 werd de instructie uitgevaardigd [13]), en den volgenden dag liepen de genoemde schepen van de reede van Batavia naar Banda, om van daar de ontdekkingsreize voort te zetten. In de maand Augustus kwamen ze door straat Sunda ter reede van Batavia terug. Tot op heden heeft het nog aan niemand mogen gelukken, de Journalen van deze Reis op te sporen [14]). In het oud Coloniaal Archief zijn ze niet voorhanden, hoewel en Kaarten en Journalen naar het Vaderland zijn gezonden; wij achten ons echter gelukkig, dat het volgende, ofschoon korte overzigt, in de afgezonden brieven van Batavia bewaard gebleven is. "In conformité van ons project, UEd. voor desen "gecondicht, nopende 't ondersoeck ende de bevindinge der binnencuste "van Nova-Guinea, als om te vernemen off op de hoogte van 17, 18 "à 20 graden latitude passagie ofte doorgangh tot in de Zuidzee mochte "opgedaen worden, off dat gemelde cust om de Zuidwest tot Willems-"rivier quam te strecken, hebben over Macassar, Amboina ende Banda "de jachten *Limmen* ende *Zeemeeuw* ende 't quel *de Brack* gesonden, "ende de directie van die voijagie bevolen den Schipper-Commandeur "ABEL TASMAN, geassisteert met den piloot-Maijor FRANS JACOBSEN VIS-"SCHER; wat consideratiën op deze voijagie bij ons geweest zijn, ende "'t geene des in mandato gegeven, sullen, om cort te wesen, hier niet "herhalen; UEd. resumere onse gegeven ordre, in 't brieffboek onder "29 Februarij deses jaers geregistreerd."

"Gemelte jachten sijn 29 Februarij uijt Banda genavigeert ende de "custe vervolcht, *doch geen doorgaende canael tusschen het halff bekent "Nova-Guinea ende 't bekende landt van d' Eendracht off Willemsrivier "ter Zuijder breedte van 22²/₃ graden bevonden; maer wel een groote spa-"tieuse bocht ofte golffhe, gelijck de Caerte ende Journaelen bij desen "gaende, uijtwijzen.* Soo hebben oock niets advantagieus opgedaen, maer

"wel arme naeckte strantloopers, zonder rijst, noch eenige considerable "fruijten, seer arm ende op veele plaetsen quaede genatureerde men-"schen, gelijck UEd. breeder ende omstandelijck verneemt in 't Batavia's "verbael, daer de coursen ende gepasseerde particulariteijten aengetee-"ckent sijn, in dato 4, 5 ende 10 Augustus passato, wanneer voor-"schreven TASMAN van boven aengetogen hoochte en leachte des Zuijd-"lants, (hebbende gestadich langhs de cust op vlacke gronden geseijlt) "door Sunda's enghte tot ons keerde."

"Wat nu op ende in dit Zuijderdeel is, blijft onbekent, alsoo de luij-"den niet anders gedaen hebben als langhs de cust te seijlen, ende *die* "*ondersoecken sal wat de landen geven, moet daer in en door wandelen*, "waertoe dese ondernemers seggen geen macht genoech gehadt te hebben, "daer al wat aen sij; ondertusschen is dit groot ende tot noch onbekent "Zuijdland door voorschreven TASMAN in twee voijagies ront gevaren, "ende was gecalculeert in sich te begrijpen 2000 mijlen landts, gelijck "de caerten daervan getrocken, die UEd. toecomen, uijtwijsen. Dat nu "in soo grooten landt, dat onder verscheijden climaten leijt, namentlijck, "'t zuijdoosteinde op 43½ graden Zuijderbreete offgaende tot 2½ dito gra-"den, niets van voordeel te vinden sal sijn, is qualijck aennemelijck."

"Insgelijcks de groote noorderlanden van America sijn saecken die niet "willen verhaest worden; maer UEd. gelieven te vertrouwen, dat bij goede "gelegentheijt ende ...... van tijt tot tijt alles nader sullen laten on-"dersoecken, *door vigilanter ende couragieuser persoonen als tot nu daer-* "*toe gebruijckt sijn; landen te ondersoecken is ijders werck niet*. Soo moes-"ten daertoe oock sijn bequaeme vaerdige jachten ende veel volck; waer-"aen vertrouwen het UEd. niet sullen laeten manqueren, gelijck tot noch "toe niet geschiet is. God geve maer uijt d'een off d' ander een rijcke "silver ende gout mine, tot soulaes van de gemeene participanten, ende "eere der vinders [45])."

Wij willen hier nog eenige bewijzen bijbrengen, waaruit wij sullen kunnen opmerken, dat de Piloot-Maijor FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER meer belangrijke diensten aan de Compe. heeft bewezen.

Toen de voortreffelijken Schipper Commandeur MAERTEN GERRITSZ. DE VRIES [46]), in 1643 zijne beroemd geworden reize naar de Oostkust

van Japan, en de eilanden daar beoosten gelegen, zoude aanvangen, werden hem, behalven de stukken door hem zelve over dit onderwerp opgemaakt, medegegeven: "een extract uijt 't vertoogh van FRANCHOYS "JACOBSZ. VISSCHER, nopende 't ontdecken der onbekende custen van Japan, "Corea, China, Tartarie ende de eilanden bij oosten gelegen" [17]): zoodat hij ook de vruchten zijner vroegere reizen naar die landen op het papier had gesteld, en die aan den Gouvern.-Generaal in consideratie gegeven. Door den Gouverneur van Tayoan, TRAUDENIUS [18]), werden aan den schipper Commandeur PIETER BAECK, in 1642, op zijnen togt naar de kusten van China om op den vijand te kruisen, bij zijne instructie medegegeven drie kaarten, "van de cust van China, die van Formosa "ende van de eijlanden van de Piscadores," die door d'ervaeren stuurlieden FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER en JAN GERBRANTSZ BLACK (BLAECK) vóór dezen zijn gemaakt. Het zoude ons geenzins bevreemden of de kaart die van de reizen in 1642 en 1644 bewaard is gebleven, "die "met zorg en met eene soort van weelde bewerkt is [19])," is het werk van onzen VISSCHER.

In 1643 werd aan den President op Tayoan, MAXIMILIAEN LE MAIRE [20]), door den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië gezonden: "Eene instructie om te varen van Batavia nae de Piscadores "ende van Tayouan nae Batavia, gestelt bij den Stierman-Mayor FRAN-"COIS JACOBSZ. VISSCHER." Met last "die daer (Tayoan) te doen co-"pieren ende aen alle herwaerts comende schepen ter handt te stellen, "op dat hun daernae reguleren mogen."

Nog lezen wij in eene resolutie [21]), nadat alvorens behandeld was het punt van het bezigen van eenige schepen "off dat, gelijck meermaels "hebben gedaen, ordineeren sullen, ten bequaemen tijd uyt Molucco "naer Cabo de Spirito Sancto te seijlen, om op de Spaense silversche-"pen van Aquapulco naer Manilha comende, te cruissen, ende van daer "wijders naer de Piscadores om haeren last aen Chinesche waeren te "haelen; .... *dat ons hiertoe bij den schipper Commandeur* ABEL JANSZ. "TASMAN *ende Piloot-Majjor* FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER *voorgedrae-"gen wert, secker nieuwe passagie ende vaerwater, daer men aengetogen "silverschepen, buijten 's vijants kennisse, in ruime see, met goede appa-*

"*rentie zouden cunnen waernemen ende rescontreren;* soo is ten besten "dienste van de Generaele Comp^{e}., om d'een en d'ander redenen een- "drachtelijcken verstaen en geresolveert, bovengemelte twee schepen *Sut- "phen* en *Schiedam*, versterckt met een van de nieuwe jachten die dae- "gelijcx uijt 't patria van de camer Middelburg verwachten, nae haere "cargasoenen in Molucco gelost ende wel ververscht sullen wesen, t'or- "donneren tegen Februarij aenstaende, van daer door het canael van "Maba, langs de noord custe van Nova Guinea, naer de Ladronis eij- "landen, die geroerde Spaense schepen gemeenlijck aendoen, seijlen, ende "van daer al cruijssende over ende weer, tusschen de elf ende twaelf "graeden noorder breete (dat dito schepen passagie sij) naer de eijlanden "van Luçon ofte Manilha aftesacken, ende dan tegens Julij aenstaende, "'t sij met off sonder het becomen Spaense silverschip, wijders naer de "Piscadores te verseijlen, om haeren last, als voren geseijt, van daer te "haelen ende tegens November herwaerts te keeren; gebruijckende tot "desen tocht als Hooft over aengetogen schepen ende jacht, den Schip- "per-Commandeur MAERTEN GERRITSZ. DE VRIES, jongst over Molucco "tot ontdecken der Noorderlanden geëmploijeert, *van waer ons wegen sij- "nen gedaenen ijver ende neersticheijt goed contentement gegeven heeft*, ge- "assisteert met aengetogen Piloot-Maijor FRANCHOYS VISSCHER, ende sul- "len dien volgens voorgemelte *Schiedam* mede doen mannen met 120 "cloecke zeeluijden, beneffens 30 soldaten voor Moluccos, geprovideert "van alles voor een ruijm jaar."

Het verslag over deze reis is mij tot nog toe niet bekend, maar wij hoopen in de gelegenheid gesteld te worden van daaromtrent nog eenige nasporingen te mogen doen. Wij vertrouwen dat na al hetgeen wij hier voren aangevoerd hebben om de belangrijke diensten, door FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER aan de aardrijkskunde bewezen, aan het licht te brengen, het eene billijkheid is, dat hij aan de vergetelheid ontrukt, en zijnen naam eene plaats ingeruimd worde naast die van TASMAN en DE VRIES. TASMAN zelf gaf ons hiertoe het voorbeeld, door aan een der eilanden door hun op de Noordkust van Nieuw-Guinea ontdekt, den naam van VISSCHER te geven: eene eer, die, voor zoo verre ons bekend is, aan geen zijner medeschepelingen is te beurt gevallen. En

wat zullen wij hier verder tot zijnen lof bijvoegen? Slechts eenen wensch. Moge het nederige Lutkegast met reden trotsch wezen, ABEL JANSZ. TASMAN te hebben zien geboren worden, het kleine Vlissingen, dat groot is door de uitstekende zeelieden en helden die het heeft voortgebragt, schrijve den naam van FRANCHOYS JACOBSZ. VISSCHER met gulden letteren in hare gedenkboeken op, als dien van een' der wakkerste stuurlieden die de 17de eeuw heeft opgeleverd en waaraan de aardrijkskunde de grootste verpligting heeft.

LEUPE.

AANTEEKENINGEN.

[1]) ABEL JANSZ TASMAN van Lutgegast in Vrieslandt, laest hier weder te lande gecomen, den 11[den] October 1638, met de fluijt den *Engel*, voor schipper à *ƒ* 80.—, sijnde desselfs tractement naderhant in den jare 42 verhoogt tot op 80 Gl. 's maents; en 14 Augustus desselven jaers als Schipper-Commandeur pr. 't jacht, *Heemskerk* en de fluijt *de Zeehaen*, over 't eijlant Mauritius gesonden, tot ontdekking der vermoede Suijderlanden, mitsgaders 30 Januarij jongst over Banda, met 2 jachten en 1 quel om gelijcke ontdeckingen van dien cant te doen; in welcke beijde voijagies ons redelijck gecontenteert wegen sijnen dienst en gedane deboiren gegeven heeft; wert nu ten dien aensien, op sijn versoeck en bequaemheijt, als uijt rede omtrent 6 jaren weder hier te lande geweest sij, mitsgaders in hem de courage bevinden, om de Generale Comp[e]. bij diergelijcke occagien in 't opsoecken van rijcke landen off profotable negotiën meer goeden dienst te doen, in gemelt qualiteijt van Schipper-Commandeur bij desen geconfirmeert, en de novo voor drie achter eenvolgende jaren aengenomen, onder een tractement van *ƒ* 100 pr. maent, in gaende 14 Augustus 42 voormeldt, dat in die qualité gebruijckt sij, en het verbant elf deses loopende maent.

Resolutie, Gouv. Gener. en Raden van Indië, dd. 4 October 1644.

[2]) Zie aldaar blz. 187.

[3]) FRANS JACOBSZ. VISSCHER van Vlissingen, jongst hier te lande gecomen met het schip *Nieuw-Amsterdam*, den 26sten April anno 1637, voor Opper-Stierman à *ƒ* 66.—: Gl. per maent; wordt vermits sijn goede kennisse van de zeevaert, noch drie achter een volgende jaeren, in deselfde qualité hier te lande gecontinueert, onder eene belooning van 80 Gl. per maent, verband en gagie per deser ingaende.

Resolutie Gouv. Generaal en Raden van Indië, dd. 12 Januarij 1644. Uit een stuk door hem opgesteld, blijkt dat hij vroeger in Indië was, zijnde hij met hetzelfde schip in 1636 met den gewezen Gouverneur-Generaal HENDRIK BROUWER te huis gevaren, met wien hij belangrijke gesprekken voerde over de wijze van het kruisen der Comp[s]. schepen ten einde afbreuk te doen aan de Spaansche schepen, die van Nieuw Spanje naar Manilla gedestineert waren.

4) De eerste reis onder het bestuur van den Gouv.-Gen. VAN DIEMEN, had plaats in 1636, door den Commandeur GERRIT THOMASZ. POOL.

Kronijk Hist. Genootschap 1853, bl. 265. (Zie zijne Instructie). *Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het Zeewezen en de Zeevaartkunde*, 1854, N°. 2, bl. 106.

5) Missive, Gouv.-Generaal en Raden van Indië, aan de Bewindhebberen, 12 December 1641.

6) *Verhandelingen en Berigten*, *enz.* 1854, N°. 2, bl. 83.

7) 〃 〃 〃 〃 bl. 94.

8) 〃 〃 〃 〃 bl. 96.

9) 〃 〃 〃 〃 bl. 100.

Dit stuk is, met dat op bl. 82 voorkomende, door ons aan de Redactie van genoemd Tijdschrift verstrekt, om daarvan gebruik te kunnen maken. Het stuk N°. 3 laten wij hier als Bijlage volgen.

10) Het Journaal van TASMAN zal, na eene getrouwe copij, in genoemd Tijdschrift verschijnen. De Reis tot aan het eiland Mauritius is reeds in N°. 2 opgenomen.

11) Missive, Gouv.-Generaal en Raden van Indië aan de Bewindhebber, 22 December 1643.

12) Idem, idem, 4 Januarij 1644.

13) Deze Instructie is opgenomen in de *Verhandelingen en Berigten*, 1844, N°. 4, bl. 69.

14) Het is zeer te bejammeren dat LABORANTER (Zie *Navorscher*, 1854, bl. 161) zoo in zijne verwachting is te leur gesteld geworden, door het ontbreken van het Cahier, waarin de tweede Reize naar het Zuidland vermeld wordt.

Het blijkt dat de daargenoemde Opperstuurman CRIJN HENDRIKSZ.

DE RADDE, als Onderstuurman op het jacht *Heemskerk* was. (*Journael* TASMAN, 1642).

Verhandelingen en Berigten, 1854, N°. 2, bl. 119. CRIJN HENDRIKSZ. DE RADDE was te Middelburg geboren. Hij kwam in Indië als Onderstuurman en *den 16den Augustus 1644 werd hij aangesteld tot Opperstuurman.*

[15]) Missive, Gouv.-Generaal en Raden van Indië aan de Bewindhebberen, 23 December 1644.

[16]) MAERTEN GERRITSZ. VRIES of DE VRIES, beroemd door zijne ontdekkingen op de Oostkust van Japan, met het schip *Castricum*, in 1643.

Het Journaal dezer reize terug gevonden zijnde, zal door de zorg van het Koninklijk Instituut voor T. L. en V. van Nederl. Indië worden uitgegeven.

[17]) Nader gelet op d' ordre van onze principalen, nopende 't ontdecken van de Tartarische custen ende 't hervatten des opsoeckens van de goud ende silverrijcke eijlanden bij oosten Japan gelegen zijnde, mitsgaders daerover gehoord 't advijs van de aenwesende ervarenste Schippers ende Stierluijden, *als de remonstrantie van den vermaerden Piloot* FRANCHOYS VISSCHER, op sijn vertreck nae 't onbekende Zuijdland, *over dit punt ons ter hand gesteld*, is goedgevonden die voijagie te ondernemen ende daartoe te gebruijcken 't fluitschip *Castricum* ende 't jacht *Breskens*, enz......

Missive, Gouv.-Generael en Raden van Indië, dd. 16 Februarij 1643, aan den Heer ANTONIO DE CAEN, in Amboina.

[18]) Den 7den September 1642.

[19]) *Verhandelingen en Berigten*, 1854, N°. 2, bl. 79.

[20]) Den 23sten Junij 1643. Dit stuk, zoo mede een "Discours op 't "nutteleijck gebruijck van de Peijlcompassen," van den 1sten Julij 1642, door hem opgesteld, is bij ons afgeschreven.

[21]) Resolutie, Gouv.-Generaal en Raden van Indië, Maandag den 17den October 1644.

BIJLAGE.

BESCHRIJVINGE NOOPENDE HET ONTDECKEN VAN 'T ZUIJTLANT.

Eerstelijck dunct ons gevoechlijcxt te wesen, dat men van Batavia behoorde te vertrecken omtrent halff Augustus, off ten langsten primo September, om verscheijden redenen, eensdeels om het principaelste van de somertijt ende lange dagen in 't ontdecken te gebruijcken, alsoo ons onbekend is, wat voorvallende saecken, die onse tijt vercorten conden, souden mogen rescontreren. Ten tweede, om aen het eijlant Mauritius provisie van water, branthout als andersints te doen, alwaer ten minste, met goeden voorspoet tot aldaer den maent van doen hebbende, alsmede het liggen aldaer, omtrent 15 à 20 dagen; hiermede gaet de Son bezuijden de linie, ende is de bequaamste tijt om met de Son ons naer de zuijt te vervoegen, tot op 51 à 54 graden; hiermede is de tijt tot in 't eerste van November verstreken, als wanneer men aldaer om de zuijt de langste dach begint te crijgen, beneffens het beste weer, oock somtijds noordelijcke winden; derhalve bequaemst, soo om spoedichst om de zuijt te comen, als om ontdeckinge van landen te doen, alsoo men die tijt dach en nacht vrij hartich mach voortseijlen, daer men ter contrarie, ten tijde van de corte dagen, des nachts niet sonder vrees is, oock mede veel stormen is onderworpen, met haegel, sneeuw en coude.

Maer in dien tijt voorseijt, van alhier vertreckende, soo heeft men drie à drie en een halve maenden tijt, om d' ontdeckinge nu alles perfectelijck te becomen, soo van groote rivieren, inbochten, clippen, droochten, sanden, bancken ende diepten; beneffens gelegenheijt van d' inwoonderen, wat goed aldaer valt ende ten anderen vertiert can worden, dat alt' saemen tijt vereijscht, alsoo al sulcke menschen seer schouw, rouw ende wild sijn, derhalven swaerlijck in corten tijt connen bevro-

dicht worden. Nu op dito hoochte van 51 tot 54 graeden gecomen sijnde, ende noch geen lant ontmoetende, soude men als in de voorgaende schrifturen, sijnen cours vereischen oost aan te stellen, soo lang tot ontmoetinge van landt, ofte tot de langhte van de oostcant van Nova-Guinea, ende alsdan noord ten westen aengaen om Nova-Guinea aen boort te loopen; ten anderen, men soude naer gelieve soo ver om de oost connen loopen, tot dat men de eijlanden van Salomonis noorden van hen hadde, doende als dan sijnen cours noorden, om dito eijlanden t' ontdecken; cunt haer om hare verspreijdinge qualijck missen. Dit dunckt ons wel de bequaemste maniere van doen, niet twijffelende off in de eijlanden Salomonis sal vrij wat vreemts geopenbaert worden; connende wederom reijsen bij noorden Nova-Guinea langs, ende soo voorts bij Ceram-laut, tusschen Nova-Guinea ende Ceram door, naer Banda ofte Amboina.

Voorder soude men meerder ontdecking cunnen doen uijt het Vaderlandt, seijlende tot aan de Caep de Bonne-Esperance, ende van daer t' seijl gaende, hem terstond naer de zuijt vervoegen, tot op de 54 graden voorschreven, ofte tot dat men landt quaeme te sien; op sulcke maniere soude men d'ontdeckinge wel 500 mijlen westelijker beginnen, om alsdan, als voor verhaelt oost aen, soo geen landt ontmoeten, tot de langhte van 't eijlant Salomonis te seijlen.

Wij sullen alhier noch een andere manier voorstellen, aengaende 't ontdecken van 't Zuijtlant uijt 't Vaderlant seijlende, om dat eijlant noch 7 à 800 mijlen verder t' ontdecken. Vooreerst, komende uijt het Vaderlant, nemende sijnen cours naer Brasil in de baij De todos los Sanctos (Allerheijligenbaaij), off Rio Janeijro, omme aldaer wel te ververschen, ende provisie te doen van alle behoefticheden, loopende als dan naer de straet Le Maire, doende de oostsijde, te weten het Statenland, aen boort, 't welck een hoogh dobbelt gehackkelt lant is, altijt met sneeu bedeckt, ende alsoo men aldaer geen weste winden gebrecq hebbende, can men gevoechlijck langs het Statenlant oostwaerts aenseijlen; soo soude men perfect komen te weten, hoe verre dito Statenlant was streckende. Seijlende alsoo voort met dito oosten cours, soo lange tot de langhte van de Salomonis eijlanden; soo doende soude men alle de gantsche onbe-

kende provintiën van B.....? bekent crijgen, ende alweder dito vorige passagie bij noorden Nova-Guinea ofte in Amboina ofte Banda connen arriveren. Nu om voorder het Zuijtlant voorschreven (te) ontdecken, tusschen ende van de eijlanden Salomenis, om de Oost naer de straet Le Maire, dit en soude mijns oordeels tegenwóordig niet connen te wege gebracht worden.

Om van de west te comen soude de reijse te lange ende te swaer vallen, oock mede en can het om de westelijke winden van de oost door de straet Le Maire niet geschieden, maer soo de Nederlanders eenige goede ververschplaats op de cust van Chilij bewoonden, als daer is, Conception ofte Crillewaij, soo soude men uit Chilij connen equipéren, loopende in de passaetwind op de Zuijder breete van 14 tot 15 graden, op welke breete de eijlanden Salomonis in onze gemeene geloove gestelt sijn, soo lange op de voorschreven breete om de west, tot dat men de eijlanden Salomonis in 't gesicht crijght, off de langhte bekomt volgens op den Globium geteijkent; soo men in al sulcken gevalle aldaer eenige ververinge becomen conde, was dies te beter. Nu van dito eijlant Salomonis moest men sijn best doen, om naer de zuit te geraecken, en de weste winden, al waer 't tot op elf graden, ofte tot dat men lant ontmoet, seijlende als dan met dese westelijcke winden wederom de oost tot de straet Le Maire, ofte de oude straet van Magelhaen; soo doende sal men het Zuijder gedeelte van de werelt rontom den ganschen cloot connen ontdecken ende het geene datter is, het zij dan landt, zee, ofte ijsbergen, alles wat God aldaer verordent heeft; behalve noch de noortcant van 't tegenwoordighe bekende Zuijtlandt, (te weten van de 22 graden Zuijder breedte ofte Willemsrivier) gelegen meest zuijden ende noorden van 't middellant van Java tot den Valschen hoeck, gelegen oost-zuijt-oost van 't eijlant Aroe, 60 mijlen.

Nu soude ons noch ontbreecken, als voorschreven van den hoeck op 22 graden zuijden, van 't middellant van Java tot den Valschen hoeck, gelegen 60 mijlen oost zuijt oost van 't Zuijtlant van Aroe, onder de zuijder breete van 8 graden 10 minuten, doch dit maeckt alhier een groote bocht, ende is voor desen ten deele ontdeckt geweest, anno 1623 den 24sten April, tot 17 graden tot de Statenrivier, doch resteert noch

vrij wat veel tot den hoeck gelegen op 22 graden, alsoo het landt van daer meest west en west ten zuiden is streckende.

Om nu door wat maniere men het selve resteerende perfect soude connen carteren, als mede eenige onperfecte plaetsen voorder te recht brengen, soude wel vereijsschen in de maent Maert van Banda ofte Amboina, naer de oost tot Aroe t' seijl te gaen, ende van 't zuijt eijnt van Aroe, sijnnen cours oost zuijt oost aen te stellen, om in April bij den Valschen hoeck te comen, om dat in deze maent begint te weijffelen, dat men alsdan bequaemelijck op het loodt soo naer den wal mach comen, als tijt ende gelegentheijt sal connen leijden, het is naer 't schrijven van de vorige ontdeckers aldaer seer vlack waeter, soo dat men als de wint noch hart uijt den westen blaest (om reden dat het met den westen wint een lager wal is), veel perijckels is subject, maar in April aldaer arriverende, soude mijns oordeels geen swaricheijt hebben te verwachten, 't selve soude sonder groot verleth connen geschieden, alsoo dito ontdeckers comende aen ofte langs het Zuijtlandt, tot op 22 graden breedte, om de west comende, de cust van Java op de zuijtzijde aendoen, ende alsoo op Batavia, in de maent van Junijus ofte Julijus bequaemelijcx arriveren.

Gestelt in 't Casteel Batavia, desen
22 Januarij, anno 1642.

(*get.*) FRANCHOYS JACOBSZ.

Wanneer men dit Concept vergelijke met de Instructiën voor de beide togten gegeven, zal men geredelijk ontwaren, het daarvan tot grondslag heeft gestrekt.

⁄AN VAN GOENS.

›CH WEGENS DEN PRESENTEN STAET .NERALE NEDERLANTSE GEOCTROIJ- '-INDISCHE COMP^E. BIJ RIJCKLOFF 3, EXTR. ORD. RAED VAN INDIA ENDE R OVER DE RETOURVLOOT VAN A°. ›E ED. HEEREN DE GECOMMITTEERDE BEWINTHEBBEREN TER VERGADERINGH VAN 17°, REPRESENTEERENDE DE SUPRIOREN EN HOOGH- STE OVERHEIJT IN 'T BESTIER ENDE REGEREN DERZELVER, ZIJNE GEBIEDENDE HEEREN, OVER- GELEVERT.

Den staet van de loffelijcke Oost-Indische Comp^e. is nu t' zedert eenige jaren herwaerts (Godt betert) in hare Indise capitalen vrijelijk gedeclineert, ontstaen ten principaelen uijt het verslappen der negotie in 't generael, verongelucken van schepen buijten ordinair, ende andere quade toevallen, waermede Godt de Heer deselve heeft believen te versoecken; daer af de principaelste wel zijn de oorlogen in Amboijna, nu t' zedert 4 jaren geresen, die metter tijd wel conden van grooter consequentie worden, als sich den gemeenen man can inbeelden, ende sie ick voor mij daer in grooter swaericheijt te gemoet, ten waere Godt de Heere deselve genadelijk beliefde met zijn zegen weg te nemen, ende de middelen daertoe bij den Gouverneur-Generael ende Raden van India aengewent, wel doen succederen; volgens haer Ed. concept, daertoe de hoop wel groot schijnt, maer is de macht seer cleijn, ende dewijl de redenen van s' Comp^e. constitutie niet wel connen gedaen ende gegeven werden, sonder pertinent

verhael van de comptoiren van India in 't bijsonder ende gelegentheijt desselfs, sal ick mij daertoe verstouten, die in ordre aen te vangen, ende dan 't besluijt van 't geheel aen haer prudentie bevolen laeten, aenvangende, eerstelijck, met het costelijck conquest van

AMBOIJNA.

'T Welk voor etlijcke jaren in vredige possessie beseten zijnde, is 't gevoel daervan seer smaeckelijck over 's Comp^s. staet geweest, als UEd. wel bekent zij; maer t' zedert ons 't zelve door de loosheijt der Maccassaren ende zeer apparente inductie der Portugesen, in dat gewest residerende (daer onder d' Engelse mede wel dapper haer personagie spelen), in troublen van oorlogh is gebracht, heeft d' inportantheijt van dien, ende voornamentlijck de consequentie daer aff, geheel India over de wrangheijt en bittere nasmaeck gevoert, ende zelfs de zielen van alle 's Comp^s. conquesten geinfecteert, blijckende dat alle de macht, die in 3 jaren herwaerts uijt Europa gecomen, in de benaeude tijt als wij met d' Engelsen in apparentie van oorlogh waeren, alleen verslonden zij, jae meerendeels om den hals gecomen, welcke macht wij tegens den vijant op Ceijlon ende de custen van India gebruijckt hebbende, buijten twijfel ons al dominateurs volkomen in dat gewest souden gemaeckt hebben, dat present noch alleen om die troublen wert tegen gehouden, ende Godt weet hoe langh het noch duren zal. Hoedanige middelen bij mijn Heeren den Gouverneur-Generael ende Raden van India successive zijn in 't werck gestelt, om met den Coninck van Maccassar te bevredigen ofte wel hem zelfs met oorloge te dreijgen, zoo hij niet aflaet onse rebellige onderdanen met volck en wapenen te adsisteren, is UEd. buijten twijfel wel bekent, gelijk mede hoe weijnich hij sich aen ons laet gelegen zijn, schrijvende in zijn brief aen den Gouverneur-Generael (die ick zelfs getranslateert heb), dat hij niet vecht met ons uijt eenige vijantschap, maer alleen om Gods wil, tot voorstant zijner religie ende bescherminghe zijner geloofsgenooten, die hij pretendeert van ons verdruckt te worden. Ja, het is buijten bedencken of hij zal ons in zijn land gaerne admitteren, zoodanigh als voor heen, om onzen handel aldaer te drijven, ende echter

niet ophouden zijn voornemen op 't vurighst te vervolgen; daer aen dan wel te oordeelen zij, wat geest den Maccassaer gedreven, of om beter te zeggen, van hoedanige raetsluijden hij gedient wort, zijnde Macassar, een land dat bevaren wort van Spanjaerden, Engelsen, Portugeesen ende Mooren, van Persia af tot verbij Malacca, de custen van Siam, Cambodia, ende zelfs tot China toe, alle een volck onsen opcompst niet alleen benijdende, maer die met kracht ons soecken cleijn te maecken, nae d'nature in sommige niet vreempt; zijnde mijns oordeels dan consequentelijcken, dat hij zal zoecken metter tijt possesseur van dat land ende heer van d'inwoonders te wesen, soo 't immers in zijn macht zij; ende ofte wel wij met d'jonghste victorie in Amboijna 1000 à 1200 van dat geslacht verslagen hebben, sal hem 't selve niet als te heeter maecken, ende zijn volck meer en meer tegens ons doen verbitteren, als een seer boos, strijtbaer ende onversaecht volck zijnde, ende sullen wij allange ende veel duijsenden moeten dood slaen, eer hij daerom swichten zal, hebbende zijn land soo vol menschen bij comparatie als mieren, die hij dus doende ten oorlogh oeffent, hoe wel deselve anders d'onse niet zeer ontsien, minder apparent als eenige natie in India, die t'oock noijt (mijns gevoelens) aen waepenen t'harer difentie tegens d'onse sal gebreecken. Ik sal mij in desen niet vermeten eenige middelen voor te stellen tot redres, anders dan haer Ed. den Gouverneur-Generael ende Raden present in 't werck gestelt hebben, dat is, door alle middelen te trachten met die vorst te treden tot een beter verstant, bevorens Bima op 't onversienst aentastende, soo de Masassaerse macht noch niet vertrocken was, maer die d'onse ontsnapt zijnde, aenstonts Banda te verseeckeren, en dan den vijant allom te beletten, dat toch vooral nergens voet op 't land crijght, ende sulcx meer als UEd. van mijn Heeren den Gouverneur-Generael ende Raden van India aengeschreven wort. God geve dat onse waepenen soodanich mogen gesegent worden, dat wij den vrede door schrik der selve hem afparsen, daertoe UEd. heden mogen verseeckert houden, dat geen devoiren door den Ed. VLAMINGH zullen gebreecken, zijnde 't becommerlijcxt dat de krijgsmacht soo cleijn ende nochtans de zaecke soo important is, ende soude ick vrij beter hoop hebben, had men zoo machtich geweest, dat Bima door aparte macht hadde connen affgeloo-

pen werden, daerdoor den Maccassaer zijn graenen (daer hij de menichte zijner lantsaten met spijsicht) vooreerst missen soude, ende hem doen omsien. 't Sij hoe 't wil, het staet immers vast, dat het swaert ende 't goet succes van waepenen de saecken van Amboijna moet herstellen, Banda verseeckeren ende Molucco tot ons voornemen om de nagelen aldaer uijtteroijen, brengen, blijvende daerom de oorlogh van Amboijna voor als noch een kancker in 's Compe. cappitaelen middelen, behalven 't beletten van veel treffelijke progressen, die (als geseijt) tot voordeel van d'Ed. Compe. souden connen uijtvallen, ende nu, God beetert moeten t' haerer schade en disreputatie achter gelaeten werden, ten ware God de Heere d' Ed. Compe. met macht en middelen zoodanich geliefde te zegenen, dat men met cracht 't een en 't ander mannelijcker conde uijtvoeren, daertoe denselven God de middelen onder UEd. regeringe gelieve te verleenen.

MOLUCCO.

Hoedanich den Tidorees offensivelijck in de landen van den Tarnataensen Coninck MANDARSAHA gevallen zij, ende hem de vasticheijt Sabou afgenomen hadde, mitsgaders hoe den Spaensen Gouverneur dese questie zoo dangereus voor de zijne geoordeelt hadde, dat daerom den Coninck van Tidoor bij hem in apprehentie op Gammelamme genomen zij, ende met desė detentie geconstringeert Sabou weder te restitueren, wert UEd. door mijn Heeren den Gouverneur-Generael ende Raden van India aengeschreven, die dese offencie om de troubeleuse saecken in dat gewest hebben moeten simuleeren, daer men anders den Tidorees door dese middel beter hadden connen betaelt zetten. d' Opinie van d' Ed. VLAMINGH om alle de nagelen in Molucco te extirperen, ende den Coninck MANDARSAHA op d'Eijlanden van Xulla te verplaetsen, ende 't oordeel van haer Ed. met den Gouverneur HUSTAERD over die saeeke, wert UEd. insgelijcx bekent gemaeckt, mitsgaders mede 't vercleijnen van 't Casteel Orangie, ende hoe haer Ed. aen d'Ed de VLAMINGH reeds bevolen hebben de nagelen op Mackjan te vernielen, was 't mogelijck, met toestaen van d'inwoonders; alle welcke saecken, overmits seer gevolgelijk

aen den Maccassaersen oorlogh zijn, ende behalven dat van seer groote bedenckelijkheijt, sal mij in desen daer in niet verstouten eenich oordeel te vellen, mijns intentie in desen sulcx niet sijnde, maer 't selve UEd. prudente regeringe bevolen laten.

BANDA.

Hoe Banda in gewenscht postuur zij ende de vaert na Nova Guinea onderstaen om lijffeijgenen en rijst, goet succes belooft heeft, is UEd. buijten twijfel gebleecken, te beclagen zijnde dat die plaetse, welcke UEd. met recht gelieven een uijtsteeckende perel van de croone van 's Comp^s. staet te noemen, somwijlen door nootsaeckelijckheijt van zijn sober garnisoen moet ontbloot worden. Op Damme nu de nooten uijtgerooijt zijnde, was de vestingh bequaem geoordeelt te verplaetsen op 't eijlant Babbor, dat bij d' Ed. Heer Generael ende Raden was voorgenomen te effectueren.

BUTON (BOETON)

was door d' onse ende den Coninck MANDARSHA beset met genoegen van den Coninck des lants, om te beletten dat den Maccassarees sich geen meester van dat lant mochte maecken, daermede ons veel quaet, meer als nu, souden connen doen; maer is dien lantaert moordadich ende schelmachtich, mogen derhalven niet vertrout, maer moeten met sorge bewaert werden, gelijk haer doen en laeten UEd. uijt de pampieren van d' Ed. VLAMINGH genoechsaem blijcken can.

SOLOR.

Een plaets bij UEd. om consideratie beset, geeft present geheel weijnich voordeel, ontstaende omdat het sandelenhout door gans India overpropt zijnde, tot een zeer laegen merckt gecomen zij, zijnde oock dit hout soodanich niet als voor desen bij de Indiaenen geëstimeert, doch om onse vrienden ende geallieerden te mainteneren, is 't noodich de

besettingh Henricus noch te continueren, ende den Portugezen geen voet in te ruijmen, als UEd. ordre dicteert, daartoe nochtans de krijgsmacht sober in die gewesten omquam.

Dusverre van Comp^{e}. constitutie in Amboijna, Banda, Molucco ende aengelegen grensen gesproocken zijnde, blijckt genoechsaem de soberheijt van 's Comp^{e}. guarnisoenen in die quartieren, sijnde 't getal van de militie aldaer niet boven de 1000 coppen; te weten, 400 in de Molucos, 245 in Banda ende qualijck 400 in Amboijna, buijten noch 500 soldaeten, jongst met d' Ed. VLAMINGH vertrocken, ende 't cleijne guarnisoen op Solor; echter schijnt den noot wel te vereijssen, dat alles met cracht wederom herstelt wort, welck bestier UEd. raeckende, sal voortvaeren tot de negotien van India verdeelt, op de comptoiren, soodanich deselve present bevaren ende geëxerceert werden, aenvangende met

MOCHA.

Alwaer men nu verscheijden jaren mijns oordeels den handel met seer cleijne profijten heeft vervolcht, en nochtans (door verkeert oordeel) daertoe de penningen meerendeels in Suratte à disposito gelicht, connende blijcken dat op 230 [illegible] gl. naeulijcx soo veel gewonnen is, dat den intrest heeft connen betaeld werden. Even 't zelve blijckt mede in den handel nu eenige jaren op

BALSORA (BASSORA)

gedreven, hebbende dit den naam, dat de profijten der caeuwa (koffij) 't vervolch wel meriteert; maer als men aensiet, hoedanich wij tegens de Mooren geen voet connen houden, soo sullen dese geimagineerde winsten alle in roock consumeren. De redenen daervan t' zijnen plaetse connende blijcken, sal ick voortgaen tot de inportante directie van

SURATTE

en de onderhorige comptoiren, daerin Mocha ende Balsora ordinair mede

begrepen wert, ende dewijl het mijn Heeren den Gouverneur-Generael ende Raden van India gelieft hebben, mij tot de visite van die directie specialijck te committeren, soo hebbe van mijn verrichten ampel rapport gedaen, dat UEd. bij haer E. E. nu mede aen de praesidiale Cameren van Amsterdam ende Middelburch toegesonden wert, daeraen mij in desen seer eerbiedig gedrage, sullende UEd. voornamentlijck de geheele constitutie Suratte, Mocha, Balsora, Chindi, Amadabath, Brotchia, Brodera en Agra, pertinent blijcken bij de memorie in forme van instructie door mij aen den E. PELGROM gelaeten, staende in het gehouden dachregister, op fol. ..., voor Amsterdam en fol. ..., voor Middelburch ingeschr., daerin alle mijn doen en laeten soodanich is uitgedruckt, dat ick verhoope UEd. goet genoegen daerover sullen scheppen, blijvende niettemin bereijt UEd. tot allen tijden noch soodanige redenen te geven, als in gedaen rapport in de penne mocht gebleven sijn, ofte UEd. mij zullen gelieven af te vorderen.

PERSIA.

Den handel in Persia staet redelijck, en was dat comptoir met het behouden vaeren van de *Griffioen* en de *Trouw* weder met tamelijck cappitael, immers rijcklijck tot betalinge der zijde, versien. De nagelen waeren 56 st. 't ℔ verkocht, dat doch inderdaet maer 49 st. is, gelijck daerom mijn Heeren den Gouverneur-Generael en Raden van India verstaen hebben de reductie der Mamoedijs van 8 st. voortaen op 7 st. te reckenen, 't welck de Persiaense zijde ruijm 12 pr. C°. beter coop sal maecken; den eijsch van coopmanschappen uijt Persia gedaen 9 tonnen gouts, maer in Suratte, bij manquement van capitael, voor haer aenpart 225 ں gl. vermindert. d' E. SARCERIUS had moet met 400 baelen zijde voortaen jaerlijcx te volstaen, dat een treffelijcke saecke zijn soude, om India van 't overige capitael met comptant te verstercken, en in proffitabeler coopmanschappen te besteden, maer was te vresen voor een ongunstigen *Achmad Doulet;* oock mosten wij veel fastidiën van den Sabandaer op Gamron dulden en simuleren, maer niet te compareren nochtans bij 't ongelijck dat d' Engelsen, Portugesen en andere gedaen wert. De Engel-

schen gepresenteert sijnde 12000 gl. voor den tol van Ormus, hebben 't selve geweigert te ontvangen, doch de Portugesen was den tol van Congo geheel ontseijt, gelijck alles breeder bij haer E. E. UEd. aengeschreven wert, ende noch wijtloopiger in de pampieren van Persia te zien zij.

WINGURLA.

Hoedanich 't comptoir Wingurla (door veel ijdele concepten en ongereguleerde huijshoudinge) tot 's Comp[s]. schade en disreputatie was vervallen, is UEd. voor dato gebleecken, ende insgelijcx wat redres door mij nae d'ordre van haer E. E. op dat Comptoir gedaen zij; hoedanich succes 't selve door Godes zegen gehadt heeft, is UEd. door mijn Heeren de Gouverneur-Generael en de Raden van India vooraf met de 2 jachten *Muijden* en *Weeseph* aengeschreven, gelijck noch wijtloopiger bij mijn gelaeten instructie aen de residenten, in 't gedaene rapport fol. ... can blijcken. 't Zedert 't vertreck van gem. 2 jachten, hebbe op Batavia noch seeckere tijding bekomen, dat de Mooren Goa geblockeerd hadden, alleen op de inbeeldinge van haer geleden nederlage van de 5 galioens, ende op 't vertrouwen dat wij onse victorie soude vervolgen, als UEd. bij 't verhael van Wingurlas brieven en noch wijtloopiger bij de brieven selfs sal connen blijcken, insgelijcx in wat verslagenheijt dat Maraensgespuis alom door gants India geseten zijn, sulcx het te beclagen zij, dat wij ons voordeel niet met vigeur sullen connen vervolgen.

MALABAER.

Den handel op Malabaer is na eenige jaren met weijnich ijver vervolcht, eensdeels door manquement van schepen ende anderdeels sobre winst. De schulden waren merendeels dese jare op Cananor ingecomen, doch resteerden noch al eenige disperate schulden op Caliacoulan, Caliacout etc., weleer bij de coopluijden DIRCK SCHOORL en VAN DEN BROECK gemaeckt, die noijt apparent waeren in te comen. Mijns oordeels behoort men aldaer de negotie noch al aen te houden, om op den handel

der Portugesen te letten, ende om dat den Cardamon in Persia goede winst geeft, te meer omdat den handel aldaer sonder gelt, in wisselinge van coopmanschappen gedreven wert, ende die plaetsen Ceijlon noch goede quantiteijt rijst toebrenght, soo goetcoop als elders langs de custen van India te becomen zij; maer moeten hiertoe opmerckende ende schrandere coopluijden gebruijckt worden, omdat het een seer bedriegelijke natie is.

CEIJLON.

Hoedanich d'onse op Ceijlon nu 3 jaren aen den anderen haer secours van Batavia hebben te gemoet gesien, is UEd. bij brieven van den Gouverneur-Generael en de Raden van India gebleecken, insgelijcx wat apparentie datter geweest zij Colombo te veroveren, soo d' E. Comp^e. de macht daertoe vereijssende, hadde connen bijbrengen. Daerenboven zijn noch veele murmuratiën onder de militaire ontstaen, omdat niet hebben connen verlost worden nae d' expiratie van haer tijt; te beclagen zijnde dat d' E. Comp^e. niet heeft connen gelegen commen, den Portugees van dat eijlant te verdrijven, daeraan deselve sonderlinge soude geprofiteert hebben, om die landen voortaen nae UEd. concept met minder oncosten ende meerder voordeel te mogen besitten. D'apparentien zijn noch even groot, want of wel de Portugesen ordinaer secours uijt Portugael becomen, soo sal hetselve hun geleden schade en verlies qualijck connen stoppen, ten waere haer ontset extraordinaris ware, ende is 't buijten twijfel, dat sij hun nae desen wel sullen bedencken weder eenige Galioenen nae Ceijlon te senden, soo dat ick met Godes hulpe vaste opinie hebbe, dat den Portugees in 2 jaren daer van te slaen zij, soo maer duijsent soldaten buijten d' aenwesende militie alleen tot dat progres afgesteecken conde werden, of anders is 't te vresen, dat binnen die tijt groote adsistensie van Portugael mocht verschijnen. Onse geheele macht aldaer is bij mij jonghst, in Meij anno passato, bevonden te wesen 1174 coppen, daer onder over de 100 Javanen, ende was den vijant niet minder van getal, maer arm, gebrekkich en moedeloos, gelijck UEd. bij mijn Heeren den Gouverneur-Generael en de Raden van India aengeschr. en nader bij rapport haer Ed. door mij verthoont word.

CORMANDEL.

Hoedanich Cormandel nu 't zedert eenige jaren is gedeclineert ende den cleedenhandel afgenomen heeft, is UEd. buijten twijfel successive uijt de brieven van India gebleecken, gelijck oock de onverdraechelijcke fastidiën ons aldaer door de Mooren van tijt tot tijd aengedaen, voornaementlijck door den Nabob ofte 's Conincx Veltheer MIRSIMULA, om welcke nae vermogen te ontgaen ende de bestecoop lijnwaeten te becomen, d' onse nu eenige jaren den handel om de Zuijt gesocht hebben, op Carcal, Tegenapatnam, enz., alwaer present blijckt, dat de Tanjoerse Goeverneurs en Lantpachters ons niet min becommeren, ons somwijlen de comptanten op afcorting van aenstaende thollen ontweldigende, welcke noch niet schuldich zijn, gelijck tot dien eijnde de *Zeerob* vruchteloos zonder ladingh van Carcal nae Paliacatte moste keeren, die nochtans tot dien eijnde derwaerts gesonden was. Den Gouverneur aldaer 't gebiet hebbende, heeft alle de Moorse en Gentiefse coopluijden noch geanimeert 2 schepen met cleeden en slaven van daer nae Atchin te zenden, sonder onse passen, ende d' eijgenaers bij geschrifte doen verseeckeren, haer schade te vergoeden, soo haer schepen van d'onse op zee of elders mocht aengehaelt ofte genomen werden; welcke schepen op Negapatan behouden gearriveert sijnde, werden aldaer noch een Portugees jacht bijgevoecht, met intentie dese reijs te hervatten, ende ofte den Gouverneur PITH, door expresse gecommitteerde over dese gewelden heeft doen protesteren, en divulgeren, dat men dese geëquipeerde schepen sal doen aenslaen, is daerop weinich gevolcht, als dat onse cleeden gerelaxeert zijn, ende dorst men stoutelijck voorgeven, soo d' onse haer schepen aensloegen, dat sij hun guarant op d' onse wel crijgen souden. Wat instantie aldaer gedaen sij, om den Denen bij provisie 't fort Daneburch te doen ruimen, is UEd. bekent, hebbende die vreemden verklaert sulcx onvermogens te wesen, hoewel toegestaen d' onse 's Comp^{s}. middelen daer te verseeckeren, mits betalende 1 pr. Cento; maer comt met dese vloot op UEd. schip *de Perel* over seeckeren Deenschen schipper JEURIAEN HANSZ, om aen de Maij^{t}. van Denemarcken ordre te halen ofte

weleer om hem tot nieuwe equipagie aen te raeden ende ons den voet dwars in dat concept te stellen. Op Tegenepatam stonden onse saeken onder faveur van CHANCHAN redelijck, dat niet te verwonderen zij, alsoo CHANCHAN, een Veltheer en onderdaen van den Visiapoersen Coninck zijnde, genoechsaem tegens zijns Heers wil en expresse last, hem niet ontslaen wil van zijn dichniteijt en chrijgsmagt, maer graseert in de Carnaticase landen aen d' eene zijde, soo wel als den *Mirsimula* tegens den Coninck van Golcondaes sin aen d' andere zijde doet, gelijck ook openbaer zij, dat zij malcanderen verstaen; sulcx 't faveur dat hij ons bewijst, ons t' zijner tijt duer genoech sal weten aen te reeckenen, ons vooreerst, nae 't gebruijck der tijrannen ende alle Moorse grooten, geen gunst bewijsende oft weet waerom; ende die dese saecke anders uijtleggen oordeelen (mijns gevoelens) als den aert der Mooren niet kennende, die niemant goet doen ofte hebben haer oorsaeck t' haren voordeel. Den *Mirsimula* gemelt drijft de saecken tusschen hem ende d' Ed. Comp^{e}. in quaestie wegens 't aenhaelen van *Francisco Viero* ende 't weigeren van passen noch even hartneckich; hoewel de schenckagie ende onse redelijcke restitutie van sijn aengehaelde goederen (die ons door 't recht van oorloge geheel eijgen waren) nu eerst heeft gelieven te accepteren; niettemin derft ons hooghmoedich dreijgen, soo wij hem geen passen verleenen, om naer Bantham en Batavia en waer hij vaeren wil te varen, dat hij sijn schepen alle wil verbranden voor ons gesicht, ende zijn guarant aen ons dan wel vinden sal; 't welk voorwaer alle bedenckelijcke saecken sijn, mijns oordeels waerdich om bij UEd. nae hare hooge wijsheijt opgelet te werden, voornaementlijck in deze dangereuse tijden, dat het Moorse Mohametaens gebroet allom de hoofden tegens ons verheffen, om ons cleijn te maecken en was 't doenlijk te verdelgen. Ende alsoo mij bij desen verstout hebbe dusverre van der Mooren moetwil te spreecken, sal ik verder gaen ende UEd. eerbiedich versoecken, dat dit mijn schrijven niet anders getaxeert mach worden, als dat het geschiet uijt ijver, die ick tot den waren dienst ende 't vergrooten van UEd. staet hebbe. Comende tot de saecke, is 't notoir ende een ijder kennelijck, dat 't voorverhaelde van Cormandel, raekende der Mooren intentie om ons cleijn te houden, maer een schadue zij, te compareren bij de dagelijksche fastidiën, die ons niet

alleen daer geweldelijk ende ten onrechte worden aengedaen, maer doorgaens in geheel India sal blijken, dat deselve uijt sijn om ons te dempen en dat haer concepten zijn d' onse tegen te staen, want onsen handel en negotie, mitsgaders den swier van 's Compe. staet, is hun, d' een meerder dan d' ander, niet onbekent, bij gevolge oock niet onbekent de middelen die zij hebben in 't werck te stellen, die is ons eerst te consumeren ende naemaels te verdelgen; want de Portugesen en Engelsen tot noch jaloers van onse prosperiteijten sijn en haer buijten twijfel wel suppleren 't geen d' ervarentheijt hun noch niet mocht geleert hebben. Ick sal de hoovaerdige Persiaenen verbijgaen, die geen gemeenschap, noch vaert met andere hebben, maer selfs van anderen bezocht worden, bij gevolge ons niet meer cunnen krenken als in haer eigen lant, daer se ons met reden de wetten hebben voor te schrijven; maer aenvangen van de Mooren in Suratte, Camboija, Wingurla, Cormandel en Bengale, die immers nu soo veel jaren na den anderen hebben getracht om ons tot passen te dwingen op Atchin; hoe lange die tegengehouden zijn, is UEd. niet onbekent, insgelijcx wat frequentatie dit gebroet met malcanderen heeft, om te beraetslaegen door welcke middelen men ons hier toe soude connen dwingen, als alle subalterne van den Grooten Mogol ende luijden zijnde die weten, dat wij haer lant niet wel connen missen. Hoe onvoorsichtich en schaedelijck het contract met den Mogol gemaect is, blijct UEd. mede wijtloopich bij de brieven van mijn Heeren d' Gouverneur-Generael en de Raden van India, ende noch wijtloopiger bij mijn rapport aen haer E. E. gedaen ende principalijk de Suratse pampieren selfs; doch sal UEd. blijcken, dat onse onvoorsichticheijt soo groot niet sij, als wel de loosheijt ende bedriegerije der Mooren, uitgedruckt met het verraderlijcke woort *Serbaeth*, daerbij zij meenen niet alleen Atchin, gelijk d'onse haer intentie was, maer beteekent dit woort (als off men in onse tael seijde geheel Asia) alle 't land dat zij besuijden hare palen soude begeeren te bevaeren; daeronder Amboijna, Maccassar, Batavia, Banda, etc. geenszints can werden geëxcludeert, soo men op dit woort sien sal; en is haer voornaemste concept de vaert op Maccassar, om alsoo mede aen onse giroffel nagelen te participeren. Dat dit bij niemant can tegengesprocken werden, blijct aen 't schip van de *Mirsimula* op Batavia,

bij de Gouvern.-Gener. en de Raden van India van zijn vaert nae Maccasser belet, dat hun noch soo vinnich in de crop steect; item aen 't versoeck in Suratte bij den Gouverneur HAFFES, met dreigementen aen den Raet aldaer persoonlijk gedaen, item aen 't onversettelijk aenhouden van den Coninck van Bantham, om een schip nae Maccassar te stueren, quanswijs om seecker hare priesters, bij mij persoonlijck uit Suratte gebracht, over te voeren, dat de rechte gesanten en werckbaesen zijn om onsen onderganck te brouwen; en omdat hem dat nae billicheijt (alsoo met Maccassar in oorlogh zijn) geweijgert wert, derft desen mageren en schrobbigen Sulthan ons op Batavia met den oorlogh dreijgen, die doch selffs, wanneer Batavia van haer competent guarnisoen versien sij, niet langer can Coninck wesen als 't ons gelieft. Sulcx mijns oordeels uit dese redenen al genoechsaem blijct, dat dit gebroet alle met malcanderen eens zijn ende dat de hertneckicheijt des Conings van Maccassar een preuve is van de waerheijt. UEd. gelieve t' zijner tijt d' Ed. HEUSSENS, JUNIUS, den opper Coopman IJSBRAND VAN SWAENSWIJCK ende andere ervaren dienaers (op Cormandel in aensien gebruijct) te hooren, ende 't sal blijcken, dat wij voor 12 à 15 jaren hebben genoten alle respect en aensien, die de Ministers van soo groote coopluijden (als UEd. staet representerende) toequam, daarenboven dat men ons immers niet min voordeel heeft vergunt als andere coopluijden; 't contrarie is nu openbaer, dat men ons nu doet ringelen aen alle canten, als voornaementlijck mach blijken in de legatie van d' Ed. STEUR, ende hoe weijnich wercx men daer af gemaeckt heeft, jae dat de saecken (God betert) soo ver verloopen zijn, dat andere met ons den spot houden, die voor desen ons ten heul gesocht hebben, gelijck dit alles in de Cormandelse pampieren van tijt tot tijt UE. gebleecken is, en noch connen blijcken; wat fastidiën zijn d' onse mede meenige jaeren in Bengalen niet aengedaen, ende hoewel de voorsichtichheijt van UEd. Ministers somtijts wel eenige redenen geven van misnoegen, soo can dit echter de saecke selffs van haer moetwil niet verschoonen, onse goederen onder dit off dat protecxt aen te slaen, als men die meent in te schepen, dan van noijt bedongen en ongehoorde tollen te spreecken, UEd. Ministers in hechtenisse te stellen, met zweepen te slaen, en diergelijcke onverdraechlijcke

hoon ende gevoelige schande en smaet aen te doen, die wij nu langer simuleerende, haer van tijt tot tijt noch moediger maecken sal, gelijck de ervarentheijt nu langh genoech geleert heeft. Het verhuijsen van BACHARACH op Wingurla, die hoewel daartoe al wat oorsaeck gegeven heeft, is mede een notoir gewelt geweest, en wie weet hoe de saeken in Suratte noch staen offteloopen, wegens het destrueren van de 40 fergatten, daer van de Mooren zoo stoutelijck restitutie begeeren, wegens de schade die quansuijs des grooten Mogols onderdanen daerbij geleden hebben, daer het immers soo notoir als den dach zij, dat het Portugeese onderdaenen en meest Christenen van Goa, Chaul, Dieu, Daman, Dabul, etc., behalven dat sij alle onder Portugeesche beschermingh vernielt en aengetast zijn, haer tegens ons niet hebbende gedefendeert, maer in der nacht selffs eerst met alle hare macht offencivelijck ons jacht de *Cabeljaeu* aengetast, niet wetende dat wij met soo grooten vloot daeromtrent waeren, welk jacht anders licht soude in de clem gecomen sijn. Alle dese redenen bijgebracht zijnde, derven de onbeschaemde Mooren ons echter affeijschen 200,000 gl. voor de schade die 's Conings onderdaenen geleden hebben, buijten alle twijfel door inductie der Portugesen, die zij om haer gewin, t' onser schade soo gaerne onrechtvaerdich gehoor geven, buiten andere quellingen meer, d' onse soo lange en menichmael aengedaen; soo dat het hooch tijt zij, dat hare hoochmoet wat ingethoomt wert, ofte wij sullen geheel door gants India niet alleen in aensien en respect declineeren (gelijck God betert niet als te veel reeds gedeclineert zijn), maer daerenboven is te vreesen, dat zij ons metter tijt wel een merckelijcke voordeel elders mochten offsien, alsoo het de Comp^{e}. aen geen verraders en heijmelijcke contramineurs gebreekt. Hoe weijnich het 's Comp^{s}. gelegentheijt toelaet het allom met oorloch te verstaen is mij niet onbekent, en is Godt mijn getuijge, dat ick noijt daertoe soude willen raeden als bij noot en dat men 't niet voorbij mocht, als sijnde den oorloch een onrechtvaerdige exercitie ende een voornaem kenteeken van Gods gramschap over 't menschelijck geslacht, die d' eene door d' andere slaet en tuchticht nae zijn behaegen; maer nae mijn verstant den presenten swier van 's Comp^{s}. staet insiende, in hoeverre de saecken gebaeckent zijn, derf ick vast stellen, dat UEd. nochtans elders sullen

moeten, jae hoe eer hoe liever exempel statueren, om ons vervallen respect weder te herstellen, immers eenige nader maximen vast stellen, om nae desen te achtervolgen, des niet die met het swaert te executeren. De Mooren zijn langhe gedreijcht ende noijt is noch ijts daerop gevolcht. Met UEd. alhier te disputeeren, ofte onse waepenen al rechtvaerdich genoech sijn, sal ick mij niet vermeeten, veel min ofte 's Comp[e]. constitutie sulcx toelaet, UEd. den staet beter dan mij bekent zijnde, maer derf ick aennemen redenen te geven, dat tenzij andere maximen werden ingeslagen, dat het de E. Comp[e]. dus niet langer can gaende houden, want soo de Mooren mogen vaeren op Bantham, Maccassar, Atchin, Perah, Quedah, ende verbij Malacca nae Patanij, Sangoor, Ligoor, Siam, etc., soo is onsen handel uijt, en weet ick dan noch veel min, waerom wij sulcke affronten en quellingen souden dulden. UEd. verwachten alhier apparent, waer men dan soude exempel statueren. Ick verclare op 't respect dat ick UEd. als mijn gebiedende Heeren en Meesters schuldich ben, dat sulcx mij waerlijck druct, mij apparent steeckende in saecken die mij niet aengaen, en UEd. alleen competeert daervan te oordeelen, doch gemerckt ick mij in dit verhael te verre heb begeven, om van mijn voorgeven geen redenen aen te wijsen, sal ick in in dese materie persisteren bij Cormandel, daer mijns gevoelens het recht geheel aen onse zijde, en van de minste consequentie zij, daarenboven alderlights met de minste swaericheijt ende de minste costen, jae oock met de meeste reputatie uijt te voeren, ende sulcx geen cleijn exempel statueren soude langs de heele cust van India, ende daerenboven sonder merckelijcke prejuditie in de negotie; dan met seggen niet genoech sijnde zal ick (onder UE. correctie) de redenen daer aff hier ten toon stellen. Aenvangende dat wij daer 't meeste recht toe hebben, bestaet merendeels in de gealligeerde redenen in 't generael ende specialijck dat sij de firmans, ons van den Coningh van Golconda als een contract tot onsen voordeel en maintenu van de negotie verleent, soo stoutelijck en schandelijck vernietigen en contrarieëren; ijmant mocht hierop seggen, wat recht wij hebben dat niemant van de Mooren sonder onse passen soude mogen vaeren, de zee van Godt ende de nature een ijder vrij en algemeen geschapen zijnde: hier op dient, dat de Portugesen voor ons dat

recht allom hebben ingevoert en noch in gebruijck hebben, daer ick selfs bij ondervindingh ende veel met mij kunnen getuijgen, dat zoo eenige Mooren uijt Suratte, Wingurla, Camboja, ende andere plaatsen omtrent haer fortressen gelegen vertrocken, deselve alle gewoon zijn, Portugeese passen te versoecken; oock can UEd. blijcken, dat wij met 't veroveren van 't laetste Galioen, een Moors schip ontlast hebben, die pas van ons op Bengale hadde, ende van dit Galioen *Nasare* aengeslaegen ende buijten twijfel, sonder onse geluckige adsistensie, sijn schip soude quijt geweest hebben, als UEd. fol. ... in mijn gehouden dachregister connen sien. Ick hebbe persoonlijck, in bijwesen van de Raet, aen de Portugessen Capiteijn URBANO FIALHO gevraecht, wat redenen hij hadde dit schip aen te slaen, dat een inwoonder van Suratte, ende een vrij neutrael coopman was; daer op mij desen FIALHO diende, alle schepen die sonder haer pas van 's Conings schepen bejegent werden, nae de oude wetten in India confiscabel werden, alsoo de Indische zee onder haer dominie stont, en sulcx den Mooren bekent, jae een wet waere, gelijck sulcx bij den Mooren niet ontkent wert. Ofte hier nu mede 't recht bewesen wert, is mij onbekent, doch mijns oordeels jae, want het is buijten alle twijfel dat de Mooren de gedaente maer van mogentheijt over ons te water ofte te lande hebbende, zij ons gelijck haer slaven ringelen, ende als haer honden vertreden souden, dat dan genoech redenen sijn, om die geene clijn te houden, die grooter zijnde onse vrijheijt soude verpletten, te meer omdat ons bekent zij, dat de vijantschap, die se ons toedraegen, spruijt uijt onse religie, die zij Godslasterlijk vervloecken, ende ons daarom allom met de naem van Cafirs, dat is ongeloovige honden, noemen. Dat oock den oorlogh tegens de Mooren op Cormandel met de minste costen, de minste swaericheijt, jae oock met de meeste reputatie, 't beste exempel statueren ende geen prejuditie in de negotie veroorsaeken soude, blijckt daeraen, dat wij maer hebben te quiteren 't gebiet van de Coninck van Golconda, van Bimilapatan noortwaerts tot Paliacatte zuijtwaerts, dat men jonghst verlaten conde, ende niet eer voor dat men wettich geprotesteert hadde; daer bij de Comp^e^. niet te verliesen had, als 't fortien op Paliacatte, dat men raseeren conde, ons retrait bij provisie met weijnich omslach

op Ceylon nemende, 't welck dan buijten alle twijffel door 't aenseggen van den oorlogh grooten roep ouer 't geheele land causeeren soude, en allom een groote vreese in de Mooren veroorsaecken, dat doch alle de bloodste ende verwijfste menschen van den aerdbodem zijn, en alsoo een ijder tot exempel doen omsien. Dat sulcx in de negotie geen quaet soude doen staet vast, want alle de cleeden, die in de landerijen omtrent Masulipatan gemaeokt ende ingecocht werden; souden terstond affsacken naer de noordelijcke cust van Orixa, onder 't gebiet van den Grooten Mogol, daeromtrent wij alrede onse vaste comptoiren hebben, ofte t' zijner tijt stabileren mochten, gelijck om de zuijt, omtrent Tranquebaer, insgelijcx. Soo ons alschoon veel aen den handel gelegen was, doch mijns oordeels can desen handel door de cleijne consumtie wel eenige jaeren in surchiance blijven, alsoo op Batavia noch wel voor 3 à 4 jaren cleeden tot swaeren intrest voorleggen, en 's Comp^s. capitalen, die doch nu vrij schaers omkomen, te beter in Bengalen voor eerst conden besteed werden, met beter profijt als op Cormandel, middelerwijl in den vercoop vast staende, dat de Comp^e. eer profijt als schade soude hebben gedaen, want de specerijen ende alle andere coopmanschappen, als tin, loot, cooper, quicksilver, vermilioen, sandelhout, laecken, campher, spiaulter, enz., sal aenstonts in Suratte en Bengale schot nemen, immers soo seer off men noijt op de cust die waeren gebracht hadde, 't welck UEd. vrijelijck gelieven aen te nemen, ende connen die geene hier van best oordeelen, welcke die landen gefrequenteert hebben. Sommige van UEd. ministers, daervan de Gouverneur VAN DER MEYDEN een is (die grondige kennisse heeft van die contreijen, volckeren ende gewoonten, als daer langh den handel met opmercking gedreven hebbende), zijn van volcomen opinie, dat men de cust geheel behoorde te abandonneren, en dat de E. Comp^e. behoorde alle haer macht in te spannen om Jaffenampatnam te veroveren, op Ceylon tegens 't hart van de beste zuijder plaetsen aengelegen, daer de Portugesen present groote voordeelen trecken uijt de inwoonders, ende van de zaeij die daar beter als elders valt, leggende dese stadt in een vette, rijcke ende seer schoone landsdouwe, van stercke situatie, daer geoordeelt ende vastgesteld wordt, dat veele Jentiven, die nu onder de tijrannige heerschappij der Mooren verdruckt leven, hun

met haer middelen, die seer groot werden geschat, onder onse protexie metter tijt souden begeven, ende door die middel de wevers daer aenlocken, waeruit d' E. Compe. dan met cleijne costen, groote incompsten te verwachten hadde, ende een seeckeren handel, jae genoechsame heerschappije over de geheele Cormandelse cust, om de Mooren de wet voor te schrijven, nae ons behagen. Ende is gemelte VAN DER MEYDENS opinie dat men (middelerwijl de Portugesen Jaffenapatnam noch in possessie hebben) Paliacate behoort te verplaetsen op Tutecorijn, dat met 200 man gemackelijck was in te nemen, en met 150 man voor alle gewelt te behouden, daer wij de vasticheijt al gemaect merendeels souden vinden, alwaer geoordeelt wert den geheelen zuijthandel wel te sullen toevloeijen; ende is mijn gevoelen dat *Canchan* oft den nabob *Mirsimula* mettertijt mede wel meester van Tranquebaer mocht werden, soo dat ons die fortresse met deselve quellinge als nu Paliacatte aen de hand blijven soude, hoewel anders, middelerwijl wij hoop hadden Jaffenampatnam te winnen, Tranquebaer een beter gelegen plaats als Tutecorijn wesen sal, dat bij de Deenen niet sal geweijgert werden t' onser reserve voor een tijt in possessie te houden, gelijck UEd. met de Maijt. van Denemarcken bij onderhandelinge sulcx tot meerder gerustheijt soude connen besluijten, soo profitabel en voorsichtich; als doenlijck daarin op gem. JEURIAEN HANSZ, met toezegging van een eerlijcke recognitie, seer veel soude connen t' onsen voordeel uijtwercken, alsoo hun dese fortresse maer een ballast ende onproffijtelijke bewaringh is.

Iemandt mocht hier ten rechten dese swaericheijt voorwerpen, dat sich den Grooten Mogol desen oorlogh soude aentrecken, en dat het verhuijsen van soo importanten comptoir, 't welk wij nu soo veel jaeren beseten hebben, ons wel verdacht mocht maecken: daertegens dient, dat het sich den Grooten Mogol geensins sal aentrecken, maer inderdaet verblijt wesen, die doch met sijne maximen den Coningh van Visiapour ende Golconda altoos soect cleijn te houden, als met het maintineren van den Heijdense Coninck van Carnatica genoechsaem blijct, en is 't wel te gelooven, dat hij ons meer vreesen sal, maer sulcx sal de E. Compe. in allen gevallen proffitelijck zijn en behoeft niemant mijns oordeels te sorgen, ofte wij sullen in zijn land terstond grooter vrijheid

hebben en minder quellingen, want het is waerachtich dat de Mooren langs de geheele cust van India seer slaphertige ende nogtans staetgierige menschen sijn, en haer groote vaert ter zee, die bij die van Suratte al over de 50 groote lastschepen alleen zijn, sal ons alles doen toelaten dat wij begeeren, soo mede in Bengalen, daer wij om de importantheijt van dien handel vooreerst noch al moeten simuleren, ter tijt God de Heere ons beter occagie sal believen te verleenen. Wat voordeel den cleedenhandel door desen oorlogh soude nemen, soude terstont blijcken, wanneer alle de schepen, die van Cormandel op Atchin, en quartieren om de Zuijd en de Noord van Malacca en d' geheele buijtencust van Sumatra, binnen mosten blijven, ofte in onse handen vervallende, alle de cleeden van ons souden moeten deriveren. Ende is 't seecker dat desen oorlogh ons geen moeijte ende weijnich costen soude, ende neem ick aen (met Gods hulpe om niet vermetel te schijnen) met 4 vlotgaende wel beseijlde jachten, alle de Moorse schepen te nemen van de geheele Indise cust, al waren se 50 schepen bijeen, ja hoe meer hoe liever, om den buijt te vergrooten; daeruijt blijct van hoe vertsaechden hoop dese schepen bevaeren worden. Den tijd van 't saisoen is ons bekent, ende van waer haer schepen uijtvaeren en waer se heen vaeren, soo dat het eerste jaer ons weijnige ontslippen souden, ende 't tweede jaer was haer vaert gedaen, door de vreese, ende souden ons buijten twijffel van alle canten, mijns oordeels, selfs weder ootmoedich aensoecken. Uijt dit verhael schijnt ofte ick geheel tot den oorloch inclinere, doch ick verseeckere UEd. van 't contrarie, maar wel is mijn opinie dat UEd. den Gouverneur-Generael ende Raeden behoorden te ordonneeren een seeckeren voet om voortaen Cormandel (daer doch weijnich meer aen gelegen zij, blijckende dat bij de laeste boecken niet min als 87,000 gl. meer verteert als gewonnen is) daer op te houden, ende de Mooren sulcx niet willende toestaen, men sonder simulatie tot den oorlogh comen soude; opdat sij eens mochten sien, dat wij 't soo wel conden doen, als aenseggen; God die een kender van onse harten ende nieren zij, weet dat ick niet een hair op mijn hooft hebbe, dat gedachten, ofte UEd. voorschrift soude terstont volgen. UEd. gelieven hierop te hooren alle ervaerene op die plaetsen, ende sal UEd. bevinden, dat se alle van

mijn opinie zijn, wel is waer dat zij naar hun loosheijt langh sullen buijgen eerste breecken, maer soo haest hen blijcke dat het ons ernst is, sullen se ons te voet vallen. De redenen bewijsen dit, want sonder frequentatie van de zee hebben se noch handel, noch gelt, in 't land, ende souden d' inlandsche wevers (de senuwen van haer staet) terstont verloopen. Het is wel waer dat wij alleen d' Engelsen wat voordeel schijnen in te ruijmen, doch dit is van soo cleijnen consideratie, dat het ander veel swaerder (mijns oordeels) behoort te wezen, ende can haer cleijne handel in dat groote lant, ons soo veel schaden, als een boon in een brouwketel, nae 't spreeckwoort. Nu ick mij in de saecken van de Mooren dusverre begeven hebbe, sal ick voortgaen tot het concept bij UEd. al lange bedacht, maer door ongelegentheijt noijt in 't werck gestelt, dat is, het aentasten van de stercke fortresse Dieu, om saecke mijns oordeels daer d' Ed. Comp^e^. op 't hooghste aen gelegen sij, om een vaste voet van negotie en oorlogssaecken langs de geheele cust van Judja te stellen, jae een pilaer dienstich tot onderstuttingh van 's Comp^e^. geheelen staet; want soo wij meester van die fortress waeren, hadde d'E. Comp^e^. (mijns oordeels) den Portugees gedwongen, ende waeren wij van der Mooren overlast vrij, ende alle hun tollen ende gerechticheden die men nu subject is. Daerenboven noch dit voordeel, dat sij den tribuijt, die se jaerlijcx den Portugesen moeten opbrengen, in onse handen moesten comen, door 't geconquesteert recht van oorloge, gelijck wij dan mede waeren ontslagen van haere quellingen om passen, nae al sulcke plaetsen als wij niet gaerne sagen; want selffs hadden wij, mijns oordeels, haer lant geensints van doen, maer ons rendez-vous op dat eijlant nemende, soude veel rijcke Benjaensche coopluijden haer onder onse bescherminge begeven, en aldaer aenbrengen alle soodanige coopmanschappen als wij begeerden, gelijck oock onse aengebrachte coopmanschappen aldaer konden verkocht werden. De treffelijcke haven soude dienen om onse jachten in de quade tijt over te houden, ende conde den Portugees sich langs de geheele cust naulijcx elders wenden, ofte wij souden in corten tijt daeraff de weet te hebben, om haer terstond op de hacken te zitten, behalven dat de geheele vaert der Mooren nae Mocha, Persia en Bassorao geheel aen onsen wil dependeren soude, waer voor wij in Bengale ende

alle 't lant van de Mogol souden optineren een vrijen en onbecommerden handel, die dienen soude tot een balance om haer hoovaerdije te toomen ende in te houden, en laet ik mij voorstaen, dat, soo Godt de Heere UEd. staet met de victorie van dat eijlant geliefde te begenadigen, datter een treffelijk hoofdstuck tot herstellingh van de vervallen saecken in India, ende een heerlijcke steun tot het vervolch van UEd. te stellen maximen gewonnen wesen soude, bereijt blijvende UEd. daervan soodanige nader redenen te geven als 't UEd. believen mocht mij aff te vorderen. UEd. sal bij mijn overgeleverden pampieren hier off connen blijcken, hoe sober wij die fortresse hebben gestelt gevonden, insgelijcx hoe gaerne ick daer op een preuve gedaen had, ende om die gelegentheijt wel aff te sien, heeft 't selve al eenige fraaije dienaers 't leven en de vrijheijt gekost ende God weet ofte den Engelsche oorlogh geen oorsaeck geweest is, dat wij daervan present geen meester sijn, en derff ick UEd. verseeckeren, soo wij maer 300 soldaten boven 't getal van ons volck op de jachten *Muijden*, *Cabeljau*, *Avenhoorn*, *Sluijs* ende *Saphier* gehad hadden, dat wij 't soude hebben aengetast, ende oogenschijnlijck verovert, doch onse swacke macht, de 4 Engelsche jachten, die op onse Balsoraesvaerders cruijsten, de spade tijt des jaers, de ongelegentheijt van onse saeken op Ceijlon, daer ick noch met de scheepsmacht nootsaeckelijck wesen moest, heeft ons consequent tegengehouden ende schijnt derhalven, dat het God de Heere doe noch niet belieft heeft. Echter hebbe d' afteekeningh soo nae als doenlijcck aen de Gouverneur-Generael en Raden overgelevert, ... God geve dat UEd. macht ende middelen mogen becomen, dit hoe eer hoe liever uijt te voeren, ende UEd. nader daer over gelieven te speculeren. Sal 't selve met caertiëns (soo secreet en perfect als doenlijck geweest zij te becomen) connen vertoonen, met de naeste middelen om mijns oordeels die plaets, die ongemeen sterck is, aen te tasten ende te veroveren, en soo God de Heere gelieffde dat wij daervan ende van Ceijlon mochten meester werden, derff ick vast stellen, dat UEd. staet boven alle swaericheijt was geklommen, om voortaen met veel minder costen, meerder voordeel en grooter reputatie India te regeren, op een gewenschten en vasten voet, en alsdan met gecombineerde en beknopte macht den Maccassaer met

gewelt te dwingen; maer is te vresen, soo men langh traineert, dat den Portugees geheel India met macht sal verstercken, nu in Brasil tot sijn oochwit gecomen zijnde; die present in Oost-India soo sober en desolaet gestelt is, als UEd. bij de Wingurlase brieven blijcken can, dat den Vice Rey Don BRAS DE CASTRO aen de Visiapourse Coninck heeft gepresenteerd 60 ᴗ pagoden ofte 300,000 gl. om hem daermede den vrede af te copen, gelijck als wij ultimo April A°. Passato met de schepen Goa passeerden, de verslagentheijt heel groot geweest is, soo dat zij aldaer nae 't vernielen der galioenen in een seer disperaeten staet gebleven zijn.

BENGALE.

Hoedanich wij in Bengale nu t' zedert 2 à 3 jaeren van de Mooren met diverse fastidiën, hoon en overlast geplaecht sijn, sal UEd. uijt de Bengaelse pampieren ende de brieven van mijn Heeren de Gouvern.-Generael en Raden van India connen blijcken, doch de redenen en versoecken zijn zeer divers, oock somtijts door onvoorsichticheijt van UEd. Ministers ontstaen. Den handel in Bengale moet present gehouden werden voor een van 's Comp^{e}. voorname handelplaetsen, en beste melckkoeijen in dese schrale tijden, om de rouwe sijde, die daar soo overvloedich en met groote quantiteijt te becomen zij, ende in Japan daer aff capitael connen maecken, tot vervolch van den inlandsen handel, behalven dat aldaer present noch de bestecoop ende deugdelijcxste lijnwaet voor 't Vaderlant ende veel quartieren van India te becomen zijn, gelijck UEd. wel bekent zij, die allange dien handel hebben gerecommandeert met voorsichticheijt te vervolgen, hoe wel te duchten dat ons de Mooren metter tijt al meer sullen quellen, nu sij gewaer worden, dat wij soo groote silver capitaelen daer aenbrengen om de zijde in te coopen. d' Advijsen op diverse stonden tot ultimo April A°. Pass°., scheenen daer de beginselen aff te betuijgen, doch stond echter nu, God loff, weder alles in lijdelijck postuer. De beginselen deser quaestie zijn ontstaen door eenen MELCKBEECK, over 't weijgeren van passen nae Atchin, ende dat hij alleen wilde coopman wesen van alle onse coopmanschappen, die derwaerts gebracht werden, om daermede nae sijn wil te mo-

nopoliseren, ende ons daer nae (nae den aert der Mooren) om 't gelt te laten naeloopen. De Nabobs Saffrachan en Nawassischan slaen insgelijcx aen alle den salpeter, met verbot dat anders niemant die mach vercoopen, die sij ons dan mede nae haer gevallen aensmeeren. Hoedanich *Schiedam* de reijse heeft gemist over Masulipatam nae Persia, wert UEd. bij brieven van haer Ed. bekent gemaect, daer aen den Persisen, bij gevolge den inlandsen, handel al groote schade comt te lijden. Geen capitael was in Bengale in voorraet, zijnde de 8 tonnen gouts voor A°. 54 al besteet, ende was den eijsch van de commissaris VERPOORTEN 15 à 20 tonnen, die tot merckelijcke prejuditie van den handel, door gebreck niet conde gefourneert werden.

PEGUW.

't Comptoir Peguw (met het jonghste Cargasoen pr. de *Jasques* aldaer aengebracht) was noch beswaert met een capitael van ruijm ƒ 600,000: die van daer om de groote volumen ende onprofijttelijcke coopmanschappen beswaerlijck sullen getrocken werden, het silver niet min dan 30 per cento verlies gevende, ende de penningh, die bij responde door sommige coopluijden getrocken werden, hebben soo weijnich afftreck, dat door 't overlijden van den Coningh aldaer 's Comp^s. middelen seer groot perijckel loopen, soo dat het seer dangereus zij dese capitaelen om de geimagineerde winst noch te vermeerderen, voor dat ons capitael van daer eerst sal getrocken wesen.

ARRACAN.

Onse logie in Arracan was wederom opgebouwt, gelijck mede nieuwe quellingen ons waren aengedaen, doch bij mijn Heeren den Gouvern. Generael en Raden wijselijck van daer gelicht den coopman, ende de plaets weder met reckliger en civielder nature van opperhooft versien; sijnde in sommige van UEd. Ministers een groot misbruijck, dat se over de ongelijcken ende quellingen, die haer werden aengedaen, terstont met oorlogh dreijgen, dat niet dan door extremiteijt en eerst door last van de hooge overheijt behoorde te geschieden, die best weten van 't onge-

lijck ende 's Comp^{e}. constitutie te oordeelen. Echter op die dreijgementen dan niets volgende, werden wij veel meer geplaecht als vooren, ende eijndelijck bespot, soo der geheel geen gevolch nae comt; derhalven mijns oordeels soodanige dienaers beter in den crijgh souden passen, dan voor coopluijden 's Comp^{r}. comptoiren te becleeden.

TANASSARIN,

staende onder den Coninck van Siam, is voor 2 jaeren door den coopman CURRE van Malacca onderstaen te bevaeren, doch 't succes merendeels door der Mooren loosheijt en nijdicheijt verhindert, als UEd. bekent zij. Echter is ons de gelegentheijt niet onbekent om aldaer de Mooren van de cust (hier stercken handel drijvende) 't zijner tijt waer te nemen, als zij het tot oorlogh al lieten uijtbersten. De Mooren van daer connende gediverteert werden, soude onsen handel op Malacca ende Siam daer van terstont gevoel crijgen in den sleet der doecken ende incoop van tin. De Maijesteit van Siam hadde ons reeds toegestaen aldaer den eliphanthandel te onderstaen, zijnde 't voornemen in Rade van India 't selve bij de eerste occagie in 't werck te stellen.

ATCHYN.

Hoedanige revolte nu eenige jaren bij gebreck van mannelijcke regeringe in dit rijck ontstaen zij, is UEd. bekent, insgelijcx hoe daerdoor MARADIA SIRE MARADIA (ons weleer meest toegedaen) van alle zijne digniteijten is berooft, daerdoor den Commissaris TRUYTMAN nu 2 mael van daer vruchteloos heeft moeten vertrecken, soo wel gehoont als bespot, in 't versoecken van straffe over de moort aen de onse in Perah begaen; daerdoor onse residenten aldaer nu haest 2 jaeren genoechsaem als gijselaers hebben geresideert, omdat van onse zijde geen nader besendinge geschiet zij, ende is te gelooven, soo d. E. Comp. present in Amboijna niet hadde de handen vol gehadt, dat bij den Raed van India strenger middel soude zijn bij der hand genomen, soodanich de saecke meriteert, dat men nu t' onsen disrespect heeft moeten simuleren, gras-

serende de Mooren middelerwijl mede niet weijnich aldaer met haren handel om cleeden daer te brengen ende thin, mitsgaders goede quantiteijt giroffelnagelen (aldaer van Maccassar successive aengebracht) verder te vervoeren; ende schijnt men in dat Hoff sich des aengaende weijnich te becommeren, als alleen over 't voldoen van 't contract omme den peper van de Westcust te vervoeren, daer wij nu (mits den Engelschen oorlogh geen vreese voor die natie hebbende) twee jaeren van daen gebleven zijn; derhalven bij haer (door inductie van d' Heer JAN THYSSEN) 2 gesanten naer Batavia zijn gesonden, zijnde d'eene onser adsistenten een Nederlander, wegens UEd. staet aldaer residerende, ende d'ander een Atchinse tolck, wel eer een slaeff van de resident VERMEULEN saliger, (die bij haer Moors geworden is) met een brieff, merendeels een protestatie, soo wij op de Westcust niet quaemen als voorheen den handel drijven, dat zij de conditie aen andere wilden overlaeten, echter toonde haer genegen om de questie bij te leggen ende sulcx meer, als UEd. omstandelijck van mijn Heeren den Gouverneur-Generael ende Raden buijten twijffel aengeschreven wert.

DE WESTCUST VAN SUMATRA.

Soo haest UEd. ordre gecomen zij, om d'Engelsche vrede te doen publiceren, is in Rade van India goet gevonden weder besendinge naer de Westcust te doen, doch door de spade tijt des jaers is 't schip vruchteloos geretourneert, dat mijns oordeels een goet toeval geweest zij, om niet te schijnen aen haer peper ijts gelegen te wesen. Dan mits 't gemelde versoeck van de Coninginne om de Westcust weder te bevaeren, sal dese voijagie met meerder reputatie sijn voortgangh connen nemen, om de goedecoop peper en de groote sleet Suratse doecken, die niet min dan 230 à 250 ن gl. aldaer gesleeten worden. Mijns oordeels soude dese negotie geheel niet verhindert werden, al waer 't schoon wij Atchijn om de vaert der Mooren met schepen beset en belegert hielden, alsoo wij dese luijden beschermende, hun van selfs van de Atchijnse heerschappije souden begeven, ons allange sijnde gebleeken dat hun de hoovaerdije der Atchijnders tegens de borst gestooten heeft; son-

der dat nochtans onse bescherminge eenige oncosten, als ten tijde onse schepen aldaer in handelinge leggen, hebbe te draegen, zij zelver met wapenen en volck mans genoech zijnde.

MALACCA

is jegenwoordich in vredige possessie doch geheel sonder negotie, sijnde door de vaert der Mooren den handel aldaer geheel geruijneert. De moordadige Perheesen (Perah) waeren tot geen submissie noch te brengen, maer hadden (onaengesien onse besettinge) 26 vaertuijgen met thin naer Atchin gesonden. Daer bij blijct dat haer dan oock geen retour van alle behoeften can ontstaen. Die van Quedah hebben insgelijcx een wegh gebaent door 't bosch, waer door zij haer land van alle lijfsbehoeften, cleeden etc., weten te bezorgen, ende daer tegen's haer thin weder te slijten, soo dat onse besettinge daer mede genoechsaem bespot wert. d'Atchinse Coninginne helt nochtans, soo 't schijnt, nae den vrede ende vernieuwinge van d'oude contracten, hebbende tot dien eijnde twee mael brieven nae Malacca gesonden. 't Soude de E. Comp. niet qualijck te stade comen met haer te accorderen, soo om de Westcust handel, alsmede de thin quartieren daer aen d' E. Comp^e^. bij exclusie van andere negotianten veel gelegen is; maer met haer op den ouden voet negotieerende, schijnen wij den moort van Perah niet te achten, ende de Mooren in haeren handel voornaementlijck te stijven, daermede zij ons gants ende gaer uijt het vaerwater vaeren, behalven de vaert van Maccassar, die aldaer van seer quade consequentie moet geoordeelt worden, tusschen dewelcke alle quaet tot onsen naedeel gebrouwen ende beraetslaecht wert; ende schijnt Atchijn de rendevous ende raetcamer te wesen van 't geheele Moorse geslacht, die verstoort sijnde soude van 't Noorden afgeslooten leggen, ende ons metter tijt heijl ende gerustheijt baeren connen. Quedah wert noch met proper capitael om redenen gecontinueert. In Oedjong Salangh waeren de geresen onlasten der inlanders gecesseert, ende stont den thinhandel te beteren. De vaert op Ligoor wert mede noch om den thin aengehouden, maer conde niet als met silver ofte comptant ingecocht werden, dat voor de E. Comp^e^. beswaerlijck valt, de

cleeden aldaer geen aftreck hebbende. De petitiën van thin (voor) Cormandel, Suratte noch Persia conden niet voldaen worden, alsoo de Mooren den vercoop der doecken soo wel als den incoop van thin, ons nae haer vermogen beletten. De joncken uijt China trachten mede haer aencompst aldaer op Johor ende omtrent grensende plaetsen te nemen, buijten twijffel om den goedencoop peper en thin te becomen, dat ons mettertijt mede al becommeringe sal toebrengen en consequent seer schadelijck vallen, soo men 't niet beletten can.

SIAM.

In Siam stond alles raeckende den incoop en uijtvoeren van rijst ende coopmanschappen (God loff) in goeden doen. Des Conings gramschap was, soo 't scheen, meest verdwenen, ende den Oija Sabertiban weder in zijn qualiteijt herstelt; maer waren noch geen Langjangers ofte Laeuwen affgecomen, ende inclineerde den Coningh seer tot de vaert met sijn schepen naer Japan, versoeckende daertoe van d'onse stuerluijden en adsistenten, dat een saecke sij UEd. staet seer prejudiciabel. Den cleedenhandel was door de vaart der Mooren op Tannasserin geheel bedurven, sulcx den handel aldaer niet als met comptant can gedreven worden. De vaert der Mooren en de Chinesen worden bij de Siammers voorgestaen, insgelijcx in 't octroij der vellen werden d'onse niet gemanitineert, maer gunnen andere natiën soo veel voordeel als ons. Timmerhout was mits 't affbranden van 's Conings hoff qualijck te becomen; sulcx Siam mede al t'onsen nadeel in veel saecken gedeclineert sij.

CAMBODJA.

Den Coningh van Cambodja schijnt gaerne te sien dat d'onse sijn land weder bevaeren, ende was wel genegen, dat aldaer 's Comp^s. schepen als voor heen quaemen negotieeren; doch is 't buijten twijffel, dat hij tot geen vergoedingh onser geleeden schade sal verstaen. Sulcx, mijns oordeels, mijn Heeren den Gouvern. Generael ende Raden niet sullen tot restablissement van 't comptoir resolveren, voor dat UEd. nader ordre

daer over gesien sij. Cambodja wert present sterck van de Chinesen uijt China bevaeren, ende mede van de Spangiaerden uijt de Manilhas ende eenige Portugesen uijt Macao. Echter om der incoop van rijst, wasch, beniuwijn (benzoë), gommelacca etc., soude 't wel gelegen zijn, dit comptoir weder te frequenteren, maer apparent onse reputatie meer declineren, soo wij sonder eenige satisfactie dat comptoir weder begonnen te possideren.

MANILHAS.

Volgens de Taijouanse advijsen saeten de Castilianen aldaer in een seer soberen staet, hebbende maer een schip uijt Aqua Pulco 't verleden saisoen becoomen. Geen joncken waeren 't verleden jaer uijt China derwaerts gevaeren, om 't quaet tractement dat de Chinesen aldaer genooten, ende om sulcx voor te comen, soude den Mandorijn Coxinga op verbeurte van lijff en goet hebben laeten publiceren, dat geen jonquen van alle zeecusten onder zijn gebiet (buijten welcke weijnich ofte geen zijn) hun souden bevorderen derwaerts te vaeren.

MACCAU.

De Portugesen saeten hier mede in soberen toestant, sonder eenige frequentatie van negotie, te wenschen zijnde dat wij daervan meester ofte hun uijt conden verdrijven, te vresen sijnde dat de Spangiaerts uijt de Manilhas mettertijt daer nae sullen trachten, ofte dat de Portugesen selfs hun daer mochten locken. Dat de jongste besendinge op Canton soo qualijck is affgeloopen, is sonder twijfel door inductie der Portugesen ontstaen, die onsen aenwas (niet sonder reden) aldaer op 't hooghste vreesen, gelijck UEd. bij de papieren daervan over gesonden genoechsaem blijcken can, te wenschen sijnde nochtans dat men aldaer fondament tot een vaste handel conde becomen, die nae alle apparentie mettertijt van groote consideratie stont te werden, als bij 't vercopen van 't cleijne cargasoen per den *Bruijnvisch* daer aengebracht ende vertiert, genoechsaem gebleecken zij.

TAIJOAN.

Hoe sober de negotie 't verleden jaer in Taijoan uitgevallen zij, ende hoe God de Heere met een groote plage van sprinckhaenen 't lant gestraft heeft ende noch aenhout, wert UEd. bij mijn Heeren den Gouvern.-Generael en Raeden van India aengeschreven; insgelijcx hoe het canael aldaer soodanich begint te verloopen, dat grootelijcx te vresen sij, dat deselve wel t'eeniger tijt mocht innavigabel werden, ende dat men 't costelijcke casteel Zeelandia soude moeten abandonneren ende nae beter haven op Keelangh ofte andere plaetsen omsien, zijnde jongst door gebreck van bequame haven 't schip *de Vrede*, de jachten *'t Lam* en *Taijoan* deerlijck verongeluckt: daerbij gevoecht 't jacht *Utrecht* op Ilha de Prata, comt dese schade buiten de schepen niet min dan 156 ن gl. incoops aen coopmansch., soo voor Taijoan als 't patria, d' E. Comp^{e}. te costen, behalven noch 134 sielen, dat mede geen cleijne discomodatie zij; door 't cleijne vertier der coopmansch. ofte omdat de hand te zeer gespannen gehouden wert, was aldaer maer 340 ن gl. aen gout in voorraet geweest, om met 't Japanse capitael, beloopende maer 1140 ن gl., gevoecht ende verdeelt te worden als volcht:

Cormandel	620 ن	guldens 1480 ن. dat van de gemaecte calculatie vrij verscheelt.
Bengale	485 ن	
Siam	57 ن	
Batavia en Tonquin	213 ن	
Taijoan behout	100 ن	

D' aenwesende peper, noch omtrent 800 lasten, had men noch hoop voor 14 r^{s}. 't pic., behalve noch goede quantiteijt andere coopmansch., te vercoopen, maer quamen weijnich vruchtbare joncken uijt China. Den nieuwen eijsch uijt Taijoan bestond in de waerde van 700 ن gl. coopmanschap, bestaende principael in peper, loot, thin, quicksilver, eenige cleeden, rottangh, etc. De verpachtingh van 's Comp. domeijnen bedroegen ongeveer 225 ن gl. voor dit jaer, behalven eenige velden daeren-

boven voor zeven jaeren verhuert, tot verval van d' oncosten aen d' Inlandsche scholen en kercken, van welck heijlich werck, God betert, seer cleijne vrucht te gemoet gesien wert, zijnde openbaer dat nu in 24 jaren noch geen van de inwoonders soo ver hebben connen gebracht worden, dat een derselver belijdenisse van zijn gelooff behoorlijk can doen, daer nochtans UEd. in soo veel jaren niets hebben gespaert om dat gewenschte werck tot een goet eijnde te sien brengen, 't welck (mijns oordeels) grootelijcx te twijffelen zij, off met het al begonnen werck noemen mach, zijnde de inwoonderen op veele plaetsen noch soo ijverich als oijt om malcanderen de hooffden aff te slaen ende daermede te pronck op de lantsdaegen te verschijnen, daervan de jonghste mael 107 cabessas aen Saccam hun vertoont hebben, zijnde 32 minder als 't jaer te vooren, welck minder getal door zieckte ontstaen waere, hoewel van de Zuijt ordinair wat traech bij comen ende speciael de geberchts gasten, die met crijgsmacht tot haer plicht souden gedwongen worden. 272 Dorpen sijn bevonden, welcke met ons bevredicht zijn, gepopuleert met 49,324 zielen ende bebout met 14,262 huijsgesinnen. Omdat dit heijlich werck soo qualijck voortgaet, was men in Taijoan in bedencken ofte oock noodich was, aen de Zuijt daerin te continueren, gelijck UEd. alles van mijn Heeren den Gouvern.-Generael ende Raden wijtloopich wert aengeschreven, specialijck in 't vertooch van de Heer VERBURCH gedaen, met veel bedenckingen over Formosa, te sien zijnde.

JAPPAN.

Geen Chineese jonken waeren 't voorleden jaer van China naer de Manilhas gesonden, maer scheen Coxinga beter smaeck te vinden op de vaert naer Jappan, waer heen 't verleden saisoen niet min dan 56 joncken sijn gevaeren, daeraff 30 behouden in Jappan sijn aengecomen, en 26 door storm (en) onweer hebben de reijse niet connen winnen. Item noch 5 joncken van Quinam, 3 van Cambodja, 2 van Siam, 1 van Nancquin en 2 van Toncquin, waeren alle hier van Chinesen behouden aengebracht, sijn 't saemen 43 joncken, daermede goede ende diverse andere mercaturen ter merct gebracht sijn, waermede ons den Japansen

handel seer schadelijck wert. Den cours van onse negotie en staetsaecken stonden anders noch redelijck wel, ende was niet geslimmert in 't tractement d' onse aengedaen, hebbende nu onse dooden mogen begraven, dat te voren niet gedoocht wert. De aengebrachte coopmanschappen van diverse quartiren hebben niet meer geweest, dan 706 ↄ gl., die 80 pr. cento omgeset sijnde, 1180 ↄ gl. schaers hebben gerendeert, sijnde 350 ↄ gl. minder als men gegist hadde, bestaende 't selve uijt den qualijck geslaechden handel van Tonquin, ende omdat het jacht *'t Lam* de reijse van Taijoan nae Jappan met sijn ingeladen cargasoen van hertevellen etc. niet heeft connen crijgen, ende dit geaddeert bij den slechten vercoop in Taijoan, monteert ongeveer 1000 ↄ gl., dat er nu minder capitael naer de cust van India gaet als A°. 53 passato, tot seer merckeckelijcke prejuditie van den opluijckenden Bengaelse zijdehandel, ende voornamentlijck om van dit jaer weder capitael in Jappan te connen maecken, daer door 't gevoel tot aen de ziele van 's Comp[s]. staet indringt. 't Coper lieten de Japanders noch nae ons believen uijtvoeren tot 10 à 11 teijl, de campher was getracteert tot 9 teijl 't pc., zijnde op dit treffelijcke comptoir niet gebreck geweest als coopmanschap om gelt te maecken. De Japanders waren noch even jaloers van alle vreemdelingen, daer aff wij buijten twijfel de voornaemste zijn, hoewel de Portugesen den naem hebben, zijnde de laeste order van dit hoff aen den Gouverneur van Nangesackij geweest, goede inspectie (te) nemen van alle baijen besuiden Nangasackij gelegen, immers die bequaem waeren om met schepen in te comen, wel te versien, ende met geschut den incompst te verseeckeren, dat oock nu met grooten ijver der Japanderen achtervolcht wert.

TONQUIN.

In Tonquin stonden de saecken van Comp[s]. negotie geheel slecht, de landen waeren door 't hooge waeter ondergevloeijt, daerdoor de moerbesijeboomen merendeels waeren uijtgegaen ende de zijdewormen in groote quantiteijt gestorven. 5 Groote jonquen uijt China ende 1 uijt Manilha, zijn daer jonghst aen geweest, die de rouwe zijde ende alle andere coop-

manschappen hoogh hebben opgejaecht, dat wij van 450 ن gl. capitael maer 175 ن gl. hebben connen besteden, op welk in Jappan maer 34 pr. cento advance gevallen zij, dat een droevigen handel is ende geensints de moeijte, veel min het groot perijckel der zee waerdich. Nochtans schijnen de Chinesen beter dan wij te connen bestaen, met haer lompen, cramerijen, grof porcelijn, etc., als wij met het Compt. schuijtsilver, dat door de giericheijt der Tonquinders gestelt is op 6 à 7 ن copere casgiens de 10 teijl silver, daer men voor desen 20 diergelijke casgiens voor hadde, differerende bijnae $\frac{2}{3}$, sijnde nochtans sonder dit copergelt geen zijde van de gemeene man te handelen, soo dat de onse tot groote schade met het overige capitael nae Taijoan hebben moeten keeren, voorgevende dat alle andere quellingen der Tonquinders hier noch bijgevoecht, d'E. Comp^e. genootsaeckt sal wesen, dat Comptoir eenige jaeren te verlaeten, hebbende de Chinesen aen d' eene sijde ende de Tonquinders door 't opslaen van de copere casgiens aen d' andere zijde, den handel geheel verdorven. Off nu de tijt hierin en 't verlaeten van 't Comptoir beterschap sal connen beloven, is seer hachelijek, doch het is seecker dat d' E. Comp^e. voor eerst 't gevoel van dat smaeckelijcke Comptoir sal moeten missen. De copere casgiens zijn op Batavia eenige naegemaeckt, maer connen d' onse d'alloij van 't coper soo niet verminderen noch temperen, ofte souden noch meer als in Tonquin comen te costen, soo dat (God betert) weijnich voordeel op Tonquin te practiseren is, die den risico van dat crappe vaerwaeter met soo costelijke capitaelen waerdich zij.

JAMBIJ.

In Jambij waeren de schulden, die bij de boecken liepen, meerendeels ingecomen. Den peper was seer goetcoop gedurende den Engelschen oorlogh geweest, doch om goedere redenen weder op 4 r^s. 't pc. gestelt, ruim 500 lasten lach aldaer in voorraet, doch is buiten twijffel dat de Engelsen haer handel daer op nieuw sullen verstercken, soo dat door ons opjaegen niemant beter vaert als de Jambijnesen, die schrander genoech sijn, haer voordeel waer te nemen, ende den peper in gesloten handen te houden, als de negotie door beijde natiën gedreven wert,

andersints soude de peper doorgaens wel tot 3½ r^s. in spetie te becomen wesen.

BANJARMASSING, MARTAPOURA, CHERBON, PALIMBANGH en ANDRAGIRIJ

wert present van de Bataviase handelaers, Chinesen, Maleijers en ook eenige Nederlantsche burgers bevaeren, die noch jaerlijcx goede quantiteijt peper op Batavia brengen, hoewel ten minsten de helft minder als wel over 10 à 12 jaeren van daer plach aangebracht te werden, zijnde deze vermindering geschiet t' sedert dat den peper op 8, 6 ende 5 r^s. 't pc. gestelt zij, binnen welcken tijd de inlanders veel peperlanden hebben schoon gemaect, ende van de boomen daer de peper ordinair bij opclimt gesuijvert ende weder rijst en cattoen in plaets geplant, gelijck oock eenige jaeren in Jambij ende op de Westcust mede geschiet zij: daeraen vooreerst weijnich gelegen is, soo lange wij noch met soo groote quantiteijt peper overcropt sitten; maer is te gelooven, dat nae 't verloop van eenige jaeren, voornamentlijck soo Taijoan ende China jaerlijcx soo veel peper als nu slijt, den peper in prijs sal dienen verhooght te werden, om de luijden te animeren tot meerder aenplantingh, ofte het is mijns oordeels te gelooven dat den peper jaerlijcx tot retour wel wat schrael mocht toecomen, dat doch bij gevolge UEd. staet niet schaden, maer de merct in Patria mede verhoogen sal, ende can men sulcx te gemoet siende, met een r^s. op 't pc. te verhoogen veel uijtwercken.

BANTHAM.

Die van Bantham hebben ons nu eenige geruijme tijt allerleij quellingen en affronten soecken aen te doen, haer niet ontsiende dagelijcx onse gecultiveerde landerijen te bederven, het geplante suijckerriet te verbranden tegens den oogsttijt, ons volck nu diverse maelen jammerlijcken te vermoorden, de gestolen slaven te vervoeren ende deselve met het beestiael publijck op Bantham te vercoopen, sonder dat de meesters ende eijgenaers eenige satisfactie weten te becomen, schoon dat bij den Gouvern.-Generael ende Raden daer over verscheijden clachten door

onse aenwesende residenten gedaen hebben, jae voor onze oogen sien moeten onse geroofde slaven langs straet gaen. Wat instantie zij om naer Maccassar te vaeren gedaen hebben, quansuijs om een paep ofte Machometaens heijlich over te voeren, is UEd. hier voor verhaelt, daer over wel den Pangeran met ronde woorden heeft durven voorgeven, zoo wij hem dit versoeck weijgerden, hij wilde ons den oorlogh aendoen, ende sulcx meer, als UEd. bij haer E. E. aengeschreven wert, die om haer met discretie ende wijsheijt te ondergaen, derwaerts hadden gesonden den coopman VAN DER MAEN, welck soo wijs weer quam als de cat die in Engelant geweest hadde. Sulcx haer E. andermael derwaerts hebben gecommitteert M^r. PIETER ANDRIESZ., die met meerder actijffheijt ende voorsichticheijt de saecke daertoe gedisponeert vont, (soo hij mij selffs voor Bantham geseijt heeft) dat zij soo veel wint in 't hoofd ende de humeuren seer vreempt van ons hadden, doch had hoop in corten hun tot beter gevoelen te brengen. Echter blijct dat die moordadige hoop allom op d' onse toeleggen, daervan wij in dese UEd. retourvloot al mede proeff hebben, want als wij in 't St. Nicolaesbaij omtrent, 2 mijlen bewesten Banthams hoeck, 't schip *Dort* inwachteden, ende middelerwijl onse ledige waetervaeten aen lant lieten vullen, hebben sij seer schelmachtig onsen onderstierman COERT JANSZ. van *de Perel* vermoort, sonder dat den hals ijts ter werelt deede, 't welk haer offenceren mochte, maer wert ellendich met een hasegaij uijt een bos geschooten, soo den selven besich was al bockende wat hoornties van strant op te raepen. God de Heere verleene UEd. macht ende middelen om eenmael revengie van alle haere vijanden te hebben.

MATARAM.

Met den Sousouhounan Mataram waeren wij noch in beter alliantie ende verstant, hoewel den een soo weijnich als den anderen te vertrouwen zij. Mijne jonghste legatie derwaerts is ten principalen geweest om hem tot oorloge tegens den Coninck van Maccassar te verwecken, daertoe ick alle mogelijke debvoir ingespannen hebbe, ende de saecke soo gebaeckent gevonden, dat hare religie ons concept ten principalen heeft

wederhouden, echter de saecke door Godes hulpe daertoe gebracht, dat hij den Maccassaer zijn land ontseijt heeft, daerdoor deze onse vijanden veel eetwaeren, en voornaementlijck haer gerieff van vaertuijgen comen te missen, dat dan mijns oordeels alleen de oncosten van die besendinge wel waerdich geweest zij. Doch vermits hier aff mijn rapport aen mijn Heeren den Gouvern. Generael ende Raden gedaen, UEd. toegesonden wert, sal mij eerbiedich daeraen refereren, waer uijt UEd. de nature en de schandelijcke wispelturicheijt deser natie blijcken can. Zijn principael concept is, zijn land geslooten te houden om ons te dwingen hem te soecken, en daervoor van ons te trecken alles wat hij begeert, voornaementlijck geschut en handschietgeweer, daer hij onmaetich nae brant, hoewel 't contrarie wonder wel weet te veijnsen. Oock is 't seecker en gewis, dat hij een importanten oorlogh in 't hooft heeft. God weet waer 't op siet, sijnde men nu daegelijcx in 't hoff nergens mede besich, als met roers te maecken ende waepenen te vergaderen, hebbende jegenwoordich onder sijn macht niet min als 100 goede ijsere stucken geschut, van 3 tot 12 ℔, 50 metale van 3 tot 24 en 2 lange metalen stucken, oock niet min als 100 ن roers, met die reede onder sijn onderdaenen mochten verdeelt zijn, behalven noch al goede quantiteijt bassen, haecx etc., van ons, Engelsen ende Portugesen vergaedert, ende hoewel ick noch geen gedachte hebbe, dat hij zoo vermetel zij om Batavia te durven aentasten, soo behaecht mij immers geensints dat sijn volck met sulcken grooten ijver rondsom langs de rivier van Crawangh (onse limietscheijdingh) begint te nestelen, daer zij al met duijsenden beginnen te woonen, heele boschen wegh te hacken en fraeije dorpen te maecken, dat nae 't verloop van eenige jaeren wel van quade consequentie mocht werden. De hoedanicheijt ende gelegentheijt derselver heb ick persoonlijck pertinent affgesien, als bij een correcte caerte UEd. can verthoont werden, hebbende daertoe occagie gehadt weijnich dagen voor mijn vertreck nae 't Vaderland, als ick bij mijn Heeren den Gouvern. Generael en Raden (volgens resolutie) gecommitteert was derwaerts te vaeren, om 't geen d' onsen aldaer aengedaen (was) te beletten, gelijck mede noch eens over drie jaeren om deselve oorsaeck; doch vond ick nu sulcken merckelijcken veranderingh, dat de Javaenen al meer dan 4

mijlen geaprocheert waeren ende rede overvloedich rijst groeijde, daer te vooren apparent noijt menschen geweest hadden. Om echter UEd. met geen onnoodige zwaricheijt te becommeren, ben ik van vaste opinie, dat hij sijn volck eenmael sal voeren naer Balambangan, die noch telckens van 't eijlant Balij versterct worden ende aen die cant trachten zijn religie in te voeren, ende dit hem wel geluckende (als apparent zij) sal hij trachten den Banthammer te dwingen om hem voor Heer te kennen, gelijck hij reede den Cheribonder al ten hove getrocken ende zijn land ingenomen heeft, machtich zijnde om alle de Banthammers met voeten (buijten onze resistentie) doot te loopen, maar off hij dan met Pyrrhus voornemen niet sal trachten sich Heer van 't geheele eijland te maecken, heeft grootelijcx sijn bedencken ende leggen al sijn concepten buijten twijffel t' onser voorsichtige hoede, doch onder den wille des Heeren, die 't haest can veranderen. Batavia niettemin wel bewaeckt en van competent guarnisoen zijnde, heeft voor zijn macht niet heel veel te vresen, ende grootelijcx te wenschen, dat dit present de meeste swaericheijt van UEd. staet was.

BATAVIA.

Hoedanich 't groot comptoir Batavia nu eenige jaeren in negotie gedeclineert zij, is UEd. genoechsaem bekent, ende zijnde wel 't meest te beclaegen, den overtreffelijcken cleedenhandel soodanich affgenomen heeft, dat sulcx bij de vorige eeuwen niet mach vergeleecken werden. Maer dewijl dit important comptoir onder de oogen van mijn Heeren den Gouvern.-Generael ende Raden selffs gegouverneert ende gedirigeert wert, ende UEd. ordre bij haer E. E. als wetten naegecomen werden, sal mij in desen doen affonthouden, alsoo mij sonder omstandich verhael niet wel daer in soude connen steecken, 't welk als te dangereus ende mijn oordeel daartoe te swack kennende, gedrage mij seer gedienstich aen de pampieren UEd. successive daervan overgesonden.

In dit vorige verhael is UEd. verthoont, gelijck de waerheijt getuijght, dat de comptoiren van India alle met d' eene oft d' andere swaericheijt belast zijn, Amboijna met een dangereuse oorlogh, daer Molucca en Banda aan dependeren, Solor en Malacca met lasten

sonder winst, Mocha en Balsora met negotie sonder proffijt, Suratta, Persia, Cormandel en Bengale met becommeringe van den Moorsen handel en overlast, gelijck mede Tonquin door de Chinesen bedorven is, Taijoan schijnt door diverse toevallen van Godes hand gedruct te worden, Japan door gebreck van capitael can geen capitaal formeeren, en smoort Batavia in zijn eijgen oncosten ende de lasten van alle de comptoiren, behalven 't verliesen ter zee nu eenige jaeren, God betert, buijtengemeen zijnde, waerdoor blijct dat de capitalen van India t' sedert de laetste staet reeckeninge niet min dan 20 tonnen gouts gedeclineert zijn, zelffs in de allerlevendichste en reëelste effecten. Sulcx niet schijnt overich te wesen, dan dat men God de Heere te bidden hebbe, dat hij UEd. beleijt ende regeringe met sijnen genadigen segen gelieve te begunstigen, sijnde wel het droevichste (mijns gevoelens) van alle, dat de Christelijcke maximen, die UEd. continueel voor gehad hebben, om den handel van d' Ed. Compe. met vrede en vrientschap met alle Indische grooten te vervolgen, bij deselve soo qualijck geinterpreteert werden, want dese UEd. ordre is dese barbarise natiën niet onbekent, die ons daerom te minder estimeren, daervan UEd., tot besluijt van dese materie, maer een exempel sal verhaelen, die waerachtich is ende door de E. JUNIUS ende IJSBRANT VAN SWAENSWIJCK, die present op de *Princes Roijael* overcompt, can getuijght werden, dat de Mooren op de cust rondelijck uijt derven seggen: U ordre is met ons in vrintschap te leven en alles te verdraegen. Oock is 't notoir, dat ten tijde d' Heer STEUR a°. 52 aen den Nabob gesonden zij, dat door FRANCISCO VIËRO ons bij denselven den voet voor sijn E. aencompste al dwers geset was, en wij geheel nae sijn pijpen hebben moeten dansen, dat ons dan allom doet declineeren, niemant in gants India zijnde die ons goed gunt, jae werden van alle Natiën doodelijck gehaet, want het ons laegh declinerende, is oock verdweenen alle de geveijnsde lieffde, die men ons in vorige tijden heeft toegedraegen; want ofte wij wel met recht, maticheijt ende gerechticheijt een ijder soecken te overwinnen, soo leijt doch 't generael concept van ijder in 't particulier om ons te bederven. Oock is den swier van onse negotie present allom onder de Indiaense Vorsten soo wel bekent, dat hun geen middelen gebreecken ons op 't gevoe-

lijxte tegens te staen, soodat mijns oordeels vroech ofte laet den oorloch eenmael sal scheijtsman wesen, sijnde de meeste Asiase volckeren van nature geneijcht geen goed uijt liefde tot de deucht te doen, maer laeten 't quade seer lichtelijck uijt vreese van straffe.

CABO DE BOA ESPERANCA.

Hoedanich de aerdvruchten aldaer ongemeen weelich en abondant sijn aengegroeit, hebbe ick persoonlijck gesien ende om den tijt onses aenwesens niet vruchteloos te besteden, met eenige vrienden mij somwijlen te lande begeven, daer ons van den Commandeur RIDBEECK verthoont zij een schoon bosch met veel sware boomen, van de nature (wel 4 à 5 mijlen groot) beplant, daer mede 't fortien treffelijck geaccomodeert wert, hoewel wat moeijelijck om te haelen. Hoedanige speculatien op dese plaets gehad hebbe, can UEd. blijcken bij den brieff van St. Helena, aen mijn Heere den Gouvern.-Generael ende Raden geschreven, daerin UEd. sullen sien, hoe onses oordeels de uijtsteeckende hoeck, die de caep maect, van 't vaste land van Africa sal konnen affgesneden werden, daermede wij van alle quellingen souden bevrijt sijn, die nu noch daegelijcx subject blijven van de beestachtige inwoonders te verdragen, behalven dat UEd. met cleijnder costen dat vruchtbaer land conde possideren.

'T EIJLANT MAURITIUS.

Wert present maer met 30 mannen bewaert, om de possessie te maintineren, gelijck UEd. bekent zij. Het ebbenhout berust noch in groote quantiteit op Batavia, soo veel als apparent in 4 à 6 jaeren door UEd. sal connen gevordert werden.

Onse vaderlandsche reijse tot hier is UEd. vooraff bekent gemaect, die niet sonder perijckel geëffectueert is, eenmael omtrent de rudsen van St. Paulo onder den Equinoctiael ende de lengte van 354 graden, daer ons God de Heer door sijn maneschijn voor bewaert hoeft, leggende dese

clippen in de ronde ende platte caerten diferent ende onseecker, jae is grootelijcx te duchten ofte het geen clippen sijn, die men noijt gekent ofte verkeerdelijck voor de rechte aengesien heeft. Wat oordeel bij 21 schippers en stuerluijden daer over gegeven zij, blijct bij resolutie daer aff getrocken ende UEd. overgelevert. Het tweede perijckel hebben gehad omtrent de Noort-oost hoeck van d'Orcades, daer wij al boven geseijlt waren, maer begonden grootelijckx te vreesen, als wij ons maer op 10 vadem gront, 2 mijlen uijt de wal bevonden, dat ons geswint deede resolveren weder t' zee te steecken; daerdoor onse vloot (die niet sonder moeijte en becommeringh soo langh gecombineert hadde geweest) is geseparcert, zijnde te verwonderen dat die ondiepten in geen zeeboecken gevonden worden, welcke twee poincten dan noodich geacht hebbe hier mede te noteren.

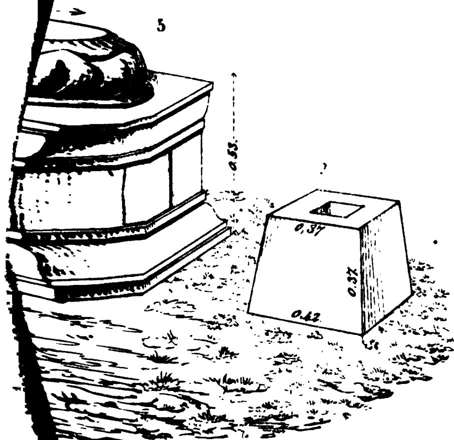
Ick hebbe in dit vertoogh van 's Comp^e. Staet apparent omtrent UEd. wat stoutelijck ende rondelijck mijn meeninge uijtgedruct, 't welck ick tot besluijt andermael versoecke mach geduijt werden, dat het ontstaen zij uijt een beweginge en affectie tot UEd. staet, ende ofte noch hier in apparent ijts te langh ofte wel tegens UEd. opinie gestelt was, gelieven UEd. te dencken, dat ick, een dienaer sijnde, van de meesters saecken gesproocken hebbe, die de dienaeren niet recht verstaen, immers de rechte maximen van de meesters voor hun noch verborgen blijven, daer uijt dan te sien zijn soude, dat mijn ijver wel groot, maer de wille nochtans cleijn geweest is, God mijn getuijge sijnde, hoe eerbiedich mijn intentie ende hoe ijverich ick altoos in mijn opgeleijde last geweest ben tot UEd. welvaert, de wercken daervan, God lof, niet verduijstert zijnde, welcken goedertieren God mij in 't exerceren van UEd. dienst altoos boven vele mijnsgelijcken heeft believen te zegenen; doch om niet verwaent te schijnen, sal ick gaerne bekennen dat ick 't noijt soo heb connen maecken, ofte dese ofte die saecken hadden nae eens anders oordeel anders behooren gedaen te worden, ende voornaementlijck heb ick het, staende d' administratie van 't casteel Batavia onder den E. Directeur MAETSUIJCKER, soo niet connen stellen ofte dese ofte geene suspitie was mij gaerne aengewreven, doch God weet hoe verre ick mij aen UEd. verplicht gevoele over 't verheffen van mijn qualiteijt en aensien, die desniet-

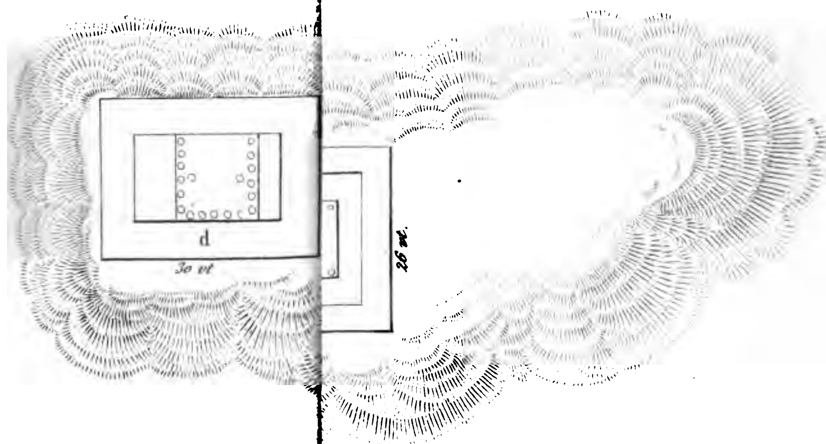
tegenstaende daer mede crachtelijck alle mijne vijanden overtuijght ende metterdaet betoont hebben, hun aen geen omstandicheden te vergaepen, maer te zijn voorstanders van goede, soo wel als straffers van quade dienaers. Om dan dese qualiteit ende UEd. keuse niet onwaerdich te zijn, hebbe met allen goetgedacht mij omtrent UEd. te vertoonen, om daermede te bewijsen, dat ick mijn vijanden nooit ontsien hebbe, ende oock bereijt blijff van mijn doen en laeten soodanige redenen te geven als betaemt, te meer omdat daerbij blijcken mach, dat ick alsoo gaerne wel dien, als UEd. gaerne van haer dienaers wel gedient waren. Waermede, UEd. Heeren, dese eijndigende, bidde ick den goedertieren God, dat hij UEd. overschadue met zijnen geest ende genadigen zegen, om de wanckelende saecken van India te herstellen in top van voorspoet, tot aenwas van Godes Kercke ende onser allen sielen salicheijt. Amen.

In de wijtberoemde stad Amsterdam,
desen 8 September A°. 1655.

0,355

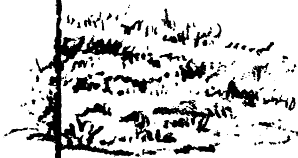

1.
5.
0,50.

5
0.53.
0,37
0.37
0.42

d
30 vt
26 vt.

Lithogr. T.Hoorberg, Leiden.

1.

1.

Pl. IX

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

BEKNOPTE BESCHRIJVING

VAN

WAHAAI,

OP DE NOORD-OOSTKUST VAN HET EILAND CERAM.

Het grondgebied van Wahaai strekt zich langs de noord- en noordoostkust van Ceram, van de negorij Lisabatta tot aan de negorij Arsoli uit, en kan gerekend worden te zijn verdeeld in negen regentschappen, als: Oud-Lisabatta, Sleman, Pasania, Bessi en Goa, waar Orankaja's het gezag voeren; Hotti met een' patih; Hatiling, Sawaai en Hatoewé met een' Radja. Buitendien bestaat door de verdeeling der negorij Goa, welker doesons bij Kilbat en Denama zijn gelegen, nog de negorij Oud-Goa [1].

De aan het strand gelegen Alfoersche negorijen zijn meest allen aan een' of ander Regent ondergeschikt.

Deze inlandsche hoofden, alsmede die onder Banda sorterende, betoonen zich steeds meer en meer ondergeschikt aan het Nederlandsche Gouvernement; terwijl alle geschillen of regterlijke kwestiën tusschen de bewoners van die eilanden, door het nu en dan derwaarts zenden van Nederlandsche ambtenaren zonder de minste zwarigheid uit den weg geruimd worden, waardoor de rust sedert jaren herwaarts zonder de minste stoornis is gehandhaafd geworden.

Volgens de Javaansche Courant van den 8sten October 1853, is de schoener brik "Sijlph," gekommandeerd door den Luitenant ter zee der 1ste klasse J. VAN DER STRATEN, station houdende in de Molukkos, den 17den Augustus te voren naar de oostkust van Ceram gezeild, tot het

[1] Zie Staat A. hier achter.

beslechten van hangende zaken onder de bevolking; waartoe, als naar gewoonte, een ambtenaar van Banda dezen zeeofficier vergezelde.

Vroeger behoorde ook onder deze afdeeling de oostwaarts van Wahaai gelegen negorijen Waroe, Kilbat, Kilmooi en Denama — alle onder het bestier van Orangkaja's — welke daarna onder het gezag van Banda zijn gekomen [1].

Er zijn onderscheidene goede havens en ankerplaatsen op de N. en N. O. kust onder het gebied van Wahaai. De voornaamste zijn: de bogt van Sawaai, de Waroe-baai en die van Wahaai, welke laatste door het voorliggende rif geheel veilig is. De passage is wel niet zeer breed, doch door goed geplaatste bakens naauwkeurig aangeduid, en men kan de gemiddelde diepte van den ankergrond van 10 tot 25 vademen boven den slijkgrond aannemen. Groote schepen kunnen niet met de stroomen zwaaijen, maar moeten voor hunne ankers voor en achter vertuid blijven liggen.

In de maand December 1838, toen Jonkh. F. V. A. Ridder de STUERS — als Gouverneur en Militair Kommandant der Molukkos — op zijne inspectie-reis met de brik de "Nautilus," op den 8sten dier maand te Wahaai aankwam, was genoemd vaartuig met hoog water op drie kabellengten van het hoofd voor anker gekomen, doch in welk eene onaangename positie bevond zich dat vaartuig des anderen daags, bij het ontwaken der equipagie! Gedurende den nacht was het water zoodanig gevallen, dat de brik omringd van klippen, die door het lage water waren te voorschijn gekomen, geen plaats genoeg had om te kunnen zwaaijen, zonder gevaar te loopen van den spiegel tegen de klippen te verbrijzelen; zoodat de door mij in "Mijne herinneringen van Banda," vermelde Luitenant ter zee der 1ste klasse MULDER, genoodzaakt was een

---

[1] Bij publicatie, uitgevaardigd te Banda-Neira, den 29sten April 1824, is het Oostelijk gedeelte van Groot-Ceram, voor zoo verre het voorheen een Tidorsch leen is geweest, d. i. van Tobo aan de zuidzijde en oostelijk van daar tot Waroe, benevens de eilanden Keffing, Ceram-Laut, Gisser, Goram, Kei en Aroe, en in 't algemeen de overige van Banda oost- en zuidwaarts gelegene kleine eilanden, van ouds bekend onder den naam van Zuid-Ooster en Zuid-Wester eilanden, onder de Residentie van Banda gebragt.

tweede anker te laten achteruitbrengen om het zwaaijen voor te komen, en in deze positie, die alles behalve aangenaam was, den vloed af te wachten. Digt aan het hoofd heeft men meer dan 10 vademen water, waar de vaartuigen bij eb en vloed veilig kunnen vertoeven. De schoener "Pijlades" is dáár geheel onttakeld en schoon gemaakt, terwijl het zeehoofd, dat door een atap-dak gedekt is, tot tijdelijk verblijf van de gansche equipagie en tot berging van de stengen, zeilen en verdere scheepsgoederen diende. In de maand Maart 1852 is de Kapitein-Luitenant VON RÖMER, met Z. M. Brik "de Haai," van Amboina naar Wahaai gezeild, alwaar dit oorlogsvaartuig, even als de "Pijlades" ledig, onttakeld en schoongemaakt is, alsmede eenige onvermijdelijke voorzieningen zijn bewerkstelligd. Na afloop is dit vaartuig naar Obi-Major vertrokken, om een nader onderzoek te doen omtrent eene onlangs ontdekte droogte, ten zuiden van dat eiland gelegen, en voorts, na Kajeli op Boero te hebben aangedaan, zonder zeeroovers te ontmoeten, naar Amboina teruggekeerd.

Behalve de drie genoemde hoofdhavens bevinden er zich nog eene menigte inhammen en kreken, die voor inlandsche vaartuigen zeer veilig zijn.

De aarden wal of borstwering der redoute was tijdens mijn verblijf te Wahaai in geen zeer goeden toestand, en is, volgens ontvangen particuliere berigten, thans niet beter; hetgeen gedeeltelijk is toe te schrijven aan de slechte aardsoort en de zoden, die men daar heeft en waarvan zij is opgeworpen. Ook brengt hiertoe bij dat de redoute vlak aan zee ligt en er aan de kust zeer vele landkrabben zijn, die in de borstwering, escarpe en contre-escarpe opgravingen en gaten maken. Ook is de wijze, waarop de palissaden tegen de borstwering zijn aangebragt, af te keuren.

Mij is berigt, dat bij de Regering het plan bestaat, om te Wahaai eene stapel- en reparatieplaats voor de schepen aan te leggen. Wanneer dit plan tot verwezenlijking komt, dan zal het militaire etablissement moeten versterkt worden, bij welke gelegenheid deze en andere kapitale vernieuwingen zoude kunnen plaats hebben.

Voorts bevat het fort de noodige localen voor de kasernering der troepen, eene ziekenzaal, civiele pakhuizen, magazijn van kleeding en twee

officiers woningen, voor den militairen Kommandant en den Officier van gezondheid, welke vrij goed ingerigt, doch bekrompen zijn.

Het kruidmagazijn is naar evenredigheid van de sterkte des garnizoens voldoende en bevind zich in de nabijheid van eene der bastions aan zee, waarop de vlaggestok dagelijks met de nationale kleuren prijkt.

Het is niet te ontkennen dat de Javaan in nood zich altijd weet te behelpen. Het fort uitgaande, ontwaarde ik er iets, dat, had ik immer de behendigheid van den Javaan betwijfeld, mij daarvan een sprekend bewijs gaf, namelijk: zoo als het gebruik is op alle buiten-etablissementen, waar eene bezetting gevestigd is, wordt van het blokhuis of fort het uur op eene bij het schilderhuis hangende klok door den schildwacht geslagen. Bij gebrek aan een' zandlooper of horlogie was de inlandsche sergeant op het denkbeeld gekomen om in eenen uitgeholden kokosdop zulk een klein gaatje te boren, dat het water van het vat, waarin die kokosdop dreef, een uur noodig had, voor dat hij volgeloopen was en omkantelde; hetgeen dan de schildwacht, door met eenen hamer op de klok te slaan, te kennen gaf.

Het detachement troepen bestaat uit:

Een' Officier, 1^ste^n of 2^den^ Luitenant, die tevens als militaire Kommandant en civiele Gezagvoerder ageert. Bij deze beide betrekkingen is hij ook belast met de werken der genie, het materieel der artillerie en met de surveillance en distributie van verschillende materialen, ten dienste van het civiel en militair departement, in de pakhuizen voorhanden. De Kommandanten hebben van oudsher eene woning voor eigen rekening in de nabijheid van het fort gehad, en deze is door elken nieuw aangekomen Kommandant van zijn' voorganger tegen betaling overgenomen.

Met genoegen herinner ik mij steeds de aangename badplaats en het kristalheldere water, dat door middel van bamboezen uit het gebergte daarheen geleid, den badgasten eene verkwikkende en aangename verpozing bezorgde. Door de zorg van den voormaligen Kommandant, den Kapitein L. DE NÉRÉE, in 1841, toen hij nog 1ste Luitenant was, werd eene bamboezen waterleiding tot stand gebragt, zoodat de schepen, die daar aandoen, versch drinkwater kunnen innemen.

Het detachement telt verder een' Officier van gezondheid der 3de klasse,

een' Europeschen sergeant der infanterie en artillerie, twee Europesche korporaals, een' tamboer, tien Europesche fuseliers, een inlandschen sergeant, twee korporaals, vier en twintig inlandsche en tien Amboneesche fuseliers, te zamen vier en vijftig officieren, onder-officieren en manschappen, waarin, volgens de verordeningen ten aanzien van de sterkte der buitenposten, door het garnizoen van Amboina wordt voorzien.

Het civiele gezag aan den militairen Kommandant opgedragen, wordt uitgeoefend naar luid der wetten, die daaromtrent voor alle buitenposten van den Indischen archipel in werking zijn, zijnde nogtans aan den Gouverneur der Molukkos de vrijheid gelaten, om die wijzigingen daarin te maken, welke het land en de landaard der bevolking vereischen.

De huizen van de inboorlingen, met uitzondering van die der Radja's van Hatilìng, Sawaai en Hatoewé en dat van den Patih van Hotti, welke van hout en redelijk ruim zijn, zijn alle klein en schamel en van gabba-gabba gebouwd.

Zoo als wij reeds gezien hebben, is het grondgebied van Wahaai in negen regentschappen verdeeld, die alle door hunne respective hoofden worden bestuurd, welke onmiddelijk onder de bevelen van den civielen en militairen Kommandant van Wahaai staan.

De vroeger bij de Ceramsche bevolking aan de hoofden gegevene titels en rangen waren gewoonlijk die van Ratoe of Radja, Bebatoe en Toemo-tolati of Kapala-soa. Thans bestaan onder het ressort van Wahaai alleen de titels van Radja en Orang-kaja, Kapitein en Orang-toewah of Kapala-soa. Die van Radja is de aanzienlijkste, die echter nog verhoogd kan worden door de toekenning van den rotting met gouden knop, der wimpels van 3de, 2de en 1ste klasse en van den oranjen pâjong of zonnescherm. De hierop volgende titel is die van Orang-kaja, vervolgens die van Kapitein. Deze wordt meestal toegekend aan personen, welke bij eene of andere gelegenheid, als bij expeditiën tegen roovers, opvatten van voortvlugtigen of andere kwaadwillige en rustverstorende personen enz., zich bijzonder door aan den dag gelegden moed en beleid heben onderscheiden. Deze is meer een eeretitel, dan gezaggevende.

De titel van Orang-toewah keteekent Kapala-soa of Hoofd eener kam-

pong, en is een aan de negorij-hoofden, Radja of Orang-kaja ondergeschikte rang, aangezien de negorijen in Soa's of Dati's zijn verdeeld. Gewoonlijk worden de oudsten der Soa's daartoe gekozen.

De functiën der onderscheidene regenten bepalen zich hoofdzakelijk om op alles bijzonder te letten, wat in hunne negorijen omgaat. Zij zijn gehouden de ontstane geschillen te onderzoeken, daarover naar regt en billijkheid te oordeelen en van bevinding der zaken aan den civielen gezaghebber te rapporteren. In kleine overtredingen straffen de Regenten, bijgestaan door ten minsten twee Orang-toewah's uit de negorij zelve, van welke opgelegde kleine straffen, volgens de bestaande voorschriften, om de drie maanden een staat wordt ingediend. Zij moeten waken over alles wat de zindelijkheid der negorijen, de gezondheid en den welstand hunner onderhoorigen kan bevorderen. Zij zijn verpligt hunne ondergeschikten zoo veel mogelijk met zachtheid tot de te doene werkzaamheden aan te houden, hun daarentegen ook genoegzamen tijd vergunnende om in hunne behoeften te voorzien. Vooral zijn de Regenten verpligt om den landbouw en de visscherij aan te moedigen, als mede eenen geoorloofden handel te bevorderen. Voorts moeten zij waken voor het behoorlijk onderrigt der kinderen in het lezen, schrijven en de godsdienst.

De Regenten hebben het regt een zeker aantal kwartslieden, naar de sterkte van de bevolking der negorij, tot het verrigten hunner werkzaamheden te vorderen, als: voor het bebouwen en onderhouden van hunne tuinen, het schoonmaken der wegen en andere kleine huisselijke diensten. De negorijen zijn verpligt de woningen der Regenten te onderhouden en des noods te vernieuwen. Voordeelen, hetzij geldelijke of andere, hebben de Regenten geene. Er bestaat echter nog eene gewoonte, dat bij gerezene geschillen, na afdoening derzelve, door beide partijen, zoowel de winnende als de in het ongelijk gestelde, aan de negorijhoofden eenige kleine geschenken worden gegeven, welke zich meest tot een stuk linnen, eenige borden of ander huisraad, als ook tot vruchten bepalen, ten doel hebbende den Regent voor zijne genomene moeite te beloonen.

De opvolging der negorij-hoofden is erfelijk van vader op zoon, doch zoo deze er niet is of wel ongeschikt voor de opvolging wordt bevonden,

op een' van de naaste mannelijke bloedverwanten. Bijaldien ook deze niet aanwezig zijn, wordt door de Kapala-soa's een der geachtste mannen uit de negorij gekozen. De beoordeeling der al of niet deugdelijkheid blijft echter aan hoogerhand onderworpen.

In het algemeen hebben de hoofden eenen langen wandelstok of rotting met eenen zilveren knop, waarop veelal het Nederlandsche wapen prijkt. Deze wordt hun door het Gouvernement gegeven en is het teeken van hunne waardigheid en het gezag in den post, dien zij bekleeden. De hooge waarde, die zij aan zulk een onderscheidingsteeken hechten, is ongeloofelijk. Ofschoon zij trotsch zijn op zulk eene onderscheiding, weten zij veel minder dan de Javaansche grooten het decorum met hunne minderen en deze weder met hunne hoofden te observeren. Bij meer dan eene gelegenheid heb ik opgemerkt, dat de volgelingen of trawanten van eenen Radja of Orang-kaja, zich met eene ongemeene vrijmoedigheid in het gesprek hunner hoofden mengden, ja zelfs zich veroorloofden in sommige omstandigheden het woord voor hen op te nemen; zoodat de Radja of Orang-kaja bij de helft van het gesprek den mond kon digt houden. Welk een verschil van verhouding jegens hunne hoofden, vergeleken met de inboorlingen der binnen- en bovenlanden van Java, waar de Javaan niets anders kent dan eenen slaafschen eerbied voor zijne hoofden, die hij werktuigelijk, kruipenderwijze nadert!

Belastingen ten behoeve van het Gouvernement worden hier niet geheven, doch staat het den Strandregenten vrij, volgens eene oude gewoonte, van de onder hun ressort behoorende Alfoeren van tijd tot tijd eenige hunner benoodigdheden te vorderen, waaraan dan ook bereidwillig voldaan wordt.

Marktplaatsen, of zoogenaamde passers, zijn op het grondgebied van Wahaai niet aanwezig. De vroeger door verscheidene gezaghebbers in het werk gestelde pogingen om eenen passer op te rigten, zijn zonder gevolg gebleven, daar de bevolking zich van de nuttigheid daarvan niet wilde laten overtuigen, zoodat alleenlijk door het bezigen van dwangmiddelen eene zoodanige instelling tot stand kan komen. Het valt op Ceram in het algemeen veel moeijelijker dan op Java, om den inboorling tot nieuwe inrigtingen en verbeteringen te doen overgaan. Hij wil

eerst zoo lang daartoe gedwongen worden, tot dat hij het nut der instelling heeft ondervonden, en zijne oude gewoonte ontwend is.

De Cerammer in het algemeen is onverschillig en traag, zelfs wanneer zijn eigenbelang het tegendeel vordert; alleen daar, waar de natuur hem minder te gemoet komt in het verkrijgen van levensbehoeften, wordt de anders luije Cerammer tot meerdere werkzaamheid genoodzaakt. Hij ziet zijnen nabuur in weelde en rijkdom toenemen, zonder dat daardoor zijn lust wordt opgewekt, om zich door inspanning dienzelfden overvloed te verschaffen, terwijl hij integendeel tot het maken van schulden zijne toevlugt neemt, ten einde zijnen lust tot lediggang te kunnen botvieren.

De levensmiddelen te Wahaai zijn soms zeer schaarsch en duur; buiten eenige aard- en de gewone tropische boomvruchten wordt er zelden iets te koop aangeboden. Visch wordt insgelijks niet overmatig veel en gedurende den West-moeson maar zeer weinig gevangen, ofschoon zulks alleen aan traagheid van den inlander is toe te schrijven.

Met de vischvangst houden de strandbewoners zich alleenlijk in zoo verre onledig, als zij zulks voor hun eigen gebruik noodig achten. Zij bedienen zich slechts van lijnen en werpnetten. De visch wordt gedeeltelijk gezouten, meestal echter gerookt, dewijl dit minder moeijelijk is. Ook wordt er somtijds door hen tripang gevangen, echter niet in groote hoeveelheid.

De tripang — eene soort van holothurie — is een artikel, waarin veel handel gedreven wordt, en waarvan de omtrek van het eiland Manipa en de overige wateren der Moluksche eilanden ruim voorzien zijn, vooral ook de oostkant der Aroe-eilanden, waar tevens eene belangrijke parelvangst is.

De eilanders verkoopen den tripang aan de Makassaren, Chinezen en andere volken bij zekere maat, die een half pikol inhoudt. Zoodra de tripang gevangen is, wordt hij met zeewater en zekere bladen, die zij *papaja* heeten, gekookt, waardoor hij zich van eene dunne huid ontdoet, die voor ongezond wordt gehouden. De tripang vereischt veel moeite en zorg om hem van den onaangenamen koraalreuk te ontdoen, alvorens hij op uitgespreide matten gedroogd kan worden; ja zelfs wanneer hij geheel droog is, heeft de tripang nog eene zekere lucht, die

aan alle holothuriën en polijpen eigen is, waarom den Chinezen den tripang met suikerriet opkoken, voor dat zij hem tot hunne *kemloe* of tot de bereiding van andere spijzen gebruiken.

In China wordt de tripang-pasir — eene soort, die op banken, die meer uit zand dan slijk bestaan, op de koeding-aring en te Makasser veel gevangen wordt, — voor de beste en witste gehouden.

De tripang wordt door de eilanders met de volgende benamingen onderscheiden, als: tripang-pasir, als boven; tripang-batoe, korro en koenjit, worden opengesneden en er de inwanden uitgenomen; tripang-pandang, tripang-nânas, welks schil stekelachtig is als de ananas, tripang-hitam, tripang-kossong, tripang-boewang-koelit, tripang-kai-djawa, tripang-maridji en katjang-goreng — deze worden met zeker hout, kajoe-bengkoedoe gekookt, dat er eene roode kleur aan geeft; tripang-denggoe, tripang-gama, tripang-tai-kongkong, tripang-bilala, tripang-mossee, tripans-katjang-goreng, tripang-koewas en tripang-poetih, die de kleinste soort en witachtig is. Behalve deze zijn er nog eene menigte, die door hunnen eigenaardigen en onaangenamen smaak oneetbaar zijn.

De tripang-pasir wordt in China voor *f* 150—160 de pikol, of 125 oude ponden, aan den man gebragt. De overige soorten, minder in waarde, voor *f* 50—100 de pikol.

De tripang wordt op eene zeer eenvoudige, doch behendige wijze gevangen. De inlander, die op deze vangst uitgaat, staat voor op zijn praauwtje, gewapend met eene harpoen, die van bamboes gemaakt en van eenen ijzeren punt voorzien is. De tripang wordt dus even als de dolfijn onder den evenaar met de harpoen geschoten.

Nijverheid en volksvlijt zijn zeer gering. De inlander vervaardigt zijne kleeding op een allereenvoudigst weefgetouw. Gewoonlijk wordt het garen gekocht, zelden door hen zelven vervaardigd. Zij breijen hunne eigene vischnetten, welke zeer sterk en goed bewerkt worden, meest van ananasgaren, en maken uit het blad van den sagoboom hunne zeilen, die tamelijk sterk zijn en aan het doel beantwoorden.

De Alfoeren, die weinig gemeenschap hebben met de strandvolkeren, en buiten eenige vruchten weinig voorwerpen hebben, die geschikt zijn

voor den ruilhandel, vervaardigen hunne tjidako en lawani uit de bast van zekeren boom. Hiertoe snijden zij uit de bast van dien boom strooken van zoodanige lengte en breedte, als zij tot het gebruik verkiezen en de hoogte en dikte des booms, die dikwijls veertig en meer voeten lengte heeft, zulks toelaat. Deze worden dan zoo lang met houten hamers geklopt tot zij zeer gedwee en lenig zijn. Vervolgens plaatsen zij daarop een' houten vorm, waarin, even als in den vorm voor houtsneê-prenten, zoodanige figuren en strepen gegrift zijn, als zij in de tjidako en lawani begeeren. Deze vorm, op de bereide stof sterk gedrukt en geklopt, laat er de afdrukken op na, die zij vervolgens naar verkiezing met verschillende kleuren afzetten.

Ook bereiden enkele negorijen zout, dat echter voor den handel niet geschikt is, doch ter plaats zelve wordt geconsumeerd. Door de bewoners van Neniali en Lisabatta wordt ook kanari-olie gemaakt, die in kwaliteit met die van Banda niet verschilt. Deze olie wordt door vele particulieren in de Molukkos, ter vervanging van boter, met smaak gebruikt.

Ben ik goed onderrigt — en ik vermeen dit wel, omdat ik het volgende van een' geloofwaardigen persoon heb — dan is het grootste gedeelte zout, dat door de Alfoeren der binnenlanden gebruikt wordt, afkomstig van eigen fabrikaat der strandbewoners, en zie hier op welk eene eenvoudige wijze zij het verkrijgen.

Tot het bekomen van zout verzamelt men het drijfhout, dat aan de stranden komt aanspoelen. Het wordt een weinig gedroogd, vervolgens aan hoopen gelegd en in brand gestoken. Onder het branden werpt men van tijd tot tijd een weinig zeewater in het vuur, ten einde het hout van zoutdeelen te doen doortrekken. De daarvan komende asch wordt alsdan verzameld en wederom met zeewater tot eene pap gemengd, welke pap men door eene stroolap zift of giet, ten einde er de aardachtige deelen van af te scheiden, terwijl men zorg draagt, dat gedurende deze bewerking het mengsel telkens door het bijvoegen van zeewater wordt aangelengd.

Wanneer men vermoedt, dat al de in de asch zich bevindende zoutdeelen daaruit getrokken zijn, wordt de loog of het aftreksel in aarden pannen gekookt, tot zoo lang dat het zout zich aan haren bodem be-

gint vast te zetten, terwijl men intusschen blijft voortgaan met van tijd tot tijd kleine hoeveelheden van het afgetrokken water er bij te voegen, tot eindelijk de geheele massa water verkookt en het zout alleen is overgebleven, hetwelk alsdan eene vaste, aardachtige substantie oplevert.

Natuurlijkerwijze zijn, bij de dikwijls zeer onachtzame wijze, waarop de doorzijging heeft plaats gehad, tevens eene groote menigte aarddeelen doorgezift en op den bodem der pan met het zout vermengd, waardoor het eene vuile, grindachtige aschkleur heeft. Dit onzuivere zout kristallizeert niet en heeft een' flaauwen, doch tevens bitteren smaak, welk een en ander echter ontwijfelbaar zou kunnen weggenomen worden door eene meer zorgvuldige en doelmatige bereiding.

Daar een ieder, die zulks verkiest, zich op deze wijze zout kan verschaffen, en daarvan geen voorraad oplegt, dan tot eigen gebruik, zoo is het op Ceram geen voorwerp van handel. In enkele gevallen echter kunnen zij gezegd worden daarin eenen kleinen ruilhandel te drijven, voornamelijk met de Alfoeren, die het bij voorkeur willen en tegen andere behoeften inruilen.

De tot meerdere beschaving en het doen toenemen van welvaart zoo dienstige handel, wordt hoofdzakelijk door eenige vreemdelingen gedreven. De inlander verschaft zich de voor hem noodzakelijke dingen, door ze in te ruilen tegen sago, zoo wel tot brood bereid, als in manden gepakt, daar dit artikel hoofdzakelijk door de vreemde kooplieden gezocht wordt.

Alle op Java bestaande muntspeciën, benevens de recepissen, zijn te Wahaai en op de Noord-Oostkust van Ceram gangbaar. De Alfoer verkiest echter voor de vruchten, tabak, enz., welke hij ten verkoop naar de strandbewoners en de bezetting brengt, vooral lijnwaden, die hij in ruiling aanneemt, en liefst zoo mogelijk roodgekleurde.

In de Alfoersche negorijen Waisama, Kobi en Hatinoeroe wordt zeer goede tabak bereid, waarvan eerstgenoemde de beste soort is. In het jaar 1850 moet door den Directeur van producten en civiele magazijnen naar Wahaai eene hoeveelheid Havana tabakszaad gezonden zijn, die de civiele gezaghebber door alle Regenten in hunne negorijen heeft doen zaaijen, echter zonder eenig gevolg, aangezien er nergens eenige planten van opgekomen zijn.

Hoewel op het product van indigo door den inlander geen acht geslagen wordt, zoo zoude van deze te Wahaai zeer weelderig groeijende plant zeer veel voordeel te trekken zijn, naar aanleiding van eenige door den Kapitein D. PLANKEN en den Officier van Gezondheid P. FLAUM genomen proeven.

Het onderwijs, dat buiten kosten en bemoeijenissen van het bestuur plaats heeft, is er zeer gebrekkig, en heeft tot dus verre weinige vorderingen gemaakt. De Priesters (Imams) zijn gewoonlijk de kundigsten onder de bevolking en kunnen lezen en schrijven. Ook bemoeijen zich thans eenige hunner in verscheidene negorijen, zoo als te Hatoewé, Hatiling en Sawaai met het onderwijs der kinderen, dat zich bij Maleisch lezen en schrijven met Arabische karakters bepaalt. Deze echter genieten in het algemeen geen groot aanzien: eenige bejaarde en buitendien als redelijke en brave mannen bekend, maken op dezen regel eene uitzondering. Vermits de bevolking zeer laauw in het uitoefenen der godsdienst is, hebben ook de priesters eenen slechts geringen invloed. Zij vertrouwen meer op waarzeggerijen, want zij zijn zeer bijgeloovig.

Elke Mohammedaansche negorij heeft tot het uitoefenen van hare godsdienst hare mesdjid (moskee).

De scheepsbouw is bij den Cerammer nog op den laagsten trap. Hij bedient zich tot den vischvangst, als anderzins, hoofdzakelijk van zoogenaamde vlerkpraauwen, die uit eenen boom gekapt en van gabbagabba uitleggers voorzien zijn, om ze voor omslaan te behoeden. Groote praauwen, zoo als djonko's, orembaaijen en andere, worden op de Keieilanden vervaardigd en op Ceram te koop gebragt.

Thans willen wij eenige punten omtrent de uitoefening der regterlijke magt aanstippen.

De bevolking van het grondgebied van Wahaai en die der Noord-Oostkust staat onder de Nederlandsche wetten, welke ingevolge de voorschriften der nieuwe wetgeving worden uitgeoefend.

Naar den aard der begane misdaad worden straffen op de bovengegezegde wijze opgelegd, in zoo verre de strandbewoners betreft. De Alfoeren, nog op verre na niet geheel aan het Gouvernement onderworpen, oefenen hun eigen regt uit. Onder hen wordt meestal den schuldige

het betalen eener *harta* (boete) als straf opgelegd, zelfs voor het plegen van moorden en zware misdaden. De verschillende civiele gezaghebbers hebben meermalen aan het hoofdbestuur te Amboina het hoognoodzakelijke doen inzien, om bij het plegen van moorden of bij het koppesnellen door de Alfoeren, de schuldigen, in stede van hen eene harta te doen betalen, door hunnen Radja aan eene derwaarts te zenden Commissie uit te doen leveren [1], ze naar Amboina tot onderzoek en vonnissing op te zenden, om na de veroordeeling naar Wahaai te worden teruggezonden en dáár, tot meerder afschrik voor de anderen, het vonnis te ondergaan. Een dusdanige maatregel is hun billijk voorgekomen, op grond dat de voorregten door het Gouvernement aan de Alfoeren verleend, in omgekeerde reden staan tot de onderwerping en bewezene diensten der Mohammedanen of strandbewoners, die zich geheel aan het Nederlandsch bestuur hebben onderworpen, dewijl dezen bij het plegen van eenen moord zeer streng, ja zelfs met den dood, door dat bestuur worden gestraft. De Alfoer daarentegen zijn' eigen wil en wetten opvolgende en niet dienstpligtig zijnde aan dat bestuur, maar van hetzelve oogluikend het privilegie hebbende van eenen moord te mogen plegen tegen betaling van eene harta, bestaande in eenige aarden schotels, heeft dienvolgens het genot van grootere voorregten. Niet de moordenaar alléén betaalt de opgelegde schatting, maar zijn geheele stam; en ofschoon de wetten van het Gouvernement wel niet behelzen, dat de Alfoeren, onder betaling van evengemelde boeten, kunnen moorden, ontvangen zij daarvoor toch geene andere straf, en zijn na de betaling weder even vrij als te voren.

Onder de misdrijven der meeste Cerammers behoort die van het geven van valsche getuigenis, des noods door eede bevestigd. Leugens en bedriegerijen zijn onder de strandbewoners in zwang. Zoowel dezen als de Alfoeren zijn uiterst wraakzuchtig en haatdragend. De Oost-Cerammer is in het algemeen meer ijverig van aard, dan de Noord- en Westwaarts wonende. Hij heeft een meer helder doorzigt van zaken en is deswege den anderen voor te trekken; echter is hij vaak achterhoudend

---

[1] Zie dispositie, dato 16 Januarij 1714, bijlage B.

en listig, aanmatigend en stout, als hij toegevendheid vindt, daarentegen kruipend, nederig en gedwee, als hij ernstig geregeerd wordt.

Wijlen Mr. P. MERKUS heeft, als Gouverneur der Molukkos, de eerste inspectie-reis over de Molukkos gedaan, die sedert de terugkomst der Nederlanders op Java heeft plaats gehad. Bij die gelegenheid heeft hij in 1826 ook de Alfoersche negorij Massisehoela met een bezoek vereerd en was derhalve welligt de eerste Nederlander, die immer daar is geweest.

In 1838 heeft de te Amboina residerende Gouverneur, de Heer F. V. A. Ridder DE STUERS, ook eene algemeene inspectie-reis over de Molukkos en derzelver respectieve ondergeschikte posten gehouden. Die hoofdambtenaar heeft toen, te Wahaai zijnde, zich kunnen overtuigen van welk belang zulke inspecties zijn. Is mijne herinnering juist, dan moet Z. Exc. zich met het voorstel daaromtrent door den Luitenant CARTON, destijds civile gezaghebber te Wahaai, gedaan, vereenigd hebben. In 1847 is die inspectie door den als toen residerenden Gouverneur, wijlen de Generaal-Majoor J. B. CLEERENS, herhaald geworden en nog in dat zelfde jaar heeft de civiele gezaghebber, voor de eerste maal in ettelijke jaren, zijne inspectie over de negorijen op de N. O. kust gelegen, gehouden; terwijl deze in 1848 en 1850 nog eens herhaald zijn, doch sedert niet meer plaats hebben gevonden.

In de maand Januarij 1854 heeft de Luitenant J. W. C. KERN het voordeel gehad van de vermaarde Duitsche reizigster Mevrouw PFEIFFER, op welke wij bij eene latere gelegenheid zullen terugkomen, in hare excursiën op de N. O. kust van Ceram te vergezellen, en o. a. een bezoek aan de Alfoeren van Massisehoela gegeven. Hij was, zoo als de Radja der Alfoeren hem verklaarde, de eenige militaire Kommandant, die tot op dien tijd hun gebergte was komen beklimmen.

Nu wij het grondgebied van Wahaai en zijne bevolking, naar onze bevinding ter plaatse zelve, zoo naauwkeurig mogelijk geschetst hebben, blijft ons nog eene laatste taak te volbrengen over: namelijk, om onze lezers bekend stellen met de gronden, welke den Gouverneur MERKUS in der tijd bewogen hebben, om de verplaatsing van den post Sawaai naar Wahaai bij het Hooge Bestuur van Nederlandsch-Indië te provoceren.

Deze en andere berigten zijn afkomstig van geloofwaardige inlandsche autoriteiten, die ze mij mondeling gegeven hebben.

Ik achtte deze omstandigheden des te belangrijker, omdat zij een onderwerp zijn, hetwelk tot het domein van de geschiedenis der Molukkos behoort en tot dusverre slechts door weinigen bekend, voor velen een raadsel is gebleven.

Het is bekend, dat de zeerooverij in de Moluksche zeeën, gedurende het jaar 1823 tot eenen ongehoorden trap van stoutmoedigheid plaats had. Niet alléén de bewoners der stranden en kleine eilanden werden gedurig daardoor ontrust en verhinderd zich aan het bearbeiden van hunnen grond toe te wijden, maar natuurlijker wijze had de zeevaart, en bij gevolg de handel, daardoor aanmerkelijk te lijden. Deze zeerooverijen, welke zelden krachtdadig waren tegengaan, werden toen bijna op gezette tijden en regelmatig gepleegd in de kenteringen der moesons, wanneer de heerschende stilten het bevaren der zeeën door kleine roeivaartuigen toelaten en het vervolgen van deze met groote vaartuigen moeijelijk of onmogelijk maken. Reeds in het begin van 1823 werd het eiland Manipa door een aantal van honderd en vijftig wel bemande vaartuigen aangevallen, van welke zich een gedeelte ook rigtte tegen de negorijen van Larike, welke het vorige jaar zoo veel door plundering geleden en een aanzienlijk gedeelte hunner bevolking hadden verloren. De korvet "de Komeet" werd dadelijk door den Gouverneur MERKUS afgezonden, doch welke spoed ook gemaakt werd, zij kon geen enkel vaartuig ontmoeten en moest, na gedurende eenige dagen gekruist te hebben, onverrigter zake terugkeeren. Intusschen waren de roovers door den inlandschen Luitenant PINANKA, die op Manipa het bevel voerde, moedig teruggeslagen, en volgens zijne rapporten zouden de roovers bij die gelegenheid een aanmerkelijk verlies hebben geleden, terwijl zij zich, na het wisselen van eenige kanonschoten, mede van Larike hadden verwijderd. Deze vloot was, zoo als nader vernomen werd, de zoogenaamde *hongi* van den Radja DJILOLO, die daarbij echter in persoon niet tegenwoordig is geweest. Eenige dagen later werden de Xoelasche eilanden afgeloopen, zoo men meende door Magindanaosche zeeroovers, welke bij die gelegenheid meer dan drie honderd inwoners hebben weggevoerd.

De onder den Radja DJILOLO behoorende zeeroovers bestonden grootendeels uit uitgewekene Tidorezen en uit Galelarezen, inwoners van Almaheira; voorts uit Papoeërs en Cerammers van de Noordkust van het het eiland. Wat hunne magt en hunnen moed betrof, waren zij weinig te vreezen, daar zij bij het vinden van welgemeenden tegenstand gewoonlijk afdeinsden en zich niet waagden dan tegen weerlooze aan het strand liggende negorijen, welke zij des nachts konden overvallen en straffeloos uitplunderen en vernielen. Hunne vaartuigen waren klein, slecht gewapend en in geenen deele bestand tegen den aanval van de geringste Europesche schepen, die van eenig geschut voorzien waren, en verschilden in allen deele van die der Lingasche en Blitongsche roovers en ook van die van Magindanao, daar ook deze moediger en stouter waren.

Tot het tegengaan van dit kwaad was zeker de tegenwoordigheid van oorlogsvaartuigen gewenscht, in welker nabijheid het rooversgespuis zich niet zal wagen, doch deze vaartuigen waren juist het ongeschiktst in de oogenblikken van het gevaar en tot dusverre was het aan geen derzelve immer gelukt eene ontmoeting met de roovers te hebben. Waakzaamheid en wederstand aan de stranden waren steeds verre de beste middelen van veiligheid geweest, doch deze bestonden alleen op de eilanden Amboina, Haroeko, Saparoea en Noesa-laut, welke bij eene kloeke bevolking, den bijstand der Europeërs kon inroepen. Dit was echter het geval niet met de afgelegene eilanden, als Boero, Amblau en Xoela, waarvan de zwakke en bevreesde inwoners, wanneer de vijand verscheen, naar de bergen vlugtten en hem hunne huizen en goederen ten prooi lieten.

Daar het alzoo moeijelijk was de zeerovers geheel met geweld te keeren, werd door den Gouverneur eene poging gedaan om daaraan door onderhandelingen en zachte middelen een einde te maken, naar aanleiding eener resolutie in rade van den 7[den] September 1821, N°. 41, waarbij hem werd aanbevolen te onderzoeken of er geschikte middelen waren om den Radja DJILOLO tot het belang van het Gouvernement over te halen.

Om hiertoe te geraken, begon hij met in te trekken en buiten effect

te stellen het besluit van den Gouverneur-Generaal, waarbij de Radja DJILOLO vogelvrij verklaard en op de uitlevering van zijn' persoon eene premie werd gesteld. Vervolgens gaf hij dien vorst daarvan bij eenen brief kennis en stelde hem voor in schikkingen met hem te treden, hem noodigende om tot dat einde of zelf naar Amboina te komen, of zendelingen derwaarts te sturen.

Dezen brief, hem door de Regenten van Keffing en Kiltai overgebragt, scheen hij in eenen goeden geest ontvangen te hebben, aangezien hij in zijn antwoord te kennen gaf, dat hij dankbaar was voor de hem betoonde goede gezindheid en hij spoedig zendelingen naar Amboina zoude doen vertrekken, verzoekende daarbij tevens, dat jegens zijnen broeder, die naar Java gebannen was, medelijden mogt betoond worden, om hem derwaarts te laten wederkeeren.

Dat de Radja DJILOLO veel belang stelde in de vrijheid van zijnen broeder, zal wel niet te betwijfelen zijn. Intusschen had hij reeds de mondelinge verzekering gegeven, dat zijne zoogenaamde hongi dat jaar niet op den gewonen roof zou worden uitgezonden.

Volgens particuliere berigten, waren echter de vorderingen van genoemden Radja niet gering, daar hij niet minder verlangde te bedingen dan het herstel van het vierde Rijk der Molukkos, zoo als het voorheen bestaan had, en den afstand van het noordelijke gedeelte van Ceram ten zijnen behoeve.

Zulke overdrevene eischen konden hem nimmer worden toegestaan zonder den vrede met de Vorsten van Ternate en Tidor te verbreken, en daar de gevolgen van deze vredebreuk van eenen belangrijken en verderfelijken aard te beschouwen waren, kon de Gouverneur MERKUS aan zulke vorderingen geen gehoor geven. Wel kon hij zich vereenigen met de gedachte om een klein gedeelte van de Noord-Oostkust van Ceram af te staan, onder uitsluitende voorwaarde, dat de Radja DJILOLO met zijnen geheelen aanhang zich onverwijld aan het Nederlandsche Gouvernement zou onderwerpen; want, bijaldien hij vermetel genoeg ware, daarin niet toe te stemmen, zou hij met geweld worden vernederd; iets dat niet veel moeite zou gekost hebben, doordien de Vorsten van Ternate en Tidor gereed waren om al hunne krachten in te spannen en van

's Gouvernements zijde slechts geringe bijstand behoefde verleend te worden.

Hoedanig dit ook afloopen mogt, de Heer MERKUS achtte het hoogst noodzakelijk, om, hetzij om den Radja DJILOLO in bedwang te houden, bijaldien hij zich onderwierp, dan wel om hem met vrucht te bestrijden, in geval hij tot geene redelijke schikkingen wilde komen, den post van Sawaai, aan de Noordkust van Ceram, weder te bezetten. Aan het verlaten van dien post kon toegeschreven worden de vermeerdering der zeerooverijen en de staat van onafhankelijkheid, waarin Ceram zich bevond onder den Radja DJILOLO, die zijn verblijf ongestoord te Hatilen hield — eene negorij, voorheen direct aan het Gouvernement ondergeschikt en gelegen in het district van Sawaai.

Door het niet bezetten dezer plaats onttrokken zich al de Regenten van de Noordkust aan de gehoorzaamheid van het Gouvernement, zoo zij voorgaven uit vrees voor den gemelden Radja, maar waarschijnlijk uit eigene verkiezing. Ten gevolge hiervan werden toen jaarlijks aldaar de vloten uitgerust, die de ingezetenen der Ambonsche negorijen schrik aanjaagden en zoowel de zeeën als de kusten uiterst onveilig maakten.

Sawaai eenmaal weder in bezit genomen zijnde, was het zeker dat de orde en rust spoedig over geheel Ceram zouden hersteld en de Regenten als voorheen in eenen volmaakten staat van ondergeschiktheid gebragt zijn; terwijl de volken, die toen tot den zeeroof werden medegesleept, in vrede in hunne negorijen zouden blijven en de Radja DJILOLO, zoo hij zich niet wilde onderwerpen, zich spoedig genoodzaakt zoude zien, Ceram te verlaten en zijnen toevlugt tot de verder afgelegene Papoesche eilanden te nemen.

Bovendien kon de post van Piero, die alstoen reeds onnoodig was en het nog meer zoude worden door het herstellen van dien van Sawaai, geheel ingetrokken worden; zoodat men zonder moeite zeventig à tachtig Ambonsche soldaten derwaarts heen kon zenden: een getal dat tot gemeld einde toereikend was en na verloop van eenigen tijd veilig kon verminderd worden. Met dezen post was het te voorzien, dat de communicatiën niet alleen over zee konden opengehouden worden, maar

ook die over land, westwaarts naar Piero en zuidwaarts naar Sepa, — behoorende onder Saparoea — van welke Piero geen twee dagreizen afligt.

Na een rijp overleg, en in aanmerking nemende de steeds door Radja DJILOLO aan den dag gelegde onwilligheid, werd de post van Piero ingetrokken en de bezetting naar Sawaai overgeplaatst.

Bij resolutie in Rade in dato 8 Februarij 1825, N°. 16, werd de Gouverneur der Molukkos, de Heer MERKUS, geautoriseerd om met den Radja DJILOLO in onderhandeling te treden, ten einde de rooverij door dien vorst en zijne volgelingen in de Molukkos gepleegd, geheel te doen ophouden, en voorts, onder billijke voorwaarden, het oostelijk gedeelte van Ceram onder het gezag van den Radja te stellen, indien hij zich als Nederlandsch onderdaan wilde onderwerpen.

De Heer MERKUS, de zaak van te groot belang achtende om de regeling er van aan een' ondergeschikt ambtenaar, hoe bekwaam hij ook ware, op te dragen, besloot zich in persoon derwaarts te begeven, zoo wel ter bereiking van het groote doel, als wel, wanneer eene schikking tot stand kon gebragt worden, om de keuze eener geschikte plaats te doen, waar het het best zoude zijn, het aan te stellen hoofd over de uitgewekenen der Rijken van Ternate en Tidore te doen wonen, om hem onder bedwang te kunnen houden.

Tot uitvoering van dit gewigtig plan begaf de Gouverneur zich den 20sten Julij daaraanvolgende, vergezeld van den Militairen Kommandant, wijlen den Luitenant-Kolonel STIJMAN, en den Magistraat-Fiskaal der Molukkos, aan boord van Z. M. brik „de Nautilus," en na zich te Boero ter regeling van zaken te hebben opgehouden, arriveerde hij den 8sten Augustus te Sawaai.

De Heer MERKUS vond het fortje in eenen goeden staat en eenige Ambonsche en andere vaartuigen schenen den kleinen handel te verlevendigen. Ofschoon deze post toen reeds minder noodig kon geoordeeld worden dan twee jaren te voren, bleek het echter duidelijk, dat door het vestigen er van de inwoners dezer negorij, zoowel al van de omliggende, bescherming en veiligheid hadden gevonden, naar hunne woningen waren teruggekeerd en geheel hadden afgezien van de rooverijen,

tot welke zij, zoo door gebrek, als door geweld van buiten, als het ware genoodzaakt waren geweest.

Voor den welvaart en den handel van Amboina was deze staat van zaken hoogst belangrijk, vermits van Sawaai veel sago werd aangebragt, waaraan vroeger zoo dikwijls gebrek bestond, en er daarentegen lijnwaden, ijzer en andere voorwerpen van de hand werden gezet. Opmerkenswaardig was het, dat terwijl de bevolking twee jaren te voren van armoede nog geheel naakt ging, en zelfs de vrouwen der Regenten zich met strookleedjes bedekten, toen reeds een groot gedeelte dier bevolking, alsmede hunne hoofden en hunne vrouwen met lijnwaden waren gedekt.

Wat de post van Sawaai zelven betrof, kon het niet ontkend worden, dat deze zoo ongunstig als eenigzins mogelijk geplaatst was. De vlakte, die het fort en de beneden-negorij besloeg, was zeker geen vier honderd passen breed, terwijl er in alle rigtingen hooge bergen over heen hangen. Van deze hoogten kon de bezetting zoo niet met steenen, althans met schietgeweer worden benadeeld.

De Gouverneur MERKUS onderrigt zijnde, dat de baai van Hatilen eene geschikte plaats opleverde voor de vestiging van den Radja DJILÓLO, besloot die te bezoeken. Den 10den Augustus van Sawaai gezeild zijnde, ankerde hij den 12den in gemelde baai. Het inkomen van deze is eenigzins moeijelijk, doch eenmaal binnen zijnde, biedt de plaats niet alleen veiligheid in den Zuid-Oostmoeson, maar ook in den Noord-Westmoeson; en hoezeer zij wel openligt voor de winden, worden de zware zeeën echter door de uitstekende hoeken en rotsen grootendeels gebroken.

Aan wal vond de Heer MERKUS volstrekt niemand. De overblijfselen der in October 1823 vernielde bentings waren allen zigtbaar, doch de bevolking was geweken. Aan de westzijde van de baai loopt eene kleine rivier uit, welke vrij diep en breed is en die al spoedig zoet water oplevert.

In alle opzigten werd deze plaats tot vestiging van een inlandsch etablissement met eene kleine Europesche bezetting, door den Heer MERKUS verkieslijker geacht, dan Sawaai. Men kon derhalve deze laatste plaats gerust verlaten en de kosten van dien post aan dien van Hatilen besteden.

De noord-oostkust van Ceram door dezen in bedwang gehouden zijnde, heeft de noordwestzijde niets te vreezen voor hare veiligheid en de ingezetenen kunnen met hunnen smallen handel even zoo goed voortvaren, alsof zij onder de bescherming van eene nader gelegene bezetting stonden.

Van Hatilen naar Matakam, nabij Hotti gelegen, alwaar de Radja zijn verblijf hield, werden drie dagen besteed.

De vaartuigen moesten op eene reede ankeren, die alleen veilig is voor Zuid- en Zuid-oostewinden, en die altoos gevaarlijk blijft.

Hier werd de Heer MERKUS door de bijeenverzamelde uitgewekene onderdanen van Ternate en Tidor en het hoofd, aan hetwelk zij zich hadden onderworpen, met de meest mogelijke eerbewijzingen, overeenkomstig de gebruiken van gemelde Rijken, onthaald. De Radja, toen een man van vijf en veertig à vijftig jaren, zag er oud en ziekelijk uit, doch was omringd van eene menigte hoofden, onder welke verscheidene van het gunstigste voorkomen en uitzigt waren. Het getal der uitgewekene onderdanen van Ternate en Tidor bedroeg, zoo men verzekerde, nagenoeg zeven duizend zielen. Velen hunner zwierven sedert veertien à vijftien jaren met den Radja DJILOLO rond, doch de meesten hadden zich bij hem gevoegd na de noodlottige expeditie in het jaar 1821 van Ternate gedaan, wanneer de eilanden van Almaheira en de Papoesche landen, onder voorwendsel van met de roovers te heulen, te vuur en te zwaard zijn aangetast en de bewoners uit hunne negorijen verdreven.

Nadat de Heer MERKUS eenige malen met den Radja DJILOLO en zijne hoofden gesproken had, verzochten zij hem eenparig, dat de Prins ARGAO, die onlangs van Java was teruggekeerd, als hun Vorst mogt worden aangesteld, verklarende overigens volkomen in zijne beschikkingen te berusten en zich daaraan te zullen onderwerpen, mits zij niet geregeerd werden als de onderdanen van Tidore, tegen welks Sultan allen dezelfde klagten hadden. Niemand, zeiden zij, was in zijne woning veilig, zware leverantiën van kalk en hout werden hun opgelegd, zonder de minste vergoeding. Vooral bezwaarden zich de hoofden van de eilanden Waigioe, Misol en Salwatti over het leveren van Papoesche

slaven tot vijftig en zestig in getal, die zij niet dan met de grootste moeite van Nieuw-Guinea konden verkrijgen.

De Heer MERKUS bragt hun onder 't oog, dat al deze klagten niet konden gelden tegen den toen regerenden Sultan, daar deze gedurende zijne regering nog geene vijandelijkheden tegen hen had gepleegd; doch hierdoor werd hun tegenzin geenszins weggenomen, om zich weder onder zijne bevelen te schikken, en zij baden Z.Exc. daartoe geene poging te willen doen. Aandoenlijk was het inderdaad, eene menigte volks, die zich gedurende eenige jaren met niets anders dan zeeroof had opgehouden en zich bij voorkomende gelegenheden en wel voornamelijk te Hatilen dapper had gekweten, thans geheel onderworpen te zien, alleen door het vertrouwen op eene billijke en zachte behandeling.

Alles nader overwogen hebbende, kwam de Heer MERKUS met den Radja DJILOLO overeen:

1°. dat de Prins ARGAO, toen te Amboina, tot Sultan over het noordelijk gedeelte van Ceram zou worden aangesteld.

2°. dat hij zich te Hatilen zou vestigen, en dat de volken van Mabo, Weda, Patani, Tabello, Galela en de Papoesche eilanden, zoowel daar, als langs de geheele vaart, negorijen zouden aanleggen.

3°. dat de twee zonen van den Radja, die toen Djoegoegoe en Kapitan-Laut waren, met eenige hoofden van verschillende volkstammen, zich in de maand December naar Amboina zouden begeven, ten einde den Prins ARGAO af te halen, en

4°. dat alle verdere schikkingen omtrent het bestuur en de betrekking tot het Gouvernement, door hem, Gouverneur, met den Prins ARGAO zouden worden geregeld.

Met deze overeenkomst scheen de Radja zeer in zijn' schik te zijn, en de Heer MERKUS verliet hem, na aan zijn verzoek voldaan te hebben om een voorschot van duizend guldens, welke hij inderdaad noodig had om zich eenigzins in te rigten, en de kosten van zijne verhuizing naar Hatilen goed te maken.

De Gouverneur MERKUS zag in de vrijstelling en benoeming tot Sultan van Prins ARGAO geene de minste zwarigheid en koesterde het vertrouwen, dat die Prins door het Gouvernement met een wettig gezag be-

kleed en als Sultan erkend zijnde, het als zijn belang zou beschouwen, om zich aan de zijde des Gouvernements te scharen, niet alleen ten einde zich staande te houden tegen aanvallen van den Sultan van Tidore, aan welke hij spoedig zoude blootstaan, maar ook tot zijn eigen voordeel. En daar hij een schrander en doordenkend man was, zag hij zeer wel in, dat een door het Gouvernement erkende staat hem veel voordeeliger was, dan al wat hem op zijn omzwerven door rooverijen kon toevloeijen. Dientengevolge kon er geen de minste twijfel bestaan, dat zijne onderwerping aan het Nederlandsche bestuur welgemeend was; terwijl men hem met vertrouwen, even als aan de andere hoofden, dien titel en het gezag over de Noord-Oostkust van Ceram konde schenken.

Ten gevolge dezer voordragt, werd al spoedig door den Gouverneur-Generaal tot de vrijstelling van Prins ARGAO overgegaan en deze tot Sultan van het nieuwe Ceramsche rijk verheven. Op deze wijze werd die Prins door den Gouverneur MERKUS in zijne waardigheid als Sultan van de Noord-Oostkust van Ceram geïnstalleerd en de bezetting van Sawaai naar Hatilen (Wahaai) overgebragt.

Daar de Radja DJILOLO steeds eenen onverbiddelijken haat tegen de vorsten van Ternate en Tidore koesterde, hadden deze beide vorsten altijd van dien kant te vreezen. De Radja DJILOLO, die veel meer doorzigt had dan zijn broeder, de Sultan — deze handelde eigenlijk gezegd meer in naam en volgde geheel de bevelen van zijnen broeder — zag zeer wel in, dat het opgerigte rijk van Ceram op den duur niet kon blijven bestaan, aangezien de strandbewoners van de zoogenaamde Negeri Sambilan, of het regentschap van de negen negorijen, die onder het rijk van Ceram waren begrepen, niet aan zijne bevelen wilden gehoorzamen, maar steeds de zoodanige opvolgden, die hun onmiddelijk van wege het bestuur van Amboina werden toegezonden; en zoo kon het wel niet anders of zulk een stand van zaken moest zijnen trots en zijne eigenliefde kwetsen en hem ontrouw doen worden aan zijne belofte. Ook verzuimde hij niet om al te baat te nemen wat het bestuur van zijnen broeder meer en meer kon verzwakken.

Gedurende zeven achtereenvolgende jaren van het bestaan des Ceramschen rijks, had de Sultan noch zijn broeder de minste moeite aange-

wend om hetzelve in eenig aanzien te brengen. Hunne eigene woningen en de negorijen hadden al het uiterlijke van verlatene dorpen. Veel minder hadden zij de bevolking aangemoedigd om in dat tijdsverloop tuinen voor hun levensonderhoud aan te leggen, waarvan dan ook het gevolg is geweest, dat vele boomen en gewassen, die maar eenigzins tot voedsel konden verstrekken, geveld zijn geworden, en de hongersnood zich reeds voornamelijk onder de volken van Mabo, Patani en Weda deed gevoelen en zij genoodzaakt waren op andere wijze uitkomst te zoeken.

Dat de Radja DJILOLO geen de minste voornemens had om op Ceram te blijven en een duurzaam rijk voor zijne nakomelingen op te rigten, was genoegzaam uit zijne handelingen af te leiden, en dat hij geheel andere plannen had, heeft hij in den laatsten tijd van het bestaan van dat rijk op eene voldoende wijze bewezen. Zijne vorderingen op 't land van Djilolo, hetwelk hij als het eigendom zijner voorouders beschouwde, en de pogingen, die hij aanwendde om met de volken, die hem op Ceram gevolgd waren, naar het eiland Obi-Major te verhuizen en zich aldaar te vestigen, zijn daarvoor onwederlegbare bewijzen. Indien hem zulks had mogen gelukken, zou het hem niet moeijelijk geweest zijn, de geringe bevolking van het Batjansche rijk tegen hunnen vorst op te stoken en zich vervolgens van hetzelve, als mede van het land van Djilolo meester te maken; te meer omdat in het Batjansche rijk de eerste rijksbestierder, een sluwe booswicht, een zoon des Sultans van Ceram en bij het volk in aanzien was. In 1831 is deze echter na veel moeite verpligt geworden, op last van den Gouverneur MERKUS, het rijk te ontruimen; men achtte het niet raadzaam, middelen aan te wenden om hem tot onderwerping te brengen, aangezien dit, behalve de vele moeite, niet zonder groote opofferingen zoude gelukt zijn.

Uit het bovenstaande zal genoegzaam kunnen opgemaakt worden, dat het meer dan tijd was om aan deze onzekerheid een einde te maken, en de verwijdering of opligting van deze Djilolosche familie te bewerken.

In 1832, toen de Heer MERKUS ter gelegenheid zijner jaarlijksche inspectie zich op Ceram bevond, heeft deze merkwaardige gebeurtenis plaats gehad. Op den 8sten December werd de Sultan van Ceram met zijne geheele familie opgeligt en het rijk van dien naam ontbonden.

Ten einde eenige onwillige volgelingen, die op de vlugt waren gegaan en naderhand zich weder aan strooptogten overgaven, tot reden te brengen, vertrok in de maand September 1833 eene kleine expeditie naar de Noordkust van Ceram. Die omzwervende, voormalige volgelingen van den Radja DJILOLO moesten tot onderwerping worden gebragt. De expeditie beantwoordde volkomen aan haar doel, waardoor de Noordkust van die lastige buren is gezuiverd geworden.

Ziedaar hoe het in 1825 tot stand gebragte Ceramsche rijk werd ontbonden en de hoop op eene gelukkige toekomst van voortdurende rust geboren is, iets waarbij niet alleen het Gouvernement, maar in het bijzonder de drie Moluksche vorsten, die van Batjan, Tidore en Ternate, groot belang hadden, en hun eene duurzame erkentelijkheid is opgelegd, omdat zij voor altoos van eenen gevaarlijken en lastigen nabuur ontslagen zijn geworden.

J. B. J. VAN DOREN.

BIJLAGE B.

EENIGE EXTRACTEN UIT DE POSITIVE ORDERS VAN AMBOINA OMTRENT DE VERHOUDING VAN HET KOPPESNELLEN.

Dispositie 11 Januarij 1678. — Het moeskoppen moet door de strandbewoners tegengegaan worden, en daarom aan dezelve permissie gegeven worden, om zich op dezelfde wijze tegen de Alfoeren te revengeren.

Dispositie 6 Februarij 1681, 19 Julij 1683 en 17 Januarij 1698. — De regering behoeft zich dit moeskoppen niet heel zeer aan te trekken; moetende slechts het evenwigt tusschen de beide partijen gehouden worden.

Dispositie 19 Julij 1683. — Om dezelve in hunne twisten en strooperijen te wederstaan, is een oneindig werk, omdat zulks dit volk in den aard eigen is; waardoor hun ook oorzaak zou gegeven worden, om de onderhoorige en goedwillige strandvolkeren gedurig te verontrusten. Daarom is het noodig dat zij in hunne verdeeldheden gelaten worden, ten ware zij zich al te groote buitensporigheden veroorloofden.

Dispositie 27 Januarij 1781. — Omdat de Compagnie zich in geene kwestie zoude wikkelen, is het eene zaak van omzigtigheid, den strand Alfoeren consent tot een optogt tegen de bergmoeskoppers te geven. Het is goed dat het Opperhoofd van Hitoe daaromtrent, indien de strandvolkeren daarom verzoeken, conniventie gebruike, onder schijn dat de Gouverneur niets daarvan weten moet.

Dispositie 15 Januarij 1703. — Dat ook aan die van Kaibobo niet kan geweigerd worden het bevechten van de vijandelijke Alfoeren, ingeval zij belooven willen, henzelven, in cas van tegenspoed, zich zonder ondersteuning van de Compagnie te zullen souteneren.

Dispositie, Ternaten 29 Januarij 1703. — Daar het voor de Com-

POST WAHAAI, OP

OMEN OP DEN 1[STEN]

AANSTELLING EN HUNNE ...E RANGEN, EN OF ZIJ HOOGEREN RANG EN BIJ , DAN HUNNE VOORGAN-EN.	OF WELK LEGE
Orangk. 24 Jan. 1826. Radja 16 id. 1839. ...g Orangk. 16 Dec. 1835.	Wi... wen roove...
Orangkaija 4 Jan. 1835. Radja 25 Junij 1828. 〃 Orankaija 1 Febr. 1839.	Wi... rijken... en de...
Orangkaija 31 Aug. 1840.	
Orangkaija 3 Dec. 1833.	Wi... wen b... deszel...
Orangkaija 1 Oct. 1831.	
Orangkaija 7 Dec. 1827. Kapitein 8 Sept. 1839.	
...rangkaija 7 Dec. 1827. ...ong Orangkaija.	
Orangkaija 30 Nov. 1833.	
Radja 15 April 1826. Kapitein 29 Dec. 1833.	Wi... wen b...
Orangkaija 19 Maart 1824.	Wi... wen b...
Orangkaija 17 Nov. 1830.	
Orangkaija 3 Junij 1838.	
Orangkaija 1 Febr. 1839.	

2

3

be

w

D

ke

de

p

d

d

D

te

k

A

is

v

C

k

g

o

pagnie onmogelijk is die wilde menschen (Alfoeren) van hunne landgewoonten te doen veranderen, door eenig middel van geweld, waarin noch voordeel, noch noodzakelijkheid kan gevonden worden, dezelve zoodanig te laten voortleven.

Dispositie 16 Januarij 1714. — Eenige moord of ander delict op de ver afgelegene en minst gedisciplineerde negorijen gepleegd wordende, moet de regering niet ligt treden tot het afzenden van militairen om de daders te apprehenderen, om de woeste en wilde volkeren niet te intimideren en boschwaarts te jagen, maar liever dezelve zoeken door hunne hoofden of makkers, dan wel andere gevoegelijke middelen, in handen te krijgen.

Dispositie, Amboina 20 Februrij 1733. — Wordt aanbevolen het achterhalen van zekere Alfoerezen, als nader bij den brief te zien, ter erlanging van hunne welverdiende straffen (*den brief niet gezien*).

HERINNERINGEN AAN SUMATRA.

DOOR

OSKAR V. KESSEL.

(VERTAALD UIT "DAS AUSLAND" 1854.)

Allen, die met *spleen* behebt zijn, alle reizigers, die in Engeland of elders te huis behooren en over verzadigd zijn van het schoon der Alpen en Apenijnen, zoude ik wel naar Sumatra's Westkust willen zenden. Daar toch kunnen alle zielen, welke dorsten naar natuur en wildernis, in lange teugen en naar hartelust zwelgen, terwijl ze zich nu en dan tot afwisseling kunnen verlustigen in eene kleine vulkanische aardschudding, die niet te dikwijls, slechts om de 4 à 6 weken, voorvalt, menschen en bamboeshutten door elkander doet tuimelen, en de Maleijers *lindoe lindoe* doet roepen. — Wild en romantisch zijn gindsche hooge gebergten met bergstroomen en meren, watervallen en rotsen, en 10,000 voet hooge bergen en vulkanen; — schilderachtig schoon de ontgonnen dalen van de Padangsche bovenlanden, Agam, Limapoeloe, Tanah-datar, de 13 Kotta's; — wild en in ongestoorde stilte de nog onbebouwde, met eeuwenoude bosschen bedekte, hooge bergstreken, welker voet zich glooijend tot aan de zeekust uitstrekt. Hier wordt ook de Maleijer nog in zijnen oorspronkelijken aard gevonden, nog onvervalscht in zeden en kleederdragt.

Door deze vóór 25 jaren nog ontoegankelijke berglanden loopt thans een heerlijke groote weg, die meer dan honderd mijlen lang is, en waarop van de eene dagreis tot de andere een vriendelijk noodigend stationsgebouw opgerigt is, om den vermoeiden rijder of de reizende schoone, die middelerwijl in den door acht Maleijers ondersteunden draagstoel is ingesluimerd, als gast te ontvangen. Rijnwijn en champagne, Engelsch bier en selterswater, Westfaalsche ham en sardijnen zijn hier

te bekomen, tenzij de reiziger de voorkeur geve aan de Maleische keuken, bestaande uit rijst met kerri, gevogelte en visch. Kortom, ik beveel Sumatra allen reizigers aan; het is schooner dan het zich zeggen laat, minder gevaarlijk en gemakkelijker te bereizen, dan men wel gelooven zoude.

In het landschap Agam, dat verrukkelijk schoon gelegen is aan den voet van den vuurspuwenden berg Merapi, ligt een klein Hollandsch etablissement met eene verschansing en eene bezetting van 60 à 70 man, door de Nederlanders Fort de Kock, door de Maleijers Boekit-tinggi genoemd. In een' der namiddagen van de maand September 1840, zwierf ik rond tusschen de weinige Maleische en Europische huizen; ik had mij aangemeld bij den Nederlandschen resident, den Heer STEINMETZ, en hem gezegd, dat ik in last had topographische opnemingen te doen van het landschap Agam, dat 10 à 12 vierkante mijlen beslaat, en deze Heer had den Maleischen schrijver bevelen gegeven om de noodige brieven van aanbeveling aan de twaalf Maleische vorsten in dit district voor mij in gereedheid te brengen. Ik rigtte mijne schreden naar het kleine fort, aan welks ingang ik een' Afrikaanschen schildwacht ontdekte. Hem voorbijgaande, vraagde ik hem in het Maleisch: *poekoel brapa* (hoe laat is het)? — Wie beschrijft nu echter mijne verbazing, toen ik, niet alleen in het schoonste Duitsch, maar ook in zuiver Berlijnsch ten antwoord kreeg: "Es ist eben fünf Uhr jewesen; es freut mir recht sehr, dass ich einen Landsmann sehe, ich habe von sie jehört, sie sind doch der Herr N. N. (het is iets over vijf uur., ik ben verblijd een' landgenoot te zien; ik heb van u gehoord, gij zijt immers Mijnheer N. N.)" Verwonderd bleef ik staan, en vertrouwde mijne oogen niet om te bepalen of het inderdaad een zwarte, of een onlangs aangekomen Berlijner was, b. v. MÜLLER of SCHULTZE? — maar neen! die konden het niet zijn! — Eindelijk werd het raadsel opgelost. De arme drommel was lang in dienst geweest bij een' onzer Prinsen te Berlijn, maar eindelijk om zijne liederlijkheid verwijderd. In de hoop, dat hij door de beschaving, die hij in Berlijn opgedaan had, het nog tot officier zoude brengen bij een der bataillons Afrikanen in Nederlandsch Oost-Indië, had hij daarbij dienst genomen; men had ook, helaas! zijn' wensch vervuld, en hem ingelijfd bij eene

kompagnie Afrikanen; weldra moest hij zich ongelukkig gevoelen, daar hij de eenige was, die een gevoelig hart bezat, en zijne kameraden, wier taal en zeden hij niet verstond, hem haat toedroegen. Hij was de beer uit de fabel, die, nadat hij het dansen had geleerd, zich weer bij zijne kameraden voegde. De goede Berlijner werd eenige jaren later, in eene schermutseling met oproerige Maleijers, getroffen door een' kogel, naar men zeide, niet afgeschoten door den vijand, maar uit de gelederen zijner zwarte landslieden.

Ik trad het fort binnen en bragt een bezoek aan den kommandant, die mij vriendelijk ontving. Het was nu eenmaal voor mij een dag van vreemde ontmoetingen. Met den kommandant was ik voor de deur gaan zitten en had eene manillacigaar opgestoken, toen ik uit de digtbijzijnde bamboezen kaserne, door welker dunne wanden men woord voor woord alles verstaan konde, echt Duitsche jagerstermen hoorde. "Ich sage euch, ihr dumme Kerls, dass ihr das nicht versteht; der Keuler war weidewund geschossen, anstatt aufs Blatt, und daran ist nur euer infamer schlechter Kümmel schuld! so was ist mir noch nie passirt (Ik zeg u, lompe kerels, dat gij 't niet begrijpt; in plaats van in het schouderblad was het schot het zwijn door het geheele ligchaam gegaan, en dat komt alleen door dien slechten jenever! Zoo iets is mij nog nooit gebeurd!)" — "Maar KASSNER, wees toch niet zoo kwaad, hij is nu toch dood; — zoo of zoo geschoten!" — "Das versteht ihr nicht, ihr Lumpenkerls, auf dreissig Schritt ein Keuler und eine Sau mit fünf Frischlingen, und schiesse weidewund! (Gij, domooren, begrijpt dat niet; denkt eens, op dertig passen een zwijn en eene zeug met vijf jongen, en ik schiet verkeerd!)" — "Maar, KASSNER, je bent een gekke vent," en zoo ging men voort. "Gij verwondert u over 't geen gij hoort," zeide de kommandant; "dat is onze oude KASSNER, een oude en bekwame Wurtembergsche jager, die het ongeluk gehad heeft van als soldaat hier teregt te komen; gelukkig intusschen voor ons, want hij voorziet onze keuken met overvloed van wild; van daag heeft hij een zwijn geschoten en is baloorig, dat hij het niet op de regte plaats getroffen heeft." Ik wilde kennis maken met KASSNER. "Stel dat liever uit tot een' anderen dag; ik gis, dat de jenever hem heden al te spraakzaam gemaakt heeft; dat

is het gebrek van dien oude, dat ik dikwijls moet door de vingers zien, en de zwijnen en herten, die hij in onze keuken bezorgt, dragen niet weinig tot zijne verontschuldiging bij."

Ik zoude nog op eene andere wijze kennis maken met KASSNER. Daags daarna vertrok ik van Fort de Kock, om mijne opnemingen te beginnen; ik nam mijnen intrek in een Maleisch dorp, dat twee mijlen van daar lag. Ook ik stond onder de Maleijers weldra als een goed schutter bekend, en kreeg van alle kanten uitnoodigingen om de zwijnen, die voor de velden zeer schadelijk waren, te schieten. Het dal van Agam is wel doorgaans bebouwd, maar doorsneden van vele groote en kleine ravijnen, die, daar ze begroeid zijn met het lange Indische gras, *allang-allang*, eene veilige schuilplaats opleveren aan de zwijnen. Zonder moeite doodde ik er verscheidene, maar konde, zonder aan de gastvrijheid te kort te doen, van het geschoten wild geen gebruik maken. Het varkensvleesch was den Maleijers, als Mahomedanen, een gruwel, en daar ik in Maleische huizen mijn verblijf had, vond ik het best met de wolven in 't bosch te huilen, en altijd een' grooten afkeer van dat vleesch aan den dag te leggen. In het eerst vertrouwden zij mij niet; langzamerhand echter won ik hun vertrouwen, daar ik eenige reizen bij het zien van gedoode zwijnen mijn' afkeer door eene sterke rilling te kennen gaf en de dieren liet begraven: — "*Trada makan babi, trada makan babi* (hij eet geen varkensvleesch)!" ging het fluisterend van oor tot oor. Mijne bedrevenheid in de Maleische taal en de omstandigheid, dat ik alle gebruiken en zeden volkomen verstond en in acht nam, namen spoedig alle harten voor mij in. Ook KASSNER was mijlen ver in de rondte bij de Maleijers bekend; daar hij echter elk geschoten zwijn van de ingewanden ontdeed en door zijne kameraden naar de soldatenkeuken van het Fort de Kock liet dragen, en daarbij zelden zonder zijne jeneverflesch op de jagt ging, vond hij geen' toegang in de Maleische huizen. Men kan wel zeggen, dat de Islam onder de Maleijers op Sumatra, en over het algemeen in dezen geheelen Archipel, zich tot twee punten bepaalt: het onthouden van varkensvleesch en van sterke dranken; — voor het overige weet men maar weinig van den Koran, en de voorgeschreven gebeden worden alleen door sommige priesters ver-

rigt. Van tijd tot tijd brengt een uit Mekka teruggekeerde priester eenige in de Arabische taal geschreven bladen, uittreksels van den Koran, mede.

Omstreeks veertien dagen waren er verloopen. Nu en dan, tegen den avond, had ik, nu hier, dan daar, den knal van KASSNERS welbekende buks gehoord, en de Maleijers maakten mij ook telkens opmerkzaam, door te zeggen: "*Toean* KASSNER *soeda budil babi* (de Heer KASSNER heeft een zwijn geschoten)." Toen ik eens digt achter mijn dorp den welbekenden knal hoorde, bezocht ik hem in 't bosch, waar ik hem met zijn' hond aantrof. Dit was een gewone Maleische hond, van de grootte van een' Europeschen vos, ook naar zijn uiterlijk eenigzins gelijkende op een' keeshond, een' vos en een' jakhals; zijne kleur was zwart. Europische honden worden in Indië niet aangetroffen; in deze luchtstreek verliezen ze spoedig hunnen reuk, en worden lui on onbruikbaar. Deze hond had KASSNER eens op eenen zwijnejagt het leven gered en was niet van hem te scheiden. Een jaar later vernam ik te Padang, dat KASSNER aan de koorts overleden was, en dat zijn trouwe hond het graf van zijn' meester niet wilde verlaten, zoodat men hem daar op zekeren morgen van droefheid gestorven vond.

Mijne zaken vorderden mijne tegenwoordigheid te Agam gedurende drie maanden. Ik veranderde mijn kwartier alle acht dagen, zoodat ik tegen het einde der derde maand aan de noordelijke grens, te Pasar-Lama, was. Hier werd alle weken eene groote markt gehouden, waar duizende menschen bijeen kwamen, en ik had hier eene goede gelegenheid om het leven der Maleijers, die de gebergten van Sumatra bewonen, van vele zijden gade te slaan. De hanegevechten maken het hoofdvermaak der Maleijers uit, en men zoude wel vergeefs zoeken naar een Maleisch huis, waaarin niet een of meer hanen aan een touw van 1 of 2 voet lang vastgebonden zijn; want de vechthaan mag niet los loopen. Bij den Maleijer op Sumatra staat de haan even zoo hoog aangeschreven als het paard bij den Arabier: hij legt bezoeken af met den haan onder den linkerarm; hij onderzoekt kop, voeten, borst en kleur, en vraagt naauwkeurige inlichtingen omtrent de afstamming van elken haan der andere bezoekers. Hij rookt opium en blaast zijnen haan gedurig eenige trekken

in de keel, zoodat haan en heer even opgewonden worden, beiden aangename droomen hebben, en min of meer uitgeput weer ontwaken. Deze hanen, die aan opium gewoon zijn, ontvangen dagelijks eenige regelmatig herhaalde inblazingen van opium, elken dag evenveel; ze zijn slap en onbruikbaar, wanneer ze niets krijgen; daarentegen zijn zij, wanneer ze even voor het gevecht met eene dosis voorzien worden, buitengewoon moedig, en hierin ligt dan ook het eigenlijke doel van den meester, wanneer deze het genot van zijnen opiumpijp met hem deelt. De Europische spelers, die met pharo of lanskenet hun geld verloren hebben, kunnen in Indië vele lotgenooten vinden. Menig Javaan en Maleijer heeft huis en hof verloren met zijn' duur betaalden haan, van welken hij vast geloofde, dat die *batoea* zoude zijn. *Batoea* is een eigenaardige Maleische term, die zooveel beteekent als onkwetsbaar. Het gebeurt dikwijls in de oorlogen der Maleijers, dat een hunner voor *batoea* doorgaat. Het zeggen dat hij *batoea* is, is voldoende om iedereen den lust te benemen, zich in den strijd met hem te meten. Evenzoo vindt men hanen, van welke dit gezegd wordt. Heeft een haan het geluk gehad verscheiden keeren te overwinnen, heeft hij alle kenmerken aan kleur en daarenboven een of ander bijzonder teeken, dan wordt hij bepaald voor *batoea* gehouden en soms met 30 tot 60 gulden betaald, naardat zijn naam min of meer bekend is. De hanegevechten zijn, voor het overige, niet zoo wreed als de Engelsche. Met 3 of 4 sprongen, dikwijls reeds met den eersten, ligt een der strijders in zijn bloed te wentelen; somtijds ook beide te gelijk. Op de weekmarkt, die vóór mijne deur gehouden werd, waren somtijds wel eenige honderden hanen aanwezig, die achtervolgens op elkander werden losgelaten, totdat, na verloop van 6 à 8 uren, de helft hunner in het strijdperk gebleven waren, en het grootste deel van de overige met zware wonden naar huis gedragen werden. De in grooten getale aanwezigen vormden, op matten gezeten of op hunne hurken, een' wijden kring. Aan het regterbeen van de tot het gevecht bestemde hanen bond men een uiterst scherp mes van 3 of 4 duim lengte, en van den vorm van een pennemes-lemmet, het scherp naar boven, en wel op de plaats waar zich de sporen bevinden, die de meeste hanen van de natuur tot wapen hebben bekomen. De

beide aldus uitgeruste strijders werden in het midden van den kring gebragt en op elkander losgelaten, nadat men ze van weerskanten aangevuurd en verbitterd had. De aanwezige Maleijers gingen nu hooge en lage weddingschappen aan, van 10 cents tot 100 dollars en meer, naarmate de liefhebbers rijk of arm, ligtzinnig of bedachtzaam waren.

De boschhanen, die op Sumatra gevonden worden, zijn na verwant aan de Maleische, zoowel als aan onze huishanen. Onderscheid in gedaante en kleur bestaat er niet, alleen zijn de wilde kleiner dan de tamme. Ten einde goede vechthanen te verkrijgen, binden de Maleijers eene huishen in het bosch vast. Hier maakt zij, reeds gewoon aan beschaafde manieren, kennis met den wilden zoon van 't woud, tot dat de hardvochtige Maleijer aan dien omgang een einde maakt. De Maleijers laten de door de hen gelegde eijeren uitbroeden, en houden de uit deze croisering voortkomende jonge hanen voor buitengewoon moedig en vlug.

Gedurende mijn oponthoud te Pasar-Lama leerde ik een' schoonen jongen Maleijer kennen, wiens geschiedenis hier eene plaats verdient. Hij was algemeen bekend onder den naam van den Zwarten Gindo met de gouden tanden.

GESCHIEDENIS VAN DEN ZWARTEN GINDO MET DE GOUDEN TANDEN EN VAN ZIJN' WITTEN HAAN.

GINDO maakte aanspraak op den naam van een' Maleischen pronker, een' zekeren PELHAM van Sumatra. GINDO was een jongeling van 20 à 22 jaren, van eene middelmatige, maar slanke gestalte. Zijne gelaatstrekken leverden eene schoonheid op die onder de Maleische bergbewoners van Sumatra niet zeldzaam is; hij had een bijna volkomen Grieksch profil, met schoone bruine oogen, welker gloeijende taal zeer gevaarlijk was voor vrouweharten. Om de kleur zijner huid, die eenigzins donker was, had hij den naam gekregen van den zwarten, of donkerbruinen, GINDO; de vrouwen intusschen voegden er nog het woordje zoet bij, dat, wel is waar, in onze taal wel niet goed klinkt, maar wel in het Maleisch: *itam manis* (zacht-, lichtbruin). — GINDO had lang don-

ker haar, dat tot op de enkels afhing, wanneer hij zijn toilet maakte; in het gewone leven had hij het intusschen in een' grooten knoop op den schedel vast gestoken. Als hoofddeksel droeg GINDO de gewone Maleische *dâta* of hoofddoek, waarvan de Maleijers in plaats van den tulband gebruik maken. Niemand echter droeg dien doek, zoo als GINDO; de linker tip hing met eene onnavolgbare coquetterie neêr, en alle pogingen der Maleische pronkers hem daarin na te volgen, wilden maar niet gelukken. GINDO droeg verder eene Maleische broek, die tot aan de knieën reikte, van roode zijde, doorwerkt met gouddraad; aan de voeten had hij geen glimmende lederen schoenen ook geen kousen, maar als een echte Maleijer ging hij barrevoets, en waren zijne beenen tot aan de knie naakt; een kort kleed van blaauwe zijde, naauw sluitend en van voren digt, en een zijden gordel, waarin aan den regterkant een kris, links een ander mes, op een' dolk gelijkend en *sewa* genoemd, maakten het overige van zijne kleeding uit. Linnengoed werd door GINDO niet gedragen; zelfs droeg hij geen hemd, en zijn blaauw zijden jasje bedekte zijn naakt ligchaam: hierin alleen verschilt hij van PELHAM. De nagels van zijne vingers waren rood geschilderd en drie daarvan waren een' duim lang en werden met bijzondere oplettendheid verzorgd. GINDO met de gouden tanden heette hij, omdat hij vier van zijne tanden had laten uittrekken, en daarvoor gouden had laten inzetten. O, wat zag hij er onweêrstaanbaar uit, wanneer hij glimlachte, de zoet-zwarte GINDO met den gouden mond!

De witte haan van GINDO was onder de hanen, wat GINDO onder de mannen was; de haan heette *Batoea-poetih*, of de Onkwetsbare witte; hij had reeds negenmaal overwonnen, een voorval zonder weerga in de hanegevechten van Agam.

De zoet-zwarte GINDO behoorde overigens niet te huis in Agam, maar kwam uit Singkara, twee dagreizen verder. Het was omstreeks het begin van November, toen ik te Pasar-Lama kwam, en ik wil wel bekennen, dat ik in gespannen verwachting was, de beide voornaamste hanen, den zwarten en witten, te zien: want sedert vier weken had ik veel over beiden hooren spreken.

Twee oorzaken bragten te weeg, dat GINDO dikwijls in Pasar-Lama

verscheen, ja, er wel eens 14 dagen bleef, tot wanhoop van alle jonge Maleijers en tot groot genoegen van alle jonge meisjes. Eensdeels kwam GINDO om de hanegevechten: de hoofdoorzaak was intusschen, dat er te Pasar-Dama een zekere DATOE-TINGGI woonde, wiens jeugdige dochter verrukkelijk schoon was. SI-EDDA had heerlijk kastanjebruin hoofdhaar; de kleur van hare huid zoude in Italië niets opvallends gehad hebben, maar had haar in Pasar-Lama den naam van Witte EDDA doen verwerven. SI-EDDA's gestalte was slank en aanvallig; haar klein gelaat had liefelijke, eenigzins zwaarmoedige trekken. Als Maleische was SI-EDDA de schoonste onder de schoonen; hare voeten en handen waren zoo klein en zoo vol evenredigheid, dat men ze in China zou gekust hebben. De mond echter, die wel eenigzins op een' kleinen rozenknop geleek, liet tanden zien als zwarte parelen; want SI-EDDA had ten gevolge van het betel-kaauwen zwarte tanden, en dit beviel GINDO met de gouden tanden buitengemeen.

SI-EDDA, als de dochter van DATOE-TINGI, den rijken Patriciër, droeg op feestdagen een' blaauwzijden rok, met goud doorgewerkt, en aan beide zijden open, zoodat bij een' eenigzins snellen gang de knieën en dijen zigtbaar werden; daarover een naauw sluitend kleed van dezelfde kleur en stof, dat tot op de heupen nederhing, en een roodzijden shawl, even als een tulband om het hoofd gebonden, en waarvan de beide einden eene handbreedte tot op de ooren afhingen; voorts groote gouden oorringen en twee zware gouden armbanden ter waarde van 400 dollars. De omstandigheid, dat bij een' eenigzins vluggen gang knie en dij zigtbaar werden, voert tot het besluit, dat zij niet gewoon was aan het dragen van linnengoed.

DATOE-TINGGI was een rijk, trotsch heer, en zou zijne dochter onder geene voorwaarde aan GINDO hebben afgestaan. Deze was wel is waar ook van adel, maar bezat niets dan zijnen haan en vier gouden tanden en zijne drie mooije nagels, aan welke hij dikwijls kaauwde, wanneer hij aan DATOE-TINGGI's velden dacht. Intusschen werd het gezigtje van SI-EDDA van dag tot dag treuriger en magerder, en wel sedert de geliefde GINDO met den gouden mond 's nachts niet meer, volgens zijne gewoonte, op zachten toon onder haar venster zong:

Boelan ada di langit, boenga kloear deri tanah,
Si-Edda poenja moeka lebi bagoes.
Bintang ada di langit, intan didalem tanah,
Si-Edda poenja mata lebi trang.
Matari ada di langit, Matari saja Si-Edda,
Kloear-lah ati manis, djangan-lah saja mati.

De vertaling komt ongeveer op 't volgende neêr:

De maan aan den hemel en de bloemen op de aarde
Zijn niet zoo schoon als Edda's aangezigt.
De sterren des hemels en de diamanten der aarde
Zijn niet zoo helder als Edda's oogen.
De zon schijnt aan den hemel, mijne zon is Si-Edda;
O, vertoon u, lief meisje, opdat ik niet sterve!

Toen GINDO voor 't laatst deze woorden gezongen had, stak SI-EDDA hare kleine hand door eene kleine opening van het venster in den planken wand en liet eene fraaijen zijden sjerp (*ikat pinggang*), waarin een bloemruiker gebonden was, op den zanger vallen, terwijl uit het niet ver verwijderde venster van DATOE-TINGGI te gelijkertijd eene lans sissend door SI-GINDO's hoofddoek sneed en dien aan den grond vasthechtte. SI-GINDO nam lans en sjerp, en sprong als een jong hert over de vier voet hooge heining, zoodat eene tweede lans te laat kwam en twee voet achter hem in den grond geworpen werd. Na dit voorval waren er veertien dagen verloopen, en DATOE-TINGGI had alle toebereidselen gemaakt om de lieve EDDA aan den ongevoeligen Toewanko van Sepou uit te huwelijken.

Intusschen had GINDO den bloemruiker gevonden en gelezen; daarin stond duidelijk: "ik min u tot in den dood, — morgen krijgt gij eene "boodschap!" De bloemenspraak speelt in Indië nog altijd eene groote rol bij alle verliefden. De boodschap liet zich niet wachten; SI-EDDA zond aan GINDO een pakje goudstof, dat 300 dollars waardig was, en beval hem haren vader op den eerstvolgenden marktdag tot een hanegevecht uit te dagen. De gewigtige dag brak aan, en DATOE-TINGGI nam zijne gewone morgen-opium-pijp, die hem driemaal sterker dan an-

ders door SI-EDDA werd toegereikt. De acht hanen van DATOE-TINGGI, die op dien dag bewijzen zouden geven van bedrevenheid en moed, werden op bevel van SI-EDDA insgelijks zoo rijkelijk voorzien van opium-inblazingen, dat zij bedwelmd en luidruchtig werden, even als hun meester. De verzameling op de markt was zeer talrijk, en DATOE-TINGGI, welke dien dag, ten gevolge van zijn ontbijt, buitengewoon veel meer moed had, zette dadelijk 250 dollars op den eersten haan. De zoetzwarte GINDO streelde zijnen haan Batoea-poetih, wierp een' smachtenden blik naar SI-EDDA's venster en zette 250 dollars in. Ware de dosis opium, die DATOE-TINGGI gebruikt had, minder sterk geweest, dan zou hij het misschien geweigerd hebben; nu echter nam hij het aan, en reeds met den eersten sprong stond de witte haan daar als overwinnaar, terwijl het van alle kanten klonk, "*menang Batoea-poetih* (de Witte onkwetsbare overwon)!" DATOE-TINGGI glimlachte en beval zijn' zwarten lievelingshaan te brengen; 500 dollars stonden in. "Duizend of niets; *maoe?* (wilt gij?)," vraagde DATOE. "*Maoe* (ik wil)!" antwoordde GINDO, doch in weinig sprongen wentelde ook de zwarte haan zich reeds in zijn bloed. "Breng mij den bastaard," beval DATOE-TINGGI. Men bragt hem den bastaard, die een buitengewoon goed vechter en ook als Batoea bekend was. "Twee duizend dollars of niets," riep DATOE-TINGGI. "*Baai* DATOE (goed DATOE)" hernam GINDO; doch SI-EDDA had zorg gedragen, dat ook deze voor dien dag onbruikbaar was. "*Menang Batoea-poetih* (de Witte onkwetsbare heeft overwonnen)," klonk het voor den derden keer. DATOE-TINGGI begon nuchteren te worden; het was hoog tijd voor GINDO. DATOE liet zich nu een' anderen brengen, braakte scheldwoorden uit tegen zijne bedienden, dat zij de messen niet goed gebonden hadden, onderzocht zelf den haan zorgvuldig, goot hem eene handvol koud water over den kop en beval, dat men hem nog eene opium-inblazing zoude toedienen; het arme beest had intusschen, helaas! reeds te veel. "Vierduizend of niets," vraagde DATO. "*Baai* (goed)," antwoordde GINDO, en streelde zijnen haan vol blijdschap, want hij had geene de minste gedachte op de list van SI-EDDA, en schreef de verdienste alleen aan zijnen onkwetsbaren witten haan toe. "*Menang, menang*," zoo klonk het op nieuw. "*Batoea poetih menang ampatblas kali!* (de witte onkwetsbare

heeft 14 maal gezegepraald!)" Nu begon de zaak al te gevaarlijk te gevaarlijk te worden in de oogen van DATOE, die langzamerhand nuchteren werd; vier zijner beste hanen waren dood; daar moest iets achter schuilen: "Ze zijn allen behekst," schreeuwde hij, "haalt mij mijne twee andere hanen." DATOE had in zijne woning nog twee voortreffelijke hanen, die hij voor bijzonder gewigtige gevallen bespaarde; een daarvan was in de kampplaats verschenen, en het geluk van GINDO was nu in gevaar, daar deze niet bedwelmd waren door EDDA's list. Hier moest de witte haan van den zwarten GINDO toonen, van welke afkomst hij was. De messen werden zorgvuldig gebonden en DATOE zelf nam een' schoonen rooden haan, sprak dien moed in en blies hem de noodige hoeveelheid opium in. SI-GINDO had zijnen haan met wat koud water besprenkeld, en hem het mes nog eens aangebonden. "Acht duizend of niets!" riep DATOE. Stilzwijgend keurde GINDO goed. Dezen keer duurde de strijd wat langer, doch ook thans bleef de overwinning aan de zijde van den witten haan. Nu kwam het beslissend oogenblik voor GINDO; dit zoude de allerlaatste proef zijn. DATO had een vierde deel van zijn vermogen verloren; hij was nu echter te ver gegaan, om terug te keeren. De laatste haan werd voor den strijd uitgerust, en GINDO beschouwde bijna met tranen in de oogen zijnen Batoea-poetih. Aan het kleine venster van DATOE's huis werd eene kleine hand gezien, die hoop en moed toewenkte. "16000 of niets!" riep DATOE. "*Trada* DATOE (neen DATOE), geld heb ik genoeg, daarom speel ik niet meer," hernam GINDO, terwijl hij zich bij DATOE-TINGGI nederzette; "maar om SI-EDDA wil ik spelen: "SI-EDDA of niets!" DATOE rekende een' oogenblik na, veegde zijn' mond af en nam eene dosis *siri* (betel). "*Baai* (goed), SI-GINDO," zeide hij eindelijk: "SI-EDDA of niets!" Nu duurde het gevecht nog langer dan het laatstvoorgaande; de Witte onkwetsbare had bij den derden sprong eene wonde bekomen, en was ook reeds vermoeid door de buitengewone inspanning. GINDO zag treurig naar SI-EDDA's venster op. Daar weergalmde nog eens: "*Menang, menang Batoea-poetih, anamblas kali!* (de Witte onkwetsbare heeft 16 maal overwonnen!)" DATOE's haan lag dood ter neder; maar ook de brave Batoea-poetih liet den linker vleugel hangen en in de borst had hij eene diepgapende wond. GINDO om-

helsde en kuste hem intusschen verrukt en verbond zijne wonden. DATOE-TINGGI had 8000 dollars, benevens zijne dochter, verspeeld, stak bedaard nog eene dosis *siri* in den mond en zette het hanegevecht voor dezen dag niet verder voort.

Acht dagen later ging er een lange optogt van Pasar-Lama naar Singkara; dertig vrouwen gingen vooruit met koperen schotels en bekkens, bevattende de huwelijksgeschenken. Een Maleische knaap geleidde een fraai opgesierd paard, een' witten schimmel, die met 20 à 30 schellen behangen was, en waarop de schoone EDDA zat, die gevolgd werd door haren gemaal, den zoet-zwarten GINDO; deze had voor den dag van heden met bijzonderen zorgvuldigheid zijnen roodzijden met gouddraad doorweven *dèta* gebonden. Twintig Maleijers, met verschillende benoodigdheden voor de huishouding van het jonggehuwde paar, besloten den trein. Batoea-poetih, de onsterfelijke, werd in eene kooi van spaansch riet achter zijn' meester gedragen; nog was hij niet geheel hersteld van zijne wonde, maar toch verhinderde dit hem niet, nu en dan moedige uitdagingen door zijn gekraai te doen, zoo dikwijls maar een andere haan onder weg zijne stem liet hooren.

KORTE AANTEEKENINGEN,

GEHOUDEN

GEDURENDE EENE REIS

LANGS DE OOSTKUST VAN BORNEO,

VERRIGT

OP LAST VAN HET NEDERLANDSCH INDISCH GOUVERNEMENT,

DOOR

DEN RESIDENT DER ZUID- EN OOSTERAFDEELING VAN BORNEO,

J. G. A. GALLOIS,

IN DEN JARE 1850.

Het doel dezer reis was vierledig:

1°. Om de vorsten der Oostkust van Borneo, met welke voor als nog geene bepaalde verbindtenissen waren gesloten, zoodanige te doen aangaan.

2°. Om de reeds vroeger met sommige vorsten gesloten verbindtenissen te wijzigen, ten einde daardoor alle contracten te brengen tot den door het Gouvernement aangenomen vorm, terwijl daarbij tevens zoude worden geattendeerd op omstandigheden, wier noodzakelijkheid bij ondervinding meer en meer was gebleken.

3°. Om den Resident der Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo in de gelegenheid te stellen, land en volk der Oostkust meer te leeren kennen, ten einde zoodoende te kunnen voldoen aan den later op hem verstrekten last: "Het indienen van een voorstel ter bezetting van de Oostkust door Nederlandsche ambtenaren, met de noodige land en zeemagt ter bescherming."

en eindelijk ten

4°. Om onderzoek te doen naar het door den Engelschen Kapitein Sir Edward Belcher in 1844 te Boelongan en Berou verrigte.

Tot het doen dezer reis werd beschikbaar gesteld Z. M. oorlogs-schroef-stoomschip Samarang, gekommandeerd door den Luitenant 1ste klasse Wichers, terwijl de Civiel-gezaghebber voor de Oostkust van Borneo, H. van Dewall, den Resident zoude vergezellen.

Het stoomschip nam zoo veel steenkolen in als de kolenhokken, ja zelfs het dek, geschikt konden bevatten, zijnde deze hoeveelheid nog naauwlijks toereikende voor 6 etmalen stoomens, terwijl de reis gerekend werd zes weken te zullen duren.

Met deze kolenlading had het vaartuig eenen diepgang van bijna 10 voet Rijnl.

De voorraad brandstof in aanmerking nemende, was het een bepaald vereischte, dat gedurende de reis het verkrijgen van meerder mogelijk was. Hiertoe was dan ook bereids de last gegeven, en zoude dientengevolge op den Noordhoek van Poeloe Laut (Tandjong Pemantjingan) eene zekere hoeveelheid steenkolen gereed liggen, gegraven of liever losgebroken uit de daar aan den dag komende kolenlagen. Wijders was bekend, dat aan den oever der Mahakkam-rivier, weinig beneden Samarinda, zoomede even boven Goenoeng Teboer aan den regter oever der Segah rijke kolenlagen gevonden werden, waaruit geschikt de verbruikte brandstof zoude aangevuld kunnen worden.

Den 9den October des morgens de hoofdplaats Bandjermassin verlatende, begon de reis met veel tegenspoed, daar het schip eerst in de rivier van Bandjermassin, nabij het fort Schans van Thuijl, tegen den wal vastraakte, en men daardoor vier uren tijds verloor, terwijl later het schip aan den grond raakte, even boven Poeloe Kaget, op de zandbank die benoorden dit eiland zich uitstrekt. Hierdoor waren weder drie uren tijds verloren, en bleef er naauwlijks genoeg dag over om over de bank te geraken, die, gelijk bekend is, voor de monding der Barito ligt en in wier geul, door zware palen afgebakend, bij gemiddelden waterstand naauwlijks 12 voet water staat.

De Kommandant waagde het evenwel door de bakens te stoomen, hebbende, aangezien de wind gunstig was en brandstof zooveel mogelijk gespaard moest worden, kluiver- en barkzeil bij, toen eensklaps het schip over stuurboord viel en niettegenstaande onmiddelijke berging van zei-

len niet weder op wilde loeven, waardoor men voor den derden keer op eene diepte van weinig minder dan 10 voet aan den grond raakte. Deze tegenspoed bleek erger dan de vorige, daar zelfs met de meeste inspanning het pas gelukte den 11^{den} s'avonds weder in de geul terug te komen en daar in 3 vadem water te ankeren.

Men had met deze tegenspoed alzoo twee volle etmalen verloren.

Bij het aanbreken van den dag werd het anker geligt en met volle kracht over de bank gestoomd, staande er op dien oogenblik [1] niet meer dan ruim 9 voet water op dezelve, terwijl nogtans het stoomschip gewis 9½ voet diepgang had.

De bodem der bank is echter algemeen zacht.

Te Tabanio passerende, kwamen de Militaire Kommandant en Posthouder in eene sloep aanroeijen, doch werd ter vermijding van meerder oponthoud slechts zeer korten tijd gestopt, verder koers zettende naar Tandjong Silat.

Reeds den volgenden morgen ten 10 ure, was het stoomschip voor Pagattan en bleef op en neer houden, ten einde eene praauw te ontvangen, waarin een zendeling gezeten was van den Imam, tijdelijken bestuurder van Pegattan, bij afwezigheid van den Aroeng naar Java. Aan dezen werden ter bezorging gegeven zes brieven van wege den Resident, gerigt aan de verschillende kleine vorsten bezuiden Passir, den last inhoudende zich in de loopende maand Dzoe'l hhidjah te Batoe-Litjin te bevinden, ten einde aldaar den Resident op zijne terugreis te ontmoeten.

De Aroeng of hoofd van Pagattan was sedert verscheidene maanden naar Grissee, om aldaar een schip te doen bouwen.

Met volle kracht werd de straat Laut Poeloe gepasseerd, het eiland Swangi aan stuurboord latende, tot des avonds half vijf, als wanneer men op eene kwart mijl van Tandjong Pemantjingan ten anker kwam. De Resident, de Kommandant van het stoomschip met eenige Officieren, zoo ook de Heer van Dewall begaven zich aan wal, ten einde de kolenlagen in oogenschouw te nemen en tevens orde te stellen op de inlading naar boord van het stoomschip.

---

[1] Bij hoogen waterstand staat er van 12 tot 18 voet water op de bank.

De kolenlagen, waarvan twee bloot lagen, bleken vrij magtig te zijn, doch werden bij elken vloed overstroomd; verder was dit gedeelte van het eiland omgeven van koraalreven, wier uitdampingen gewis nadeelig op de gezondheid moeten werken en daardoor aan eene eventueele exploitatie zeer nadeelig zouden zijn.

Bij nadere opname van het vaarwater bleek het, dat op 1½ kabellengte westelijk van het uiterste punt van Tandjong Pemantjingan nog 14 voet water stond.

Door vier Boeginesche praauwen werd in den nacht 2800 Ned. ℔ steenkolen aan boord gebragt, doch vonden zij gewis dezen arbeid, niettegenstaande de ruime hun toegezegde belooning, te zwaar, daar zij voor het aanbreken van den dag heimelijk wegroeiden.

De kolen, hoewel van het uitgaande der laag genomen en dus gedeeltelijk wegens langdurigen invloed van lucht en weer bedorven, bleken voor de stoomvaart zeer geschikt te zijn; voor de smederij of tot het branden van coaks waren ze te mager.

Met de 2800 pond kolen werd 4¾ uur gestoomd en circa 11 mijlen afgelegd; de stoom konde zeer goed worden opgehouden, doch was de gebezigde hoeveelheid brandstof iets meer dan noodig ware geweest met Engelsche kolen. Bij afdaling op eene genoegzame diepte is het niet te betwijfelen of de te vinden kolen zullen veel zuiverder en van beter hoedanigheid bevonden worden.

Den volgenden morgen (15 Oct.) bevond men zich voor de mondingen der rivier Mahakkam en stoomde men over de bank door de geul, doch raakte ten 11 ure vast op eene bank in de monding der rivier Dondang, zijnde eene groote regtertak der Mahakkam.

Niet voor 's avonds half vijf geraakte het stoomschip weder vlot en stoomde opwaarts in den arm, genoemd Tjerotjokh, doch kwam drie uur later weder aan den grond op eene bank in de monding der Sanga-Sanga, een' anderen grooten tak der Mahakkam.

Eenige Boeginezen, die aan boord kwamen, berigten ons dat de kinderziekte hevig te Koetei heerschte, zijnde onder anderen de zuster van den jongen Sultan op Tenggaroeng daardoor aangetast.

Het is hier de plaats aan te teekenen, dat de Sultan van Koetei pas

12 jaar oud is en het bestuur des lands is toevertrouwd aan drie voogden, den Pangeran Ratoe (Depatti), den Perdana Mantri en den Senopatti. De weduwe-moeder bewoont hetzelfde huis met haren zoon den jongen Sultan.

Door den Resident werd de inlandsche schrijver Abdulgami naar Tenggaroeng gezonden, ten einde het bestuur van Koetei kennis te geven van zijne nadering.

Pas ten 4 ure 's middags raakte het stoomschip weder vlot en werd tot voor Samarinda opgestoomd. Dit is de grootste handelplaats van het Rijk, grootendeels bewoond door Boeginezen, welke onder hun eigen hoofd met den titel van Poea-adoe staan. Het toenmalige hoofd heette Daeng Matolakt.

De berigten nopens den handel en de orde van zaken in het Rijk luidden niet gunstig. Zekere heeren King en Carter, beide Engelschen, te Samarinda gevestigd ten einde handel te drijven, verhaalden dat alle produkten uit de binnenlanden door de respective vorsten gemonopoliseerd werden, dat volslagen anarchie in het land heerschte, terwijl het bestuur te krachteloos was om zich daar tegen te verzetten.

Geene handelaren mogten de rivier hooger opvaren dan tot Tenggaroeng, verblijfplaats des Sultans, alwaar dus alle handelstransactiën gesloten werden, nadat de Vorst of andere rijksgrooten alvorens hunne voordeelen daarvan gevorderd en verkregen hadden.

De Heer King met zijn landgenooten woonde in een oud schip, hetwelk op droog getrokken en tot eigen verdediging was ingerigt. De noodzakelijkheid dezer eigen verdediging werd kort voor mijne komst door den Heer King dagelijks te gemoet gezien, aangezien de Heer Carter met den Pangeran Perbatasari van Samarinda in onmin was geraakt, betreffende een slavin van laatstgemelde. Deze vrouw was bij voormelden Heer moeder geworden en moest dus vrij worden gekocht, doch de Pangeran verklaarde haar niet te willen missen en wilde van geenen billijken losprijs weten.

Den volgenden morgen (18 Oct.) ten 6 ure werd opgestoomd naar Tenggaroeng en omstreeks 9 ure, na geankerd te zijn, de Kraton gesalueerd met 11 schoten, welk salut naar behooren beantwoord werd.

Weinige oogenblikken later kwam aan boord eene welkomstdeputatie, bestaande uit den Ferdana Mantri, den Senopatti, den Pangeran Pandji, den Sjahbander van Samarinda en den Kapitein Anom.

Na hun vertrek zond de Resident aan wal zijnen inlandschen schrijver Abdul Gami, ten einde de rijksgrooten inzage en uitlegging te geven van het nieuwe contract, hetwelk hij met hen wenschte te sluiten, eensdeels om de zaak daardoor voor te bereiden en te bespoedigen, en ook om hunne eventueele bezwaren of aanmerkingen zoo mogelijk te kunnen ophelderen of te wederleggen.

De rivier Mahakkam heeft te dezer plaatse nog eene aanmerkelijke breedte en de hoofdplaats ligt zeer bekoorlijk aan den regter oever, terwijl eene rij lage heuvels zich niet ver van de boorden des linker oevers uitstrekt. De Kraton heeft zeer weinig uiterlijk, weinig meer vertoonende dan eene groote inlandsche planken woning, gedeeltelijk met palissaden omgeven.

De Resident, gevolgd van den Civiel-gezaghebber en eenige officieren, begaf zich te 4 ure 's middags aan wal naar een voor hem in gereedheid gebragt huis, ten einde aldaar den Sultan te kunnen afwachten.

Reeds vroeger is gezegd, dat de jonge Vorst slechts 12 jaar oud is. Hij heeft een gunstig voorkomen en men mogt bij goede leiding gewis veel goeds van hem verwachten; of zulks evenwel thans het geval zal wezen, nu hij geheel aan de leiding van zijne moeder is overgelaten, blijft zeer te betwijfelen.

De beide voogden erkennen dat hij niets leert en zijne vrouwelijke omgeving hem verwijfd maakt; zij voelden zich nogtans niet bij magte hier eene verbetering in te brengen, te meer daar hun medevoogd, de Pangeran Depatti, zich niet bij hen aansluit.

Deze voogd houdt zich bij voortduring in de bovenlanden op, en bemoeit zich evenmin met de voogdij, als met de regering des lands. De Ferdana Mantri schijnt den meesten ijver en geestkracht te bezitten, terwijl de Senopatti, hoewel zuchtende, en zich nu en dan verzettende, toch eindigt met den wil van zijnen krachtigen medevoogd te volgen.

Gedurende de zamenkomst met den jongen Sultan en diens beide voogden werd den Resident medegedeeld, dat de Sultan van Sambilioeng

(welks rijk vroeger Batoe-poetih heette en later Tandjong), Mohammed Hadin, was overleden en in de regering was opgevolgd door zijnen jongeren broeder, den Radja Moeda.

Den volgenden dag maakte de Resident met den Civiel-gezaghebber en eenige officieren een tegenbezoek bij den Sultan, alwaar ook de Sultan-moeder bij tegenwoordig was. Aan de laatste werden door den Resident eenige Gouvernementsgeschenken gegeven, bestaande in eene sprei met Konings wapen en eenige kostbare stoffen.

Na afloop van dit bezoek kwamen de voogden en bestuurders des Rijks bij den Resident en werd met dezen het nieuw te sluiten contract geteekend en eindelijk de eed van trouw aan Z. M. den Koning der Nederlanden afgelegd en hiervan het gedresseerde proces-verbaal door hen geteekend.

Na afloop van dien, de jonge Sultan met alle ter plaatse aanwezige vorstelijke personen en ook mindere bevolking binnen gekomen zijnde, werd het nieuwe contract voorgelezen, en daar de voogden den Resident geklaagd hadden, dat sommige Prinsen zich niet zelden tegen hun gezag verzetten, zoo werd deze gelegenheid tevens benuttigd, om aan allen 's Gouvernements verlangen voor te houden, dat elk de bevelen van den Sultan, of, bij diens minderjarigheid, van deszelfs voogden, stiptelijk zou gehoorzamen.

Den volgenden dag (20 Oct.) was bepaald voor het bezoek van den jongen Sultan met de grooten des Rijks aan boord van het stoomschip, zullende tevens bij die gelegenheid 's Gouvernements geschenken aan die daartoe in aanmerking kwamen, worden uitgereikt.

De optogt van den jongen Vorst, gevolgd door een legio van rijksgrooten en volgelingen, allen in opgedoste sloepen, was zeer belangwekkend; met gebruikelijke plegtigheid en eerbewijs werden de hooge gasten aan boord ontvangen, alwaar door de zorgen van den Kommandant het achterschip met vlaggen sierlijk en doelmatig was ingerigt.

Op eene tafel lagen de verschillende geschenken voor den Sultan, de voogden en eenige andere rijksgrooten gereed en werden door den Resident met gepaste aanspraken aan de belanghebbenden uitgereikt en door de bedeelden met dankbaarheid aangenomen, terwijl daarna ververschingen werden aangeboden.

Vervolgens werd het geheele schip, zoowel boven als tusschendeks, even als de machinekamer, aan de bezoekers getoond, die nog nimmer een stoomschip hadden gezien, doch aan wie door de handelaren meermalen het wonder was verhaald van een schip, dat zonder wind of zeil zich in alle rigtingen bewoog.

Een percussietoestel trok de aandacht van den jongen Sultan en hem werd het voorstel gedaan om een kanon van een percussietoestel voorzien af te trekken. Tot mijne groote verwondering nam hij dit voorstel zonder aarzelen aan en kweet zich hiervan onverschrokken.

Bij het verlaten van het stoomschip door den Sultan en gevolg werden de gebruikelijke eerbewijzen in acht genomen en schenen zoowel hij als zijne voogden regt tevreden over hun bezoek.

De Heer van Dewall begaf zich aan wal, ten einde met het bestuur onderscheidene zaken te regelen, zoo als:

1°. De schuldvordering van den Heer King tegen den Pangeran Perbatasari, groot 3740 realen, 3 tali en 4 kepping.

2°. De zaak tusschen den Heer Joseph Carter en voormelden Pangeran, betreffende de Koetinesche vrouw Djinibah, bij welke de Heer Carter eenen zoon had.

3°. Aan het bestuur van Koetei eenige voorbereidende openingen te doen omtrent de voornemens van het Gouvernement tot eene vestiging van Europeesch bestuur.

De Heer King produceert een geschrift, hetwelk, ingevolge verklaring van den Heer Carter, door den Pangeran in zijn bijzijn was onderteekend, houdende eene schuldbekentenis van 2945 realen en 12932 bos rotting.

De Pangeran ontkent zoowel schuld als handschrift.

Aangezien het stuk door den inlander Dolah, van Moera Pahor, was geschreven, wordt last gegeven dien te zoeken.

Zoowel de Heer King als de Heeren Morgan en Carter zijn bereid, de laatsten in hunne kwaliteit van agenten en boekhouders van den Heer King, de koopmansboeken te beëedigen.

De Pangeran is tot hetzelfde, wat betreft de echtheid zijner boeken, bereid; hij erkent nogtans dat zijne boeken door verschillende personen zijn gehouden.

Het verdere onderzoek en de beslissing in deze zaak wordt uitgesteld tot bij aankomst te Samarinda, alwaar tevens de boeken van partijen zullen worden nagezien.

Wat betreft de zaak van de vrouw Djinibah, verklaart de Pangeran, dat zij waarlijk zijne slavin is.

De ouders dezer vrouw dood zijnde, verklaart hare stiefmoeder dat dit onwaar is en zij vrije menschen waren.

Het geheele onderzoek daaromtrent te langdurig zijnde, wordt aan het bestuur van Koetei opgedragen berigt in te winnen, en voor het geval de ouders van Djinibah werkelijk slaven waren, zoude een billijk losgeld moeten worden aangenomen, welk losgeld door het bestuur op honderd realen wordt bepaald.

Als voornaamste beweegreden voor eene eventuele Gouvernements vestiging te Koetei wordt bekend gesteld:

De regeringlooze toestand van het Rijk van Koetei en de daaruit voortvloeijende vermindering van inkomsten voor den Sultan, welke, ingevolge verklaring der beide Mantries, thans niet meer dan 100 realen 's maands zouden bedragen, eene som, op verre na niet toereikende tot het onderhoud van den Vorst en der zijnen.

Het Nederlandsch Gouvernement verlangt aan den Sultan van Koetei een aan zijnen rang geëvenredigd bestaan te verzekeren, doch ziet daaruit tevens de noodzakelijkheid geboren, om het bestuur zelf in handen te nemen en de inkomsten des lands te innen.

Tot mijne groote verwondering schenen de beide voogden, maar voornamelijk de Senopati, dezen maatregel zeer goed te keuren, moetende ik daarbij nogtans betwijfelen of de Perdana Mantri hierin zeer opregt was, aangezien mij van verschillende zijden verzekerd was geworden, dat deze bij de bestaande regeringloosheid zeer wel voer.

Ingevolge de meest naauwkeurig ingewonnen berigten, zoowel tijdens deze reize, als wel voornamelijk vroeger door den Civielgezaghebber voor de Oostkust, wordt nog het volgende omtrent Koetei aangeteekend.

De regering is, even als in meest alle Oostersche landen, monarchaal, wordende de Vorst door raadslieden bijgestaan, gekozen uit de oudsten en voornaamsten des lands.

De tegenwoordige, nog minderjarige Sultan heet Mohammed Adil Chalifat-oel-moeminien.

Het getal inwoners wordt geschat op 100,000, waarvan 5500 Boegenezen.

De voornaamste voortbrengselen van het land zijn goud, diamanten (welke evenwel niet geëxploiteerd worden), ijzer, steenkolen, lood, antimonium, rijst, arengsuiker, rotting, goede houtsoorten, waaronder ook ebbenhout en kamferboomen, gom-elastiek, was, vogelnesten, karet en tripang.

De inkomsten van den Vorst bestaan uit:

1°. Inkomende regten, welke te Samarindah worden geheven en 5 pCt. bedragen.

2°. Uitgaande regten, ook 5 pCt. bedragende, met uitzondering echter van sommige artikelen, welke getarifieerd zijn.

3°. Tollen van alle goederen uit de bovenlanden komende en welke te Tenggaroeng worden geheven.

4°. Monopolie op het zout.

5°. Hoofdgeld voor de Mohammedaansche stammen.

6°. Idem voor de Dajaksche stammen.

7°. Inkomsten der vogelnestklippen.

8°. Boeten.

Van al deze belastingen, welke bij behoorlijke orde van zaken welligt *f* 60,000 's jaars konden bedragen, komt weinig of niets binnen en dit wel voornamelijk om reden dat de personen, met de heffing belast, geene uitvoering aan de wet kunnen geven en daarbij ook het bestuur de noodige veerkracht mist om de stipte nakoming te vorderen.

De belasting onder N°. 5. bedraagt per huisgezin:

1 Bangkat (15 à 16 katjes) rijst	prijs	*f* 0.50
1 Hoen	〃	〃 0.25
½ Katje was	〃	〃 0.25
		f 1.00

Men rekent dat ongeveer duizend huisgezinnen aan deze belasting zijn onderworpen.

De belasting onder N°. 6. bedraagt voor degene welke vogelnestklippen bezitten, per huisgezin:

1 Bangkat rijst	*f* 0.50
1 Hoen	〃 0.25
In geld	〃 0.50
	f 1.25

En zijn hieraan ongeveer 13,000 huisgezinnen onderworpen.

Voor die geen vogelnestklippen hebben, is de belasting:

1 Bangkat rijst	*f* 0.50
1 Hoen	〃 0.25
	f 0.75

Hieraan zijn p. m. 1800 huisgezinnen onderworpen.

Bovendien heeft de Sultan de bevoegdheid om eens in de twee à drie jaren een' geheelen pluk van de vogelnestklippen ter tegemoetkoming in bijzondere gevallen te verzoeken.

De inkomsten die de Sultan thans geniet, zijn, gelijk reeds vroeger vermeld is, hoogst gering.

Handel.

De handel is tegenwoordig vrij levendig en zeer toegenomen sedert dat de koopman King zich hier vestigde. Gewoonlijk komen 's jaars tot 12 ravaartuigen ter handel voor Samarindah. Aan Koetei zelve behoort eene schoener en een 40tal groote zeepraauwen, welke handel met het buitenland drijven.

De Spaansche dollar is zeer gewild; van de koperen munt is niets anders gangbaar dan de Chinesche pitties.

Van de Mahakkam-rivier is de Moeara Djawa de meest bevarene monding, de meer noordelijk gelegen Moeara Baijor, hoewel nog weinig bekend, is voor diepgaande schepen veel verkieslijker, als hebbende bij lagen waterstand nog 13 voet water (opname der civ. schoener Niobé).

Bij behoorlijke opname en afbakening zoude Koetei dus voor al onze stoomschepen bevaarbaar zijn.

Den 21sten October, des morgens ten half negen uur, vertrok het stoomschip van Tenggaroeng. Vroeger afreis was niet doenlijk geweest, uit hoofde der dikke mist, welke zoowel heden als de vorige dagen over de rivier hangende was.

Bij vertrek gaf en ontving het stoomschip het gebruikelijk salut, terwijl de beide voogden met den Pangeran Perbatasari mede afzakten. Voor de steenkolenlagen bij Pelarong, eene mijl benedenwaarts Samarindah, werd geankerd en kwam het Boegineesch bestuur van Samarindah aan boord, bestaande uit den Poeah Adoe, den Imam en den Sjahbandar.

Aan den Imam en den Poeah Adoe werden Gouvernementsgeschenken uitgereikt. De Resident deed onderzoek of de Aroeng van Pagattan familie-relatiën onder de Boeginezen van Samarindah had, doch werd verklaard dat deze van een' geheel anderen stam was.

De steenkolenlagen komen aan den dag zeer digt bij den rivieroever, en liggen derhalve voor eene eventuele exploitatie zeer gunstig. Hout tot betimmering is genoegzaam voorhanden, terwijl de Makakkam, vooral bij behoorlijke afbakening, voor groote schepen bevaarbaar is. Eene kolenexploitatie zoude daarom hoogstwaarschijnlijk zeer gunstige resultaten afwerpen.

Met behulp der bemanning van het stoomschip en een daartoe geroepen getal Boeginezen werden 52,000 Ned. ponden kolen ingeladen, en daarvoor aan belanghebbenden betaald ƒ168.00, of ƒ6.00 voor de kojan van 30 pikol.

Hiertoe waren evenwel twee dagen noodig.

De boeken van den heer King en van den Pangeran Perbatasari naauwkeurig onderzocht zijnde, werd bevonden:

Dat de boeken van eerstgemelde in zeer goede orde waren.

Dat daarentegen de slordige aanteekeningen van den Pangeran zeer onduidelijk, ja soms niet voor ontcijfering vatbaar waren.

Buiten eenige posten van weinig of geen belang, kwam het geheele verschil tusschen beide partijen neder op 10,000 bos rotting, welke de

Pangeran verklaarde aan den Heer King te hebben betaald, of liever afgeleverd, doch hetwelk door dezen ontkend werd.

Eindelijk werd de Pangeran Perbatasari veroordeeld tot de betaling der gevorderde 3740 realen, en nam deze zulks aan, onder voorwaarde van 740 reaal binnen drie dagen af te dragen en de overige drie duizend op den eerstkomenden Passar (tijd van het vertrek der handelspraauwen, in Augustus).

De Heer King ontving daarvan eene schriftelijke belofte, mede onderteekend door den Ferdana Mantri, den Senopatti en den Sjabander van Samarindah.

Nog kwam ter sprake eene willekeurige handeling van den Pangeran Perbatasari, hebbende hij bij den afvoer van houtwerken voor den Heer King bestemd te Moeara Pahoe tolgeld gevorderd, ten bedrage van de waarde des houts.

Hierover strengelijk door den Resident onderhouden, beloofde hij voortaan geene belemmeringen meer aan den handel te brengen.

Nog gesproken met het bestuur van Koetei over de bepaalde grens met Passir, vermeenende zij, dat de rivier Telakkeh aan Koetei behoorde.

De Ferdana Mantri had de tijding ontvangen, dat Adji Koening en Toean Anikh van Berou te Menoebar, bij de vogelnestklippen, eene versterking hadden opgerigt, ten einde zich van derzelver bezit meester te maken, en bereids zeven onderdanen van Koetei hadden vermoord.

De Resident stelt zich voor hiernaar te Berou onderzoek te doen.

Een paar loodsen aan boord genomen hebbende werd de rivier afgezakt tot 6¾ uur 's avonds, als wanneer om de duisternis geankerd werd bij de afscheiding der Moeara Berou.

Na ten gevolge der groote menigte muskieten eene slechte nacht te hebben doorgebragt, werd de reis des morgens ten 9 ure vervolgd, de Moeara Boedji en later de Moeara Baijoer uitstoomende. Omstreeks 12 uur geraakte het stoomschip, wegens te digt langs den linker oever te houden, aan den grond, circa eene mijl boven het eiland Niobé, gelegen in de monding der Moeara Baijoer. Ten 4 ure weder vlot rakende, stoomde men de Moeara Baijoer uit.

De vaarwaters zijn hier gewis voor spoedig verloopen vatbaar, daar

wij ons regelden naar de zeer goede opname van den 1ste Stuurman P. H. van der Wedden, welke weinig boven het eiland 4 à 5 vadem water aangeeft, terwijl wij slechts 11 voet loodden.

Er werd koers gezet naar Kaap Kanioengan (Tandjoeng Mangkalia) en wij loodden, de geul uitstoomende, van vier tot negen en dan weder plotseling vijf en dertig vadem. Dit geschiedde onder heerlijk helderen maneschijn, des avonds omstreeks 9 ure.

Den volgenden morgen, 28 October, ten 2 ure, doubleerden wij Kaap Kanioengan, alwaar de straat van Makassar zoo smal wordt, dat men zeer goed de beide eilanden in het gezigt heeft, en stoomden door tot 's avonds 7 uur, als wanneer het schip ongeveer eene mijl Z. O. van het eiland Menimbora ten anker kwam.

De kolen van Koetei werden voor stoomgebruik uitmuntend bevonden.

Des anderen daags, 's morgens half zeven, het anker geligt zijnde, geraakte het stoomschip ten 4 ure 's namiddags op eene droogte tusschen de Moeara Pantei en de Moeara Goeroera. De oorzaak hiervan was eene verkeerde aanwijzing, ontvangen van den koopman King te Koetei, waarin gezegd werd zeker suikerbrood-vormigen berg in het W. t. Z. te brengen, terwijl integendeel bleek zulks W. t. N. moest zijn.

Men stoomde weder terug in diep water en ankerde op cirka 3 mijl uit den wal.

Den volgenden morgen, ten 6 ure, werd de Koeran-rivier ingestoomd, koers nemende ingevolge vroegere aanwijzing van den Gouvernements schoener Niobé.

De kusten van dit gedeelte van Borneo verschillen aanmerkelijk met de zuid en zuidwestelijk gelegen landen; eene reeks van laag gebergte van de vreemdsoortigste vormen vertoont zich aan het oog, wier formatie hoogstwaarschijnlijk calcaire is, doch even als elk tropisch gebergte van eenige vegetatie voorzien; op enkele plaatsen is de weinige plantaarde afgestort en vertoont zich de rots in hare natuurlijke kleur, hetwelk vooral wanneer de zon schijnt, schilderachtige schakeringen aanbiedt.

Om 10 uur 's morgens stoomde zich het schip vast bij het eiland Tempoerong in 9½ voet water, en moest daar blijven tot 's avonds, als wanneer in diep water werd geankerd.

De Resident zond intusschen den inlandschen schrijver naar Goenoeng Teboer, ten einde van zijne komst kennis te geven. Deze kwam den volgenden morgen ten 6 ure terug, met het berigt, dat de Sultan van Goenoeng Teboer op die plaats, doch die van Sambilioeng zich te Batoepoetih bevond. Om 11 uur 's morgens, het water hoog genoeg zijnde, stoomde men over de droogte, op welke als nu 11 voet water gelood werd, en liet ten 3 ure het anker vallen voor Goenong Teboer, aan het verdeelingspunt der beide rivieren Segah en Kelai. Bij het gebruikelijke salut had helaas een zeer treurig ongeval plaats, daar door het zelfontbranden van een der karonnades een' goed matroos de regter arm geheel werd verbrijzeld, zoo zelfs dat, geen afzetten meer mogelijk zijnde, de arm moest uitgeligt worden.

Het salut werd, zoo als gebruikelijk, met 13 schoten beantwoord.

De tegenwoordigheid van den Sultan van Sambilioeng een volstrekt vereischte zijnde, zoo schreef de Resident aan dien Vorst naar Batoepoetih, hem uitnoodigende zich onverwijld ter hoofdplaats te begeven.

Een andere brief werd gezonden aan den Sultan van Boelongan, kennis gevende van de ophanden zijnde komst.

De kolenlagen liggen even bovenwaarts de hoofdplaats Goenoeng Teboer aan den regter oever der rivier Segah, welke langs de hoofdplaats stroomt; zij komen aan den rivieroever zelven aan den dag, in eene laag, wier magtigheid niet minder dan 5 à 6 voeten zal bedragen, doch welke door inwatering, verwering, als anderzins, aan de oppervlakte zeer veel geleden had, zoodat de te graven kolen gewis zeer onzuiver zullen zijn.

Geene gelegenheid hebbende het kolenterrein schoon te doen kappen, was het zeer bezwaarlijk de verschillende lagen te onderzoeken, doch het lijdt geen twijfel of bij verrigting van dien zullen verschillende gevonden worden.

De tusschenkomst van het bestuur werd ingeroepen om p. m. 80,000 pond kolen te doen losbreken.

Aangezien, zoo ver mij bewust is, nog weinig over de Berousche landen bekend is gemaakt, zal ik eene korte beschrijving dezer landschappen, bestaande uit de drie rijken Goenoeng Teboer, Sambilioeng en Boelongan, na mijn bezoek ter laatstgemelde plaats, hier bijvoegen.

Het gezigt op Goenoeng Teboer en Sambilioeng, ook Tandjong geheeten, is zeer schoon, liggende beide hoofdplaatsen bijna tegenover elkaar aan het vereenigingspunt der rivieren Segah en Kelai, terwijl eene rijk begroeide heuvelrei niet ver van en langs den regteroever der Kelai zich uitstrekt. Dit heuvelland moet, gelijk men zegt, zeer rijk zijn aan hertebeesten en bantengs.

Sedert de Sultan van G. Teboer gehuwd is met de zuster van den Sultan van Sambilioeng, heerscht er vrede tusschen beide rijkjes, zoo zelfs dat de Vorsten bij kleine afwezigheden elkaar in het bestuur behulpzaam zijn, ja eerstgemelde Vorst zelfs bij zijne vrouw op het grondgebied van Sambilioeng woonachtig is.

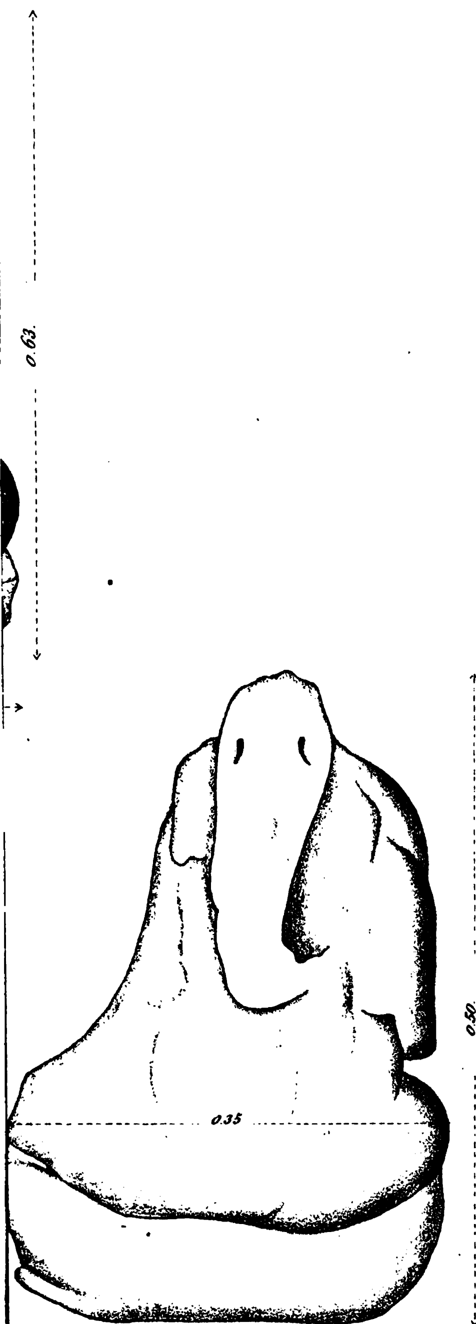
Den 29sten begaf zich de Resident aan den wal en nam zijnen intrek, met den Civ.-gezaghebber van Dewall, in een voor hem in gereedheid gebragt huis, staande in de Kampong Radap onder Sambilioeng, nevens de woning van den Sultan van G. Teboer.

Om 4 ure 's middags bragt de Sultan een bezoek. In den beginne zeer stil en verlegen, werd hij nogtans allengs meer en meer vertrouwelijk. De Resident bragt hem in kennis met het doel zijner reize, het sluiten namelijk van een contract met het Nederlandsch Indisch Gouvernement, waardoor de Sultan voortaan bevrijd zoude blijven voor het aanmatigend gezag van vreemdelingen, gelijk eertijds met den Engelschen Zeekapitein Edward Belcher had plaats gevonden.

De Sultan, genaamd Maharadja Dindah, schijnt een man van omstreeks veertig jaren oud, heeft een vrij gunstig voorkomen, doch met zeer middelmatige geestontwikkeling.

Verschillende zaken zijn land betreffende, werden dien middag met hem besproken.

De handel te Berou is gering, welligt wel ten gevolge der buurtschap met Solok, wier rooverspraauwen niet zelden op de kust verschijnen. In de laatste westmoeson onder anderen (1849—1850) waren een honderdtal dezer praauwen bij de Berousche eilanden vereenigd geweest, en hadden zich de produkten der zee toegeeigend, ja zelfs rooverij gepleegd.

2.

Tegenwoordig waren slechts twee Makassaarsche handelspraauwen in de rivier om rijst te koopen.

De Kelai (boven inwoners dezer rivierstroom) hadden onlangs eenen Mantri van den Sultan van Sambilioeng, die zich tot het drijven van handel de rivier opwaarts had begeven, vermoord en beroofd. Ten einde deze misdaad te straffen, waren de weerbare mannen van Sambilioeng en Goenoeng Teboer, vergezeld door een aantal Segahs, derwaarts vertrokken, en hadden de groote Kampong Lepet-boe verbrand en eenige Kelai gedood. Sedert dien tijd had alle verkeer tusschen de Mohammedanen van Berou en de Kelai opgehouden.

De Sultan van G. Teboer was steeds diep gedrukt door het afsterven van zijnen tweeden zoon, een jongetje van pas drie jaren, welken hij voor de troonsopvolging had bestemd. Dit kind was twee maanden geleden gestorven, en de steeds ontroostbare vader hield zich onledig met voor het geliefde zoontje een grootsch en smaakvol graf te maken. Hoewel nog niet voltooid, beloofde het geheel, van ijzerhout vervaardigd, door goede symmetrie en kunstig snijwerk eene smaakvolle tombe te worden. Vorm en lofwerk deed mij denken aan de vele Modjopatihsche graven, welke op Java gevonden worden. De Sultan moet in persoon het werk bestieren, en mij werd verzekerd dat hij de meeste zijner nachten biddende aan het graf van dit zijn zoo teeder geliefd kind doorbragt.

Treffend en niet alledaagsch bewijs voorwaar van ouderliefde, welke geenzins door mij verwacht was bij den weinig beschaafden, uiterlijk kouden vorst!

Regt treurig is het evenwel, dat men ook hier, even als vrij algemeen in Indië, deze zoo edele hoedanigheden gepaard ziet aan bijgeloof en kwaaddenkendheid. De dood van dit jonge kind kon noch mogt natuurlijk wezen; een geheime vijand was hieraan schuld, en ook deze was spoedig gevonden.

De Amiril van Boelongan had onlangs aanzoek gedaan om de hand van Amas Galoe, nicht van den Sultan, doch had eene weigering ontvangen, aangezien zij bereids verloofd was aan Adji Koening, zoon van den Sultan Mohamed, Adi van Sambilioeng.

Wegens deze weigering had Boelongan eene vijandige houding aangenomen, en zoude uit wraak den onschuldigen jongeling hebben doen vergeven.

Dergelijke kwaaddenkendheid, voor welke in dezen geen werkelijke grond bestond, doch die niettemin door de onderdanen van den Vorst gedeeld werd, geeft niet zelden aanleiding tot de grootste vijandelijkheden.

Zoo waren G. Teboer en Sambilioeng elkaar sedert jaren vijandig geweest, wegens eene erfopvolging door Sambilioeng geschonden, totdat het aan den toenmaligen Adjudant van ZEx. den Gouverneur-Generaal Merkus, Jonkh. T. van Capellen, welke den Gouverneur van Borneo, A. L. Weddik, op eene reize lángs de Oostkust begeleidde, gelukte, de strijdvoerende partijen te bevredigen. De redenen van dezen krijg zullen worden bekend gesteld in de later volgende beschrijving der Berousche landen.

Den volgenden morgen (30 Oct.) begaf zich de Resident, gevolgd door den Civ.-gezaghebber en eenige officieren van Z. M. stoomschip, tot den Sultan.

Op den hoogen buitentrap, welke tot de woning van den Vorst geleidde, stond de Sultan met al zijne voornaamste Mantries om den Resident te ontvangen, en gebeurde hier eene bijzonderheid, welke al de bezoekers zeer bevreemde.

De Sultan namelijk, zoowel als al zijne Mantries en hofgrooten, namen, bij het naderen der bezoekers, hunne hoofddoeken af, en hadden door den hevigen wind, welke op de hooge receptieplaats heerschte, de meeste moeite om deze hunne hoofdbedekking weder op hun hoofd en in redelijk fatsoen te krijgen, al hetgeen hen natuurlijk zeer van hun stuk bragt.

Binnen gekomen en neêrgezeten op de aanwezige stoelen en banken, immers voor zooverre de voorraad reikte, vroeg de Resident aan den Sultan, wat het gebeurde beduidde?

"Is het dan niet uwe begeerte dat wij zoodanig handelen?" was het antwoord. "Wel neen," zeide de Resident. "Het Nederlandsch Gouvernement eerbiedigt de zeden en gewoonten van elk volk voor zoover dezelve "niet schadelijk zijn, zoowel in hun eigen als het algemeen belang, en

"nog nimmer zag ik een volk in den Archipel, hetwelk, gelijk gij heden, "bij ontmoeting den hoofddoek afnam."

"Oh!" zeide daarop de Sultan met eene zucht, "dit maakt mij en ons "allen regt gelukkig, doch de Heer Edward Belcher, welke eenige jaren "geleden hier kwam, dacht er anders over, daar deze zeer kwaad werd, "toen wij bij de ontmoeting niet onze hoofddoeken afnamen, zeggende: ""Wij nemen wel bij ontmoeting onze hoeden af, waarom beantwoord ""gijl. niet deze beleefdheid door ook uwe hoofden te ontblooten?""

Door den Resident werd bekend gemaakt, dat het nieuw te sluiten contract zoude worden voorgelezen, dat daarbij de meeste aandacht werd aanbevolen, terwijl hij bereid was om elke onduidelijkheid op te helderen, en alle verlangde inlichtingen te geven.

Het contract voorgelezen zijnde, en geene aanmerkingen gemaakt of inlichtingen noodig zijnde, werd hetzelve door den Resident en Sultan geteekend, en door een salut uit het kanon den volke verkondigd.

Daarna werd van den Sultan de eed gevorderd van trouwe nakoming en hem de eed op den koran (als de Mohammedaansche godsdienst belijdende) afgenomen, waarna hij, ten blijvende bewijze van dien, den schriftelijken eed teekende.

Met den Sultan werd overeengekomen, dat men tot den 4den op de terugkomst van den Sultan van Sambilioeng zoude wachten; mogt deze dan nog niet terug wezen, zoo zoude hij als zijn plaatsvervanger met de voornaamste Mantries van Sambilioeng het contract teekenen.

De klagten van het bestuur te Koetei tegen Adji Koening en Toean Anikh van Berou (zie 21 Octob.) zijn ongegrond; de Dajakkers der Kelai van Sambilioeng waren wel is waar op koppesnellen naar Batoe-poetih en de grenzen van Koetei getogen, doch de Sultan van G. Teboer had Toean Anikh en Adji Koening, voor welke de Kelai nog al ontzag hebben, gezonden om hun hunne kwade voornemens te beletten; bevorens deze zendelingen hen evenwel bereikt hadden, was reeds een inwoner van Batoe-poetih gedood geweest en een Koetinees gevangen genomen.

Tot staving der goede gezindheid van Toean Anikh en Adji Koening wordt vermeld, dat zekere Hadji Tjapil van Samarindah, die in

eene kleine praauw door tegenwind tot Batoe Pagar gedreven was, aldaar in handen der Kelai was gevallen, en zijn leven te danken heeft gehad aan de goede tusschenkomst der boven bedoelde personen. De Sultan beloofd den gevangenen Koetinees te zullen opeischen en naar Koetei terug te zenden.

Hadji Tjapil ontboden zijnde, legt eene verklaring af geheel conform aan het bekend gestelde, en het staat den gevangene vrij naar Koetei terug te keeren.

Op den 1sten November werden aan den Sultan van G. Teboer, zoomede aan de voornaamste zijner rijksgrooten, zooals den Radja Alam en den Toemengong, met de meest mogelijke plegtigheid 's Gouvernements geschenken uitgedeeld, en hun daarbij aanbevolen om zoowel de voorschriften in het contract, als de in het bijzonder door mij gegeven mondelinge instructiën en inlichtingen indachtig te wezen, den handel geene moeijelijkheden te maken, doch dien bevorderlijk te zijn door beveiliging en medewerking; met alle naburen vrede te bewaren, en nimmer toe te staan dat 's rijks onderdanen strooptogten ondernamen.

Een en ander werd plegtig beloofd.

De Sultan vroeg, waarom in het contract eene grens was vastgesteld tusschen G. Teboer en Boelongan, daar nog nimmer zoodanige bestaan had, zijnde Boelongan binnen de grenzen van Berou gelegen. Boelongan was vroeger schatpligtig. Evenwel erkent hij dat de vader van den tegenwoordigen Sultan reeds geene schatting meer betaald heeft, en dat Boelongan thans magtiger is dan Berou.

Hij erkent ook dat de opgegevene grens alleen aangenomen was voor de wederzijdsche onderdanen, om te weten wie zich de voortbrengselen van die grond mogt toeeigenen, doch geenzins om Boelongan als geheel onafhankelijk van Berou af te scheiden.

Eindelijk beweerde hij nog, dat niet de berg Batoe Beoekir, maar de berg Batoe Belobang in de grenslijn gelegen was, aangezien nog tegenwoordig de vogelnesten van den Batoe Beoekir door bewoners van Berou, namelijk door den Toemengong van G. Teboer, geplukt worden.

Aan den Sultan werd geantwoord, dat aangezien zijnerzijds erkend wordt, dat Boelongan reeds sedert twee geslachten inderdaad onafhanke-

lijk is, terwijl Boelongan bovendien ontkent ooit afhankelijk te zijn geweest van Berou, eene grensbepaling tusschen beide landen wel noodzakelijk wordt geoordeeld. Dat evenwel een nader onderzoek omtrent de juiste grenzen op handen was en de contracten, zoo noodig, na dien uitslag gewijzigd zouden worden, terwijl hij intusschen voort konde gaan met de vogelnesten van Batoe Beoekir te laten plukken.

De Resident ontving van den Sultan het handelscontract, vroeger tusschen hem en den Heer E. Belcher gesloten, en bij die gelegenheid werd hem door den Sultan medegedeeld, dat E. Belcher gezegd had, later te willen terug komen met eene magtiging van H. M. de Koningin van Engeland, om een politiek contract te sluiten.

De Sultan had den Resident den wensch te kennen gegeven om het stoomschip te zien, en zulks toegestemd zijnde, was daartoe de 3de November bestemd.

In den avond van den 2den November kwam de Sultan een bezoek brengen en scheen zeer afgetrokken.

Na lang op zijnen stoel heen en weder geschoven te hebben, kwam de vraag er uit, of de Resident hem ook euvel zoude nemen indien hij morgen niet naar boord ging?

Het was den Resident door zijnen inlandschen schrijver reeds bekend, dat dit bezoek aan boord eene kwestie van belang was geworden, hebbende men den Sultan dermate bevreesd gemaakt, dat hij verklaard had niet te durven gaan.

De Resident hem vragende, wat toch wel de reden was dezer verandering, aangezien hij immers zelf vroeger den wensch geuit had het schip te zien, zoo antwoordde hij:

"Mijne vrouwen hebben mij bang gemaakt, vreezende, dat, ik eens
"aan boord zijnde, het anker geligt zal worden en men mij naar Batavia
"zal medenemen."

De Resident toonde hem aan het verstandelooze en ongegronde zijner vrees, hebbende, ten bewijze zijner goede bedoelingen, hij, Resident, met den Civiel-gezaghebber zich te midden der inlandsche bevolking begeven zonder de minste vrees te gevoelen, dat hem eenig kwaad zoude kunnen overkomen. Het werd evenwel aan hem overgelaten al dan niet zijn be-

zoek te brengen, doch hem tevens aangeraden, in het belang zijner waardigheid, niet kleingeestig te zijn.

Op zijne vraag, of hij veel, ja hoeveel volgelingen mogt medebrengen? werd geantwoord: "zooveel als gij verkiest, doch niet meer dan een der- „tigtal mogen aan boord komen."

Hij beloofde daarop te zullen komen.

Den volgenden dag had werkelijk het bezoek plaats; — de Sultan kwam met eene stoet van .praauwen, welke alle om het schip kwamen liggen, en scheen, niettegenstaande de verzekeringen van den vorigen avond, zich nog geenzins op zijn gemak te gevoelen.

Hij bezag het schip zeer oppervlakkig, durfde zelfs niet naar beneden en scheen zeer verheugd, toen, na het gebruik van eenige ververschingen, hij goedschiks zijn afscheid konde nemen.

Op den 4[den] November kwam eindelijk de Sultan van Sambilioeng terug van Batoe-poetih, en bragt kort na zijne aankomst een bezoek bij den Resident, als wanneer dadelijk werd overgegaan om het contract te lezen en te bespreken.

Hij had de volgende aanmerkingen:

1°. Dat het eiland Balambangan onder Sambilioeng en niet onder G. Teboer behoorde.

2°. Dat door de grens met Koetei een gedeelte van het eiland Batoe-poetih, hetwelk aan Sambilioeng behoorde, thans aan Koetei getrokken was.

Hij verklaarde evenwel daarbij, dat zoo zulks de wil van den Resident was, hij zijnerzijds daartegen geene bezwaren opperde. Hieromtrent werd hem te kennen gegeven, dat deze zaak nader meer naauwkeurig onderzocht en na bevind van dien beslist zoude worden.

Het contract werd daarop geteekend, beëedigd en ook de schriftelijke eed door den Sultan onderschreven.

Alle zaken te Berou afgedaan zijnde, werd van beide Sultans afscheid genomen. Het stoomschip had 50,000 Ned. ℔ steenkolen ingenomen.

Aan boord van het stoomschip was gevlugt een Javaan, die verklaarde van Sourabaja geboortig te zijn. Tijdens hij matroos was aan boord van het Engelsche schip Medina, moest hij aan den wal, met nog 22 zijner makkers, om de watervaten te vullen, en werd bij die gelegenheid

door eenen Solokschen roover genomen. Van Solok werd hij verkocht naar Atas (Noordelijke grens onzer bezittingen op Borneo), van Atas naar Boelongan, en eindelijk van daar naar Berou.

De schuldeischer, of liever de persoon die hem gekocht had, opgeroepen zijnde, verscheen niet en de Javaan werd bij vertrek van het stoomschip medegenomen.

Den 5den November, 's morgens ten 6 ure, verliet de Samarang Berou, doch raakte bij de afvaart vast in de naauwe passage van de Moeara Pantei. Om half vier het water weder gerezen zijnde, geraakte het schip nu weder vlot en ankerde ten half zeven in de Moeara Pantei.

Van de Koeran-rivier werd door den Luitenant ter zee Bleekman eene naauwkeurige opname gedaan.

Den volgenden morgen vroegtijdig het anker geligt hebbende, werd gestoomd door de riffen tusschen de eilanden Raboe Raboe en Poeloe Pandjang en ankerde men omstreeks half zeven 's avonds, op ongeveer 5 mijl afstand van de monding der Kaijanrivier, in 18 vadem water.

Het water in deze streken was zoo helder en doorschijnend, dat men al stoomende zeer duidelijk de klippen konde zien, welke 6 à 7 vadem onder den waterspiegel waren.

Den volgenden morgen (7 Nov.), ten 6 uur, het anker geligt zijnde, werd langzaam voortgestoomd tot voor de Moeara Sebenoen, alwaar ten half twaalf uur het stoomschip ankerde ten einde twee sloepen ter verkenning van het vaarwater uit te zenden.

Twee dagen werd vruchteloos naar eene geul gezocht, alwaar het stoomschip de bank voor de monding der rivier liggende, konde passeren, zoodat eindelijk de kommandant de onmogelijkheid betuigde van de rivier te kunnen binnenkomen.

De Resident alzoo geene geschikte gelegenheid hebbende van op eene eenigzins waardige wijze zich naar Boelongan te begeven, werd de Civ.-gezaghebber von Dewall derwaarts gezonden, ten einde te beproeven den Amiril tot den Resident te brengen, of, zoo dit niet gelukte, het contract met hem te sluiten en bij terugkomst eenige Mantries van den Amiril mede te brengen.

Om 12 uur 's middags van boord vertrokken met eene snelroeijende

toemboeng (kano, gemaakt van een' uitgeholden boomstam), was hij pas ten half tien 's avonds aan de kampong Babakkoeng, en vernam aldaar, dat de Amiril en zijn zoon de Sultan Moeda, naar Sebouwang waren, terwijl de overige Mantries en het grootste gedeelte der bevolking zich in hunne rijstvelden bevonden, zoodat de hoofdplaats nagenoeg ledig was, redenen waarom de Civ.-gezaghebber besloot dien nacht ter plaatse te blijven en den digst bijwonenden Pangeran Maulana te laten roepen.

Den volgenden morgen (9 Nov.) kwamen de Pangeran Moeda en Moeloekh Khahar bij den Civ.-gezaghebber berigten, dat zij bezig waren de Radja-Radja's en Mantries in het huis van den Pangeran Moeda Maulana bijeen te roepen.

De Amiril is ongeveer 20 dagen geleden naar Sebouwang vertrokken ter opzoeking van zijnen zoon, den Sultan MOEDA, welke zich daar reeds eenigen tijd ophield.

De brief door den Resident aan den Amiril geschreven is hier ontvangen en men zond twee dagen geleden eene expresse naar Sebouwang om den Amiril te roepen. Deze brief is derhalve zeer lang onder weg geweest en was, aangezien de Amiril niemand met het bestuur had belast, tot nu toe niet geopend, doch men had den Amiril mondeling doen weten, dat de Resident zoude komen.

De Civ.-gezaghebber begaf zich ten huize van den Pangeran Maulana in de kampong Soengi Daoen, alwaar buiten den Pangeran zelven nog de Pangerans Zien-al-Abidiën, Bandar en Di Gedoeng, zoo mede de Mantrie Moeloekh Khahar, vereenigd waren.

Deze dachten dat de Amiril in twee dagen terug zoude zijn.

Aan de Mantries werd medegedeeld het doel der komst van den Resident en deze namen aan om, zoo binnen twee dagen de Amiril nog niet gekomen was, zich alsdan met den Civ.-gezaghebber naar boord van den Samarang te begeven, ten einde aldaar het contract te sluiten, waarvan het concept hun intusschen door den Civ.-gezaghebber werd voorgelezen en door hen eenparig goedgekeurd.

Aan den Civ.-gezaghebber opgedragen zijnde het onderzoek naar steenkolenlagen, verklaren alle aanwezige hoofden, dat hun niets van kolenlagen in hun land bekend is.

Wijders ontkennen de Mantries dat er geschillen tusschen Boelongan en Goen. Teboer bestaan en derhalve ook eenige kwade voornemens van hunne zijde. Men gevoelde zich niet het minste beleedigd door de weigering van Amas Galoe, welke door den Amiril ten huwelijk was gevraagd.

Den 10^{den} Nov. bezocht de Civ.-gezaghebber de hoofdplaats Tandjong Pelas, waarvan bijna alle huizen ledig waren. De handel is hier zeer gering, en wordt gedreven door handelaren van Passir, Koetei, zoo ook van Atas en Solok.

Een potje Soloksch zout kost hier één passoe (aarden of houten pot) padi. De cubieke inhoud der beide maten zal staan als één tot tien.

Ook trekt men zelf zout, of liever eene soort van potasch, uit den Nipapalm en betaalt men twee pakjes van dit zout met een passoe padi. De meer binnen 's lands wonende Kennjah koken hun eigen zout, uit eene tusschen Boelongan en Broenai gelegen zoutbron.

Een vrij algemeen verspreid verhaal, dat de Daijaksche stammen geen ander zout dan dat uit den Nipapalm getrokken, willen gebruiken, is onwaar; zij nuttigen liever het Soloksch of Makassarsch zout, welk laatste van Koetei of Berou wordt aangebragt en de twee passoe met ééne reaal wordt betaald.

Het Soloksch zout wordt gekookt van uit zee aangespoelde boomstammen met zeewater.

Op den 10^{den} Nov. 's avonds, was de Amiril teruggekeerd. Den volgenden morgen begaf zich de Civ.-gezaghebber tot den Amiril, alwaar al de hoofden en grooten vereenigd waren, en deelde hen mede het doel der komst van den Resident.

Het concept contract werd als nu met luider stemme voorgelezen en de Amiril had niets tegen deszelfs inhoud in te brengen. Daarna werd den Amiril bekend gemaakt de wensch van den Resident, dat hij met zijne grooten aan boord van den stoomboot zoude komen, ten einde den Resident te spreken en het contract te teekenen.

Toen, na lang stilzwijgen, de Civiel-gezaghebber antwoord op deze vraag verzocht, verwees de Amiril hem tot zijne Mantries. De opmerking, dat, hoewel het goedkeuring verdiende, dat een Vorst met zijne Mantries beraadslaagde, hij evenwel steeds moest bedenken, dat hij de Sultan was

en derhalve ook de beslissing aan hem toekwam, baatte niet; en dus moest het antwoord aan de Mantries gevraagd worden.

Dit antwoord luidde:

Dat de Amiril bekende onder de bevelen van het Nederlandsch Gouvernement te staan, en diens bevelen ook met alle eerbied ontving, doch dat hij beschaamd was tegenover de Berouwers, dat de Resident met zijn schip niet bij hem was gekomen, terwijl hij zulks te Berou had gedaan, en dit nog des te meer gevoelde, doordien de Sultans van Berou de Boelangangers als hunne raijat (onderdanen) beschouwden.

Niettegenstaande de Civiel-gezaghebber hun mededeelde, dat het in het voornemen had gelegen om ook hunne hoofdplaats met het stoomschip te bezoeken, indien slechts de waterdiepte dit had veroorloofd; niets baatte; de Amiril bleef weigeren naar het stoomschip te komen.

De Civiel-gezaghebber was van oordeel dat, afgescheiden de jaloezie tusschen de volken, de hoofdreden wel gezocht moest worden in de vrees om eens aan boord zijnde gevankelijk te worden medegevoerd.

Geene verandering in dit besluit te brengen zijnde, vroeg de Civ.-gezaghebber, of hij ook eenig bezwaar had om het contract, zoo als het zoo straks was voorgelezen, te teekenen? hetgeen door hem ontkennend werd beantwoord, doch hij verzocht daarbij om het, gedurende dien dag, nog eens aandachtig te mogen doorlezen, als wanneer den volgenden dag de teekening konde plaats hebben.

Den volgenden dag werd het contract geteekend, bezegeld en tevens door hem verklaard, dat hetzelve de regtvaardigste en heilzaamste bepalingen bevatte. De eed van trouw werd insgelijks door hem afgelegd en geteekend, waarna hij een' brief aan den Resident schreef, in antwoord op diens schrijven van 28 October uit Berou, en daarbij verklaarde het contract met allen eerbied aangenomen en geteekend te hebben.

De geschenken bestemd voor den Amiril, diens zoon en andere grooten, werden, ten gevolge zijner weigering om aan boord te komen, niet uitgereikt.

De Civ.-gezaghebber kwam des avonds van den 12[den] November, ten half tien ure, weder aan boord terug, en daar de Samarang den volgen-

den middag bij hoog water weder vlot geraakte, ging men onder stoom en zette koers naar Passir, varende buiten om Maratoea, St. John en alle andere Berousche eilanden.

Het vijfdaagsche verblijf voor de monding der rivier Sebenoen was hoogst onaangenaam geweest. Gedurende de vijf dagen was soms het water zoo ver afgeloopen, dat het schip tegen het omvallen door spieren geschoord moest worden. Daarbij kwam nog, dat deze zeeën uiterst onveilig zijnde, men altijd, en wel voornamelijk des nachts, uiterst op zijne hoede moest wezen, ten einde niet welligt door zeeroovers te worden overvallen.

Alvorens de reis te vervolgen, ten einde de meer zuidelijk gelegen landen te bezoeken, zal het niet onpassend zijn, hier eene beschrijving te doen volgen der Berousche landen.

KORTE BESCHRIJVING DER BEROUSCHE LANDEN, HUNNE INNERLIJKE GESTELDHEID EN HUNNE STAATKUNDIGE EN HANDELSAANGELEGENHEDEN.

Het voormalig Rijk van Berou, ook Koeran genaamd, bevatte waarschijnlijk, hoezeer de tegenwoordige Vorsten van Boelongan zulks ontkennen, de landschappen Goenong Teboer, Tandjoeng en Boelongan, met de Tidoensche landen, en was onafhankelijk en op zich zelf staande.

De Sultan van Bandjermassin beweert wel is waar, dat zijn Rijk voorheen de suprematie over deze landen uitoefende, even als over Koetei en Passir, doch kan dit beweren door geen het minste bewijs staven, terwijl deze bewering door de vorsten en grooten dezer landen ten sterkste wordt tegengesproken.

Niet minder ongegrond schijnt het regt van Solokh op de Berousche landen geweest te zijn, of liever de regten van Broenai, welke de Noord- en Noord-oostkust van Borneo, van Kimanis tot aan Tepian Deerian (Batoe Poetih), aan Solokh zoude afgestaan hebben, als eene belooning voor bewezen hulpbetoon bij het ten onderbrengen van eenen oproerigen volksstam.

Al deze schenkingen, zoo als de vermelde van Broenai aan Solokh,

van Solokh aan de Engelsch Oost-Ind. Compagnie in 1763, en eindelijk ook die door Bandjermassin aan dat zelfde handelsligchaam in 1812, hebben allen schijn van schenkingen van zoodanige landen, wier magt voor den gullen schenker te groot was om hen zelf onder eigen heerschappij te krijgen.

Dit twijfelachtige regt blijkt nog meer uit de omstandigheid dat hetzelfde land door twee van elkander geheel onafhankelijke en vreemde Vorsten, die van Broenai en Bandjermassin, werd weggeschonken.

Het geheele Rijk van Berou was nog onverdeeld onder Adji di Layakh [1].

Na zijnen dood komen zijne beide zoons, Pangeran Tacha, stamvader der vorsten van Goenong Teboer, en Pangeran Depatti, stamvader der vorsten van Tandjong, overeen, dat eerst Pangeran Tacha en na diens dood Pangeran Depatti zoude regeren, en dat op dezelfde wijze ook hunne nakomelingen beurtelings het oppergezag over het geheele land zouden voeren, zoodanig dat als de beurt was aan Goenong Téboer, de oudere tak, de jongere tak of Tandjoeng den rijksbestuurder zoude geven, onder den titel van Maharadja Dindah, en zoo omgekeerd.

Evenwel schijnt toen reeds dadelijk eene zekere verdeeling der beide landen te hebben plaats gehad, al is dit dan ook maar geweest ten opzigte der inkomsten der beide broeders.

Deze regeling is blijven bestaan zonder stoornis tot aan de regering van den Sultan Zien al Abidien, uit den ouderen tak, onder wiens regering, nadat hij het ongeluk had gehad ten gevolge der kinderziekte de spraak te verliezen, zich de zoon van den vorigen Sultan uit het huis Tandjong onafhankelijk verklaart en den titel aanneemt van Sultan Radja Alam van Tandjoeng.

Tot deze usurpatie werd hij aangezet door de Boeginezen, welke zich onder zijnen zwager Radja Pettah, zoon van Radja Terawei, in Berou genesteld hadden.

Van nu af bleef Berou in twee landschappen verdeeld, Goenoeng Te-

[1] Simpang Mengayau, eene uitstekende hoek aan gene zijde van Tongko en aan deze zijde van Tjina Batangan, maakte toen de grens tusschen Berou en Broenai.

boer en Tandjoeng, en hadden aanhoudende twisten plaats tusschen beide regerende huizen.

De hoofdplaatsen der beide landschappen lagen tegenover elkaar, Goenoeng Teboer op den linker, Tandjoeng op den regteroever der rivier Segah. juist bij hare vereeniging met de Rivier Kelai, en men hoorde bij de minste aanleiding van weerszijden het gebulder van geschut of geweervuur.

De ongelukkige Zien al Abidien werd opgevolgd door zijnen zoon Adji Koening en deze door zijnen broederszoon Maharadja Dindah, den tegenwoordigen Sultan.

De Sultan Radja Alam van Tandjoeng werd achtereenvolgens opgevolgd door zijne drie zoons, Sultan Bongkokh, Sultan Mohammed Hadi Djalal-Oeddien en den tegenwoordigen Sultan Mohammed Asjekh Sjarif-Oeddien, ten wiens behoeve zijn oudere broeder Mohammed Hadi bij zijn leven (7 October 1849) afstand van de regering deed. Mohammed Hadi stierf in de maand April 1850.

De onlusten tusschen de beide tegen over elkander liggende rijkjes hebben geduurd tot in 1847, als wanneer de tegenwoordige Sultan gehuwd is met Pangeran Ratoe, dochter van Radja Alam, zuster van den tegenwoordigen Sultan en weduwe van den beruchten zeeroover Sjarief Takola, tegen wien voornamelijk de expeditie uit Makassar in 1834 plaats had.

Door dit huwelijk is echter nog geenzins de wensch vervuld van den toenmaligen Sultan Mohammed Hadi, de hereeniging der beide Rijken onder eenen schepter, willende hij daartoe afstand doen van de regering ten gunste van zijnen zwager, den Sultan van Goenoeng Teboer.

Dit zoo wenschelijk voornemen werd verijdeld door zijnen broeder, den tegenwoordigen Sultan, die toen reeds rijksbestuurder zijnde, ook de geheele regering in handen had.

De kampong Tandjoeng in 1834 door de Nederlandsche expeditie verbrand zijnde, verplaatsten zich de Vorsten op den regter oever der Kelai, eene vierde Duitsche mijl boven het vereenigingspunt met de Segah, en noemden de nieuwe hoofdplaats Sambilioeng, naar een klein riviertje, hetwelk zich daar ter plaatse in de Kelai ontlast.

Ook van dien tijd af noemen zich de Vorsten niet meer naar Tandjoeng, maar naar Sambilioeng.

Het schijnt dat in vroegere tijden Boelongan, hoewel door eigen hoofden geregeerd wordende, evenwel aan Berou schatpligtig was. Deze schatting bestond in de levering van praauwen op aanvrage, terwijl daarentegen de vorsten van Berou daarvoor aan de hoofden van Boelongan een geschenk gaven, bestaande in koperwerk en andere behoeften.

Toen de Berousche vorsten de Mohammedaansche godsdienst aannamen en daarbij den titel van Sultan voerden, ging deze eenigzins losse verhouding langzamerhand in eene grootere ondergeschiktheid over, waarop echter ten gevolge van wederzijdsche huwelijksaanknoopingen, zoo als ook door de aanname des titels van Sultan door den Vorst van Boelongan, eene volslagene onafhankelijkheid is gevolgd.

Ten gevolge der invallen van Solokh, maar nog meer door de aanhoudende inwendige twisten, was Berou niet in staat Boelongan in bedwang te houden, en had er een groot volksverloop naar Boelongan plaats, zoodat laatstgemeld rijk thans magtiger is dan Berou.

De verhouding der vorsten van Berou en Boelongan is geenzins vriendschappelijk. De Amiril Mohammed Khahar-Oeddin, thans regerend Vorst van Boelongan en weduwenaar van de Pangeran Ratoe, dochter van den vorigen Sultan van G. Teboer, Adji Koening, begaf zich in 1849 naar G. Teboer, ten einde Amas Galoe ten huwelijk te vragen; doch dit huwelijk werd afgeslagen, gelijk reeds boven is vermeld.

Het landschap Tidoeng, vroeger met Boelongan onder Berou behoorende, is sedert de losscheuring van Boelongan als wingewest onder laatstgemeld land gebleven; de Sultan van G. Teboer beweert echter dat nu nog de Tidoengers hem somtijds schatting komen brengen.

De Vorsten der acht verschillende Tidoengsche stammen zijn of van Boelongansche afkomst of zeer naauw aan het Boelongansche huis verwant, en bekennen te zijn vasallen van den Amiril.

Hunne namen zijn de volgende:

Pangeran Khahar binnen de rivier Sekattakh-Djilandjan.

〃 Besar 〃 〃 〃 〃 -Boedji.

Pangeran	Depatti	binnen de rivier	Betaijaer.
〃	Mohammad	〃 〃 〃	Sesaijap (spruit der Sebauwang).
〃	Panembahan	〃 〃 〃	Sebauwang.
Dato	Maharadja Dindah	〃 〃 〃	Sambakkoeng.

Pangeran Moeda op het eiland Nenoekkau.

〃 Djamalael, hoofd van den stam Terakkan.

REGERINGSVORM.

De regeringsvorm in de drie verschillende landschappen van Berou is monarchaal, doch worden de Vorsten door een aantal raadslieden van hooge en lage afkomst bijgestaan. Hunne meerdere of mindere afhankelijkheid van deze regelt zich geheel naar het karakter en de geestkracht der Vorsten.

In G. Teboer en Sambilioeng is deze invloed der raadslieden binnen behoorlijke perken, in Boelongan daarentegen is dezelve veel ruimer en wordt dikwijls drukkend voor den Amiril.

De voornaamste der Mantries zijn:

In Goenoeng Teboer.

Radja Alam.

Tomongong, van geringe afkomst.

In Sembilioeng.

Adji Koening.

Mantri Amas, van geringe afkomst.

In Boelongan.

Pangeran Bandar.

〃 Maulana.

〃 Zien al Abedien.

〃 Di Gedoeng.

INWONERS.

Goenoeng Teboer.

Dit landschap heeft ongeveer 8000 zielen, waarvan de helft Mohammedanen en de overige Daijaksche stammen.

De eilanden worden tijdelijk bewoond door Badjaus, die zich met de visch- karet- en tripangvangst erneren, en daarvoor aan den Sultan eene zekere schatting betalen.

Men telt van hen tegenwoordig 20 praauwen of huisgezinnen.

De Mohammedanen wonen op de hoofdplaats, en hooger langs de beide oevers der Segah in gehuchten, die zeer dikwijls van plaats veranderen, al naar mate de gronden voor de rijstkultuur uitgeput raken.

De Mohammedanen gehoorzamen den Sultan, doch zijn niet schatpligtig. Aan den Vorst zijn zij het verrigten van eenige heerediensten verschuldigd.

Ter hoofdplaats zijn eenige Boeginesche handelaren woonachtig.

Hooger de Segah op wonen de Segai-Daijakkers in drie groote kampongs, allen op den linker oever.

Deze zijn geheel onafhankelijk, en het eenigste voordeel hetwelk de Vorst van dezen woesten volksstam trekt, bestaat in het drijven van handel. De Sultan weet zoo weinig zijn gezag onder deze stammen te doen eerbiedigen, dat zijne Mohammedaansche onderdanen niet eens tegen de strooptogten der Segai beveiligd zijn.

Aan de spruiten der Segah bovenwaarts, en ook benedenwaarts de Segai, wonen de Poenan- en Bassapstammen, die den Sultan als hunnen opperheer erkennen en hem was en vogelnesten opbrengen. Ook wasschen zij goud.

Sambilioeng.

De bevolking wordt geschat op 7000 zielen, waarvan de helft Mohammedanen. Op de eilanden zijn insgelijks Badjaus, wier getal begroot wordt op 15 praauwen.

De Mohammedanen wonen grootendeels op de hoofdplaats en in kleine kampongs op beide oevers der Kelai, tot eenige mijlen boven Sambilioeng.

Het aantal Boeginesche inwoners is hier grooter dan te G. Teboer.

Het middelste gedeelte der Kelai is bewoond door eenen Segai-stam, gevestigd in twee groote kampongs en daarvan afhankelijke gehuchten. Hunne verhouding tot den Vorst is dezelfde als bij G. Teboer.

De Boven-Kelai wordt bewoond door eenen zwervenden Poenan-stam, die goud wasschen en in zekere mate aan de Segai onderworpen zijn.

Meer naar de grenzen van Koetei, zoowel binnenlands als aan den oever van eenige zich in zee ontlastende rivieren, wonen de Bassap, eene in vergelijking der wilde Segai zeer zachtzinnige bevolking, welke aan den Sultan een tribuut betalen van was en vogelnesten.

Deze rivieren zijn de volgende, gerekend van de monding der hoofdrivier om de Zuid:

Tebalar, Tjipoeakh, Batoe poetih, Koelatan en Telokh Soembang.

Aan al deze rivieren wonen eenige Mohammedanen.

Boelongan.

Het getal inwoners wordt geschat op 20,000, waarvan 8000 Mohammedanen. Van deze laatsten zijn 3000 op de Tidoengsche landen gevestigd.

Van de 12,000 Daijakkers wonen ongeveer 1600 aan de Tidoengsche rivieren en de rest aan de Kaijan, hoofdrivier van Boelongan, en wel voor verre weg het grootste gedeelte boven de hoofdplaats.

De 5000 Mohammedanen van Boelongan wonen ter hoofdplaats Tandjong Pelas, en de meer zuidwaarts gelegen kampongs aan de drie hoofdarmen, in welke zich de Kaijan beneden Tandjong Pelas verdeelt.

De geheele bevolking betaalt aan den Sultan schatting. Alleen de Segai zijn soms wederspannig.

Een tiental Boeginesche familiën woont in Boelongan.

VOORTBRENGSELEN.

Goenoeng Teboer en Sambilioeng. (Berou)

Goud, hetwelk door de Poenan- en Bassap-stammen gewasschen wordt; ijzer en steenkolen, welke beide mineralen echter niet geëxploiteerd worden; rijst, meest voor den uitvoer, goede houtsoorten, waaronder ook garoe- en lakkahout, beiden echter niet voor den handel, rotting, gomelastiek, witte en zwarte vogelnesten, tripang en karet.

Boelongan.

Dezelfde voortbrengselen als van Berou, met uitzondering van goud. Het is evenwel voorhanden, doch wordt niet gewasschen.

Men vindt hier salpeter, evenwel niet voor de exportatie, alleen tot bereiding van eigen buskruid.

HANDEL.

Berou.

Aangezien geene regten op den in- of uitvoer geheven worden, zoo kunnen de opgaven betrekkelijk den handel slechts zeer onnaauwkeurig zijn.

De Berousche zeevaarders zijn niet zeer ondernemend, en hunne vaart strekt zich niet verder uit dan Koetei en Boelongan.

De overzeesche handel wordt gedreven door vaartuigen van Koetei, Passir, de Westkust van Celebes en Solokh.

In de laatste twee jaren kwamen evenwel geene Soloksche praauwen.

Celebes voert aan: zout, inlandsche lijnwaden, kokosnotenolie en arengsuiker.

Over Koetei en Passir komen de voornaamste Europesche handelsartikelen, van Java en Singapore aangebragt. Sedert de vestiging van den Heer P. King, te Koetei, is de handel van Berou toegenomen en heeft zich eenige weelde onder de bevolking verspreid.

Opium wordt alleen door de Boeginezen gebruikt.

De zoutconsumptie zal p. m. 40 kojan, of 1200 pikol, 's jaars bedragen.

De eenige koperen munt hier gangbaar zijn pitties van Bali. Van zilveren munt is de Spaansche dollar de meest gezochte, doch onze 2½ gulden stukken en oude guldens (roepia njonja) zijn mede zeer gewild.

De rivier Koeran ontlast zich in drie hoofdmondingen. De zuidelijkste of Moeara Pantei, de middelste of Moeara Goeroera en de noordelijkste of Moeara Simenessar. De Moeara Pantei is de meest bevarene. Voor de monding ligt eene kleine modderbank, op welke bij eb niet minder dan 9 voet water staat. In de rivier ligt het eiland Tampoereng, naast en boven hetwelk eene ondiepte, over welke schepen van 10 voet diepgang niet dan bij hoogwater kunnen passeren.

Eene tweede ondiepte is bij het eiland Sepirang, doch kan deze vermeden worden door eene naauwe passage bezuiden dit eiland te bezigen.

De Moeara Goeroera wordt zelden gebruikt, terwijl de vaartuigen van of naar Boelongan de Moeara Simenessar kiezen.

Boelongan.

Ook hier wordt de overzeesche handel door vaartuigen van Passir, Koetei en wel voornamelijk van Solokh gedreven.

Van laatstgemelde plaats komt: zout, Solokhsche tabak, inlandsche en Europesche lijnwaden, drooge visch en olie, terwijl de retourlading in was, vogelnesten en padi bestaat. Van Celebes voert men aan: zout, inlandsche lijnwaden, olie en arengsuiker.

Van Koetei de handelsartikelen van Java en Singapoera.

Opium wordt weinig gebruikt

De geldsomloop even als te Berou.

De Heer King heeft zijne handelsoperatiën ook tot hiertoe uitgestrekt.

Voor ravaartuigen van eenigen diepgang is de Kaijan slecht bevaarbaar.

INDUSTRIE.

Staat in de drie landschappen op eenen nog zeer lagen trap.

In Berou vindt men eenige goud- en ijzersmeden en de Berousche mandaus (houwers) zijn zelfs langs de geheele oostkust beroemd. Ook worden grove houten schotels, dozen en bakken gedraaid.

De Tidoengsche stammen maken matwerk, aardengoed en bouwen zeepraauwen.

VERVOLG DER REIZE.

Den 13den, 14den en 15den November doorgestoomd hebbende, werd 's avonds ten 9 uur geankerd bij Balikh Pappan en den volgenden morgen de reis vervolgd tot half een, als wanneer geankerd werd één en een halve mijl van de monding der Kendilo. Daar het dien avond ten half zeven hoog water was, trachtte men over de bank te komen, doch te vergeefs, daar nergens meer dan 7½ voet water werd aangetroffen.

Hetzelfde werd beproefd den volgenden morgen (17 Nov.), doch even

vruchteloos, zoodat de Resident en Civiel-gezaghebber met de barkas de rivier van Passir opvoeren.

Volgens later ontvangen berigt is er wel degelijk eene geul, welke over de bank voert, doch loopt dezelve meer noordelijk, bijna evenwijdig met de kust.

Aan de monding der Kendilo ligt eene groote Badjau kampong, genaamd Rampa. De Resident hield hier op, ten einde met derzelver bevolking te spreken, en zoo mogelijk een accoord te treffen voor de levering van brandhout aan boord, aangezien het zich liet aanzien dat de Samarang kolen zoude te kort komen om Tandjong Pemantjingan met den nog aanwezigen voorraad te halen.

De bevolking vereenigde zich in eene kleine pondoppo (roemah bitjara) en toonde zich genegen om tegen den prijs van ƒ 2.60, de honderd stuks, hard hout te leveren (kajoe api), elk stuk lang 6 voet, dik 4 duim in diameter.

's Avonds om 5 uur ter hoofdplaats Passir aankomende, werd intrek genomen ten huize van den Boegineschen Sjahbandar.

De Resident ontbood bij zich den Pangeran Mangko Boemi en droeg dien ambtenaar op, den Sultan kennis te gaan geven van het doel zijner komst, zoo mede dat hij hem den volgenden morgen in zijnen kraton zoude komen ontmoeten.

Pangeran Moeda, hoofd van Tjengal, maakte zijne opwachting bij den Resident. Hij sprak van een met den Heer King te sluiten handelscontract, waardoor de geheele handel van zijn land ten voordeele van dien Heer gemonopolizeerd zoude worden, doch zoodanige handeling werd hem ten sterkste door den Resident afgeraden.

Nog werden besproken de grenzen van zijn grondgebied, doch hij konde deswegen geene duidelijke aanwijzing doen. Volgens hem is Jampa de eenige kampong in het landschap Sampanahan, welke aan den Pangeran Mangko toebehoort. Bijna het geheele Sampanahan moet overigens, na overlijden van den voormelden Pangeran, het erfdeel van den Pangeran Moeda worden.

Des morgens ten 8 ure begaf de Resident, gevolgd van den Civ.-gezaghebber, zich naar den dalam van den Sultan, ten einde het contract

te sluiten. Reeds den vorigen avond, en ook nog dien zelfden morgen, was de inlandsche schrijver Abdulgami tot den Sultan gezonden, ten einde dezen alle gewenschte inlichtingen te geven omtrent den inhoud van het conceptcontract, om daardoor op den morgen der zamenkomst de sluiting te vergemakkelijken,

De Mangko Boemi haalde den Resident af en deze werd aan den kraton door den Sultan en alle Rijksgrooten ontvangen. De woning van den Vorst getuigt evenzeer van oudheid en verval, doch geenszins van weelde.

De Sultan, genaamd Ibrahim Chaliel-Oeddien, is reeds een man van jaren en heeft zeer weinig voorkomen, schijnt daarbij zeer weinig geestkracht te bezitten, en geenszins bij magte om de vele kleine Vorsten in zijn land tot pligtsbetrachting te houden. Hij is pas sedert weinige jaren aan de regering, als hebbende in 1847 den Sultan Mohammed Anom, na diens overlijden, opgevolgd.

De vorsten van Passir maken aanspraak af te stammen van de Vorsten van Modjopait, en er wordt nog met den grootsten eerbied een kanon vertoond, hetwelk in de eerste tijden van daar zoude ontvangen zijn!!?

Ook ligt bij den kraton eene groote hoop steenen, omgeven van een hekwerk, mede door het bijgeloof vereerd. Twee dezer steenen waren in der tijd medegebragt van Modjopait en vermenigvuldigden zich jaarlijks, zoodat dezelver getal, bestaande uit alle soorten van rots, ja zelfs gebakken steen, thans gewis duizenden bedraagt.

De Sultan maakte geene andere aanmerkingen op het contract dan betreffende de grenzen.

1°. Beweert hij dat Balikh Pappan van ouds her onder Passir heeft behoord. Tijdens het huwelijk eener Passiresche prinses met eenen vorst van Koetei, zou dat landschap aan de eerste als huwelijksgift zijn medegegeven, onder voorwaarde evenwel, dat hetzelve na haren dood of ontbinding des huwelijks weder aan Passir zoude terug vallen.

De Sultan werd hieromtrent verwezen tot Art. 2 van het contract.

2°. Bragt de Sultan voor den Resident eene zaak betrekkelijk den moord, gepleegd door inwoners van Teweh aan twee zendelingen van Adji Moeda van Passir, gezonden aan een hoofd van Teweh, en werd deswegen een onderzoek beloofd.

De Sultan klaagde nog aan den Resident over de vele tegenwerking, aan weerspannigheid grenzende, welke hij meermalen van zijne prinsen ondervond en welke handelingen hoogst nadeelig op den goeden gang der zaken werkten. Hierop sprak de Resident tot de verzamelde prinsen en voornaamsten des volks, welke in grooten getale tegenwoordig waren, bragt hun onder het oog het hoogst verkeerde en strafbare, om de bevelen en goede inzigten van hunnen wettigen Vorst te willen dwarsboomen, en bedreigde met 's Gouvernements ongenoegen al diegenen, welke zich voortaan verstouten zouden nog derwijze te handelen.

Ook werd de Sultan uitgenoodigd, in overeenstemming met de vorsten en het volk, den Resident te doen kennen den troonsopvolger, ten einde deze door het Gouvernement als zoodanig bevestiging konde erlangen. Dit werd beloofd.

Daarna werden aan den Sultan en andere rijksgrooten Gouvernementsgeschenken uitgegeven.

Bevolking.

Passir heeft p. m. 3000 inwoners, waarvan ongeveer 1000 Boeginezen, welke voor het grootste gedeelte ter hoofdplaats gevestigd zijn, en veel invloed uitoefenen.

De Vorsten zoowel als de bevolking zijn hier zeer achterdochtig, en daar het land nog betrekkelijk weinig bekend is, zijn de opgaven omtrent het inwendige weinig meer dan gissingen. Men wil dat de Passierezen het zeer ver gebragt hebben in gift mengen, ja ik werd zelfs gewaarschuwd hoogst voorzigtig bij hen te wezen, aangezien zij dermate doordringende giften weten te bereiden, dat eene geringe hoeveelheid gesmeerd onder het bord voldoende is om de spijzen op het bord te vergiftigen.

Voortbrengselen.

De voornaamste voortbrengselen van het land zijn: veel goud, rotting, goede houtsoorten, vogelnesten, karet, tripang en was.

De voornaamste *inkomsten* van den Vorst zijn:

1°. Monopolie op het gegraven goud, wordende hetzelve tot den prijs

van *f* 40 den thail door den Vorst ingekocht, terwijl men de produktie op p. m. 350 thail begroot.

2°. 4 pCt. inkomende regten op alle voorwerpen.

3°. 10 pCt. uitgaande regten op de rotting, wordende de uitvoer 'sjaars op 200,000 bossen geschat.

4°. Een gulden hoofdgeld op elk huisgezin.

5°. Belasting op de Badjau: niet bekend.

6°. Inkomsten der vogelnestklippen.

7°. Boeten.

Deze inkomsten, welke belangrijk moesten zijn, vloeijen slechts voor een zeer gering gedeelte in de schatkist van den Sultan, doch verrijken sommige der beambten, zoodat de Vorst in stede van bemiddeld te zijn, het zeer bekrompen heeft.

De *godsdienst* van den Sultan en zijne omgeving, zoomede die der bewoners van de hoofdplaats en der Boegenezen, is de Mohammedaansche. Opwaars de rivieren vindt men Daijaksche stammen, waarvan sommige nog van zeer wilden aard.

De *landbouw* staat veelal nog op eenen zeer lagen trap. De grond om de hoofdplaats is zeer heuvelachtig, en niettegenstaande dezelve vruchtbaar schijnt, zeer weinig bebouwd.

Handel. Passir is de tweede handelsplaats van de Oostkust; eene brik en tien à vijftien zeepraauwen behooren hier te huis, terwijl 'sjaarlijks een veertigtal Boeginesche praauwen deze plaats bezoeken.

Men schat den in- en uitvoer op *f* 150,000.

Op het zout bestaat geen monopolie, en men rekent dat de consumptie p. m. 100 kojan in het jaar bedraagt. De Boeginezen zijn over het algemeen verslaafd aan het gebruik van opium en men rekent dat de consumptie drie kisten (elke kist is 100 katjes) bedraagt.

Even als op andere plaatsen der Oostkust, is de Nederlandsche koperen munt hier niet gangbaar, doch circuleert algemeen de koperen Chinesche pitties.

Industrie is zeer gering. Men vindt er goede goudsmeden, welke de kunst verstaan van het goud eene zeer hooge kleur te geven, hetwelk onder de Inlanders zeer gewild is.

Den 19[den] November des morgens vroegtijdig de Kendilo afgezakt, was de Resident des avonds ten 7 ure aan boord terug. De Badjausche kampong had 40,000 stuks hout aangebragt.

Vroeg in den volgenden morgen onder stoom zijnde, werd koers gesteld naar Tandjoeng Pemantjingan op Laut Poeloe. Het hout, hetwelk zeer vochtig is, ontwikkelt geene genoegzame hitte, zoodat men naauwlijk stoom genoeg verkrijgt om met halve kracht te blijven vorderen.

Ten 12 uur in den nacht voor de Kloempangbaai geankerd, vervolgde men 's morgens vroegtijdig weder de reis, als wanneer men ten 9 ure bij Tandjoeng Pemantjingan ankerde.

Hier werden vier praauwen geprest om kolen te laden, en nam men gedurende den dag 20,000 N. pond in.

Den volgenden morgen verder gestoomd zijnde, raakte het schip ten 11 ure op de bank, welke van Poeloe Sewangi naar Laut Poeloe zich uitstrekt, en raakte pas om 4 uur 's middags weder vlot, voortstoomende tot voor Batoe Litjin, alwaar ten 5 ure het anker viel.

Dit is eene schoone en veilige ankerplaats, zelfs voor de grootste schepen, aan de monding der rivier van Batoe Litjin.

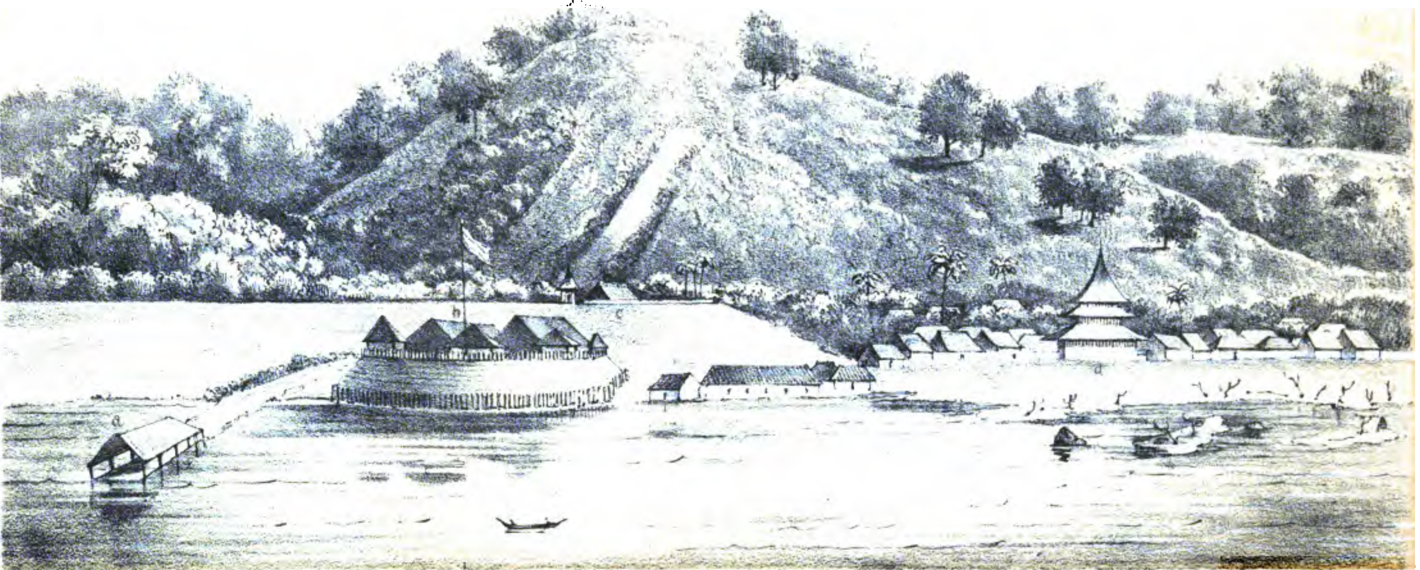
De kampong Batoe Litjin behoort onder Koesan, is evenwel zeer weinig bevolkt, gelijk algemeen de geheele Tanah Boemboe.

Geen der door den Resident aangeschrevene Vorsten was ter bestemde plaats verschenen, en daardoor werd het langer ophouden doelloos. De Pangeran Abdoel Kader, hoofd van Koesan, heeft een tijd lang hier gewacht, doch was 5 dagen geleden naar Bangkallan vertrokken, om zijne vrouw, de weduwe van Adji Patti, gewezen hoofd van Bangkallan, af te halen.

Voor zijn vertrek had hij gezegd binnen 3 dagen terug gekeerd te zullen zijn, zullende hij bovendien zijnen broeder, Goesti Djamal Oedien, bij de Nangka-eilanden achterlaten, ten einde de komst van den Resident af te wachten.

Nadat Batoe Litjin en omstreken door den Resident bezocht was, werd den volgenden middag ten 12 ure de reis naar Pegattan vervolgd.

Het land om Batoe Litjin is zeer heuvelachtig. Men ziet er geen zweem van landbouw, alles is woestenij, ruim bevolkt door wilde

Lith. van: T. Hooiberg, Leiden.

WAHAAI, OP DE NOORD-OOST KUST VAN HET EILAND CERAM.

a. *Het Zeehoofd.* b. *de Benting.* c. *de Kommandants woning.* d. *de Moskee en het dorp Hatuwe.*

karbouwen en wilde koeijen. Aan vruchtbaarheid moet het nogtans niet mankeren, doch veeleer aan de nijvere menschenhand, om de meeste tropische voortbrengselen te kweeken.

De afstand van Batoe Litjien tot Pagattan is naauwlijks een half uur stoomens. De reede van Pagattan is zeer open en bij zwaren wind dus zeer onveilig. De Resident met den Civiel-gezaghebber begaven zich aan den wal.

De Aroeng is nog niet terug van Java. In zijne woning waren de hoofden verzameld, zoo als de Imam, de Poea Adoe, en andere van minderen rang. Ook verscheen de oudste der vrouwen van den Aroeng, welke eene verstandige vrouw scheen, en aan welke, zoo als mede aan beide voornoemde hoofden, namens het Gouvernement een geschenk werd gegeven.

Na eenige zaken, het landschap betreffende, behandeld te hebben, bezigtigde de Resident de kampong en keerde tegen den avond naar boord terug.

Men ligtte kort daarop het anker en stevende zuid-westwaarts naar Bandjermassin. In de verte zag men het plaatsje Sambanban, met 250 inwoners, onder het hoofd Pangeran Sjarief Ali, van Arabische afkomst.

En hiermede het journaal dezer reis eindigende, wordt hier alleenlijk nog bijgevoegd eene korte beschrijving der zoogenaamde Tanah Boemboe, opgeteekend volgens de gedurende deze reis ingewonnen berigten, en aangevuld door eenige nota's, in het archief van de residentie Bandjermassin voorhanden.

Tanah Boemboe.

Deze landen stonden vroeger onder één hoofd en bevatten de landschappen Tjengal, Menoengoel, Sampanahan, Boentar Laut, Bangkalaän, Tjantoeng, Koesan en Pagattan.

De *drie* eerste liggen in de baai van Pamoekan of Tjengal, en bezitten eene bevolking van p. m. 2000 zielen, waaronder 300 Boeginezen. Tjengal, Menoengoel met Bankalaän wordt geregeerd door den Pangeran Moeda, uit het vorstenhuis van Passir afkomstig en van moeders zijde afstammende van Adji (beteekent Radja) Djawa, vroeger een zeer berucht zeeroover, die als zoodanig de heerschappij dezer landen had weten te

18

bemagtigen. Sampanahan heeft 250 inwoners en wordt geregeerd door Pangeran Mangkoe, oom van Adji Djawa; geene kinderen hebbende vervalt dat landschap na zijn overlijden aan Pangeran Moeda.

Tjantoeng en Boentar Laut hebben p. m. 1150 inwoners, meest inboorlingen, geregeerd door Adji Madura, zoon van Adji Djawa, en liggen nevens Bangkalaän in de Kloempangbaai.

De Kloempangbaai is, volgens berigten, voor vaartuigen van 7 à 8 voet diepgang bevaarbaar; de zuidelijkste of Pamoekanbaai daarentegen voor schepen van 10 à 12 voet diepgang.

De voornaamste voortbrengselen dezer landen zijn goud, goede houtsoorten, rijst, rotting, vogelnesten, karet en tripang.

De opbrengst der vogelnesten moet vooral zeer belangrijk zijn te Bangkalaän, alwaar ééne klip tot honderd twintig pikols 's jaars zoude afwerpen.

Buitenlandsche handel is zeer gering; de meeste produkten vloeijen naar Pagattan en Passir.

De godsdienst is Mohammedaansch, doch doorweven van heidensche begrippen.

Koesan. Hieronder behoort Batoe Litjin en Laut Poeloe. Het heeft eene bevolking van 3700 inwoners, waaronder 300 Boeginezen, welke meestal te Batoe Litjin wonen. Dit land wordt geregeerd door Pangeran Abdoel Kader, afstammende uit het vorstenhuis van Bandjermassin. De godsdienst van den Pangeran en het grootste gedeelte der inwoners is Mohammedaansch.

De geldelijke toestand van dezen Vorst is zeer verward. Bij verschillende personen is hij diep in de schulden, waardoor hij niet in staat is vele producten zijns lands in te koopen, op welke hij aanzienlijke voordeelen konde genieten.

Zijne inkomsten bestaan in:

1°. Monopolie op het gegravene goud, koopende hij hetzelve in voor *f* 40 de thail.

2°. Belasting op de bergbewoners (bendara) bestaande in een geschenk van $^3/_{16}$ thail goud per huisgezin, voor hetwelk hij een tegengeschenk dient te geven, bestaande gewoonlijk in een kleedje.

3°. Belasting en monopolie op de diamanten, daarin bestaande, dat

de mijnwerkers 's maands *f* 1 moeten betalen en dat de diamanten grooter dan drie karaat aan den Vorst moeten afgeleverd worden tegen den prijs van *f* 20 per karaat.

De bergvolken leveren al de gevondene diamanten zonder onderscheid tegen den prijs van *f* 0.50 per rijstkorrel zwaarte, zijnde $^1/_{16}$ karaat.

4°. Monopolie op de vogelnesten, welke hem moeten geleverd worden, de witte à *f* 20 het katje en de zwarte à *f* 7.

Wijders is er nog een monopolie op de rotting, de was en de harst en eene gedwongen levering van een tiende van het rijstgewas.

Bij zeer vele hulpbronnen is het land zeer slecht bevolkt en de bevolking zeer armoedig.

Het Loo, 15 Aug. 1855.

De gewezen Resident der Zuid- en Ooster-
Afdeeling van Borneo.

GALLOIS.

DE CHINESCHE FEESTDAGEN

VOLGENS

DEN JAVAANSCHEN ALMANAK

VOOR HET JAAR *DAL* 1783.

(J. C. 1854/55).

TOEGELICHT DOOR

Dr. J. HOFFMANN.

De onderstaande aanteekeningen nopens de Chinesche feestdagen, die in den Javaanschen Almanak voor het jaar *Dal* 1783, aangehaald zijn, zijn haar ontstaan verschuldigd aan eenige vragen, die de Heer Mr. S. KEYZER, — tijdens hij zich onledig hield met een onderzoek van genoemden Almanak, aan steller dezes deed.

De Javaansche Almanak bevatte in eene bijzondere kolom ook eene opgave der Javaansche, Europesche, Arabische en Chinesche feestdagen, zijnde de namen der laatsten in het Javaansche schrift uitgedrukt; en er rees toen de vraag, welke feestdagen der Chinezen daarmede bedoeld zijn.

In de onderstelling, dat datgene, wat de Heer Mr. S. KEYZER over den Javaanschen Almanak zou mededeelen, voor het Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië bestemd was, heeft steller dezes gemeend, over de vraagpunten, naar gelang zich min of meer stof daarvoor aanbood, ook min of meer te mogen uitwijden, en hij heeft dus datgene, wat eenige Chinesche en Japansche bronnen aangaande den oorsprong en de beteekenis dezer feestdagen bevatten, mede opgenomen. Her verslag van den Heer S. KEYZER over den Javaanschen Almanak werd evenwel onder het letterkundige nieuws der Tjaraka Welanda 1855. No. 6, geplaatst, terwijl

de aanteekeningen over de Chinesche feestdagen ter beschikking van de Redaktie der Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië werden gesteld.

Daar het steller dezes gepast schijnt, dat de aanteekeningen van de Chinesche feesten, welker vermelding slechts een ondergeschikt deel van den Javaanschen almanak uitmaakt, worde voorafgegaan door eene beknopte schets van den inhoud en de inrigting van dezen, zoo neemt hij de vrijheid van datgene wat dienaangaande in de Tjaraka vermeld is, eenigê regels hier over te nemen.

"De eerste bladzijde van dit nieuw product van Javaansche letterkunde heeft den titel: *Almanak voor het jaar Dal* 1783, gedrukt bij de Heeren OLIFANT EN COMP., te Samarang."

"Voor onze lezers, die onbekend mogten zijn met de Javaansche tijdrekening, stippen wij aan, dat de Javanen tijdkringen hebben, Windoe genaamd, bestaande uit acht jaren, die zij in deze volgorde de namen van Arabische letters geven: Alip, Ehé, Djimawal, Djé, Dal, Bé, Wawoe, Djimakir. Het tegenwoordige Javaansche jaar 1783 is begonnen 24 September 1854 en eindigt 12 September 1855."

"De tweede bladzijde verklaart de in Europesche almanakken gebruikelijke teekens voor den toestand van de maan, en op de derde bladzijde vindt men een opgaaf van de zons- en maansverduisteringen, welke in dat jaar zullen plaats hebben."

"De bladzijden 4—51 zijn aan den eigenlijken almanak gewijd. Ieder van de twaalf maanden, welke genoemd worden Moekaram of Soera, Sapar, Rabingoelawal of Moeloed, Rabingoelakir, Djoemadilawal, Djoemadilakir, Redjeb, Roewah of Saban, Ramelan of Sijam, Sawal, Doelkangidah en Doelkidjah of Besar, beslaat vier bladzijden. In iedere maand zijn in afzonderlijke kolommen opgegeven de namen van de dagen volgens de Mohammedaansche en Javaansche week, de dag van de maand, de Woekoe's en de Mangsa's en de dagen daarvan, de Mohammedaansche maand met haar dagen, de Chinesche maand met haar dagen, de Europesche maand met haar dagen, de toestand van de Maan en ten laatste de feestdagen."

"De namen van de zeven dagen der Mohammedaansche week zijn de

Arabische telwoorden, Ngakad, Senèn, Salasa, Rebó, Kemis, Djoemoengah en Saptoe."

"De namen van de vijf dagen der Javaansche week zijn Legi, Pahing, Pòn, Wage, Kliwòn."

"De Woekoe's zijn tijdperken van zeven dagen; zij zijn ten getale van dertig en staan ieder onder een Godheid, die de zeven dagen van de week regeert. De eigenschappen, die aan deze Godheden worden toegeschreven, geven de grondslagen voor het stelsel van gelukkige en ongelukkige dagen en voor de voorspellingen, die bij de Javanen in gebruik zijn. De namen van deze dertig Woekoe's zijn: Maktal, Woejé, Manahil, Prangbakat, Bala, Woegoe, Wajang, Koelawoe, Doekoet, Watoegoenoeng, Sinta, Landep, Woekir, Koerantil, Tòloe, Goembreg, Warigalit, Warigagoeng, Djoeloengwangi, Soengsang, Galoengan, Koeningan, Langkir, Mandasija, Djoeloengpoedjoet, Pahang, Koeroeweloet, Marakèh, Tambir en Mandangkoengan."

"De mangsa's (moesson), tijdsafdeelingen voor den landbouw belangrijk, zijn ten getale van twaalf en heeten: Kasa, Karó, Katiga, Kapat, Kalima, Kanem, Kapitoe, Kawòloe, Kasanga, Kasadasa, Desta, Sada. De duur van iedere mangsa is niet zeker bepaald; de schrijver heeft de opgave van den Mas Pangoeloe (Hoogepriester) te Soerakarta gevolgd."

"In de kolom, voor de feestdagen bestemd, worden de Javaansche feesten, daarenboven de Europesche, Arabische en Chinesche opgegeven.

"De Javaansche feestdagen te Soerakarta zijn de geboortedag van den Soesoehoenan Pakoeboewana den VIIden (15de Soera), de geboortedag van den Pangéran Adipati Arja Praboe Prang Wedana (8ste Sapar), Garebeg Moeloed (geboorte van Mohammed 12de Moeloed), Garebeg Sijam (1ste Sawal, het ontbijtfeest na de vasten) en Garebeg Besar (10de Besar, offerhande van Ismaïl)."

Wat nu de Chinesche feestdagen betreft, vinden wij in den Almanak de navolgende opgenoemd:

1854,	December,	22.	Tangtjiq.
1855	[Februarij,	17.	Het Chinesche Nieuwjaar.]
„	Maart,	2.	Tjapgómèq.

1855, April, 5. Tjingbing.
„ Junij, 18. Pèqtjoen.
„ September, 10. Tjijóka.

1854, *December* 22. *Feest Tang tjik.*

De 22ste December 1854 beantwoordt aan den 3den dag der 11de maand van den Chineschen almanak over het 4de jaar van Hiên-foeng, den thans regerenden Keizer van China. De Chinezen op Java volgen dus den Chineschen Rijksalmanak, niet dien van *T'aí-p'ing-wang*, het geheimzinnig hoofd der Insurgenten, die met den 4den Februarij 1853 eenen eigen almanak heeft ingevoerd, om ook daardoor aan zijnen aanhang zijne onafhankelijkheid van het gevestigd gezag te toonen.

De 22ste December van het jaar 1854, zijnde het vijfde van den Cyclus van zestig, is de dag van het zonnestilstandspunt van den winter, in het Chineesch *Toéng-tschí* [1] genoemd, waarop het in den Javaanschen almanak opgegeven *Tang-tjik* schijnt te doelen. De juiste bepaling van dit tijdstip dient tot grondslag voor de vaststelling van den almanak. Het feest, dat op dezen dag plaats heeft, behoort dus tot de naar de zon geregelde, vast bepaalde feesten der Chinezen, en wordt in China door eene plegtige offerande gevierd, die de Keizer in persoon den Hemel brengt, terwijl de offerande op den dag van het zonnestilstandspunt van den zomer (22sten Junij) door hem aan de Aarde wordt toegebragt. In China, als ook in Japan, wenscht men op dezen dag elkander geluk, dat men het begin van het nieuwe astronomische jaarperk beleefd heeft. Aan het Chinesche hof verschijnen de hooge ambtenaren en hovelingen in gala en leggen in feestelijken optogt hunnen gelukwensch af, terwijl men overal, in paleizen en in hutten, dezen dag met drinkgelagen en heilwenschen viert [2]. Ook is het een oud gebruik, dat

---

1 冬至.

2 De Japansche almanak *Kwarts-rei fak-boets zen*, 11de maan, bld. 3.

de getrouwde vrouwen op dezen dag sokken en schoenen, die ze zelven vervaardigd hebben, aan hunne schoonouders aanbieden, met den wensch dat zij ze lang dragen mogen [1].

De geneesheeren in China vieren tevens een feest ter eere van hun' gildeheer, het "feest van den goddelijken landbouwer [2]," die het eerst de geneeskracht van het plantenrijk onderzocht en de geneesmiddelen aangewezen heeft [3].

1855, *Maart* 2. *Feest Tjap gó mèk.*

De 2de Maart 1855 komt overeen met den 14[den] dag der eerste maand van den Chineschen almanak over het 5de jaar van *Hién foeng*. Op den dag der eerste volle maan van ieder jaar, in den regel de 15de der eerste maan, — dus in het thans loopend jaar de 3de Maart, vieren de Chinezen het bekende Lantaarnfeest, dat ze *Schâng yoeén* [4] of "het eerste begin" noemen, gewoonlijk echter met den naam van "eerste maan's vijftiende dag" bestempelen. De daarvoor gebezigde schriftteekens zijn:

正 月 十 五 日

die naar gelang der verschillende tongvallen verschillend worden uitgesproken. In de ambtstaal luiden ze *Tsching-yoeĕ schĭ-wòe-jĭ*; in den tongval van Canton heet de 15de dag *Schap-ng-yat*, in dien vau Fŏ-kién *Tschap-gòe-yiĕt*, onder de Chinezen op Java *Sap-gòoe-yiet* en *Sap-gooe-ñiĕt*, aan welken vorm het in den Javaanschen almanak gebezigde *Tjap-gò-mèk* het meest schijnt te beantwoorden.

Daar de 15de dag der 1ste maan van het thans loopende Chinesche jaar op den 2[den] Maart valt, moet men daaruit opmaken, dat het Chi-

---

[1] T. a. pl. bld. 4 recto.

[2] 神農祭. *Schîn-noeng-tszí.*

[3] T. a. pl. bld. 4 verso.

[4] 上元.

nesche lantaarnfeest op Java in den nacht van den 14den op den 15den der eerste maan — d. i. van den 1sten op den 2den Maart heeft plaats gehad.

Het Chinesche lantaarnfeest heeft, zoo als in eene Chineesch-Japansche bron [1] vermeld wordt, zijn ontstaan aan een aloud gebruik te danken, waarnaar op den dag der volle maan van de eerste maand, offers aan *T'aí-yĭ* [2] gebragt en bij deze gelegenheid van 's avonds tot den volgenden morgen lantaarns gebrand worden.

Ik wil het in het midden laten of men thans nog onder *T'aí-yĭ*, welk woord "grootste Eenheid" beteekent, het oneindig Wezen verstaat, dat volgens de Chinesche cosmogonie vóór de schepping van het heelal was en als *ultima causa rerum* gesteld is [3], dan wel of men dezen naam nu meer toepast op de Zon, die als de grootste Eenheid der zigtbare natuur beschouwd en, als opgaande zon, *Yĭ* genoemd wordt. In ieder geval was het feest oorspronkelijk eene hulde aan het naar menschelijke begrippen Hoogste wezen.

De omstandigheid dat juist de dag der eerste volle maan van het jaar gekozen werd, om een offer aan *T'aí-yĭ* aan te bieden, geeft mij aanleiding, om de aandacht van den lezer op het oud Chinesche schriftkarakter te vestigen, waarmede datgene wordt uitgedrukt, wat wij het "volzijn" van de maan noemen. Ik bedoel het schriftkarakter

望

wáng.

De bestanddeelen, waaruit het bestaat zijn de teekens 臣 *tsch'în*, onderdaan, 月 *yoeĕ*, maan en 王 *wáng*, koning. Hunne vereeniging tot één begripsteeken, wordt door de Chinezen zelven voor eene toespeling verklaard op het verschijnsel, dat de maan oplevert, wanneer zij, vol zijnde, haar aangezigt de zon toekeert, en aan deze de hulde van

[1] *De Japansche Encyclopedie*, vol. 4, bld. 15 v.

[2] 太乙.

[3] Le *Chou-king*, traduit par Gaubil, pag. XLV.

een onderdaan bewijst. Dit dichterlijk denkbeeld wordt op eene in het oog loopende wijze verwezenlijkt, wanneer in de lente de zon in het oosten verrijst, terwijl de volle maan nog boven de westerkim vertoeft, om aan het oog des dags, waarop haar verbleekend aangezigt gevestigd is, hare eerste hulde in het jaar te bewijzen. Voor een volk, dat natuurverschijnselen zoo vaak dichterlijk opvat, ligt het denkbeeld nabij, om met de maan en naar haar voorbeeld, insgelijks aan de alles verjongende lentezon bij hare opkomst hulde te bewijzen, en de nachtelijke illuminatie wordt een zinnebeeldig toevoegsel. Hoe schoon ook de volle maan den nacht moge verlichten, hoe heerlijk het schouwspel zij, dat de veelkleurige lantaarns aan eene feestvierende menigte aanbieden, de maan en de lantaarns verbleken, zoodra de zon opkomt, om door de geheele natuur als het "grootste Eenige" te worden gehuldigd. — Maar zon en maan zijn ook veelbeteekenende zinnebeelden der Boeddhisten. *Boeddha* en *Dharma*, de Intelligentie en de Zedewet, de twee eerste leden der boeddhistische Trias, hebben de zon en de maan tot symbolen, terwijl het derde lid der Drieheid — de kinderen van Boeddha en Dharma, d. i. de *Sanga*, of boeddhistische gemeente, door het lamplicht wordt verzinnelijkt, dat ze in hunne tempels ontsteken. De "allerhoogste Boeddha," van wien de boeddhistische Trias als een uitvloeisel wordt beschouwd, draagt daarom den naam van "Boeddha van het zonne-, maan- en lamplicht [1]." — Van het standpunt der Boeddhisten opgevat, heeft dus het lantaarnfeest, wanneer het op het genoemd tijdstip plaats heeft, eene beteekenis, die men, oppervlakkig beschouwd, daarin niet zou zoeken.

Wanneer overigens de massa des volks, en bepaaldelijk de Chinezen op Java, die zich om de leerstellingen van Boeddha minder bekreunen, de illuminatie zelve en de daarmede gepaard gaande vreugdebedrijven voor het doel van het feest houden en de ten gronde liggende denkbeel-

---

1 日月燈明佛, *Ji-yoeĕ-tĕng ming Foĕ.* Vergel. *Das Buddha-Pantheon* von NIPPON, *Fu-siáng t'ú weí*, aus dem Japanischen Originale übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen versehen von Dr. J. HOFFMANN, 1851, pag. 53, Fig. 30.

den, welke dan ook, uit het oog verliezen, zoo zal dit dengene niet bevreemden, die in aanmerking neemt, dat allegorische voorstellingen in het algemeen hare oorspronkelijke beteekenis verliezen, wanneer ze in het volksleven overgaan.

Het lantaarnfeest tijdens de eerste volle maan van het jaar wordt, volgens de opgaaf van een Chineschen Schrijver [1], vooral in het landschap *Fŏ-kién* met veel luister gevierd. In sommige huizen begint men met het illumineren reeds in den 11[den] nacht; maar eerst in den nacht van den 13[den] wordt het algemeen van huis tot huis, en het schitterende licht der lantaarns, die van veelkleurig glas of papier gemaakt, en met visschen, draken en vruchtboomen beschilderd zijn, herschept, zoo als de schrijver zegt, den nacht in een klaar lichten dag. Het lantaarnfeest duurt in *Fŏ-kién* tien dagen en eindigt met den 22sten nacht — met het laatste kwartier. In de overige gedeelten van China bepaalt zich de illuminatie tot 5 nachten.

Behalve het "eerste begin," vallende op den dag der eerste volle maan van het jaar, is er ook een tweede en een derde begin, *Tschoeng yoeén* en *Hià yoeén* aangenomen, het eene op den dag der 7de, het andere op dien der 10de volle maan van het jaar, dus op den 15[den] dag der beide maanden; en het tweede en derde begin werd in de eerste tijden der dynastie Soeng (J. Chr. 420) op dezelfde wijze, als het "eerste begin" door nachtelijke illuminatiën gevierd; de beide laatsten werden evenwel onder Keizer *T'aí tsŏeng* van de dynastie *Soeng*, gedurende de jaren *Schún hóa* (999—994) afgeschaft.

Een ander Japansch werk [2] bevat over het onderwerpelijk feest nog de navolgende opgave.

"De vijftiende nacht der eerste maand wordt in China ook *Yoeén-siāo* [3], d. i. "het eerste blaauw," of *Yoeén yé* [4], "de eerste nacht," genoemd. Reeds ten tijde der dynastie *T'ang* (J. C. 613—906) bestond

[1] *Woè tsă tsoe*, aangehaald in de *Japansche Encyclopedie*, Deel 4, bl. 22 v.

[2] De Japansche almanak *Kwats rei fak-boets-zen*, deel 1, bld. 57 r. v.

[3] 元霄. [4] 元夜.

in *Han* [1], een oud vorstendom aan de noordelijke grens der tegenwoordige provincie *Ho-nan*, het gebruik, dat de vrouwen uit den fatsoenlijken stand de boomen met honderden van lampen verlichtten. De dames van het hof kregen, naar luid van een' anderen schrijver [2], verlof, dezen nacht te voet uit te gaan, en geen meisje van goeden huize liet zich terughouden, om aan de wandeling op den "avond der bloemige lantaarns" [3] deel te nemen. Alles wandelde langs de straten, die door lantaarns verlicht waren, alleen aan rijtuigen en paarden werd de toegang geweerd.

Het was toen een gebruik van dezen dag, dat personen van aanzien hunne verwanten rijpe oranjeappels ten geschenke aanboden.

Nadere bijzonderheden aangaande deze illuminatie en de daartoe gebezigde lantaarns, vindt men in J. F. DAVIS, *China en de Chinezen*, vertaald door Mr. C. J. ZWEERTS, 2de Deel, bl. 4, als ook in het kortelings uitgegeven *China, schilderachtige en geschiedkundige beschrijving van het land, de zeden en bijzondere gebruiken des volks enz.*, naar het Engelsch van Miss CORNER, door J. LIESE, 1854, bl. 275.

Japan, dat te gelijk met den Chineschen almanak zoo vele gewoonten en gebruiken van China heeft overgenomen, viert wel het "tweede begin" of den 15den nacht der zevende maand door eene illuminatie, op den 15den dag der eerste maand hebben echter andere feestelijkheden plaats [4].

1855, *April* 5. *Feest Tjing-bing.*

De 5de April j. l., waarop in den Javaanschen almanak een Chineesch feest *Tjing-bing* gesteld is, beantwoordt aan den 19den dag der tweede maand van het loopend jaar [5]. Met de schijngestalten van de maan staat er op dien dag geen feest in verband, maar wel met de verdeeling van

---

1 韓.

2 *Lîng-î siaò schuě.*

3 花燈夕. *Hoā tĕng sĭ.*

4 *De Japansche Encyclopedie*, deel 4, bld. 14 v. 5 1855.

het zonnejaar in 24 tijdperken. De Chinezen deelen namelijk elk hunner twaalf afdeelingen van den zonneweg nog eens midden door; hierdoor ontstaat dus eene verdeeling der Ecliptica in 24 gelijke deelen, of halve maanden, elk van 15°, een tijdvak van ruim vijftien dagen uitmakende. Deze verdeeling noemen zij *Tsiě-k'í* [1], d. i. afdeelingen van het weer of weerwijzingen. De lente van hun zonnejaar begint dienvolgens met de intrede der zon in den 15^den graad van den Waterman, dus met onzen derden Februarij.

Met de intrede der zon in den 15^den graad van de Ram, den 5^den April, begint het tijdvak *Ts'íng-míng* [2], d. i. in het *heldere*, en het schijnt dat het deze term is, die door het in den Javaanschen Almanak opgegeven *Tjing-bing* bedoeld wordt. Men ziet hieruit hoe moeijelijk het is, Chinesche woorden teregt te brengen, wanneer ze alleen volgens de onzekere uitspraak naar een der vele tongvallen worden opgegeven, zonder dat ze door de aanhaling der Chinesche schriftkarakters zijn bepaald en buiten twijfel gesteld.

"In het *heldere* tijdvak vertoonen bergen en rivieren en het plantenrijk zich in den schoonsten tooi. De Paullownias overdekken zich met prachtige bloemen, de rozen loopen uit; de mollen worden tot kwartels, de krekels doen zich weder horen en de zangvogels kwelen. Op nieuw vertoont zich de regenboog; de jonge dochters vatten de vrouwelijke taak der opvoeding van den zijdeworm op, enz. enz."

1855, *Junij* 18. *Feest Pèk tjoen.*

De 18de Junij van het loopend jaar (1855) beantwoordt aan den 5^den dag der vijfde maand van den Chineschen almanak over dit jaar. In China en in Japan hebben op dezen dag onderscheidene feesten plaats. Uit den opgegeven naam *Pèk-tjoen*, door welks tweede lettergreep, naar ik ver-

---

[1] 節氣. [2] 清明.

moed, het woord *tsch'oeên*, schip, bedoeld is, meen ik te moeten opmaken, dat er spraak is van den wedstrijd met roeibooten, welke de Chinezen jaarlijks op dezen dag houden. "In Canton worden," zoo als J. F. DAVIS, in zijn *China en de Chinezen*, Deel 2, bl. 12 verhaalt, "op den 5den dag der 5de maan zeer lange naauwe booten, opzettelijk daartoe gebouwd, met veertig, zestig, ja somtijds tot tachtig roeijers bemand, die onder het roeijen de maat houden op het slaan van eene gong, waarmede een man van de equipagie overeind in het vaartuig staat. Al die vaartuigen roeijen met grooten naijver tegen elkander om het hardste op de rivier en er vallen ook dikwijls ongelukken voor, door het omslaan dier "draakbooten," zoo als zij om hare aanmerkelijke lengte genoemd worden. Dit feest maakt een der athletische spelen der Chinezen uit." — Soortgelijk zijn ook de denkbeelden, welke Miss CORNER, in hare schilderachtige beschrijving van China aangaande dit volksvermaak te kennen geeft. Het wordt door haar het "feest van den Draak" genoemd, maar door eene drukfeil is in onze Nederduitsche uitgave, bl. 277, daaruit een "feest van den Drank" geworden.

Volgens opgave van Japansche schrijvers [1] "houden de Chinezen ook in Japan en bepaaldelijk in de baai van Nagasaki, waar zij hunne factorij hebben, dezen wedstrijd met een aantal booten, die ze met vlaggen en wimpels versieren. Terwijl zij tegen elkander om het hardste roeijen, schreeuwen ze gedurig *pai lon! pai lon!* [2] en de boot, die het snelste is, behaalt de overwinning."

"Naar het schijnt," zoo vervolgt onze Japanschen schrijver, "doelt dit op het verjagen van den Draak, ten behoeve van de ziel van *Kiôeyoeên*." waarover straks nader.

Deze drakenjagt wordt in den Japanschen almanak [3] als eene "wedvaart te water" [4] vermeld, met bijvoeging, dat de daartoe gebezigde boo-

---

[1] *De Japansche Encyclopedie*, deel 4, bl. 19 v.

[2] 排龍, *P'aï long*, d. i. maakt jagt op den Draak!

[3] *Kwats-rei fak-boets zen*, deel 4, bl. 14 v.

[4] 競渡, *King tŏe*, volgens de Japansche uitspraak "*Keido*."

ten door de Chinezen "eendenwagens" [1] en het roer "waterpaard" [2] genoemd worden.

Aangaande den oorsprong van deze drakenjagt vindt men elders [3] de volgende uit een Chinesche bron ontleende opgaaf.

Kiŏe yoeên [4] [hij was uit het koninklijk huis van *Ts'oe* [5] en diende koning *Hoâi-wâng*, die van 328 tot 290 vóór Chr. geb. over het koninkrijk *Ts'oe* regeerde, in hoedanigheid van *Sân-liû Ta-fôe*, zoo veel als *Major domus*] — *Kiŏe yoeên* had, toen hij in den oorlog tegen de *Tsîn* te kort schoot, zich zelven in de rivier *Miĕ ló* [6] gestort en daar den dood gevonden. Zijne landslieden waren daarmede zeer begaan, en bragten hem telkens op den verjaardag van zijnen dood, zijnde de 5de der 5de maand, een offer bestaande in rijst, dien zij in bamboesbuizen deden en aan de rivier prijs gaven. Dit duurde tot in het tijdperk *Kiên-woè* (25—55 na Chr. geb.), toen onverwachts voor een aanzienlijke bewoner van *Tsch'âng schâ foe* een meester of geletterde zich vertoonde, die verklaarde de *Sân-liû Tá-fôe* te zijn en tot hem zeide: "Ik zie met genoegen, dat gijlieden offers brengt, maar uwe gaven zijn dit jaar door den rivierdraak ontvreemd. Wilt gijlieden mij eene gunst bewijzen, stopt dan de buizen met *Liên* [7]-bladeren digt en wikkelt er nog bontkleurige zijdedraad omheen. Dit zijn twee dingen, die de rivierdraak ontziet." Ten gevolge dezer raadgeving [zij was allezins menschkundig] ontstond daar ter plaatse het gebruik om koeken van rijst of gierst in kalmoes-

---

1 梟車, *Foe-tsché*.

2 水馬 *schoèi-ma:* dit woord is anders gewoonlijk de naam van *Ranatra natans*.

3 De Japansche Encyclopedie, deel 4, bl. 18 v.; deel 105, bl. 17 r.

4 屈原.

5 楚.

6 De rivier *Miĕ lo* (汨羅), of *Miĕ schoèi* (汨水) in de provincie *Hoe-nân*, valt, na *P'îng kiâng* op 28″ 42′ 20″ n. br. en 3″ 5′ lengte ten westen van Pĕking te hebben gepasseerd, in het binnenmeer *Tong ting*.

7 *Melia azedarach* Linn.

bladen gewikkeld te koken en met bladen van *Melia azedarach* en vijfkleurige zijdedraad te omwinden."

Het verdient opmerking, dat gelijktijdig met de wedvaart, die de Chinezen op den 5den dag der 5de maand in de baai van Nagasaki houden, het Japansche Vlaggenfeest gevierd wordt, waarin ook de Nederlanders door het hijschen hunner vlag deel nemen.

1855, *September* 10. *Feest Tji jó ka.*

De 10de September van het loopend jaar beantwoordt aan den 29sten of laatsten dag der zevende maand van den Chineschen almanak over dit jaar. Op dezen dag heeft in China geen periodiek feest plaats; maar wel op den daarop volgenden of eersten dag der 8ste maand, die in den almanak kort af *Pă sŏ* [1] of eerste dag der 8ste maand genoemd wordt. In China is het gebruik om elkander op dien dag geschenken en heilwenschen aan te bieden, die men *Pă-sŏ hó* [2], in den tongval van *Fŏ-kién*, *Pat-sok-ka* noemt. Ik vermoed dus dat in den Javaanschen almanak dit feest bedoeld is, en voeg hier eenige opgaven aangaande de gebruiken bij, die, volgens Chinesche bronnen, op dezen dag in acht genomen worden.

Vóór zonsopgang hecht men aan de deuren der huizen een papier met het opschrift:

赤口白舌隨節滅　八月一日天中節

---

1 八朔.　2 八朔賀

d. i. "Mogen op den eersten dag der achtste maan, op het oogenblik van den middag, zij die rood van mond en wit van tong zijn (zij die aan hunne beloften te kort doen) onmiddelijk uitgeroeid worden."

Oudtijds werd die dag voor ongelukkig gehouden, en de waarzeggers plagten deze woorden op bordjes te schrijven, die men "middag bordjes" [1] noemde, en aan de deuren van aanzienlijken en geringen te hechten. Het is een gebruik, dat in verband staat met een oud gezegde, volgens hetwelk de Koning van het "Groote Rijk," die het slot van 's Hemels midden, of van den middag, bewoonde, een verbond had gesloten met de menschen. Daar deze echter aan hunne oorspronkelijke gevoelens niet getrouw bleven, veranderde hij zich plotseling in den Vuurgod, verbrandde het slot van 's Hemels midden en sprak bij die gelegenheid de boven vermelde verwensching uit [2].

Tot de oude gebruiken van dezen dag behoort ook het offeren van meelspijzen uit het nieuwe graan, eene plegtigheid, bekend onder den naam van *liû* [3]. Aan de geesten worden de eerstelingen van den nieuwen oogst aangeboden, en het landvolk vergast zich op het nieuwe graan. Deze dag wordt voorts beschouwd als een dag van "wederkeerig vertrouwen," en men zendt elkander geschenken. Wie een geschenk aanneemt, zendt een tegengeschenk aan den gever, en zulks ten blijke dat hij niet let op het verschil van stand.

Behalve de aangehaalde feesten worden door de Chinezen nog eenige gevierd, die men in den Javaanschen almanak niet vermeld vindt. Daaronder behooren voornamelijk het Nieuwe jaar, hetwelk in 1855 op den 17den Februarij viel, en de Chinesche Allerzielendag — het feest ter gedachtenis van hunne afgestorvenen, dat op den eersten dag der zevende maand, in het loopende jaar op den 13den Augustus valt.

Leiden, den 4den Mei 1855. Dr. J. HOFFMANN.

---

[1] 天中札, *t'iên-tschoêng-tschă*. Bijgeloof en vrees werkten de waarzeggers in de hand en hechtten aan diergelijke bordjes de beteekenis van plotselingen dood.

[2] De Japansche Encyclopedie, deel 4, bl. 33, v. v.

[3] 膢.

MEDEDEELINGEN

OVER

DE CHINEZEN OP HET EILAND JAVA.

DOOR

AQUASIE BOACHI,[1]

PRINS VAN ASHANTI, INGENIEUR DER MIJNEN IN NEDERLANDSCH INDIË,

TE BUITENZORG.

I. De Chinezen op Java, of beter gezegd de aldaar wonende afstammelingen van Chinezen, uit vermenging met Javanen voortgesproten,

[1] De Redactie heeft gemeend deze Mededeelingen, die door den geachten schrijver oorspronkelijk voor het *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* bestemd en in deszelfs IX^de Band, IV^de Heft, bl. 808—823 opgenomen zijn, ook in onze *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* eene plaats te moeten toekennen, en geeft daarvan eene Nederduitsche vertaling, die, zoo als zij vertrouwt, de goedkeuring van den Heer AQUASIE BOACHI zal wegdragen. Zij heeft evenwel begrepen, dat het in het belang der zaak was, alvorens tot de plaatsing over te gaan, den schrijver van het voorafgaande stuk daarvan kennis te geven, en hem in de gelegenheid te stellen, het eene of andere, dat welligt eenige taalkundige toelichting mogt vereischen, ter bevordering eener juiste kennis dezer materie, zoo noodig toe te lichten. De ondergeteekende heeft aan haar verzoek bereidwillig voldaan, en de mededeelingen van den Heer AQUASIE BOACHI gaan nu vergezeld van eenige aanteekeningen, wier doel het is, misvattingen te voorkomen. Ééne aanmerking meenen wij echter alreeds op den voorgrond te moeten stellen: zij betreft de godsdienst der Chinezen; en wij laten hier 's Schrijvers eigene woorden volgen.

Daar het naar de uitdrukkelijke verzekering, die de Heer AQUASIE BOACHI aan de Redactie der *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* gaf, niet in zijne bedoeling lag, om met behulp van letterkundige bronnen eene uitgewerkte Verhandeling over de zeden en gebruiken der Chinesche gasten op Java te leveren, maar liever datgene, wat *hij zelf had gezien en opgemerkt*, aan zijne lezers te verhalen,

vindt men vooral langs de Noord- en Oostkust, minder in de binnenlanden en hoogst zeldzaam in het Zuiden van Java. Hun getal beloopt

---

zoo verkrijgen zijne mededeelingen daardoor eene bijzondere waarde, die hem de welwillende belangstelling van ieder lezer verzekert.

Hoe objectief evenwel de schrijver ook trachtte te werk te gaan, de stof zelve noopte hem toch, om ook de strekking en beteekenis der Chinesche gebruiken en uitdrukkingen op te geven, en hij werd mitsdien de tolk eener in zwang gekomen zienswijze, die niet zoozeer gegrond is op onderzoek, als op eene oppervlakkige beschouwing der Chinesche gebruiken, zonder kennisneming van de denkbeelden, die de Chinezen zelven daarmede verbinden.

Dit geldt vooral van datgene, wat de heer BOACHI aangaande *"het Geloof"* der op Java gevestigde Chinezen bijbrengt. Het ware wenschelijk geweest, dat hij ten deze het voorbeeld van den Heer W. L. RITTER had gevolgd, die in het werk *"Java."* Tooneelen uit het Leven, Karakterschetsen en Kleederdragten van Java's Bewoners, bl. 138, diezelfde vraag, toen hij haar aanroerde met voorzigtigheid heeft behandeld. Wij hadden gewenscht, dat de regels van den Heer RITTER: "De Chinezen zeggen dat de beelden of afbeeldingen in hunne tempels geene beschermende of vernietigende magt bezitten, welke alleen berust in God, dien zij *Thi The* (?) noemen, en als het grootste, oppermagtigste Wezen erkennen, en dat zij strekken tot herinnering aan personen, die in hun leven door deugd, wijsheid en verdiensten hebben uitgemunt, en welke zij ook niet aanbidden, maar bij het aanbidden van God, wenschen en bidden, in deugd, wijsheid en verdiensten te mogen evenaren" — wij hadden, zeggen wij, gewenscht dat deze woorden niet geheel waren voorbij gezien. De bewering van den Heer BOACHI, als zouden de op Java gevestigde Chinezen niet den goeden, maar den boozen geest vereeren, en voor de beelden en afbeeldingen des "Duivels" offeren, laat zich bij geene mogelijkheid overeenbrengen met het feit, dat de leerstellingen van den ouden wijsgeer CONFUCIUS, en de Boeddhistische eeredienst, zoo als in China, ook onder de Chinezen op Java in zwang zijn. De Chinesche tempels op Java, waarin beelden van *Kwan in* (vulgo *Koan im*) voorkomen, kenmerken zich als Boeddhistisch, en de eigenlijke Priesters, zij die de gebeden verrigten en de offeranden aanbieden, zijn Boeddhistische geestelijken, die in China hunne inwijding tot de kerkdienst ontvangen hebben en telkens van daar moeten ontboden worden. Aan eene Dienst des Duivels valt derhalve niet te denken. Vindt men ondertusschen in de tempels beelden en afbeeldingen, die zoo misteekend zijn, dat zij wegens hunne gedrochtelijke gedaante „veel gelijken naar den Duivel zoo als *wij* dien afschetsen;" men gelieve, alvorens ze voor dat te verklaren, wat ze *ons toeschijnen*, op de namen te letten, die ze dragen. Neemt men dan de moeite, het Buddhapantheon te raadplegen, dan zal men ontwa-

omtrent 200,000 en zij zijn het talrijkst in de hoofdsteden Batavia, Samarang en Soerabaija.

Zij zelven noemen hun vaderland China *Tanngsoann* [1]. Door de Europeërs worden zij in het algemeen *Kee* [2] genoemd, welke benaming echter ook vaak tot scheldwoord dient.

Op elke plaats, waar zij zich gevestigd hebben, hebben zij sierlijke, op Chineschen trant gebouwde huizen, die regelmatig naast elkaar staan en het zoogenoemde Chineesche kamp vormen. Zonder toestemming van het plaatselijk Bestuur, die zeer moeijelijk te verkrijgen is, mag geen Chinees buiten dit kamp wonen. De huizen hunner hoofden worden door hen *Kongsi* genoemd. Naar gelang van de belangrijkheid der plaats, waar zij wonen en naar hunne getalsterkte staan zij onder toezigt en bevel van een *Majoor-Chinees*, *Kapitein-Chinees* of *Luitenant-Chinees*. Deze

---

ren, dat de figuren, hoezeer ook misteekend en gedrochtelijk, iemand anders dan den Vorst der duisternis voorstellen.

Moge de geachte schrijver ons deze aanmerking ten goede houden, en mogen zij hem of anderen aanleiding geven, dit punt nader te onderzoeken en door naauwkeurige in Chineesch schrift gestelde opgaaf der namen, welke de in Chinesche tempels voorkomende voorwerpen van vereering dragen, de beoefenaars der Chinesche taal in staat stellen, de vraag wegens het Geloof der Chinezen op Java afdoende te beantwoorden. H.

[1] *T'âng*, *Mîng* en *Ts'îng* zijn de namen der drie laatste Chinesche dynastiën, en het Chinesche Rijk werd daarna achtervolgens *T'âng koeĕ*, *Mîng koeĕ* en *Ts'îng koeĕ* genoemd. Bekend is ook de naam *Tschôeng koeĕ*, het middenrijk. — Is het *Tangg soann* van den schrijver dezer mededeeling, zoo als ik vermoed, = *Tang tsch'oeén*, dan beteekent dit woord eene Chinesche jonk. H.

[2] Komt een Chinees in het buitenland, zoo beschouwt hij zich zelven als een *T'ang-kĕ* (唐 客), d. i. gast uit *T'âng* of China. Dit is ook het geval met de Chinezen, die zich in den Indischen Archipel vestigen. Een nieuw aankomeling is een *Sîn kĕ* (新 客) of *nieuw-gast*. Het Chinesche *kĕ* heeft al de schakeringen van beteekenis, die wij aan ons woord "gast" hechten, en daar het ook een vreemdeling beteekent, die ter plaatse, waar hij zich bevindt, niet te huis behoort, is het in den mond van niet-Chinezen geen aangename groet voor een Chinees op Java. H.

hoofden worden door hen zelven voorgedragen, maar door de Regering benoemd en geïnstalleerd. Zij ontvangen geen bezoldiging, met uitzondering van den Kapitein-Chinees, die percenten van het zoogenoemde *staartgeld*[1] trekt. Behalve dit staartgeld betaalt ieder Chinees jaarlijks aan de Regering *f* 6 voor ieder paard en *f* 100 voor ieder rijtuig dat hij houdt. Van deze belasting zijn de Europeërs en de met hun gelijkstaande inboorlingen vrij.

Deze Chinezen leggen zich, om met de inboorlingen en Europeërs te kunnen verkeeren, op het aanleeren der Maleische taal toe, en hebben den kleinhandel in. Zij zijn planters, kunstenaars, ambachtslieden en fabrikanten. In het algemeen zijn ze nederig, onderdanig, hebzuchtig en sluw. Zoo lang ze in bekrompen omstandigheden verkeeren, zijn zij vlijtig en kruipend, maar rijk geworden, zijn zij lui en hooghartig, en zien met minachting op anderen neer. Listiger en sluwer zijnde dan de Javaan, laten zij dezen zwaar voor zich werken en exploiteren zijne krachten. Nu eens behandelen zij hem grof en hard, en dan weer gaan zij gemeenzaam met hem om, zich naast hem zettende, met hem schertsende en pratende, al naarmate zij het ter bereiking van hun eenig oogmerk, t. w. om den armen Javaan te bedriegen, dienstig achten.

Eenige hunner hoofden en kooplieden bezitten groote rijkdommen, die deels in fabrieken, deels in landerijen, deels in gereed geld bestaan.

[1] De Chinezen scheren, zoo als bekend is, hun hoofd kaal en laten alleen op het achterhoofd het haar groeijen, dat ze tot een' langen staart vlechten, die in het Maleisch *Todjong* genoemd wordt (de Chinesche naam is *Piëntszè*). Voor het regt om dezen staart te dragen, betalen zij aan het Nederlandsche Gouvernement eene belasting, die voor de meest gegoeden *f* 50, voor de armsten *f* 2 bedraagt. Deze belasting gaat eerst met het vijftiende levensjaar in, d. i. met den tijd van meerderjarigheid. Voor die belasting ontvangt ieder jaarlijks een schriftelijk bewijs, *Soerat-Kondeh* geheten. *Soerat* is Maleisch en beteekent brief of cedul. *Kondeh* noemen de Chinezen eigentlijk dat vrouwelijke kapsel, hetwelk ook in Europa onder den naam van Coiffure à la Chinoise bekend is, en hetwelk daarin bestaat, dat men de haren van alle kanten opstrijkt, op het midden zamenbindt en met 2, 3, 4 of 5 haarnaalden bevestigt. Met deze haarnaalden, die of van zilver of ook wel van goud en met diamanten en brillanten bezet zijn, wordt groote luxe gedreven.

Zoo liet b. v. de Majoor-Chinees, die in 1851 te Soerabaija overleed, een vermogen na van vijf millioen.

Het eergevoel is bij de Chinezen zeer levendig en de vrees voor onteerende straffen (b. v. te pronk staan, gevangenis, stokslagen, dwangarbeid, enz.) gaat bij hen dikwijls zoo ver, dat zij zich zelfs het leven nemen, wanneer zij geene mogelijkheid zien, die straffen te ontgaan. Ondertusschen worden die misdaden, waarop deze straffen gesteld zijn (als diefstal, aanranding, moord, enz.), door hen ook hoogst zelden, ja bijna nooit begaan.

Grooten moed bezitten zij niet en daarin mag misschien de grond gelegen zijn, dat men hen niet vrijpleiten kan van verraad en wantrouwen. Maar de Chinezen van de Westkust van Borneo, in de provincie Sambas, die sedert 1850 tegen het Nederlandsch oppergezag in verzet gekomen zijn, houdt men voor dapperder, maar ook voor veel wreeder. De laatste jaren hebben daarvan ijzingwekkende voorbeelden opgeleverd [1].

II. Geloof. De Chinezen gelooven aan een goeden en een boozen geest. Zij vereeren den boozen geest, bewerende, dat de goede geest buitendien goed en jegens hen welwillend gezind is en hun zegen, geluk en vreugde schenkt; den boozen geest daarentegen, welke toornig en vijandig jegens ons gezind is, moeten wij, zeggen zij, aanbidden en hem offeranden brengen, om zijne toegenegenheid te winnen. Daartoe hebben zij gewoonlijk tegenover de huisdeur eene tafel staan, waarop een geheimzinnig kistje [2] of eene Chineesche schilderij staat. Regts en

---

[1] De bewerkers van dezen opstand waren, zoo als sedert gebleken is, zendelingen en heethoofdige leden van het Hemel-Aarde-Verbond, dat toen ook in China de vaan des oproers opstak, en in het bezit van *Nanking* gekomen is. Op de Westkust van Borneo werd de bevolking van deze elementen gezuiverd en daardoor de rust hersteld.

H.

[2] Het geheimzinnige kistje is de tabernakel, waarin een houten beeldje van Boeddha of andere Boeddhistische Heiligen geplaatst is. Het is gewoonlijk van hout, verlakt of verguld, en van eene vouwdeur voorzien. In de Muzeën hier te lande vindt men verscheidene exemplaren daarvan. De naam dezer kleine tabernakels is 佛龕 *Fo k'an* of Buddha-huisjes; men noemt ze edoch zoowel in China als in Ja-

links daarvan zijn waskaarsen geplaatst. Dagelijks offert men op deze tafel koeken, reukwerk, vruchten, hoenders, eenden, enz. en steekt er kaarsen op.

Van een leven na den dood hebben zij slechts zeer duistere begrippen. De verhuizing der zielen in de ligchamen van nog levenden (!) staat bij hen op den voorgrond. Daarom gelooven zij, dat de zielen van hunne overleden naastbestaanden, die op deze wereld gelukkig geweest zijn, rijk zijn geworden, en in hoog aanzien gestaan hebben, in de ligchamen hunner kinderen overgaan. Met betrekking tot dit geloof vervaardigen zij eene schilderij van een dier zaligen, d. i. van een' der overledenen, die op aarde oud geworden was, groote schatten bezeten en in hoog aanzien gestaan had, plaatsen haar in hun huis in eene nis en brengen aan deze schilderij op den dag van nieuwe en volle maan offeranden, bestaande in vruchten, gebak, koeken, bloemen, wierook, reukstokjes en de lievelingsspijzen der overledenen, opdat derzelver geest in de ligchamen hunner kinderen overga en hen gelukkig make [1].

Zij hebben Priesters, die in tempels, *Tepekkonnbio* [2] genoemd, wonen, daar de godsdienst verrigten en bij voorkomende gelegenheden den eed afnemen. Men heeft twee klassen van priesters, kleine en groote. De kleine Priester [3] (*Psäkionn* (?) genoemd) moet, wel is waar, zijn hoofd ge-

---

pan gewoonlijk 厨（廚）子 *Tsch'oa-tszè*, in het Japansch *Dsoe-si*. Het is dezelfde naam, die in RITTER's *Java*, bl. 134, onder den vorm van *Djoe-si*, verkeerdelijk aan de beelden en afbeeldingen zelven gegeven wordt. H.

[1] Het geloof aan zielsverhuizing is eene der voornaamste grondstellingen van het Boeddhisme en strekt om aan de leer van belooning en straf na dit leven een bepaalden vorm te geven. Het is hier de plaats niet in bijzonderheden te treden, ik mag evenwel niet onopgemerkt laten, dat naar deze leer wel wezenlijke deugden, als menschlievendheid, weldadigheid, goede werken en opofferingen als de "*bloemen*" beschouwd worden, die eene verbetering van het lot der zielen tot "*vrucht*" hebben, maar dat aardsch geluk, rijkdom en aanzien, niet tot deze deugden gerekend worden. H.

[2] Volgens onzen geachten schrijver beteekent *Tepekkon* de *Hoogste* of *Heer* en *bio* een huis. Volgens den Heer W. L. RITTER verstaat men onder *Tei pekkong* den tempel, terwijl God *Thi-The* heet. De vraag is, hoe worden deze namen in het Chineesch geschreven? H.

[3] Daar de kleine Priester gehuwd is, en, zoo als ieder Chinees, het hoofd, met uit-

heel kaal scheren, maar mag den staart behouden en huwen. Dierlijk voedsel mag hij niet genieten. Zijne spijs bestaat daarom in rijst, groenten, vruchten, uijen (waarvan de Chinezen zoo bijzonder veel houden), koeken, niet met boter, maar met kokosolie bereid. De Psäkionn wordt na den dood *begraven*. De hooge of groote Priester, dien men *Wäsionn* noemt, moet zijn hoofd insgelijks kaal scheren, mag geen staart dragen en ook niet huwen. Ook hem is het dierlijk voedsel verboden; maar na den dood wordt hij niet begraven, maar *verbrand*. Beide Priesters worden door de Chinezen gekozen en men neemt daarvoor schrandere mannen. De Wäsion wordt in den regel uit dezulken gekozen, die pas uit China zijn aangekomen (uit *Sinkees*) [1], en moet tevens ook toovenaar zijn, aangezien men hem de kracht toekent, om waskaarsen, die reeds uren te voren uitgebluscht zijn, door bloote aanraking met zijn waaijer, weder te ontsteken. Voorts moet hij borden zoo hoog in de lucht kunnen werpen, dat zij geheel en al verdwijnen, daarna dezelve, onder het prevelen van geheimzinnige formulieren en met allerhande gebaren, van den duivel, die deze borden tot zich genomen heeft, terugeischen, op zijne vingertoppen opvangen en laten draaijen.

Niet overal, waar zich Chinezen ophouden, zijn er Priesters. In de grootere steden, als Batavia, Samarang en Soerabaija, is er een groote en een kleine Priester. Elders, waar het getal der Chinezen geringer is, bevindt zich slechts een kleine Priester, en b. v. te Buitenzorg, waar omtrent 3000 Chinezen zijn, is er in het geheel geen Priester, en moet er ter verrigting van godsdienstige plegtigheden een uit Batavia ontboden worden.

Boven zeide ik, dat de Priesters den eed moeten afnemen. Deze eed is van dubbelen aard. Den een zweert men zonder veel omslag en ce-

---

zondering van het achterhoofd, scheert en eenen staart draagt, zoo is hij een leek, die de dienst van koster waarneemt. De naam *Psä-sion* vereischt nadere toelichting, door opgave der Chinesche karakters waarmede hij geschreven wordt. Hetzelfde is het geval met den naam *Wäsionn*, waaronder, volgens den schrijver, de groote Priester verstaan wordt. W. L. RITTER noemt hem *Tang kê*. Is dit hetzelfde als het vroeger vermelde *T'ăng kĕ* of Chinesche gast? H.

[1] D. i. hij wordt uit China ontboden. H.

remoniën, de andere daarentegen is eene zaak van meer gewigt en gaat met groote plegtigheid gepaard. Hij wordt op de volgende wijze afgelegd. Degene, die zweren moet, wordt eerst geschoren, zijn staart met witte draad doorvlochten en hij zelf wordt als een doode aangekleed en behandeld, met dat verschil echter, dat zijne kleederen niet van zijde zijn, zoo als dit bij lijken het geval is. Na afloop dezer formaliteiten, wordt hij in groote en feestelijke processie, voorafgegaan door den priester, de Chineesche hoofden en door den Chinees, welke over dat gedeelte van het Chineesche kamp gesteld is, waarin de man woont (de laatste wordt *Commpi* of wijkmeester genoemd), naar den tempel en voor het altaar gevoerd, waar volgens de gewone wijze geofferd wordt. Daarna knielen allen neder, men leest den man de Chinesche wet voor en geleidt hem plegtig en langzaam uit den tempel. In den tempel teruggekeerd, wordt hij voor het altaar, terwijl er eene plegtige stilte heerscht, langzaam over datgene ondervraagt, waarover hij den eed afleggen moet. Zweert hij dien eed, dan mag men zich verzekerd houden, dat hij de waarheid gesproken heeft. Er is op Java geen geval bekend, dat een Chinees in dit geval een valschen eed gedaan heeft. De gedachte alleen, deze plegtigheid te moeten ondergaan, is in de meeste gevallen voldoende, om hem de waarheid te doen bekennen.

Het scheren van den baard en van het hoofdhaar geschiedt slechts op volle maan. Daar zij het niet gaarne zelf doen, zoo laten zij het door een baardscheerder verrigten. Daarna nemen zij nieuwen draad en vlechten er den staart mede. Daar zij gelooven, dat met het scheren ook alle onreinheid verdwijnt, zoo mag nooit eene vrouw het haar van eenen man vlechten, omdat de vrouwen voor onrein gehouden worden.

III. Eenige gebruiken. *a. Plegtigheden voor de trouwing*, bij rijken en aanzienlijken in gebruik. Eén dag voor de bruiloft zendt de bruidegom zijne geschenken aan de bruid, bestaande in een geheel zwijn (eene lievelingskost der Chinezen), hetwelk schoongemaakt en versierd is, en een eveneens schoongemaakten en versierden bok, maar met de ingewanden om den hals, en eene kooi met kapoenen en in tafels met allerhande presenten. Rijken en aanzienlijken zenden 24 dergelijke tafels, lieden uit den middelstand 16, en de armen naar verkiezing. Op

iedere tafel staan 4 schenkbladen. De 4 eerste tafels bevatten slechts Chinesche ingrediënten, die tot de bereiding van spijzen gebezigd worden, b. v. zoogenoemde vogelnesten, champignons, gedroogde visch, tripang, enz. Op de vijfde tafel staan vijf groote, rood geverwde en zwaar vergulde waskaarsen. Voorts ligt daarop het huwelijkscontract, hetwelk van ƒ 20 tot 500 kost en aan het Gouvernement betaald wordt. Op de zesde tafel staan naast elkaar 4 schenkbladen met gouden piasters. De zevende tafel bevat de kroon der bruid, van aaneengeregen paarlen vervaardigd en van voren met franjes voorzien, voorts 4 vrouwenjakken en 4 rokken, allen van zijde. Op de achtste tafel ziet men schoenen, hooge laarsjes en pantoffels. De negende tafel prijkt met 4 siriedozen en 4 kwispeldoortjes, bij het siriekaauwen onmisbaar [1]. De siriedoozen en kwispeldoortjes zijn van koper of van zilver, of van goud, de eerstgenoemden ook wel van schildpad. Op de tiende tafel liggen halssnoeren en kragen, van rood laken en met goud en brillanten geborduurd. De halskraag heet in het Maleisch: *Kaloeng madjapoeng*. Vervolgens vertoont de elfde tafel: armbanden van goud en edelgesteenten en twee gordels van goud met eene met juweelen bezette plaat. De twaalfde tafel: 30 groote haarspelden en bloemen van brillanten en 24 kleinere haarspelden en bloemen van brillanten. De dertiende tafel: ringen en eenige garnituren knoopen van brillanten, diamanten en robijnen. De veertiende tafel: kleine toiletgereedschappen, als parfumeriën, waschkommen, enz. De vijftiende tafel: twee zijden jakken met ruikers van goud geborduurd, een zijden jak met ruikers van juweelen en twee jakken van gouddraad geweven, het eene van roode, het andere van groene

---

[1] Het siriekaauwen of eten is een bekend gebruik onder de volken van den Indischen Archipel, die ook bij de Chinezen, en wel bij mannen en vrouwen (t. w. bij die Chinezen, die uit de vermenging van werkelijke Chinezen met Javanen voortgesproten zijn) ingang gevonden heeft. De bestanddeelen van de sirie zijn kalk, de vrucht van den pinangboom en stukken gambir. Deze dingen vindt men in elk Chineesch en Javaansch huis, en, als men uitgaat, neemt men ze vaak in eene doos mede; de aanzienlijken laten ze door een' knecht nadragen. Met de siriedoozen, die bij vorsten, aanzienlijken en rijken gewoonlijk van goud en rijk met edelgesteenten versierd zijn, wordt groote luxe gedreven.

zijde, elk ter waarde van *f* 400. De zestiende tafel: groene omslagdoeken van fluweel, met goud en juweelen geborduurd. De zeventiende tafel: 12 paarsche jakken van battist voor dagelijksch gebruik. De achttiende tafel: 12 witte jakken van battist. De negentiende en twintigste tafel: allerhande soorten van sarongs [1]. De een-en-twintigste en twee-en-twintigste tafel: allerhande soorten van geborduurde Chineesche pantoffels. De drie-en-twintigste tafel: zijden zakdoeken met figuren geborduurd. De vier-en-twintigste tafel: 4 kunstige granaatboomen, waarvan de bladeren van zijde en de vruchten verguld zijn.

Achter deze geschenken volgen zes wagens met oude vrouwen, die aan de moeder van de bruid die geschenken aanbieden. Deze neemt er eenige van en geeft wederkeerig geschenken, die de bruidegom aannemen moet. Daaronder bevindt zich ook een groote, geheel witte vogel, (eene watersnip [2]) met een diamanten ring in den bek.

b. Bruiloft. Zijn er in eene familie twee kinderen, b. v. een zoon en eene dochter, dan wordt het als eene wet beschouwd, dat het oudste het eerst trouwt. Zoodra de zoon en de dochter getrouwd zijn, begint de grootmoeder voor het vrouwelijke kroost beschikkingen te maken, in dier voege dat de dochter van de getrouwde dochter met de zonen van den getrouwde zoon in het huwelijk treden mag. Daarentegen mogen de kinderen van *broeders*, tot in het vierde lid, niet onderling trouwen, want tot zoo ver strekt zich bij de Chinezen de naauwe verwantschap uit. Zoodra daarentegen eene dochter getrouwd is, wordt zij niet meer als tot de familie behoorende beschouwd.

Wanneer er in twee met elkaar bevriende families een zoon en eene dochter zijn, dan worden deze zonder hun weten door hunne ouders onderling verloofd. Als een regel geldt, dat een meisje met haar zestiende en een jongeling met zijn achttiende jaar moet verloofd zijn. Deze aldus in stilte door hunne ouders verloofden mogen elkaar tot op den dag van

---

[1] Een geweven onderkleed, hetwelk bij mannen de plaats van broeken, bij vrouwen die van rokken bekleedt.

[2] Het is een beeld van den kraanvogel, die in China en Japan voor een zinnebeeld van hoogen ouderdom doorgaat. H.

trouwen noch zien, noch leeren kennen. Maar op dien dag gaat de bruidegom in gala met groote staatsie, met muzijk (Europesche, Javaansche en Chinesche) en door den zoogenaamden koppelaar [1], een stokoud man, den oudsten, dien men vinden kan, en door veertien oude vrouwen vergezeld, naar het huis der bruid. Daar aangekomen zijnde, wordt de bruidegom door den vader en den oudsten broeder der bruid met groote staatsie ontvangen. Hij drinkt een kop thee al dansende en springende, verrigt daarna een gebed en wordt dan eerst door den vader en oudsten broeder der bruid, alsmede door zes ceremoniemeesters (zoo mogelijk neven, die in gala verschijnen) tot voor de deur der bruid gebragt, die hem daar gesluijerd hare opwachting maakt. Twee personen, die met een vreesselijk geweld op het bekken [2] slaan, gaan den bruidegom in de bruidkamer voor en stellen zich naast het bed (eene soort van eerbewijzing voor den bruidegom). In de bruidkamer gekomen zijnde, neemt de bruidegom der bruid den sluijer af en nu zien zij elkaar voor de eerste maal en beide begroeten vervolgens het bed, hetgeen eveneens eene soort van eerbewijs is, drinken daarna arak en thee te zamen en zetten zich aan eene tafel, waarop de fijnste en uitgezochtste Chinesche geregten voorgediend worden, wier getal op 16 bepaald is, die echter niet te gelijk, maar vier aan vier op tafel komen. Aan tafel mag slechts de kamenier der bruid bedienen, echter in tegenwoordigheid der verwanten en van eene groote menigte gasten. Na tafel ontdoet zich de bruidegom van zijne galakleedij en trekt een schoon blaauw jak aan, waarna hij op dezelfde wijze als hij gekomen is, en met denzelfden optogt naar huis terugkeert, alleen met dat verschil, dat nu een gedeelte

[1] Deze man ontvangt voor zijne dienst bij deze plegtigheid 250 piasters. Hij moet niet alleen oud zijn, maar ook een hoogen rang bekleeden. Op dien dag wordt hij door allen met groote eer en onderscheiding behandelt, en omdat hij aldus op dien dag als gelukkig en rijk te beschouwen is, wordt hij als zinnebeeld van aardsch geluk gebruikt, en aan de jonggehuwden een aan het zijne gelijk lot, t. w. gelijke eer, gelijk aanzien, gelijke rijkdom en een even hooge ouderdom toegewenscht.

[2] Twee koperen schalen (*gommbreng* genoemd), die tegen elkaar geslagen worden. (Hun Chinesche naam is T'ông pán, d. i. koperen borden, of T'ông pŏ tszè. H.)

van de muzijk bij de bruid achterblijft. Vervolgens wordt de bruid ontkleed en haar de Chinesche schoenen en de kroon afgenomen [1].

Alle drie uren wordt de bruidegom tot de bruid ten eten geroepen, en dat duurt tot des avonds tien uur. Daarna verlaat hij de bruidkamer niet meer, drinkt met zijne bruid gemberwater en eet met haar eene soort van vermicellie van rijstmeel. Ook wordt op dien avond een groot feest gegeven, hetwelk *Makan Ondee* of bruiloftmaal genoemd wordt en waartoe de naastbestaanden en eene menigte gasten genoodigd worden. Zoo waren er b. v., in het jaar 1851, bij de bruiloft van den zoon des Kapitein-Chinezen van Buitenzorg meer dan 60 tafels voor gasten aangeregt [2].

Gedurende de drie eerste dagen mogen noch de bruidegom, noch bruid de moeder ontmoeten, schoon met haar in hetzelfde huis wonende. Later wordt aan het vrouwelijke personeel een feest gegeven, waarbij echter geen man tegenwoordig zijn mag, zelfs de bruidegom niet. Daarentegen wordt voor dezen bij een oom of neef een feestmaal gegeven. Het eerstgenoemde feest moet altijd in het huis der schoonmoeder plaats hebben.

Voor de trouwing wisselt men ringen ten teeken van de plaats gehad hebbende verloving.

Eene Chineesche vrouw mag slechts eenmaal in haar leven huwen, de mannen zijn daaromtrent niet gebonden.

Voor de kuischheid hunner dochters dragen de ouders groote zorg. De Chinesche meisjes mogen slechts hoogst zelden uitgaan, en ook dan

---

[1] Het bruidkleed is een jak, of van amaranthrood satijn of van blaauwe zijde, rijk met goud geborduurd. Maar is de bruid van adel of anders van hoogen stand, dan heeft zij nog eene soort van koperen ring als gordel om het lijf, met vierkante stukken agaat, *panding* genoemd, en komende uit China, waar hij, zoodra de verloving heimelijk door de ouders heeft plaats gehad, moet worden besteld. Elk jak eener adelijke of anders aanzienlijke bruid kost ten minste 160 piasters, en eene dergelijke bruid moet op den dag der bruiloft met goud, brillanten enz. overdekt zijn, die soms eene waarde van meer dan *f* 20,000 beloopen.

[2] Alle feesten en plegtigheden, die door mannen of ter eere van mannen gevierd worden, hebben des avonds, daarentegen al degenen, die door of ter eere van vrouwen gegeven worden, op den klaren dag plaats.

alleen in gezelschap van vader of moeder of van beiden. In het gezelschap van mannen mogen zij bijna nooit komen. Zij zijn letterlijk opgesloten, en tot eer van de Chinezen moet men bekennen, dat hunne vrouwen en dochters zeer zedig en zeer goede huishoudsters zijn. Bij het trouwen verklaren de ouders plegtig, dat de bruid nog maagd is, terwijl zij in geval van bedrog gehouden zijn, de uitgaven, door den bruidegom gemaakt, te vergoeden.

Het is gebruikelijk, dat men vóór de bruiloft of vóór de begrafenis den hoogsten Chineschen ambtenaar een pakje met waskaarsen vereert. Bij de bruiloft echter geeft men ook aan de naastbestaanden kaarsen, die daarvoor wederkeerig geschenken geven. De bruiloftskaarsen onderscheiden zich van de begrafeniskaarsen daardoor, dat zij veel grooter en buitendien met bloemen en teekeningen en met de namen van het bruidpaar in geele letters voorzien zijn, terwijl de begrafeniskaarsen wel is waar ook roodachtig geverwd, maar slechts zeer klein zijn en het opschrift missen.

Zoodanig zijn de gebruiken en plegtigheden bij de huwelijken van aanzienlijken en rijken. Het spreekt van zelf, dat de armen zich met een gedeelte daarvan vergenoegen.

Zes of zeven dagen na de bruiloft leggen de jonggehuwden bij degenen van hunne naastbestaanden bezoeken af, aan welke zij waskaarsen gegeven en die hun wederkeerig geschenken gezonden hebben. In de zevende maand van de zwangerschap wordt de vrouw in zeven soorten van welriekende wateren gebaad. Tevens wordt door de naastbestaanden rijst gekookt en eten klaar gemaakt en bij die vrienden en bekenden rondgezonden, die bij de bruiloft tegenwoordig geweest zijn. Na de geboorte van het kind brengt elk, die rijst en eten ontvangen heeft, der moeder een geschenk voor de luijermand. — Ongetrouwd te sterven wordt bij een meisje voor eene straf voor begane zonden gehouden [1].

c. Dood en Begrafenis. Terwijl de armen haastig, zonder praal en

[1] Bij deze gelegenheid bemerken wij, dat ieder kind beschouwd wordt met nieuw jaar zijn tweede jaar te zijn ingetreden, al is het ook op den laatsten dag van het oude geboren; ja men rekent zelfs den ouderdom van een kind van de zwangerschap af.

in alle stilte begraven worden, wordt daarentegen de rijke met misbaar en muzijk, met praal en luxe en in langzamen tred naar zijn laatste rustplaats gebragt.

Bij het ontslapen wordt den stervende eene groote parel in den mond gelegd, ten einde hem als eene lantaarn op den weg naar den hemel te lichten.

Wanneer een rijke Chinees sterft (zoo als b. v. het geval was met den Majoor-Chinees van Soerabaija in 1851), dan mogen de oudste zoon en de vrouw van den overledene, zoo lang het lijk nog boven aarde staat [1], niet baden, de haren niet uitkammen en het hoofd niet met olie zalven, en geen der zonen mag zich scheren.

De drie oudste zonen zijn universeel erfgenamen, de vrouw en de overige kinderen, zonen zoowel als dochters, ontvangen slechts legaten.

Er zijn twee manieren de lijken te behandelen. Bij de eene wordt het lijk niet gebonden, bij de andere daarentegen wordt het door 16 man met draad van ongebleekt linnen zoo sterk gebonden, dat de beenderen kraken en breken. Voorts wordt bij de mannen het gezigt met eèn stuk satijn bedekt, de vingers worden met in zilver gevatte paarlen versierd en in de oogen en neusgaten stopt men groote paarlen, die onbeschadigd en ongeboord zijn moeten. De lijken van vrouwen worden geheel aangekleed als bij de bruiloft, alleen met dat onderscheid, dat nu alles in plaats van bont, wit, en in plaats van goud, van zilver is. De lijken van mannen doet men, al naar gelang van ouderdom en rijkdom, tot negen dubbele jakken van zijde aan, die de oudste zoon vooraf moet aantrekken. Daartoe gaat hij binnen 's huis, op een open plein, als een kleerstok staan, met uitgestrekte armen, en in deze positie worden hem dan die jakken of door zijne broeders of door zijne oomen over elkaar aangedaan. Daarna neemt men ze wederom allen te gelijk af, alsof zij één

---

[1] De tijd van het staan boven aarde is verschillend, al naar gelang van geslacht, ouderdom, rang en stand. Bij de rijken blijft het lijk van een man, t. w. van een grijsaard, twee maanden, dat van een man van middelbaren leeftijd 40 dagen boven aarde staan. Daarentegen moeten arme lieden, alsmede vrouwen en kinderen reeds binnen twee dagen begraven zijn.

kleed. waren, en wikkelt het lijk er in. Nu wordt het lijk in de kist gelegd, die met thee en papiersnippers aangevuld wordt. Zoo lang het lijk in het huis boven aarde staat, zijn de vrouw en de zonen en dochters gehouden, tegen etenstijd den overledene met gehuil en geschreeuw aan tafel te roepen.(eene soort van eerbewijzing). Dagelijks worden de geliefkoosde spijzen van den overledene op nieuw bereid en voor de kist geoffert. Ook hangt men de kleederen, die de afgestorvene voor het laatst aangehad heeft, of, zoo hij een opperhoofd was, zijne uniform, over een stoel en plaatst dezen voor de rijk en kwistig gedekte tafel, waarop de spijzen, benevens thee, arak en vruchten staan. Het bed van den overledene wordt iederen dag met versche bloemen versierd. Voorts worden er 28 poppen van bordpapier vervaardigd, wier gezigt van porselein is. Elke pop draagt iets van den overledene. b. v. zijn rotting, zijn paraplui, een van zijne wapens en dergelijke. Zij moeten herauten verbeelden, die hem naar den hemel begeleiden. Verder wordt ook het woonhuis van den overledene naauwkeurig in het klein van papier nagemaakt, met het geheele ameublement, als stoelen, tafels, bedden, ornamenten, keukengereedschappen, enz., alsmede de stallen, de tuin, enz.[1]. Buitendien worden er nog andere sierlijke huisjes, met suikergebak en koek rijkelijk opgevuld, vervaardigd, gelijk ook geheele corpsen van muzijkanten, groepen van menschen en dieren. Al deze dingen worden 40 dagen lang ter bezigtiging gesteld, van den dag der begrafenis af gerekend. Gedurende deze tentoonstelling in het huis van den overledene, waarbij ook de stoel met de kleederen en de offertafel te zien is, worden de woning en voornamelijk de tuin en de zalen, waarin deze voorwerpen tentoongesteld zijn, prachtig verlicht, en iedere avond laat zich in het huis een muzijkcorps (Europesche muzijk) hooren, terwijl aan het publiek de vrije toegang opengesteld is, om alles te bezigtigen.

Kort voor de begrafenis wordt eindelijk eene reusachtige figuur (*Telausinn* genaamd) van papier vervaardigd, met 4 oogen en een schepter in

---

[1] De kosten van zulk een papieren huis, benevens toebehooren, beliepen bij den in September 1851 te Soerabaija overleden Majoor-Chinees de som van *f* 5000.

de hand. Zij verbeeldt een voorrijder op den weg naar de eeuwigheid, wiens taak het is te zorgen, dat de doode onbelemmerd naar den hemel rijzen kan.

Op den dag der begrafenis begeeft men zich in groote, plegtige processie, onder begeleiding van muzijk, naar het graf. Deze trein vertoont allerhande voorwerpen, als schepen, huizen, zeemonsters enz. als mede sierlijke, gedeeltelijk vergulde kunstwerken van papier, voorts het papieren woonhuis van de overledene, bovengenoemde 28 poppen, den telausinn enz. en ten laatste den draagstoel des dooden. Dit alles wordt achter het lijk gedragen. Daarna volgen de naastbestaanden. De oudste zoon is thans gekleed in een jak van gevlochten stroo en eene dito muts waaraan houten bellen zich bevinden. De overige zonen dragen kleederen, mutsen en schoenen van ongebleekt linnen, en al de zonen hehben een stok, wiens knop met stroo omwonden is, in de hand, van hetzelfde hout, waarvan de bellen aan de muts van den oudsten zoon gemaakt zijn. De vrouw, de dochters en schoondochters, met één woord al de vrouwelijke naastbestaanden van den overledene, gaan onder eene tent van linnen, zoodanig dat zij niet kunnen gezien worden en men niet eens gewaar wordt dat er zich menschen onder de tent bevinden. Onder gehuil en geschreeuw nadert de trein de rustplaats. Op den weg van het huis naar het graf strooijen de zonen aanhoudend balletjes van geelgekleurde rijst, gekleurd papier en duiten.

Voor het graf bevindt zich eene ophooging bij wijze van stoep of terras, waarop verschillende spijzen, vruchten, enz. in rijke mate tentoongesteld zijn. Zoodra het lijk bij het graf aangekomen is, stijgen er vooreerst twee mannen, in tijgers verkleed, in hetzelve, ten einde den boozen geest daaruit te verjagen, opdat hij den afgestorvene den ingang in den hemel niet betwiste. Daarbij maken deze lieden gebaren en bewegingen en een getier, terwijl zij met stokken om zich slaan, als of zij werkelijk iemand zagen. Dan wordt het lijk onder een vervaarlijk geraas, onder het gebulder van groot en klein geschut, onder het spelen van muzijk, het slaan der bekken (gemmbreng) en onder gehuil en geschreeuw, in het graf nedergelaten [1]. Thans werpt ieder der drie

[1] Onder het nederlaten wordt de *Telausinn* verbrand. B. — De beide als tijgers ver-

oudste zonen drie schoppen aarde op de kist en strooit geele rijstballetjes met gekleurd papier en duiten in het graf. Eindelijk knielen al de zonen op de laatste rustplaats van hun vader neder en verrigten een gebed.

Is deze plegtigheid afgeloopen, dan keert men in dezelfde orde wederom naar huis terug. Ook de draagstoel wordt teruggebragt, omdat men gelooft, dat ook de ziel des afgestorvene wederom naar huis terugkeert. Derhalve wordt er ook ter zijner eer een groot feest te huis aangerigt en de offeranden, in eten, bloemen, arak, thee en koeken bestaande, worden op nieuw, versch bereid, klaar gezet.

Veertig dagen na de begrafenis wordt wederom een groot feestmaal gegeven. Het huis, de tuin en de nagemaakte woning van den overledene worden, fraai en helder verlicht, ter bezigtiging voor het publiek opengesteld en omstreeks middernacht wordt alles wat nagemaakt of uit papier vervaardigd was, met muzijk en geraas verbrand. Daarna wordt het testament geopend, en den laatste wil van den overledene ten uitvoer gelegd.

De drie eerste maanden dragen de vrouw en de kinderen van den overledene als zware rouw kleederen en schoenen van ongebleekt linnen (kleederen van blaauwe kleur zijn teekenen van buitengewoon groote en zware rouw). Eerst na den afloop daarvan mogen de vrouwenkleederen gewasschen worden. Dan wordt de kleine of halve rouw aangenomen, die drie jaren duurt. Gedurende deze drie jaren moet het huis van den overledene zoo onderhouden worden, als het bij zijn leven was, en er mag niets in veranderd worden. Gedurende dezen tijd moet de vrouw het huis bewonen. Men gelooft dat de ziel des overledene nog altijd in het huis rondwaart, en daarom wordt iedere maand tweemaal (te-

---

kleede kampvechters, die onze Verhaler bij al dat misbaar uit het oog verliest, zijn ondertusschen aan het graf ontsnapt, en loopen al schermende en zonder om te zien, zoo hard ze kunnen, tot dat ze buiten het gezigt van de begraafplaats zijn. Daar houden ze eensklaps stil, vegen het zweet van het aangezigt, leggen bedaard hunne papieren plunje af en — of ze elkander uitlagchen, dan wel alleen aan datgene denken, wat ze met deze parforce-jagt verdiend hebben — laat zich voor als nog niet bepalen. H.

gen nieuwe maan en volle maan) en eens in het jaar een groot feest ter zijner eere gegeven.

De begrafeniskosten van den Majoor-Chinees van Soerabaija, in 1851, beliepen in het geheel de som van *f* 25,000.

IV. FEESTEN DER CHINEZEN IN DEN LOOP VAN HET JAAR 1854.

a. 29 *Februarij. Nieuwjaar.* Voor zonsopgang offert men aan Fo (Boeddha) en bidt tot hem. Daarna legt men bezoeken af bij vrienden en naastbestaanden en wenscht elkaar geluk met het nieuwe jaar. De vrouwen gaan naar het graf der afgestorvenen, reinigen hetzelve en brengen er offeranden, bestaande in bloemen, vruchten, gebak, koeken en spijzen, enz. Des avonds wordt er vuurwerk afgestoken.

b. 12 *Februarij. Tjap-go-meh* of feest der vreugde [1], door de Javanen *Tepekkonn* genoemd. Dit feest wordt op verschillende wijzen gevierd. In sommige der groote steden worden de kinderen van aanzienlijken en rijken in schoone, sierlijke, rijk getooide kleine wagens van menschen door de straten getrokken, omringd door eene tallooze menigte van lichten en bonte, schoon gekleurde lantaarns en begeleid door eenige muzijkkorpsen, onder gezang en geraas en een vreesselijk slaan op den gemmbreng. Duizende van vuurpijlen en voetzoekers worden afgestoken. Op andere plaatsen worden allerhande zeemonsters (zeeslangen, afzigtelijke visschen, enz.) schapen, groepen van menschen en dieren, enz. van verschillende grootte, uit gekleurd papier vervaardigd en op stellaadjes door de stad gedragen onder een vreesselijk misbaar en geschreeuw. Men trekt langs deze stellaadjes, die met duizenden van lichten en bonte lantaarns verlicht zijn, met muzijk en het oorverdoovend geraas der bekkens heen. Duizenden en duizenden van vuurpijlen en voetzoekers worden afgestoken en maken tegelijk met het geschreeuw en gejuich der menschen een geraas, aan het gebulder van het geschut gelijk. Eene tallooze menigte te voet en in wagens (Europeërs en Javanen, aanzienlijken en geringen) stroomt door de straten, terwijl anderen op de balkons der Chinesche huizen verzameld zijn, om deze vreemd-

[1] De *Tjap go meh*, of *Schi woè ji*, d. i. de 15de dag der eerste maan, viel in 1855 op den 2den Maart. Vergel. bl. 268. H.

soortige processie te zien [1]. De Chinesche huizen staan open en zoowel Europeërs als inlanders hebben den vrijen toegang en worden gastvrij onthaald op thee, arak, bier en gebak.

De oude wetten en godsdienstige gebruiken brengen mede, dat de vrouwen (getrouwde zoowel als ongetrouwde) op dien avond in de maneschijn wandelen, iederen openstaanden tuin binnentreden en bloemen plukken en niet naar huis terug keeren, alvorens zeven bruggen gepasseerd te hebben. Dit gebruik is echter thans uit de mode en wordt nog maar hoogst zelden gevolgd.

Ten behoeve van dit feest, hetwelk gewoonlijk 14 dagen na nieuwjaar en kort voor nieuwe maan gevierd wordt, wordt onder hen eene collecte gehouden [2].

c. 5 *April.* *Tjeng-Beng* (herinneringsfeest aan de overledenen [3]). In den vroegen morgen offert men aan Fo en bidt tot hem. Daarna schenken de Chinesche Hoofden eenige varkens aan het volk, die in den tempel door de Priesters geslagt en klaargemaakt worden. Men snijdt namelijk het vleesch in kleine schijven, doet er een stuk suikerriet bij, en omwikkelt het met bladeren. Alsdan worden die rollen met een vreesselijk geraas en slaan op het gemmbreng rondgedragen en aan elk Chineesch huis eene schijf van dit zwijnevleesch en een stukje suikerriet afgegeven, hetgeen als een geschenk van den goeden geest beschouwd en verteerd wordt. Vervolgens trekt men naar de begraafplaats, reinigt de graven der dierbare afgestorvenen, versiert ze met bloemen en offert ter eere der dooden vruchten, rijst, spijzen, gebak, kippen, eenden, varkens, thee, koffij en arak. Men verrigt een gebed ter nagedachtenis aan de dooden en eet op hunne graven van de offeranden.

d. 31 *Mei.* *Go-Goeë-tje* of *Petjoen* [4]. Dit feest begint insgelijks in

---

[1] Want deze optogt heeft alleen in het Chineesche kamp plaats.

[2] Daartoe draagt elk volwassen Chinees *f* 1 en elk kind 60 duiten bij. De geheele opbrengst wordt aan het hoogste Opperhoofd overhandigd, die daarvan de kosten van het feest bestrijden moet.

[3] *Tjeng beng*, of *Tjing bing* = *Ts'ing ming*, het *heldere* tijdvak begon in 1855 met den 5den April. Vergel. bl. 272. H.

[4] Het feest van den "5den dag der 5de maan" (*Go-goĕ̆ tjĭ* = *Woè yoee ji*) viel in 1855 op den 18de Junij. Vergel. bl. 273. H.

den vroegen morgen met offeranden en gebeden tot Fo. Daarna wordt gebak van rijst gemaakt, in bamboesbladeren gewikkeld, bekend onder den naam van *Kwee-tjang*, hetwelk uitsluitend op dien dag mag vervaardigd en gegeten worden. Want het is een algemeen geloof onder de Chinezen, steunende op eene oude overlevering, dat wie op dien dag niet van dit gebak eet, in den loop van het jaar zeere oogen en een zeeren mond krijgt. Het overige gedeelte van het feest wordt te water gevierd. Duizénde van booten en kleine vaartuigen, sierlijk en fraai uitgedoscht, het een al fraaijer dan het ander, met Chinezen opgevuld, bewegen zich met de uiterste snelheid over het water, en onder het slaan op den gemmbreng en onder geraas, geschreeuw, gelach en gejuich wedijveren de booten in het varen. Deze vrolijkheid te water duurt tot 12 uur des middags. Dan worden flesschen met hetzelfde water gevuld, waarop het feest heeft plaats gehad, echter zoo, dat, naar het voorschrift van het bijgeloof, de mond der flesch stroomafwaarts gehouden wordt. Aan dit water schrijft men voor het loopende jaar eene geneeskundige kracht toe, aanwendbaar tegen hoofdpijn, ontstekingen, koortsen en dergelijke.

Dit feest wordt gevierd ter nagedachtenis van den Chineschen ambtenaar Khoet-Zowan [1], die zich voor onheugelijken tijd in China verdronken heeft, omdat zijn goede raad, in het belang van regering en volk door hem gegeven, niet gevolgd werd. Het varen en heen- en weertrekken der booten en kleine vaartuigen moet aan de vergeefsche moeite herinneren, die het volk ter zijner redding heeft aangewend.

e. 8 *Augustus.* *Tjiet-Goeë-Poa* of *Tjioko*, ook *Roeboetan* of feest van den boozen geest [2]. Ter bestrijding der kosten van dit feest draagt elk volwassen Chinees (even als bij het Tjap-go-meh of vreugdefeest) een gulden en elk minderjarige 60 duiten bij, die het hoogste Opperhoofd ter hand gesteld worden. Acht of tien dagen voor het feest wordt eene verba-

---

[1] *Khoet gewan* = *Kioĕ yuen.* Verg. bl. 275. H.

[2] *Tjiet goeë poa* = *ts'ĭ yoeĕ hoei?* of ..... laatste dag? van de zevende maand. Het hier beschreven feest had in 1855 op den 10den September plaats. Verg. bl. 276. Volgens de aanhaling uit eene Chinesche bron "worden in China op dezen dag de *eerstelingen* van den nieuwen oogst aan de geesten aangeboden, en het landvolk vergast zich op het nieuwe graan." — Door deze woorden wordt het feest als een dank-

zend groote stelling opgerigt en daar naast een reusachtige duivel met 4 oogen van papier vervaardigd (*Tästo* genaamd) en op een open plein of voor den tempel in het Chinesche kamp tentoongesteld. Op den dag van het feest gaat men tegen 2 uur des namiddags naar die stellaadje en versiert ze op de navolgende wijze. Op den top komt een man van papier te staan met een getrokken zwaard, voorstellende den trawant van den boozen geest en naast hem wappert de Chinesche vlag. Aan den voet van de stelling bemerkt men eene groote massa veelkleurig papier als offeranden, ringsom hangen bonte doeken, bonte papieren figuren en beelden, bloemen en een groot aantal lichten en Chinesche lantaarns, die des avonds aangestoken worden. Op de eerste verdieping van den stijger ziet men regts allerhande spijzen, vruchten, gebak, koeken, enz. Regts levendige en gealagte eenden, kippen, varkens en schapen. Op de tweede verdieping bevinden zich woonhuizen, zalen en kamers voor de onderscheidene duivels, die men verwacht. Deze woningen van papier zijn zeer sierlijk en fraai gemaakt en met alle mogelijke gemakken voorzien, als badkamers, bedden, aangeregte tafels, handdoeken, servetten, drink- en waschwater, borden, kaarsen, porcelein en aardewerk, en eene menigte bedienden ten gerijfe der duivelsche zaken. Zoodra het donker is, wordt voor den tweeden Priester (Psäkionn) eene lantaarn opgestoken en in de hoogte opgehangen, opdat de gasten den weg zouden vinden. Dan verrigt hij een gebed en roept en noodigt in geheimzinnige taal alle duivels uit de huizen en omstreken, waar zich Chinezen ophouden, ter tafel en offert vervolgens. Zoodra de Priester zich verzekerd houdt dat alle duivels thans hier vergaderd zijn en hem

---

feest voor den afgeloopen oogst gekenmerkt, waarbij het volk zich aan vreugdebedrijven overgeeft. Naar het echter schijnt, vereenigen de Chinezen op Java daarmede de viering van het Boeddhistische feest 盂蘭盆 *Yu lan pun*, dat in China op de 15den dag der 7de maand plaats grijpt, en waarbij "de *arme zielen*, welke de hongerhel, waarin ze smachten, op dezen dag verlaten mogen, door de geur van tentoongestelde spijzen kortstondig gelaafd worden (De Japansche *Encyclopedie*, Band 4, bl. 21: v.). Het aardig verhaal van den Heer BOACHI zal aan waarde gewinnen, wanneer zijne duivels voor de arme zieltjes plaats maken. H.

hunne tevredenheid voor hun onthaal hebben te kennen gegeven, wordt de nagemaakte papieren duivel met den geheelen hoop papier verbrand. De hoofdzaak bij dat gedeelte van het feest bestaat daarin, dat men er voor zorgt, dat voor alle dingen de kop van den duivel verbrand worde en niet iemand in handen komen, aangezien men gelooft, dat hij, die het geluk heeft, dien kop meester te worden, in den loop van het jaar een toovenaar en wonderdoender wordt, die alles krijgen kan, wat hij slechts begeert. Daarom wordt rondom de plaats van het feest een cordon van gewapende lieden getrokken. Na de verbranding wordt al hetgeen er nog eetbaar en bruikbaar is, van de stelling afgerukt en ieder sleept weg, wat hij grijpen en vangen kan. Tot dit laatste bedrijf wordt de geheele verzamelde menigte, Chinezen, Javanen, Maleijers, enz. toegelaten, zoodat men dit feest eigenlijk als eene soort van verzoeningsfeest beschouwen kan.

f. 22 *December*. *Tangtje* [1] of *Makan-Ondee*. Reeds bij de beschrijving van de huwelijksplegtigheden heb ik van een *Makan-Ondee* of bruiloftsmaal gewaagd, hetwelk op den avond van den trouwdag gevierd wordt. Het onderhavige *Makan-Ondee* is een geheel ander, t. w. een feest voor de schooljeugd. Hier worden de jongens, in hunne beste kleederen gekleed, in het schoollokaal op koek, gebak, thee, gemberwater, ingemaakte vruchten, enz. onthaald. Men mag daarbij echter geen rijst noch vleesch eten.

V. VOLKSVERMAKEN. De beide volksvermaken, die in geheel Java in zwang zijn en den naam van *Majin wajang* en *Majin Topeng* (of kortaf *Wajang Topeng*) voeren, zijn ook bij de Chinezen zeer bemind. Van den Wajang bestaan er drie soorten: Wajang koelit, een poppenspel, waarvoor men sierlijk en fraai gesneden lederen poppen gebruikt, de tweede of Wajang goleg, onderscheidt zich van de eerste slechts daardoor, dat de poppen van hout en aangekleed zijn; de derde en meest beminde soort is de Wajang-orang [2]. Deze wordt in het geheel door 12

---

[1] *Tang tje* of *Tang tjik* = *Toeng tsehi*, of zonnestilstand. Vergel. bl. 267. H.

[2] *Majin* beteekent: spel, spelen; *Wajang*: komedie, Chinesche schim, en *Topeng*: masker. *Koelit* is: leder, en *Orang*: mensch; altegader Maleische woorden.

personen vertoond, echter zoo, dat eerst vier personen, dan nog eens vier, daarna twee en ten laatsten wederom twee personen optreden. Tot de Wajang-orang worden slechts vrouwen gebruikt en wel in den regel zeer jonge en mooije meisjes, die daarvoor vooraf onderwijs ontvangen. Zij verschijnen op het tooneel met beschilderde gezigten. In geval van nood worden zij ook in mannen verkleed, indien er in den loop van het spel mannen moeten voorkomen. De Wajang-orang heeft overigens slechts één bedrijf, hetwelk echter zeer lang is en met de onderscheiden pausen van des avonds 8 uur tot 5 uur in den morgen duurt. Men spreekt daarbij of Javaansch, of Maleisch, en onder de vertooning speelt het Javaansch muzijk, onder den naam van Gammelan bekend. Bij de Wajang-orang der Sinkees daarentegen mogen slechts mannen optreden en is slechts de Chinesche taal veroorloofd.

Het Hof van Madura te Bangkallang is beroemd om zijne prachtige en sierlijk bewerkte Wajang-poppen (Wajang-koelit). In het algemeen geeft men zich op Java en Madura (voornaamlijk aan de Hoven) veel moeite, om eene rijk uitgeruste en schoon gewerkte Wajang-koelit te hebben en besteedt er vaak veel geld en tijd aan.

De *Topeng* wordt in verscheiden optogten door eene groote menigte lieden van beiderlei kunne gespeeld en er komen daarbij ook nog dieren, als: tijgers, paarden, oliphanten, enz. op het tooneel [1]. De overlevering aangaande den Topeng is in de hoofdzaak deze. In overoude tijden leefde aan de overzijde van de zee een zeer trouwlustig Koning. Deze kwam naar Java met een groot gevolg van dienstknechten en krijgslieden, en van geschenken enz. voorzien, om zich eene gemalin te zoeken. Na lang en vergeefsch zoeken zag hij op zekeren dag eene zeer schoone vrouw, en wel eene princes, wier broeder koning van het eiland was. De vreemde vorst ontmoet den Javaanschen koning en deszelfs zuster en vraagt om hare hand. Maar ofschoon hem de princes genegen is, nogtans weigert haar broeder zijne toestemming, en noch geschenken, noch smeekingen en gebeden, geen aanbod hoedanig ook, kan den

[1] Deze dieren zijn slechts nagemaakt, maar in natuurlijke groote, en van binnen zijn er menschen, die ze besturen.

weigerachtigen bewegen. Daar neemt de vreemdeling zijne toevlugt tot list. Door een langer verblijf weet hij zich eindelijk de gunst van den Javaanschen vorst te verwerven en op zekeren dag bereidt hij voor zijnen koninklijken gast een groot feest. Na tafel reikt hij hem eenen bedwelmenden drank, die deze zonder argwaan aanneemt. Maar weldra verzinkt de Javaan in een diepen slaap. Inmiddels wordt de princes geschaakt, en hare geheele dienaarschap volgt haar. Na voltrokken huwelijk begeeft de overzeesche vorst zich met zijn geheel gevolg en goed gewapend op de vlugt en kiest voor zijn leger eene gunstige stelling, de onvermijdelijke gevolgen zijner daad voorziende. De Javaansche vorst, uit zijn slaap ontwaakt, ontdekt spoedig, hoe schandelijk hij bedrogen is, en zijn toorn en zijne wraakzucht kennen geene grenzen meer. Hij is woedend en hijgt naar wraak. Weldra zijn zijne getrouwe en dappere krijgslieden om hem verzameld en men vervolgt den roover. Daar ontdekt men eensklaps voor zich een wel uitgerust leger in slagorde. De strijd begint en is allerhevigst en de kans afwisselend. Reeds zijn de reijen der Javanen gedund en zelfs hun koning is gewond, terwijl het vijandelijke opperhoofd nog ongedeerd is, zijnde slechts aan ééne plaats van het ligchaam kwetsbaar. Maar door een overlooper wordt men daarvan nog in tijds onderrigt, terwijl de strijd zich reeds ten voordeele van den vijand schijnt te neigen. Terstond wordt het kleine maar dappere overschot der Javanen van deze ontdekking onderrigt, alsmede van het voornemen, om eenige manschappen, met den overlooper aan het hoofd, in eene hinderlaag te leggen, ten einde den overzeeschen vijand te dooden. Hierdoor wordt de moed der Javanen wederom verlevendigd, de strijd met heftigheid vernieuwd en de vijand naar de plaats der hinderlaag gelokt. Daar ziet men den vijandelijken koning plotseling vallen, hij is doodelijk getroffen, en zijn leger, daardoor ontmoedigd, neemt de vlugt en de geschaakte princes wordt teruggevoerd.

De spelers en speelsters bij de Topeng zijn allen gemaskerd. De Gammelan begeleidt het spel en twee personen voeren in naam van de spelers het woord tegen elkaar. Eene weluitgevoerde Topeng duurt overigens in den regel van des avonds 8 uur tot omtrent middernacht.

RYCKLOFF VOLCKERTSZ. VAN GOENS,

BUITENGEWOON RAAD VAN INDIË.

De volgende niet onbelangrijke Stukken zijn door den Buitengewoon Raad van Indië RYCKLOFF VAN GOENS, met meer andere, bij zijne terugkomst in het Vaderland, in het jaar 1655, aan de Bewindhebberen ingediend. Hoe wel ons van dezen, zoo werkzamen als kundigen dienaar der O. I. Comp^e. tamelijk uitvoerig bekend is, wat door hem als Gouverneur van Ceilon en Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië verrigt is, zijn ons door de Geschiedschrijvers van zijn eerste verblijf in Indië slechts weinige bijzonderheden nagelaten.

Wie zijne ouders waren, wanneer en op welke wijze hij naar Indië is gekomen, hiervan melden ze ons niets. Uit eenige aanteekeningen van zijn' zoon RYCKLOFF, die hem in 1675 als Gouverneur van Ceilon opgevolgd heeft, zijn wij in de gelegenheid gesteld, deze leemte aan te vullen. VALENTIJN [1], DUBOIS [2] en anderen houden hem voor een Oost-Fries, van Embden of Genns geboren.

Uit de hier voren genoemde aanteekeningen blijkt dat zijne ouders Friezen waren, zijnde zijn vader VOLCKERT BOYCKE, Cornet van eene compagnie curassiers, in dienst van H. H. M. de Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, en zijne moeder HILLEGOND JACOBSDR. van Franeker. Hij lag te Rees, in het Hertogdom Cleef, voor de Staten in garnisoen, waar hun zoon RYCKLOFF op den 24 Junij 1619 geboren werd.

Zijn vaders oudere broeder, BOYCKE BOYCKES, in dienst der O. I. Comp^e. zijnde, raadde hem aan, ten einde zijne omstandigheden te verbeteren,

mede in dienst der Comp. over te gaan, waaraan door hem gevolg werd gegeven.. Hij vertrok te dien einde met zijn gezin, met het schip *Buren*, op den 30sten October 1628, naar Batavia, zijn zoon RYCKLOFF destijds den ouderdom van negen jaren bereikt hebbende. Het schip *Buren* kwam den 10den Julij 1629 te Batavia aan, waar zijn vader door door den Gouverneur-Generaal COEN zeer wel werd ontvangen. Naauwelijks eene maand in Indië zijnde, trof hem het ongeluk, dat zijn vader hem door den dood ontrukt werd, daar hij op den 27sten Augustus overleed. Nog geen jaar daarna, op den 25sten Julij 1630, stierf ook zijne moeder: zoodat RYCKLOFF op den leeftijd van elf jaren een wees was.

De Gouverneur-Generaal SPECX trok zich zijner aan, en zond hem op den 9den Mei 1631, met het schip *Prins Willem*, naar de kust van Coromandel, bij den Gouverneur aldaar, den Heer AREND GARDENIJS, die zeer veel belang in hem stelde; deze in 1634 naar het Vaderland opontboden zijnde, keerde RYCKLOFF naar Batavia terug en werd met den rang van Assistent bij den Opperkoopman JACOB DE WIT geplaatst. Den 1sten September 1639 werd hij Onder-koopman en belast met het houden der Negotieboeken en trad op den 13den September 1640 in het huwelijk met Mejufvr. JACOBINE BARTOLOMEUSE, van Leijden.

Na het eindigen van zijn verband op den 1sten September 1642, werd hij op nieuw weder voor drie jaren aangenomen met den rang van Koopman van het kasteel [3].

Op den 17den Julij 1644 vertrok hij als Opperhoofd naar Palembang, doch keerde van daar op den 2den December van het zelfde jaar weder naar Batavia terug.

Den 1sten Maart 1645 werd hij aangesteld als Opperhoofd en Opperkoopman van het soldij-kantoor. Twee jaren later, op den 25sten Augustus 1647, vertrok hij naar Jambij, van waar hij op den 8sten Maart 1648 te Batavia terug kwam. Den 26sten Mei van het zelfde jaar werd hij als Gezant naar den Keizer van Java gezonden, om den vrede te sluiten. Niet lang nadat hij van deze zending terug gekomen was, werd hem opgedragen als Commandeur over vier schepen, zich naar de straat Sunda te begeven, ten einde twee Genueesche schepen, die zich in de Straat ophielden, op te brengen; dit in de maand April 1649 verrigt

zijnde, werd VAN GOENS benoemd tot Raadsheer in den Raad van Justitie te Batavia. Nog in dat jaar zond men hem als Gezant naar Siam. Het volgende jaar 1650, op den 3den November, werd hij voor den tweedemaal naar den Keizer van Java als Gezant gezonden, en den 1sten Maart 1651 voor de derdemaal, om de gemaakte vrede te bevestigen; van deze laatste zending kwam VAN GOENS op den 23sten April van dat jaar terug, en werd tevens benoemd tot eerste Opper-koopman van het Kasteel in plaats van JACOB DE WIT. Den 17den September 1652 werd VAN GOENS voor de vierdemaal naar den Keizer van Java als Gezant gezonden "om den wankelende vrede te herstellen, doenmaals een dangereuse "commerlijke tijd zijnde, dat niemant sich derwaerts heeft durven avon-"turen; van waer (God sij lof) wel verrigter saecken, 3 December gere-"tourneert ben."

Den 31sten Januarij 1653 werd hij tot Lid van den Hoogen Raad van Indië geassumeert. Den 20sten September van het zelfde jaar werd VAN GOENS, als Expres-Commissaris en Commandeur over de Navale magt en de Militie te lande, naar Ceilon, Wingurla en het Rijk van Guseratte gezonden. "Den 26sten April 1654 hebben wij op de kuste "van India, 40 Portugeesche fregatten ofte galeijen vernielt, verbrant "en verovert; 24 zijn ons met roeijen onder de wal ontkomen. Den "1sten Mei een gevecht gelevert tegen 5 sware Portugeesche galioenen "dicht bij Goa en daervan een verovert, twee doen stranden en verbran-"den, een die hem zelfs in de lucht heeft doen springen en een tusschen "de klippen gejaegt en verongeluckt."

Den 10den Augustus van het zelfde jaar werd VAN GOENS als Ambassadeur naar den Sousouhounan gezonden, den 8sten October was hij weder terug. Sedert zijn vertrek derwaarts, was hij aangesteld tot Buitengewoon Raad van Indiä. Den 28sten der zelfde maand October verzogt hij om naar het Vaderland terug te keren; dit werd hem goedgunstig toegestaan; zoodat hij op den 28sten Januarij 1655, als Admiraal der retourvloot de t' huisreize aanvaardde en aldäar in de maand ...... behouden aankwam.

Kort na zijn terugkomst leverde hij aan de Bewindhebberen over, het belangrijke "Vertooch wegens den presenten staet van de Generale Ne-

"derl. Geoctr. O. I. C. (reeds in de Verhandelingen van dit Tijdschrift "opgenomen [4])".

Dat wat wij onze lezers nu aanbieden: "Reijsbeschrijving van den "weg uijt Samârangh nae de koninklijke hoofdplaets Matâram, mitsga- "ders de zeden, gewoonten ende regeringen van den Sousouhounan, "groot maghtichste Coninck van 't eijlant Java," zag reeds in het jaar 1666 het licht [5], doch is zoo zeldzaam geworden, dat het om de vele bijzonderheden die het bevat, wel eenen herdruk verdiende. Dit werd door VAN GOENS ingediend op den 25sten April 1656. De daarbij behoorende "Corte beschrijvinge van 't eijland Java, derzelver provintiën, "landdeelingen, rijckdom en inwoonders, soodanich 't zelve nu bevon- "den ende geregeert wert," laten wij daarop volgen en is, zoo verre ons bekend is, nimmer in druk verschenen: het is geteekend op den 25 Maart 1656. Onder de verdere stukken die door VAN GOENS ingediend werden behooren nog genoemd te worden:

1. "Over het noodzakelijke eener te doene expeditie naar Atchin en "Dieu."

2. "Rapport aan de Bewindhebberen over de noodzakelijkheid om de "Munt in Indië te veranderen."

3. Meditatiën en consideratiën raeckende diverse saecken van de Oost- "Indische Compe. aen P. VAN DAM, Advocaet der Compe. overgelevert."

Mogelijk bestaat er gelegenheid deze in een volgend Nummer van dit Tijdschrift op te nemen.

Het verblijf van VAN GOENS was hier te lande niet van langen duur. In het laatst van 1656 vertrok hij weder naar Indië, om nog verder der Compe. de gewigtigste diensten te bewijzen.

L.

AANTEEKENINGEN.

¹) VALENTIJN, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, IV^de Deel, 1ste Stuk, bl. 307.

²) *Historische Beschr. der Reisen*, XX^ste Deel, bl. 246.

³) RYCKLOFF VOLCKERTSZ. VAN GOENS, hier te lande gekomen den 10^den Julij 1629 met het schip *Buijren*, sonder gagie, tegenwoordig Onderkoopman, nevens veertig gulden ter maent, in desen Rade zijn jongste tijts expiratie en daerbij genegentheijt tot langer verblijven vertoonende, wert vermits desselfs bequaemheijt op nieuw voor drie jaren aengenomen in qualité van Coopman, onder eene belooning van t' sestig guldens ter maent en Opperkoopmans rantsoen. Verbant in gagie primo September passado, als wanneer zijn jongste verpligting geëxpireert is geweest, aenvang nemende.

Resol. Gouverneur-Generaal en Raden van Indië, d. d. 14 Oct. A°. 1642.

⁴) Deel IV, bl. 141.

⁵) Onder den titel van "Javaense Reijse, gedaen van Batavia over "Samarangh na de koninckliјcke hoofdplaets Mataram, door de Heer N. N. "in den Jare 1656, waerinne den wegh uijt Samarangh na Mataram, "mitsgaders de zeden, gewoonten en regeringe van den Sousouhounan, "groot-machtichste Koninck van 't Eijland Java, nauwkeurigh worden "beschreven. Tot Dordrecht. Voor VINCENT GAIMAX, Boeck-verkooper bij "de Beurs, in den Grooten Bijbel. Anno 1666 (kl. 4to 33 bl.)."

REIJSBESCHRIJVING

VAN

DEN WEG UIJT SAMARANGH,

NAE

DE KONINCKLIJKE HOOFDPLAETS MATARAM,

MITSGADERS DE

ZEEDEN, GEWOONTEN ENDE REGERINGE VAN DEN SOUSOUHOUNAN,

GROOT MACHTICHSTE KONINGK VAN 'T EIJLANT JAVA.

Den weg van Batavia's reede nae Samârangh wert geoordeelt 53 à 54 Duijtse mijlen (gelegen 7 mijlen van Japâra), alwaar alle uijtlanders, 't zij gezanten ofte particuliere persoonen (nae de Matâram tenderende) ter zee met hun scheepen ofte vaertuijgen aenkomen, ende voorts te lande derwaerts reijsen.

Samârangh is een fraeije redelijcke Javaensche zeestadt, doch onbemuert, bewoont met omtrent 20 à 25000 huijsgesinnen; maeckende uijt (nae mijn opinie) 30,000 mannen ende 10,000 vrouwen ende kinderen, hun ernerende met visserijen, houthacken, planten, zagen, rijstplanten ende sommige sobre neringen; alhier werden ordinair 's Koninghs gesanten verwacht, die met groote suite ende pompe de Hollandsche gesanten (boven alle andere natiën) nae boven convoijeren.

Van Samârangh reijst men meest zuijdwaerts, over 't eerste voorgegeberchte, passeerende d' eerste dag, binnen de distantie van 6 mijlen, niet min dan 8 à 10 dorpen, aen den weg gelegen, ieder bewoont met 60, 70 à 100 huisgesinnen, haer alle met rijsplanten ernerende, behalven de dorpen ter zijden affgelegen.

De eerste rustplaets van Samârangh is, nae 6 mijlen advance, in een dorp, genoempt Ongâran, gelegen aen den voet van een hoogen ende

seer plaijsanten berch, genaempt als het dorp Ongâran. Desen berch steeckt veeltijts met zijn top door de wolcken, niettemin is deselve meest tot boven toe gecultiveert ende met swarte suijcker ende andere vruchtboomen beplant, die van 't aff- ende uijtvloeijende waeter altoos connen bevochticht werden; alhier begint zich 't eijland als een wonder ende sieraet van de nature op te doen, met soo schoone en heerlijcke rijsvelden, item allerleij boom- ende aerdvruchten, dat sulx niet te plaisant can afgebeeld worden.

Ongâran is omtrent bewoont met 3 à 400 huijsgesinnen, die subject zijn alle aensienlijcke reijsigers (nae de Koninck tenderende) met cost ende huijsingh te verschaffen, dat bij dese menschen met groote slaeffse eerbiedigheijt seer mildelijck wert geobserveert, sonder dat zij, op poene van 't lijff, ijts van mij oijt daer vooren hebben mogen ontfangen.

Van Ongâran reijst men over hoogh landt, ende tusschen de bergen door, laetende aen de rechter ofte de westzijde, het gem. hooge geberchte, ende tusschen de wegh ende dit geberchte, een valeije op 't minste 2½ à 3 mijlen breet, alle met rijs beplant, dat door ontallijcke affloopende rivierkens van 't hooge geberchte nederdaelende, bevochticht wert, zich aldaer tot malcanderen versaemelende, ende de rivier van Damack tot losingh invloeijende. Hier beginnen oock de dorpen meerder te werden, passeerende somwijlen 3 à 4 in een ure tijt, alle met aerdige naemen, nae de constitutie der landen affgebeelt; nae 6 mijlen advance comt men in 't dorp Chiandi, ofte wat verder Salâtiga, grooter ende rijcker bevolkt dan Ongâran: hun alle met den landbouw ernerende. Van Samârangh tot hier passeert men ongelooffelijke Jatij ofte eijcken bosschen, van hooge en bovengemeen swaere boomen, daer men uijt de sommige plancken can zaegen, welcke niet min dan 3 à 3½ voeten breet zijn, ofte balcken hacken, sodanich in de beschrijvinge van Java geseijt is.

Van Salâtiga ofte Chiandi voort reijsende, langs den soom van 't voorgem. geberchte, dat hier noch veel hooger is als Ongâran, laet men de rijsvelden, ongelooffelijk groot, aen wederzijden, voornaementlijk ter rechterhand, leggen, op alle ½ ende ¾ mijlen met schoone dorpen rondsom in de velden verspreijt; passeerende den derden dagh de rivier Damack,

loopende tusschen 't geberchte met groot gedruis langs de clippen door, over dewelcke een schoone massive brugh geleijt is, van dicke Jatij balcken ondersteunt; ieder planck van dese bruch is een balck van 10 à 12 duijmen viercant, bequaem om met duijsende eliphanten ende swaer geschut over te marcheren; de lenghte is omtrent 300 passen. Dese brugh leijt in een woest ende naer berchachtich bosch, ende heeft men den derden dagh (uijt oorsaecke van de bergen ende bosschen) weijnich dorpen. Van Chiandi ofte Salâtiga reijst men ordinair 7 mijlen tot de eerste poort ofte openingh van de provintie Matâram, genaempt Selimbij; dese poort leijt omtrent 18 à 19 mijlen van Samârangh, tusschen 't woeste geberchte, maeckende deselve aen die zijde een pas tot den ingangh van den Matâram, beset met crijgsvolck. Binnen dese poort leijt een groot dorp, met 15 à 1600 huijsgesinnen landbouwers bewoont, behalven de militairen, die alle nieuwe maenen ordinair verwisselt werden. Hier over is gestelt een Nebcij ofte grooten Heer, wiens officie is van alles wat daer passeert notitie te houden, mogende sonder speciael licent-brieffken uit de Matâram niemant passeeren nae Samârangh.

Door de poort Selimbij gepasseert zijnde, heeft men nogh 1 à 1½ mijl woeste ende berchachtige bosschagie, wanneer zich 't land weder soo vermaeckelijk opdoet, dat 't selve een ingangh tot een aerds paradijs verthoont; hebbende ter rechterhand nogh al 't vervolch van 't voorgem. geberchte, ende in de valeije 't vervolch van deselve rijsvelden. Dese rijsvelden werden hier rondsom soo groot, dat men die niet mogelijk is over te sien, schoon men op een taemelijcken berch staet, stuijtende 't gesicht rondsom in de velden, tegens seer fraeije, hooge, berchachtige heuvelen, seer schoon met allerleij boom- ende aerdvruchten beplant, ende met ontallijcke dorpen beslaegen, die, een goede canonschoot van malcanderen, rondsom verspreijt leggen; ter rechter hand passeert men de voet van een uijtnemenden hogen (doch meest bebouden) berch, genaempt Marbâbou, zich met laege heuvelen aen Ongâran sluijtende. Alle deze bergen ende heuvelen geven soo overvloedigen waeter van hare hooghten neerwaerts, dat 't selve sonder zich in Godes milde goetheijt aen ons ondanckbaere menschen te verwonderen, niet can aengesien

werden, oock can ick niet naelaeten van desen berch Marbâbou te getuigen (siende dat een weinich van de top roockte) op desselffs schoonheijt soo verlieft te wesen, dat ick lust had die te gaen besichtigen, maer meer dan 5½ [2½] uren, op een achtermiddach, langs eenen fraeijen wech geclommen hebbende, vonden ons soo moede, dat mijne gesellen ende mij zelffs de moed ontviel, om sonder nachtrust den top te berijcken, passeerende in die corten tijt niet minder dan 12 gehuchten, de minste met 12 [15] à 16 huijsgesinnen bewoont, die ons alle met groote verwonderinge, ongelooffelijke eere beweesen, ende reede met een draechstoeltien bereijt waeren mij booven te draegen; wij zaegen alhier, besuijden ende benoorden, den oceaen, en soo vermaeckelijke landsdouwen, als op de werelt ergens zijn magh, springende aan den voet van dit geberchte, tusschen uijt groote steenen ende clippen, soo schoone naturelijke fonteijnen, alle cristalijn blanck waeter, dat 't zelve wel meriteert in desen gedacht te werden. Van desen berch Marbâbou reijst men voort, door dese heuchelijke velden, tot aen de 2de poort, Tadie, welcke een 2de ingangh tusschen 't geberchte in de Matâram maeckt; dit dorp nae 't geberchte Tadie genaempt, is seer volckrijck ende passeert men hier een schoone rivier, die seer veel waeter uijt d' omleggende bergen in haer schoot ontvangende, soo snel affloopt, dat geen brugh bij menschen handen gemaeckt, in de regentijt deselve soude connen wederstaen; in de zoomer ofte het drooge saisoen passeert men deselve lichtelijk tusschen en over de groote clippen ende steenen, die haer rugh, door snee ende uijtschueren van 't water, als dan op sommige plaetsen wel 40 à 50, jae tot 200 voeten booven steecken, die in den regentijt niet alleen onderloopen, maer zelffs overvloeijen, ende haer wijte op 1, 2 à 3 canonschooten booven d'oevers verspreijt.

De wegh van Selimbij tot Tadie, wert gehouden op 7 Duijtse mijlen, ende niet min dan 25 à 26 mijlen van Samârangh; door de poort Tadie voortreijsende, compt men binnen 't vermaeckelijcke geberchte, dat den Matâram rondsom bevanght, ende besluijt; hier leggen de dorpen aen alle zijden (omdat het land tusschen 't gem. geberchte meest vlack is) soo overvloedich, dat ze niet te tellen zijn, ende wert niet getwijffelt, ofte deselve passeren het getal van 3000, alle in seer schoone

rijsvelden, op heuvelachtige plaetsen, met fruitboomen versiert, ende bamboesen beheijnt, gebout. Dese dorpen zijn oock alle seer volckrijck, ieder dorp met 100, 150 tot 1000 à 1500 huijsgesinnen bewoont, soo dat het alhier, omtrent de Matâram genaeckende, schijnt dat de Myrmidones haer selven hier geplant hebben. Het land is aldaer soo rijck van schoone rivieren ende springende waeteren, dat de nature schijnt een proeffstuck van vermaeck geformeert te hebben, om haer selffs te verheugen, naeulijx één dorp zijnde ofte men can zich gaen baden ende wasschen in de uijtspringende aderen, die de Javaenen op sommige plaetsen seer aerdich met de berchsteenen geaccomodeert hebben, tusschen welcken 't waeter continueel wegh vloeijt nae de naeste rivierkens.

Het geberchte Ongâran ende Marbâbou omringht algevolgelijck de westzijde van de Matâram, streckende van Samârangh (daer 't selve 1½ mijl van de strant zijn aenvangh neempt) meest zuijden ten westen nae den meergenoemden bergh Ongâran, van daer Z. Z. W. tot den berch Marbâbou, van Marbâbou meest recht zuijden tot den Belirangh, omtrent 2 mijlen benoorden Tadie; deesen Belirangh is noch hooger dan Marbâbou, ende wert gehouden voor den alderhooghsten berch van 't land, die onse scheepen uijt Europa comende, ende 't land van Java in 't ooste saisoen aendoende, wel kennen, desselve wel 36 mijlen van de wal te zien zijnde, door zijn groote hooghte. Desen berch eijndicht allengskens op een distantie van 8 à 10 mijlen tot aen de zuijdzijde van 't land, dicht aen de zee leggende, omtrent 6 mijlen van 's Koninghs hoff ende 10 mijlen van de zee in 't zuijden. Soo dat de wech van Samârangh tot in de Matâram gehouden wert door bosschen ende omwegen, op omtrent 30 mijlen, ende tot aen de zuijdzijde 34 mijlen, hoewel in de rechte distantie niet meer dan 20 mijlen, van d' eene strant tot d' andere, recht zuijden ende noorden gereeckent wert.

Aen de poort Tadie gemelt, leijt mede een ordinair crijgsmacht, stercker als aen Selimbij, ende is men aen dese poort seer naeuw siende, wie dat er passeert, soo wel in 't uijtgaen als binnenreijsen; hier over is een groot Heer tot Gouverneur gestelt, die van alles aen 's Koninghs Commissarissen redenen moet geven, als den rechten ingangh tot den Matâram ende des Sousouhounans's hoff zijnde.

Dese beijde poorten, Selimbij ende Tadie, leggen tusschen 't geberchte op den pas ingedrongen; aen beijde zijden is het land seer woest van wildernis, ende met houten heijningen beset; de poorten zijn van hout, die tusschen de bergen als haere muren, ingetimmert zijn, niettemin can men genoechsaem ter zijden de poorten, langs de ongebaende weegen over 't geberchte climmen, hoe wel beter bij Tadie als Selimbij, doch den overclimmer betrapt zijnde, dat grootelijks zijn perijckel heeft, soude sulx met zijn hals, sonder genaede moeten boeten, als een kenteeken dat hij een misdaeder, dieff, fugitijff, doodslaeger, enz. wesen moeste.

Van Tadie voort reijsende passeert men noch 2 poorten, een mijl Z. ende N. van malcanderen, genaempt Oupack, ende de naeste aen de stadt Caliadier; aen dese beijde poorten wert soo heel naeu niet gesien, niettemin door Oupack magh niemand onbekent passeeren, ende is mede met crijgsvolck beset.

De poort van Caliadier can niet gepasseert werden, ofte men gaet eerst door een sterck affloopende rivier, daer sich veel cleijne in vergaderen. Een cloeck man is hier onmaghtigh tot de knie in 't waeter te staen sonder wegh gespoelt te werden, doch is ordinair in 't drooge saisoen niet boven een knie diep, de hooge oevers noghtans getuijgende, dat hij in de regen saisoenen wel 150 voeten hoogh vloeijt.

Binnen Caliadier zijnde, is men in de Matâram, die hier zijn populeuse aenvangh neempt, zijnde 't selve in de rechte wech een breede straet, loopende wat vlammende gecrompt, doch in zijn streckingh meest recht zuijden ende noorden; dese streeck is niet min dan 2 mijlen langh, correspondeerende in 't zuijden recht op des Coninghs hoff, loopende door dese straet diverse rivieren, die men alle te paerde gemackelijk door rijd, ende uijt dieselve diverse straeten, aen wederzijden, doch principael nae 't westen, alwaer de stad met een seer ouden muer, wel 2 mijlen langh, van loutere gehouwen steen, nogh beslooten is. Dese muer is alle van vierkante graeuwe steenen, 2 voeten lanck, ende 10 duijmen in 't viercant, dick opgestapelt, sonder calck ofte eenich metselwerck, soo net in de winckel gearbeijt zijnde, datse recht opstaet; de hooghte deser muer is niet min dan 18 à 20 voeten, de dickte onder ten minste 12, ende booven 8 voeten, de dunte van de dickte

met canteelingen affgescheijden, maer door den grooten ouderdom, daer off de Javanen geen tijd weten, is dese muer op veel plaetsen met bressen, daer haer passagiën leggen, ingestort, soo dat deselve niet meer als een ruïne, ende geen affschuttingh van de stad zij. Gelijck dese stad tot 's Koninghs hoff Z. ende N. wel 2 mijlen langh is, soo is deselve oost ende west niet minder, bewesten dese hoff straet alleen; daer het gepeupel in sulcken overvloedigen getal woont, dat sulx sonder verwonderinge niet wel can gesien worden.

In de bijsijnde affteijckeningh werd vrij wel de swier der stadt, soo veel doenlijck zij, afgebeelt, doch principael des Koninghs seer groote hoff, dat ick nae de Javaense maete met onse voeten over een gebracht heb; 't selve is soodanich affgebeelt als het inderdaed leijt, ende bij desen Koninck tot zijn casteel ende woning opgebout zij.

Het vermaeckelijxte deser plaets is, dat men op 't groote pleijn staende, voor 't hoff, sich rondsom in een aengenaem ende seer plaisant geberchte beslooten vind, alle met vruchten beplant, tot boven op den uijtersten top, zijnde 't geberchte (exepto den Belirangh, die uijtmunt) maer soo hoogh, dat men de boomen op den top bequaemelijck bekennen kan.

Dit gebergte leijt in 't oosten maer een canonschoot van de stad, ende noch dichter aen 's Koninghs hoff, doch in 't westen niet min dan 3, 4 à 5 mijlen; in 't noorden, tot den ingang van Tadie, 4 mijlen, ende in 't zuijden loopt dese vlacte, tot aen 't zuijder strant, ongeveer 2½ à 3 mijlen achter des Koninghs hoff, maeckende aldaer een heuvelachtige vlacte van 7 à 8 mijlen O. ende W. breed, tusschen 't geberchte tot op het strand met soo vermaeckelijcke dorpen versiert, als men met oogen aenschouwen magh.

In dese streeck land, achter 's Koninghs hoff, heeft den Koninck ongelooffelijke groote diergaerden, daer hij tot zijn vermaeck ende de jacht beslooten houd ettelijke duijsende herten, renosters, wilde koebeesten ende uijtnemende groote stieren, de maet van onse stieren (oock haer ordinaire koebeesten) ver overtreffende, item wilde paerden, ende ander vee, ieder soorte besonder tusschen de bergen met swaere eijkenhouten heijnings affgeslooten zijnde, binnen dewelcke men sonder eenige be-

commeringe van tijgers, slangen ofte ander ongedierte vrijelijck jaegen can, gelijk ick met des Coninghs hovelingen wel gejaecht, maer noijt eenich ongedierte bejegent hebbe.

De beschrijvinge van 't hoff ende hoedanich 't selve gebout zij, can door UEd. in de gem. affconterfijtingh pertinent bespeurt werden, daer aen mij desen aengaende refererende, sal ick overtreeden tot des Koninghs ende der volckeren costumen ten hoove.

De ordinaire zeeden der Javaenen zijn onder malcanderen seer beleeft ende courtoijs, doch bij den minderen aen den meerderen seer slaeffs, sullende den dienaer zijn heer noijt durven aensien dan met betuijgingh van zijn dienstvaerdigheijt; aengesproocken zijnde van zijn heer, hout hem soo stijff stil, als een block, nochtans met een snel gesicht 't heerschap aensiende, die hem ijts, daer hij om opstaen moet, bevolen hebbende, roept met een groote stemme *coula*, ende loopt uijt al zijn maght, zijn opgeleijde last uijtvoeren, die verricht zijnde, comt al loopende weder tot zijn heer, dickmael eens soo hard blasende, als wel zijn moeheijt vereijscht, daer zij een teecken van hun vlijt quanswijs willen uijtbeelden; voor zijn heer gecomen zijnde gaet hij cruijslingh op de aerde nederzitten, zijn heer aensiende, soo langh tot dat hij hem toewenkt, 't welk hij merckende, seijt eerst *coula sampejan*, ende daer nae antwoort op zijn meesters last; dese eerbiedichheijt, die de ordinaire dienaers aen cleine ende geringe heeren toonen, moeten de aldergrootste heeren van 't land, soo wel Pangerans als andere, aen de Sousouhounan bewijsen, daer uijt de souveraijne regeringe van dien Vorst kan afgemeten worden.

Driemael ter weeck comt den Koninck ordinair buijten zijn hoff, naementlijk eenmael des saeterdaechs ofte des maendaechs, om te tournoijen, eenmael des donderdaechs, om justitie ende recht te doen, ende eenmael om na zijn believen met de grooten zijns Rijks te pitsiaren, of raet te houden; behalven dat hij anders wel gewoon zij, d' andere dagen mede, excepto den vrijdagh, dat haer sondagh is, te observeren, om buijten te comen, nae dat hem sulx behaeght.

Alle de Grooten van 't Rijck, bestaende in pangerans, radins, tommagons, nebeijs, rangas ende queijs moeten alle daegen (expeto den vrij-

dagh) voor negen uren 's morgens ten hoove op 't groote pleijn compareren, ende aldaer zitten wachten ofte den Koninck buijten quam, ofte niet buijten comende, ijmant van haer binnen geroepen wierde; 't zij dat den Koninck compt ofte niet, soo en vermach niemant van daer te scheijden, voor de clock 12 uren des middachs, welcke servituijt niemant verbij magh als door siekte, wanneer hij 't selve aen eenige van 's Koninghs gouvernanten moet laeten weten, die sulx den Koninck aendient, ofte anders liep hij groot perijckel van 't leven te verliesen, soo hem de Koninck quam te missen, als men nae hem vraechde en hij zijn redenen niet bekent gemaect had. Niemant van 't geheele land heeft halsrecht aen hem selver ofte authoriteijt ende commissie iemand te dooden, maer wel een ijder in zijn landvooghdij om te laeten vangen en binden, ende soo voort nae de Matâram op te brengen, alwaer op de ordinaire rechtdaegen deselve door de fiscaelen (dat met eenen de scherprechters ende executeurs van 's Koninghs wil zijn) den Koninck werden aengeklaeght.

Den Koninck op d' ordinaire justitie daegen te voorschijn comende, wert alle 't geraes van gommen, bommen, trommen ende alles wat gebaer maect, stil gehouden. Den Koninck stelt sich op een verheven soomerhuijs, met zijn ordinair lijffwaght verselt, op sodanigen plaets dat hij de gevangens bequaemelijk sien can. Dese gevangens sijn seer cruel gecluijstert, hebbende een block om den hals dat linx en rechts over beijde schouders soo langh uijtsteect, dat beijde de armen, tot het eijnde der vingers daer aen gebonden zijn, somtijts oock noch een block aen beijde de beenen, die zij dan niet meer als 2 handbreet teffens connen voortsetten, somtijts nogh met een kettingh van het eene block tot het ander t' saemen gebonden, dat zij op geen voet lenghte nae, recht over eijnd connen staen. Dus gebonden ende geknevelt werden de misdadigers als beesten op haer buijck plat neder voor den Koninck geworpen, omtrent vijftich treeden van zijn persoon. Hier komt dan den fiscael met zijn aenklachte, laetende zijne getuijgen, die niet minder dan 3 onbemaechschapt moogen zijn, soo verre van hem, dat haer onmogelijk zij te hooren wat tegens de Maij[t]. gesproocken wert. Den fiscael zijn aenklachte gedaen hebbende, moet stil blijven sitten, tot dat hem van den

Koninck weder gevraecht wert. Middelerwijl roept den Koninck een zijner heerlijxte grooten, die 't hem behaecht, en send die tot den misdadiger, hem te vraegen om wat reeden hij dus gebonden en gevangen is: maer eer d' antwoort des misdadigers voor den Koninck comt, soo send hij een voornaem ander heer van de wijste ende oudste, om de getuijgen t' examineren tegens de aenclachte, met dreijgement van 's Koninghs ende de hemelsche gramschap op haer cop, soo zij liegen ofte uijt eenige passie den delinquent beschuldigen; middelerwijl compt den eersten uijtgesonden heer den Koninck rapporteren de antwoorden des delinquents op de vraegen hem voorgestelt, ende eijndelijk den anderen met het antwoort der getuijgen. Dese getuijgenis examineert den Koninck met de confessie, houdende daer over eenige discoursen met zijn grooten, zoo 't hem behaecht, dat seer weijnich als in swaere saecken van grooten naesleep geschiet. Den Koninck gemediteert hebbende, doet door den aenklaeger de getuijgen zijn gramschap aenseggen, met uijtroeijingh van haer geslachten, soo zij hem quade justitie doen spreecken, gevende voorts deselven bevel, met de executie voort te gaen: dat mijns wetens noijt geschiet, ofte de getuijgen comen met des misdadigers confessie meerendeels overeen; des niet, moeten de getuijgen van haer reedenen nogh getuijgenis brengen, die crachtich genoech is den misdadiger te overtuijgen, die dan oock veel cruelder gedoot wert, sonder dickmael zijn vader, vrouwen, moeder ende kinderen te verschoonen: 't welck oorsaeck is dat de getuijgen haer niet light laeten gebruijcken, ende veel fouten door de beugel loopen, die den Koninck niet aengebraght werden. De dootwaerdige straffen bestaen in diverse overtreedingen, die meerendeels rechtvaerdigh zijn; ook weet men hier van geen ander straffen dan de doot. De gebooden zijn dese:

Wie een paert ofte koe steelt moet sterven.

Wie overspel begaet met anders mans getrouwde wijff moet sterven.

Hoererije onder vrije persoonen is aerdicheijt. Wie een huijs overclimpt ende op eens anders plaets bij een slavin gevonden wert, wert lijffeijgen van de huijsheer, wien de slavin toecompt, soo hij vrij is; maer den heer van cleijne staet ende hij dienaer van een grooter heer zijnde, wert aldaer aengeklaecht ende verliest zijn vrijdom.

Wie eenige huijsbraeck doet, ende op de daet gevat wert, moet sterven.

Wie qualijk van de Maij^t. des Koninghs spreeckt, hoe geringh het zij, moet sterven, ende die dit gehoort ende niet aengebraght heeft, moet oock sterven; welke fouten seer selden gebeuren, omdat de Javaenen buijtengemeen, seer wel konnen veijnsen.

Alle andere straffen des Koninghs wil particulier raeckende, is geen maete nogh orde van te schrijven, die tot allen tijden ende als hem sulx in de cop schiet, sodanige beveelt te dooden als 't hem behaecht; emploieerende tot executeurs den vader, om zijn soon te dooden, den soon om zijn vader te dooden; doch de redenen zijn ordinair jalousijen van zijn staet, ofte dat se in 't uijtvoeren van 's Koninghs bevel haer eijgen sinnelijckheijt gevolght hebben, ofte immers ouden haet op d' een ofte anderen; als omtrent Wieraa Gouna ende wel 2000 paepen gebleecken zij. De Koninck te voorschijn comende, om van zijn onderdaenen te hooren watter al omgaet door zijn rijck, comt met groote graviteijt in zijn binnen voorhoff, daer alleen zijn gelieffste onder [geliefde ende] de grootste heeren vergaeren mogen; alle anderen moeten op 't voorpleijn sitten wachten, tot dat zij geroepen werden. Hier sit den Koninck een tijt lanck stil, met groote silentie onder de grooten, die als slaeven gekruijst, ofte op zijn snijders, nederzitten, met de handen op de dijen, die, 't samengestrengelt en gevouwen, met de knien gelijck zijn, met het hooft heel voorover gebogen, ende d' oogen nae d'aerde geslaegen; sonder dat ijmant derft opsien, veel min spreecken, ofte hij was een dood man. Aldus zittende, spreeckt den Koninck den sulcken aen, die hij over een zijner landschappen gestelt heeft, daer 't hem belieft nae te vraegen. Doch om dit wel te verstaen, is 't noodich, hier meede te verhaelen de maniere van zijn Gouverneurs, ende hoedanich zijn grooten over 't Rijck gesteld zijn.

In de beschrijving van Java is UEd. vertoont, dat Java bestaet in 14 Provintiën, daer van den Koninck 12 besit; dese Provintiën, buijten de 5 binnelantse, zijn genaempt: Balambanghan, Sourâbaija, Tuban, Patij, Damack, Pamalangh, Cheribon, ende, buiten dese, 't eijland Madura. Alle deese plaetsen hebben, buijten Patij, haer Pangerans, ofte su-

balterne Koningen, die generalijck moeten besorgen, dat in hun land niet geschiet, ofte den Koninck wert hetzelve aengebracht; niettemin heeft den Koninck over ijder deser Provintiën zijn eigen stedehouders, die booven deese Pangerans Luijtenanten 't absolute gesagh hebben. De verdeelde landen ende steeden deeser Provintiën staen wel onder de gemelde Stedehouders, maer niettemin zijn des Sousouhounans ende des Pangerans Gouverneurs in 't bijsonder aldaer meede; die niemand als den Sousouhounan ofte haer Pangeran reedenen hebben te geeven van haer bedrijff, hoewel subject de Stedehouders van de Provintie te respecteeren. Behalven al deese Stedehouders zijn op ijder plaets nogh 2 Sabandars ofte Tolmeesters, dewelcke alle dese Gouverneurs ofte Stehouders niet behoeven te gehoorsaemen, soo zij oordeelen dat hun bevel den Sousouhounan mocht schadelijck zijn. Deese Gouverneurs ende Sabandars moeten redenen geeven aen 2 Commissarissen (die, bij mijn jonghtste aenweesen, Wiera ende Wiera d' Jaia genaempt waeren) van den Sousouhounan over alle de Noorder-Provintiën gestelt. Dese Commissarissen hebben nogh haer eigen toesienders daerenboven in de provintiën, om te vernemen ofte hun alles wel ende getrouwelijck aengebraght wert, die alle avonden en alle morgen met nieuwe tijdingen in 't hoff comen. Over Patij ende Japâra is eeven deselve policie, exepto datter geen Luijtenanten van eenige Pangerans zijn, maer staen dese groote steden onder des Koninghs eijgen Gouverneurs, dat zijn liefste vrunden ende grootste minions zijn; ende om nu wel gediend te werden sal men selden sien, dat hij langer dan een jaer ijmant in alle dese bedieningen houdt; maer gelijk den eenen Gouverneur den anderen soect een voordeel aff te sien, om den Koninck meest te behagen, soo werden veel van hun lichtelijck verworpen, ende andere in plaets gestelt, daertoe een ijder ten hove zijn debvoir doet, om een Gouvernement te hebben, ende van de slavernije van 't hoff wat ontslaegen te zijn; alsoo een ijder Gouverneur in de steeden hem doet eeren als een Vorst, soodanich deselve den Koninck eer gewoon zijn te bewijsen. De vijff binnenlandse Provintiën staen onder een Tommagon, die zijn Stedehouders in maniere als vooren op Porbaija, Blitar ende Salaron heeft, benevens de Stadthouders van de overheerde Koningen. Crappia ende

Matâram selffs, staen onder den Tommagon Matâram als Koninghs erff-landen, daerop sich den Sousouhounan als zijn eijgen volck en lands-luijden meest betrouwt; die oock gehouden werden (ende ick vaststelle) voor getrouwer ende goetaerdiger menschen, als die van de andere Provintiën.

Booven dese Pangerans en Commissarisen ten Hove, is over ieder Provintie ende stadt nogh een apparten Commissaris, aen wien van alle de subalterne Gouverneurs ende Sabandars reeckening wert gedaen van d' incompsten op ieder Provintie, stadt ofte dorp gevallen, welcke nef-fens de voornaemste daegelijx ten Hoove in de naeste plaetsen compare-ren, om te hooren wat van andere omtrent den Koninck aengebraght wert.

Booven dese politijcke bedieningh zijnder nogh veel andere over de militairen gestelt, die groote authoriteit hebben. Haer manier van militie is dusdanich: alle naemwaerdige grooten hebben een beschreven register van den Koninck, hoe veel volck onder haer vertrouwt zij, als bij exempel.

Onder Pangeran Porbaija.	50,000 mannen, 48,000 met piecken ende 2000 met musquetten.				
Onder Pangeran Sorbaija.	50,000, ad idem.				
Onder Pangeran Butar.	40,000, daer onder 1000 musquetten.				
Onder Pangeran Salaran.	40,000, ad idem.				
Onder Pangeran Cheribon.	100,000, daer onder 6,000 musquetten.				
Onder Pangeran Madura.	20,000,	〃	〃	500	〃
Ratou Balambanghan.	20,000,	〃	〃	500	〃
Pangeran Touban.	20,000,	〃	〃	500	〃
Pangeran Pamalangh.	20,000,	〃	〃	500	〃
Pangeran Damack.	20,000,	〃	〃	500	〃
Tommagon Patij.	40,000,	〃	〃	1,000	〃
Onder den Koninck zelffs, ond. zijn alderbeste vrienden.	500,000,	〃	〃	100,000	〃
	920,000 koppen.			115,500 musquetten.	

Dit getal wert gehouden om gedurich tot de waepenen geëmploijeerd te connen werden, die bij 't versorgen van haer eijgen huijssaecken, nogh subiect zijn, om beurten met sulcken getal zijn Meester te versellen, als haer gebooden wert. De hooffden hier van zijn gestelt over 1000 ende over 100, somtijds ook over 50 ende 25, ende werden gemeenlijck de grootste mantrijs, de kleine loeras genaempt.

Van 's Coninghs wegen zijn allom Commissarissen, om te sien dat dit getal niet vermindert, nogh ook vermeerdert wert, exepto die 's Koninghs eijgen soldaeten zijn, welck hij soodanich vermindert ende vermeerdert als 't hem belieft; van 's Koninghs beste vrunden zijn mede expresse groote heeren gestelt, bewinthebbende over zijn 2 waepenhuijsen ende de buscruijtkelders, die ver buijten 't hoff, in de aerde gegraven ende bemuert zijn, alwaer niemant omtrent comen magh. Zijn geschut wert onder een seer voornaem heer (die over alle de constapels, ende roermaeckers gestelt is) meede seer wel gaede geslaegen, daer niemant sonder perijckel van 't lijff soude mogen bijcomen, als die daer bescheijden zijn.

De allerswaerste bedieninge van 't heele Javaense Rijck, is 't officie van den Tommagon Matâram, die bijnae naght nochte dagh rust heeft, om alle dese dingen wel te besorgen, ende daer van 's Koninghs curieuse wil te voldoen: doch soect den Koninck de vigilantste ende getrouwste tot zijn hulp, die bij goet comportement ordinair seer verheeven werden; oock continueert de bedieninge van den Tomamgon ordinair niet booven 2 jaeren, behoudende echter zijn naem ende respect, al is een ander in zijn plaets gestelt; bij wiens naem dan eenige veranderinge gedaen wert, alsoo veel mael deselve 2 persoonen om 2 à 3 jaeren dese bedieninge waernemen. Booven alle deese gequalificeerde heeren door 't geheele land verspreijt, zijnder omtrent 4000 [6000] onderschouten, die ook onder 4apar te hooffden ofte opperschouten ten Hoove resideerende, verdeelt zijn; dese loopen met heele troupen door 't land als jachthonden, om te sien en te hooren watter passeert. Desen zijn 't die d' aenclachte voor den Koninck doen van alle saecken; haer worden oock alle delinquanten overgelevert, ende de getuigen met de informatiën daer nevens gesonden. Dese gasten zijn met eenen, als hier vooren geseijt, de executeurs ofte beulen van des Koninghs justitie. Deselve moogen in alle

vergaderingen vrij incomen, ende vragen watter te doen is; selffs bij de grootste heeren van 't lant, soo dat dit volck seer gevreest ende gehaet wert.

De maniere van de Javaense regeringe aldus gestelt, ende den Sousouhounan te voorschijn gecomen zijnde, om over zijn regeringe te mediteeren, spreeckt ordinair eerst seer familiaerlijck met de Pangerans, die soo seer als ijmant der minste hem vleijen ende soecken te behaegen; niet dan bij noot, ende dat sulx niet verbij magh, van swaricheijt spreeckende. Alle d' andere nae advenant, trachten met alle macht den Koninck niet dan van zijn lants welstant ende goede gestalte allom te spreecken: doch den Koninck (die ontallijcke spions heeft, welcke hem alles aenbrengen) selver ijts te voorschijn brengende, dat hem niet behaecht, isser terstont groote alteratie onder den gantsen hoop, die ordinair niet min dan 2 à 3000, groote en kleine heeren zijn, niemant dervende opsien, nogh kicken, tot dat den Koninck ijmand nae de reedenen vraeght. Den gevraeghden (die oock seer wel kennisse daer van, door zijn spions heeft) is wel gestelt den Koninck te antwoorden (sulx met de zijne te vooren op 't alderbeste al overgeleijt hebbende) trachtende eerst door de allerdiepste ootmoedigheijt des Koninhs reedenen met de waerheijt te vergelijcken ende alsoo zijn reedenen te debatteren, soo lieff als hem zijn leven is, sich trachtende te wachten, den Koninck eenigh schaduw van misnoegen te geven. In dese kunst bestaet alle haer studie, en oefenen haer dagh en nacht met de hare, die dese gave meest hebben; want die den Koninck ijts seijde dat hem vertoorende, ofte de Maij[t]. van zijn persoon niet paste, is de minste straff, van alle bedieninge verworpen te werden; die dan van ijder versmaet, als bedelaers door 't land loopen, ende eijndelijck gedoot werden, soo 't niet op de versche daet geschiet. Ter contrarie, die 's Koninghs reedenen met luister ende reputatie van den Vorst wederleijt, en sulx den Koninck behaeght, toont hij daerop zijn genoegen, ende geeft dan ordre hoe hij die saecke verstaet. Ick hebbe in deese hooffsche vergaderinge dickmael present geweest (alsoo de audiëntie van uijtlandsche Gesanten, op die daegen ordinair, als den staet raeckende, geschiet) en mij dickmael soodanich verwondert, over de souveraijne macht van desen Vorst, dat ick 't selve eer een miraeckel, dan een ordinaire maniere genaempt heb, om sulcken

grooten volck soo slaeffs te regeeren. Om nu 't selve omtrent mij te bethoonen, heb ick onder andere gesien, dat den Vorst bevel gaff onse lijffschutten, die buijten gebleeven waeren, binnen te roepen; dit raeckte alle de heeren die waepenen ende militairen onder haer hadden, ende omdat den Koninck niemant bij naem hadde last gegeven, liepen omtrent 2 à 300, alle oversten over de militie, gelijck op staende, heenen, met sulcken gedruijsch, dat deselve malcanderen onder de voet liepen, alleen om 6 soldaeten te roepen, die daerop bot genoech, op onse wijse, binnen quamen, ende dicht achter ons quamen nedersitten. Hierna gaff hij nogh ander bevel daer in ijder zijn officie seer wel wist te quijten. Eijndelijck gaff den Koninck last, een potsemaecker (een Fransman, die ick meede gebracht, ende versocht had den Koninck eenige recreatie aen te mogen doen) binnen te roepen. Hier was een oogenblick wat alteratie, maer niet langer dan men 10 tellen mocht, ofte den geheelen stoet, groot ende cleijn (buijten de Pangerans) vloogh met sulcken gedruijs op, datter de aerde van daverde, om een sot binnen te halen, die soo dicht omringht wiert, dat hij door verbaestheijt het lijff schier verlooren had, ende soo beteutert binnen quam, dat den Koninck ende de Pangerans booven maeten daerom lachten. Den gantsen hoop weder geseeten zijnde, vraechde den Koninck, hoe zij alle om een sot soo geloopen hadden; de geheele vergadering had het oogh op den Tommagon Matâram, als 's Koningx Steedehouder in de groote stad; die met een geswinde aerdighheijt antwoorde: Uw' dienaeren zijn soo vaerdigh Zijn Maij[ts] bevel te gehoorsaemen, dat se alle wel Sotten wilden weesen om Zijn Maij[t]. te behaegen, door eenen sot die wij hier gebracht hebben. Hierop riepen de andere alle, *inge laires sampejan andican*, recht heeft mijn heer tegens den Koninck gesproocken. Dit behaegde den Koninck soodanich dat hij hertelijck lachte, toonde zijn genoegen dat sulx t'onser presentie geschiet was.

Des saterdaechs ofte des maendaechs comen ordinair omtrent 4, 5, 6, 7 à 800 heeren te paerde op 't groote pleijn, benoorden voor 't hoff, alle op 't aldercostelijxte nae haer wijse, soo wel de paerden als de ruijters, verciert, ende vergaderen aldaer omtrent des namiddachs ten 4 uren. Ieder voornaem heer heeft op dit pleijn zijn eijgen open huijsken,

daeromtrent hun paerden en volck staen, om op ieder van hen te passen. Onder ieders huijsken hebben d' aldervoornaemste heeren (als pangerans, radins, tommagons ende nebeijs) haer metale speelgereetschappen, ten minste van 20 tot 30 [50], soo cleijne als groote gommen, behalven noch des Koninghs, die ten minsten op 5 à 6 plaetsen wel tot 200, verspreijt zijn. Dese gommen werden seer soetelijk ende sachtkens beweecht voor de comste des Koninghs, daer men met groote vlijt nae uijtsiet, om te sien, hoedanich des Koninghs hooft verciert is, ofte met een Javaense muts, ofte met een Turxce tulband; den Koninck een tulband op hebbende, verlaet ijder zijn ordinaire muts ende neempt van zijn dienaer den anderen, om den Koninck gelijk te wesen. Den Koninck op 't buijtenpleijn gecomen zijnde, begint men op alle de groote ende cleijne gommen met sulcken gewelt te slaen, dat 10 van onse slaende trommels onder den hoop niet zoude connen gehoort worden. Den Koningh alleen is rondsom zijn paert beslooten in 2 à 300 mannen te voet, die hem omsingelen ende overal versellen, tot dat hij een keer met alle d' andere heeren te paerde rondsom 't pleijn gedaen heeft Ieder ruijter heeft een stompe lancie, ofte pieck voor met een pop, in de hand. Soo nu den Koninck selver lust heeft tot rennen, eijscht hij ijmand uijt den hoop ende loopt vóór op een volle galop, zijn voetvolck hem ter zijden, met alle maght, naevolgende; den uijtgeëijschten volght den Koninck op 't spoor met alle maght, zijn debvoir doende den Sousouhounan van achteren binnen de langhte van zijn lancie in te rijden, om hem te betoonen dat hij nae hem soude connen steecken. Den Koninck daarentegen, om met zijn lancie de steecken van achteren te pareeren, ende selffs hem te steecken. Om dit wel te verstaen, moet men weeten, dat de Javaenen rijden met corte ronde toomen, streckende van d' eene zijde des teugels ofte montstuck tot den anderen, leggende in 't midden in een haeck, die se met een vaste band dicht om 't lijff, een handbreed booven den naevel, gegespt hebben; soo dat se beijde handen ende armen vrij tot hun gebruijck behouden, om met de lancie tot haer believen, van achteren en van vooren te speelen. Wijders sittense op lichte aerdige zadeltiens, met seer corte stijgbeugels, en regeeren de paerden met haer lichamen, selffs in een vollen courier, soo geswint ende be-

hendich, dat 't selve voor vreemdelingen te verwonderen zij. Den Koninck aldus defenderende, gecomen zijnde aen 't eijnde van 't plein, went zich om, gelijck ook die hem geoffenceert heeft, die dan soodanich als eerst den Koninck vóór loopt, ende pareert met een gedraeijt lichaam de steecken, die hem de Koninck (nu offenceerende) soeckt te brengen, soo lange dat se beijde op de plaetse van waar se begonnen, gecomen zijn, ofte anders hervatten zij dit tournoijspel soo lange, tot dat een van beijde voordeel op zijn partij schijnt gehad te hebben; tot dien eijnde veranderense elcke reijs van paerden, die ijder heer tot 4 à 5 bij zijn huijsken staen heeft. 'k Heb eenmael gesien, dat den Koninck zijn neeff uijteijschte, zijnde een kloeck sterck jonghman, zoon van zijns vaders broeder, genaempt Pangeran Aria, die in jaeren ende cracht den Koninck gelijck was; dewelcke soo wel als den Koninck, op een Persiaens paert sittende, scheen eenige victorie vóór den Koninck te hebben, die hij niet gebruijcte, uijt eerbiedicheijt. De Koninck bleeff stil staen, reprocheerde zijn neeff over dese daed ten hooghsten, ende hervatte op versche paerden het spel. Den Koninck gaff zich soo bloot, dat den cosijn de occasie niet dorst misbruijcken, maer bracht den Koninck een stoot, op zijn naecte schouderblad. Den Koninck, deede nu zijn best, d' andere van gelijcken, veranderende alsoo tot 4 mael haer paerden, gevende malcanderen diverce stercke ende stijve stooten, dat se diverse maelen in perijckel waeren van hun paerden te vallen; niettemin hielden se beijde den zadel, tot groote verwonderinge van alle de grooten, die mij selffs zeijden dat dit nooijt geschiet was, ende dat den Sousouhounan sulx deede, om ons zijn couragie en affectie tot zijn vrunden te toonen. Nae dat den Koninck zijn lust geboet heeft, wenckt hij d' andere heeren, altoos de oude verbiedende, tegens de jonge te loopen, om haer respect te bewaeren. Nae dit bevel siet men in dit groote pleijn diverce partijen achter malcanderen loopen, dat dickmael de mutsen ende tulbanden allom verspreijt raecken: die van 't paert valt wert onmatich uijtgelachen, soo 't een jong man is, den Koninck in maechschap niet bestaende, daerin zij anders groot respect draegen; oock gebeurt dit seer selden, alsoo se hun daegelijx seer oeffenen ende de paerden tot dit spel soo wel als haer selffs gewoon maecken.

Gedurende dit tournoijen is het groote pleijn ten minsten met 20,000 mannen, 's Koninghs eijgen volck bewaert, die rondsom langs een swaer jatij ofte eijckenhouten heck, dat dit pleijn aen alle sijden affsluijt, met haer piecken ende musquetten in de waepenen staen ofte nedersitten. Den ingang tot dit pleijn wert, soo haest den Koninck te voorschijn comt ende de gommen slaen, toegesloten ende met stercke wacht beset, waeruijt niemant, wie hij oock zij, alwaer 't des Koninghs eijgen soon, gedurende dit spel soude moogen vertrecken. Dit rennen geduert ordinair tot den avont begint te vallen, wanneer den Koninck op zijn soomerhuijsken gaet sitten, ofte oock wel op een matjen op d' aerde needer, op een plaets die nacht ende dach van 2 mannen bewaert wert, dat niemant aldaer zijn voeten zet. Soo haest den Koninck geseten zij, gaen alle grooten omtrent een goede steenwerp van hem in een halve circkels gedaente nedersitten, haer lancien opwaerts houdende. Hier toont zich den Koninck dickmael seer familiaer, hun bevelende haer lancien haer dienaers over te geven, ende nader bij hem te sitten, ende prijst nu den eenen, ende bespot den anderen, die sich heeft laeten overwinnen. Hier doet hij oock dickmael vereeringe aen ijmant die 't hem behaecht, ofte beveelt wel toortsen aen alle canten op te steecken ende nodicht dit heele geselschap met hem te eeten, 't welk dickmael gebeurt. De maniere van haer gastmaelen zijn onder de vermogende seer prodigael nae haer wijse; want sulx nootsaeckelijck zij, alsoo den eenen heer bij den anderen te gast genoot zijnde, de sleep seer groot is die haer volcht, gelijck uit dit verhael van 's Koninghs manier can gesien werden. Den Koninck haer ten eeten houdende, retireert hem op zijn eerste binnenhoff, alwaer eenige fraeije ende aerdige soomerhuijskens connen gestelt werden, die se daertoe seer abondant gereet hebben; onder dese huijskens weet ijder zijn qualiteit ende waer hij bescheijden is. 's Koninghs heel namaechschap ende de oude Pangerans eeten met den Koninck onder zijn eijgen huijs, dat seer groot is, ende hout den Koninck oock fraeije ordre tot dempingh van jalousije, om uijt de andere heeren, die soo hoogh niet van qualiteit, ofte met hem bemaechschapt zijn, bij beurten 18 à 20 persoonen te roepen, die dan nevens d' andere bij hem onder 't selve huijsken nedersitten. D' andere soomerhuijskens staen 2 à 3 voeten naest malcanderen, halve maens-

wijse, ter zijden en voor 't verheeven van 's Koninghs eetplaets, op dat een ijder 't gesicht op den Koninck can wenden; zijnde dese huijskens vóór heel open, ende achter met gordijnen behangen. Den Koninck sit aen 't verheven eijnd, 5 à 6 voeten van d' naeste affgescheijden, die alle dese heeren gemackelijck besien can. Dus geseten zijnde, wert een ijder door zijn dienaer 't waeter gebracht, om de handen te wasschen, welcke van achter door de gordijnen moeten cruijpen. Dan wert het eeten seer overvloedich opgeset op matten, die met bannanaes-blaederen, welcke omtrent 2 voeten lanck ende een voet breet, belegt zijn, in plaets van taeffellaeckens. Haer spijs is als bij ons, gesoden, gebraden, gestooft, gebacken enz., maer gebruijcken alle olije in plaets van booter. Haer gebraet is dickmael seer onbeschoft, bestaende in heele gebraden schapen, bocken, ofte quartieren van ossen ende buffels, waervan zij veel feest maecken. Wijders hebbense seer heete gecruijde pottagie, oock veel die seer laff soet zijn; bij de grooten wert weijnich suer ofte sout genutticht: het sout op haren disch branden zij in een aerden droogen pot over 't vuer, om crachteloos te werden. In ijder huijsken wert ten minsten voor 150 mannen cost, niettegenstaende maer omtrent 25 à 30 persoonen aensitten, gereed gemaect. Haer broot is van hagelwitte nieuwe rijst, die seer aerdich over den waessem van 't waeter gaer gemaect, ende in seer fijne witte mantiens opgeset wert, welcke mantiens omgekeert ende van de rijst affgetrocken, staet 't selve in sulcken forme voor haer, soo hoogh dat die met haer schouders (soose op zijn snijders sitten) eeven hoogh zijn. De gebraeden hoenderen, ende ander gevogelte, ende seer veelderleij drooge spijse, wert rondsom soo abondant opgestapelt, dat het schandelijck overdadich schijnt, 't welck het nochtans niet en is; want soo haest den Koninck ende de heeren gegeten hebben, wert dese spijse alle met de bovenste mat in 't geheel affgenoomen ende aen de dienaeren van dese heeren gegeven, die daer van selden overlaeten, ofte ijts overblijvende, nemen zij 't selve met haer nae huijs, om haer kinderen van 's Koninghs cost als een present meede te deelen. Nae desen wert het fruijt ende haer suijcker geback op groene suijvere blaeden (soodanich als eerst het eeten) opgeset, dat in vorige maniere bij de dienaers wert wech genomen, sonder datter ijts in 's Koninghs keucken soude mogen weeder-

keeren. Op dese maniere van doen hout oock een ijder aensienlijck persoon zijn gastmael, gelijck bij mijn aenwesen in de Matâram ons daegelijx werck was. Nae het affnemen van 't banquet werden alle dese heeren ieder met een goede quantiteijt ruijckende bloemen vereert, daer van elcks 2 geregen snoeren, bequaem om aen de ooren te hangen, crijght. Daer nevens wert noch opgeset de sirij pinangh ende eenige delicaete fruijten, item taback enz., ende stellen haer dan de genooden om vrolijck te zijn, ende om met malcanderen te gecken, een ijder zijn best doende om den Koninck ende haer mede-confraters tot laghen te brengen. Middelerwijl wert op 't pleijn, tusschen des Koninghs ende de mindere huijskens, een open huijsken geset, daer eerst des Koninghs jonge dansmaechden comen dansen, spelende tot dien einde op veel cleijne gommekens, die met eenige fluijten ende violen een soete melodie geven. Dese dansmaechden zijn soo aerdich toegemaect, dat zij lustich om te sien zijn, hebbende 't hair in een netken opgestrickt, met allerleij bloemen verciert, beijde de borsten zijn met een zijden cleet van 2 handen breet bedect, van coleur groen ende root, swart ende groen, wit ende root, ofte wit ende groen. De slippen van dit cleet comen vóór of aen de rechter zijde, seer aerdich in haer middelcleet, 't welck een seer groot cleet zijnde, seer aerdich met diverse punten haer gantse onderlichaem, selfs de voeten somtijts bedect. Dit cleet is veelderleij, off swart met goude sterren, blaeuw met goude ofte silveren bloemen, rood, groen, wit gemengeld enz., alle met goud of silver verciert; dat zij met waeterverw seer curieux daer op weeten te schilderen. Het boven lichaem is wijders heel naect, behoudens (als gesecht) de borsten. Om ijder arm een hand breet boven den ellenbooch, hebben zij een gouden gepolijsten band van een duijm breet, die met fraeije curieuse slootiens, daer verheeven gediertiens van diverse gedaenten schijnen uijt te springen, geslooten zijn. Dicht aen de hand hebben zij een verheven gouden brasalet van seer curieux werck, ende om haer middels, die ordinair seer tenger en smal zijn, een gepolijsten gouden band, van 2 vingeren breet. Aldus met verscheijden coleuren gehabitueert bij 't licht van veel ontsteecken toortsen en caersen dansen zij seer aerdich van 5 tot 19 in 't getal, alsoo ick noijt minder ofte oock meerder gesien heb, op de maet van haer ge-

spel, 't welck niet onaengenaem te sien is. Den Koninck nu een vrolijcken luijm hebbende, clapt selffs in de handen, animerende dese jonge vrijsters met luijder stemme om haer wel te quijten, haer eenige gouden ringen ende vercierselen belovende. Dese nu moede zijnde, moeten d'andere groote heeren haer dansmaechden mede van huijs doen haelen, om tegens de zijne om den prijs te dansen, daermede zij alsoo den geheelen nacht dickmael doorbrengen. Om haer selffs gedurende dit spel te verheugen, drincken zij onder malcanderen seeckeren dranck, genaempt *brem*, van bijsondere vette rijst (*plut* genaempt) gemaect. Dese dranck is van smaeck bijnae als onse Spaense wijn, ende is, matich gedroncken, gesont voor magere ligchamen, doch te overvloedich, verhet deselve machtich, ende wiert men daer van seer haest (als van Spaense wijn) droncken. Zij houden onder malcanderen een seer discreete ordre, hangende alleen aen den Koninck; want ijder Comp^{e}. onder dese huijskens heeft maer een cop ende een dienaer die den wijn schenckt. Den Koninck nu geneegen zijnde tot drincken, eijscht den cop, groot omtrent een halff pintien en drinct die uijt, laetende zijne gasten die omgekeert sien; d'andere drincken ijder in zijn quartier insgelijx, vertoevende wijders soo lange tot den Koninck weder lust heeft, soo dat men seer selden siet dat in 's Koninghs presentie ijmant sonderlingh beschoncken wert. Deese maniere van vermaeck houden de grooten meede dickmael in haer eijgen huijsen, daer hun sommige bij occasie wel beestachtich droncken drincken. Buijten dit dansen der maechden, hebben zij noch andere tijdkortinge, bestaende in de schermkunst, want dit huijsken daer de maechden gedanst hebben, wechgenomen zijnde, comen aldaer op 't gespel van groote gommen 2 manspersoonen, den eenen met een pieck, d'ander met schilt ende swaert, ijder zijn debvoir doende zijn partije te slaen ofte te stooten; ook wel diverse narren ende potsenmaeckers, met grijnsen bedect, van veelderleij gedierten; ofte oock speelen zij aldaer eenige commediën van oude tijden, daer onder vermaeckelijck wetende te singen.

Behalve dese binnenhoffse vermaeckinge, heeft den Koninck noch de exercitie van de jacht, die met groote suite van volck geschiet, daer sich den Koninck gerustelijck in vertrout. Somtijts doet hij oock op het tournoijplein wilde bantengs, dat groote stieren (hier vooren genaempt) zijn, tegen tij-

gers vechten, ofte oock deese stieren teegen malcanderen: 't welck beijde een seer hart ende wreet gevecht maect, ende wel waerdich is gesien te werden.

Om de wreede policie deses Koninghs, ende zijne loosheijt aff te beelden, ende hoe souvereijn deese vorsten zijn, mach blijcken bij 't ombrengen van 's Koninghs broeder, Tommagon Wiera Gouna, diverse andere Tommagons, nebeijs ende wel 2000 paepen, als in de beschrijvinge van Java cortelijck is aengeroert. Om 't welcke omstandich te verhalen, het noodich is de saecke wat hooger op te halen.

In de beschrijvinge van Java is UEd. verhaelt, hoedanich desen Sousouhounan Ingelaga in plaets van zijn vader Sultan Mohamet gesuccedeert is, niettegenstaende hij noch een ouder broeder hadde; insgelijx dat den Tommagon Wiera Gouna, alle 's Koninghs lijffwacht ende 't meeste crijgsvolck onder zijn albedrijventheijt ten hoove vertrouwt waeren: bij gevolge een grooten aenhang hebbende van veel machtige groote heeren, alle oude mannen, des overleden Koninghs beste vrunden zijnde. Ende dewijl sich desen jongen Vorst op deselve niet wel heeft derven vertrouwen, heeft hij door sonderlinge subtijlheijt ende wraecksucht hun alle om 't leeven doen brengen, selffs haer naemen ende geslachten in vrouw ende kinderen uijtgeroeijt.

De wraecksucht ontstond uit een oude haet van deesen Koninck tegen den Tommagon Wiera Gouna, om dat hij noch maer 18 jaeren out zijnde, een van des Tommagons liefste ende schoonste wijven met gewelt wechgevoert had, sich inbeeldende, dat zijn authoriteijt ende opgaende hoogheijt den Tommagon noijt soude hebben doen resolveren dese faute aen zijn vader aen te claegen. Den Tommagon (dat een bitter fors man was) nam dese daet soo euvel, dat hij met zijn vrunden raet hielt om dit werck te straffen, disponeert derhalven zijn ouder broeder soodanich, dat hij met de sijne goet vond, den Koninck deese daet bekent te maecken, haer inbeeldende, dat den vaeder nu lichtelijck zijn keuze op zijn outsten soon mocht leggen, ende den jongeren (hoewel uijt doorluchtiger vrouw geboren) verbij gaen. Deesen raet nae hun meeningh wel overleijt zijnde, neemen zij ter gelegener tijt occasie, den ouden Koninck des Princen fout bekent te maecken, die daer over soo ontstelt wert, dat sich in meer dan 30 à 40 daegen niet liet sien. Een

ijder was nu op 't hooghste becommert hoe de saecke soude uijtvallen. Eijndelijck doet hij Wiera Gouna neffens zijne vrunden, ende oock zijn oudste soon in zijn binnenhoff ontbieden, 't welck haer groote hoop ende moed gaff, om haer inbeeldingh te versterckeu, 't welck anders uijtviel; want den Koninck haer seer bitterlijck reprocheerde over haer onverstant, ende dat zij haer selven alle met vrouw en kinderen in perijckel gestelt hadden, wanneer zijnen geprojecteerden jongen soon zijn plaets en Koninckliijke waerdicheijt eenmael soude besitten; hun daerbij aenseggende, dat zijn soon als Prince ende erffgenaem van 't rijck wel ijts mocht doen, dat in andere doodwaerdige sonden waeren, te meer om dat sulx door een jonghman aen een jonge vrouw, als een passie van de jeucht, geschiet was, die den Tommagon, nu out sijnde, soo noodich niet van doen en hadde. Dat oock zijn keuze op dese soon, als den verstandichsten ende bequaemsten om over soo grooten volck te gebieden, onwanckelbaer was, verwijtende zijn outste soon zijn cleijne wijsheijt, dat hij sich tot zijn broeders bederff voor eenen vreemden hadden laeten gebruijcken, daerin hij betoonde onwaerdich te weesen om over soo populeusen volck te gebieden, daer hij voorgehouden was selffs nae zijn dood sorgh te draegen; hem wijders recommandeerende deese saecke voor zijn broeder verborgen te houden, opdat die noijt te weeten quam, dat hij tot zijn nadeel met Wiera Gouna aengespannen had; beveelende den andere op poene van de dood sulx oock te doen, daer bij voegende, dat hij wenschte Wiera Gouna deese clachte niet hadde gedaen, alsoo nae zijn dood niet dan onheijl daer van te vreesen was; niettemin hij wilde voor haer soo veel sorge draegen als doenlijck, om haer oock nae zijn dood te preserveeren enz., waer meede dese heeren seer bedroeft vertrocken. Den Prince daerentegen zijn fout bemerckende, ende vreesende voor 't geene zijn vijanden met hem voor hadden, droech sich veel wijser als zijn partije, ende weetende dat zijn moeder (dochter van den ouden Panumbahan Cheribon) die als heijlich was, seer wel in zijn vaders gunst stont, deede deselve zijn ongeluck weeten, met eenen wat zijn vader door zijn vijanden was aengebracht, en waer men op toeleijde. De moeder (die oock 's Koninghs opperste vrouw, ende door 't heele land selffs naest den Koninck gerespecteert was) doet hem seg

gen, soo hij de Prince van 't rijck ende haer soon was, soo behoorde het hem nu aen geen verstand te ontbreecken, sich door soo cleijne swarigheijt te redden, daer hem Koninck zijnde veel grooter dagelijx souden voorcomen. Den Prince nu door dit antwoort gemoedicht zijnde, en oordeelende soo zijn vader ijts quaets voor had, dat zijn moeder hem 't selve wel soude hebben doen weeten, veijnst nergens van te weeten, houd sich seer stil, voecht hem daegelijx neffens de minste ten hooff, maer laet hem met groote voorsichticheijt bewaecken, ende door zijn volck (daer onder oock onse gevangen Neederlanders) soo wel bewaeren, dat zijne vijanden niet mogelijck con zijn eenige avantagie op hem te hebben. Den Koninck niettemin, om te bethoonen dat hij sijn soons daet niet wilde patrocineren, quam nae 30 à 40 daegen weeder te voorschijn; den Prins vertoont sich als voorheen, sich selven soo ootmoedich als ijmant aenstellende. Nae dat nu de sententie over diverse delinquanten was uijtgesproocken, went sich den Koninck tot zijn soone, hem vragende hoe men de overspeelders gewoon was te straffen; den soon die deese vrage soo niet verhoopt, maer wel gevreest hadde, antwoorde met een cloecke, maer ootmoedige stem, rondelijck: met de dood. Den Koninck antwoorde daerop, send dan uwe overspeelster tot haeren heer, bevelende den Tommagon Wiera Gouna met eenen, met haer soodanich te handelen als 't hem behaechde. Maer sich weder tot sijn soon wendende beveelt hem terstont uijt zijn gesicht te gaen, sonder buijten last ooijt onder zijn oogen te comen. Den Prins, die dit buijten twijfel dapper verdroot, spreect: coula noon laires maketan ... [is] andican (ofte in substantie) u knecht neemt ootmoedich affscheijt, door sijns heeren rechtvaerdich bevel, op zijnen cop; kruijpt daer meede met groote teeckenen van eerbiedichheit achterwaerts, ende loopt geswint uijt des Koninghs oogen nae den ouden Tommagon Matâram, sijns vaders ende oock zijn groote vrund, daer bij hij als zijn tuchtmeester ende pedagoogh van zijn 5 tot 15 jaeren opgevoed was: alwaer gecoomen zijnde, beveelt hij zijn volck, die hem met groote pracht ende staetsije plachten te volgen, dat se terstont nae zijn hoff zouden gaen, ende dese zijne soo beminde gestoolen vrouwe in een curieuse draegzetel soude doen gaen, ende deselve, met rouw lijnwaet (bij haer een teecken van rouw en

droeffheijt) souden bedecken, ende deselve alsoo draegen tot den Tommagon Wiera Gouna, daer bij voor de ooren van een ijgelijck bijdoende, *want sulx is mijne heeren rechtvaerdige sententie, om de overspeelders te straffen.* Dit wert aldus terstont geëffectueert, soodat den Tommagon eer hij uijt des Koninghs hoff quam, t' zijner verwonderinge het gerooffde wijff vond t' zijnen huijse. De passie hem nu andermael vervoerende, trect terstont zijn cris uijt en doorsteect dese jonge vrouwe met 5 ofte 6 steecken, dat se mors dood bleeff, laetende 't lichaem tot teecken van zijn wraecklust op 't velt werpen, alwaer se heijmelijck door 's Princen volck begraven wert. De Prins die zijn vaders intentie beeter dan deesen grammen Tommagon verstaen had, was daer over crachtich ontstelt, ende soo rouwich, dat hij (soo men onder de Javaenen seijt) in 3 jaeren geen vrouw wilde bekennen, tot dien eijnde alle zijn concubinen in een aparte plaets deede opsluijten. Om oock zijn vader vooral te behaegen, ende zijn leetwesen te bethoonen hem vertoorent te hebben, recommandeerde hij alle zijn volck, die wel 12 à 16,000 sterck waeren, onder den Tommagon Matâram, hem biddende haer voortaen wel te regeeren; hij wilde naest hem het gebiet over haer behouden, sich noch niet verstandich genoech kennende, de macht te gebruijcken die den Koninck hem soo mildelijck gegeven had; liet zijn hair afscheeren tot teecken van droeffheijt, hielt sich daerenboven meer den 2 jaren tot deesen Tomagon, om noch quansuijs te leeren als een kind, laetende door zijn grootste loeras zijn vertrouwde huijssaecken met gedurige communicatie van deesen Tommagon Matâram waerneemen. Den Koninck bij occasie het doen ende laeten van zijn soon aengebracht zijnde, was over zijn wijsheijt ende nedrige gehoorsaemheijt wel te vreeden; maer Wiera Gouna, als zijn minion ende albedrijff, daegelijx ten hoove comende, seijde hij dese redenen eenmael t' zijner vrunden presentie tegens hem: gij bethoont door u passie dat gij onverstandich zijt. Wat hebt gij gewonnen die jonge vrouw te dooden, die gij wel wist door mijn soons gewelt gerooft te weesen. Ick heb u over de aenclachte eenmael u fout aengeweesen, nu verdubbelt gij deselve. Mijn soon toont daerin zijn verstant, dat hij op mijn bevel haer heeft laeten wechdraegen, sonder eens haer te derven sien, ofte eerst aen te spreecken, betoomende alsoo zijn lieff-

dens passie ver booven uwe gramschap. Buijten twijffel was oock zijn intentie, gelijck oock de mijne, dat gij deselve hem weder soud gesonden hebben, daer mede gij zijn vruntschap hooghlijck gewonnen soud hebben; nu maeckt gij van een verstoorden Prins, oock een bedroeffden; te vreesen zijnde, dat sulx t' zijner tijt wel alteratie onder u en d'uwe sal maecken, Niettemin zal ick, soo langh ick leeff, mijn best doen om vruntschap te bewercken, die oock gebiede van uwe zijde op 't alderhooghste te betrachten, op poene van mijn ongenade. Niettegenstaende dese redenen (die cort nae de dood van de omgebrachte vrouwe gevallen waeren) soo moest echter den Prins drie volle jaeren dus eensaem verslijten, sonder dat den Koninck ooijt van hem repte; nae 't verloop van welcken tijt den Koninck eenmael aen den Tommagon Matâram vraechde: hoe vaert den bengel, is hij al wijser geworden? Den Tommagon antwoorde, dat hij niet twijffelde, ofte des Princen verstant soude den Koninck voortaen seer wel te vreeden stellen; welcke vrage nu nae de Javaense hooffzeeden genoech waeren, om den Prince weeder ten hoove te roepen, die de occasie oock niet versuimde, maer verthoonde hem des aenderendaeghs, met zijn vorige staet en graviteijt, soodanich zijn qualiteijt aldaer betaemde, sonder datter een eenich woort gesproocken wert, anders als ofte hij nooijt hadde absent geweest; obtineerende van doe aff van zijn vader seer groote macht, die allenghs booven Wiera Gouna heen clom. Vijff jaeren hier nae is den ouden Koninck comen te sterven, die deesen zijnen jongen soone, out omtrent 26 jaeren, met sonderlinge voorsichticheijt ende bestier, selffs van Wiera Gouna in 't Javaense rijck heeft doen bevestigen, als UEd .cortelijck in de beschrijvinge van Java verhaelt zij. Den Prins nu 2 jaeren gevesticht zijnde tot Koninck, hadde deesen Wiera Gouna noch grooter macht gegeven, als hij voorheen bij zijn vader had, doch liet gedurich zijn oude dienaeren in jonge veranderen, gevende deselve weder aen zijn eijgen minions, daer sich den Koninck altoos in vertrouwt had. Met dit veranderen geloofde Wiera Gouna, dat hem 's Koninghs dienaers tot zijn dienst waeren gegeven, om hem zijne affectie te bewijsen, wetende dat 's Koninghs vader hem zijn gunst hooghlijck had gerecommandeert: maer den Koninck benam hem dus doende zijn beste raetsluijden, de macht

ende verseeckeringe. Den Koninck nu alle occasie waerneemende, vont geleegentheijt in 't jaer 1647 zijn lang gesimuleert concept uijt te voeren; want de Balijers eenige hostiliteijt op Balambanghan bedreven, ende eenige Javaenen aldaer dood geslagen hebbende, veijnsde hem hier over maghtich te verstooren, proponeerde daerom selffs in persoon derwaerts te willen trecken, om de hoon te wreecken zijn persoon aengedaen. 's Koninghs vrunden, die hem best kenden, spraecken sulx ootmoedich tegen, maar dat de couragie van Wiera Gouna daertoe bestant genoech was, die 't oock terstont aennam, maer quam noijt weeder; alsoo zijn verraders hem buijten hebbende, omdat hij quansuijs 's Koninghs bevel niet nae de letter uijtvoerde, terstont vermoorden; dat oock onder dit protext in den Matâram geschiede aen alle zijn geslacht, soo ver men deselve bereeckenen conde. Dit gedaen zijnde doet den Koninck zijn verdading over 't ongelijck hem aengedaen, ende belast voort alle die met Wiera Góuna de clachten aen zijn vader wel eer gedaen hadden, met wijff ende kinderen als rebellige menschen uijt te roeijen; 't welck veel duijsende onnoosele vrouwen ende kinderen 't leven gecost heeft. Met zijn broeder simuleerde den Koninck, ende veijnsde sich geheel onkundich, dat hij meede onder den rangh van zijn vijanden geweest had ende bewees, nae 't uijtroeijen van zijn meeste vijanden, den selven groote vruntschap; die zich daerop echter niet seer verlaetende, ende nu zijn beste vrunden alle meest quijt zijnde, begaff sich tot een nieuwen aenhangh voor hem te vergaderen; ende wel wetende dat zijn broeder seer naeu op zijn daegelijx bedrijff liet passen, wende hem tot haer Mahomedaensche paepen, als minst suspect, daardoor hij dese en geene zijner overgebleeven vrunden liet spreecken om (soo men seijt) den Koninck in 't tournooijspel om te brengen. Den Koninck dit ter ooren comende, sprack daer van met zijn oom Pangeran Porbaija, die seer verschrickt zijnde, den Koninck echter bad, dat hij sich aen zijns broeders bloed niet wilde schuldich maecken. Den Koninck belooft hem dat op zijn trouw met eenige woorden die onder haer seer heijlich werden gehouden, ende beveelt zijn oom den neeff te gaen spreecken, met expresse last alle zijn meedestanders bij naemen op te geven, ofte hij wilde onschuldig aen zijn dood zijn. De broeder weijgert 't selve, ende

ontkent alles met groote standvasticheijt. De Koninck die zijn jalousije van staet meer gelooff gaff, berooft hem van alle zijn princelijke waerdichheijt, hem beveelende, met niet meer dan 300 mannen tot den Tommagon Matâram, hun beijder leermeester te gaen leeren wijs worden, sonder tot nader last ooijt buijten des Tommagons huijs te gaen. Van zijn volck, dat groot in getal was, doet hij van de voornaemste eenige dooden, dewelcke voor haer dood eenigé paepen beclapten, om haer kinders leeven te salveeren, die niettemin, buijten de suijgelingen, allen gedood werden: de rest werden onder zijn vrunden verdeelt. Des Koninghs broeder, genaempt Radin Agong, dese smaed niet wel connende verduren, resolveert disperaetelijck te sterven, animerende omtrent 50 à 60 uit zijn 300 overgebleven volck desgelijx te doen. Tot dien eijnde neempt hij den tijd waer, dat den Koninck nae de gewoonte des lants, ter justitie sat met alle zijne grooten verselt, ende comt alzoo te paerde binnen rijden [doodslaende, met hulp van de sijne, die hem verhinderen wilden te paerde binnen te komen]. Den Koninck sulx siende, geeft last terstont alle zijns broeders compangions dood te slaen, maer dat niemant soo stout was de hand aen 's Koninghs bloed te leggen. Dit geschiede door de groote menichte van de gewapende lijffwachters soo geswint, dat se alle in een corten tijt van hun paerden ter neder gestooten werden. Den disperaten broeder, die de dood socht, deede zijn uijterste debvoir om onder den hoop van zijne adjuncten gedood te werden, maer wert soodanich gemijd, dat selffs zijn paert niet gequest wert; niettegenstaende hij met zijn lange cris meer dan 20 lijffwachten voor zijn voeten dood stack, daer uijt de cracht van deese tijrans beveelen connen geoordeelt werden. De complicen daer dood leggende, beval den Koninck met luijder stemme, dat zijn broeder soude nedersitten, hij schonck hem 't leven op zijn trouw; d' andere rasende van uijtsinnicheijt, begon d' een voor ende d'andere nae, dood te steecken. Hierop beval den Koninck sijn paert te dooden, dat terstont geschiede, niettemin doet hij te voet noch al zijn best om bij den Koninck te comen, 't welck hem door 't groot getal lijffwachten geheel onmogelijck was. Dus rasende steeckt hij een stockouden Radin dood, die van alle menschen ende den Koninck selffs hartelijck bemint was. Dit verdroot den Sousouhounan soodanich,

dat hij luijd uijt seijde: mijn mantries, laet niemant van d' uwe meer dooden, ick ben onschuldich aen mijn broeders bloed; doet u debvoir hem tot reeden te brengen, des niet, ick laet mijn heer ende vader (meenende daer mede zijn oom Pangeran Porbaija) hier om u ordre te geeven ende stel mijn wil onder zijn believen. Nae welcke reedenen den Koninck nae binnen vertrock. De broeder nu van alle canten omringht zijnde om tot reedenen gebracht te werden, steect noch een der grooten mors dood, 't welck Pangeran Porbaija verdrietende, liet hetselve den Koninck weeten, die last gaff, dat zij haer verweeren mochten, welck bevel niet soo haest gegeven zijnde, ofte 's Koninghs broeder wert terstont doorsteecken. IJmant mocht sich hier verwonderen, dat den Koninck zijn broeders leeven willende salveeren, hem door kracht van volck niet liet vatten ende vast houden, doch sulx is geheel buijten haer practijck ende nature; geen mindere den meerdere mogende aenraecken, om hem te offenceren, op poene van de dood. Veel min heeft dit den Koninck aen zijn broeder t' zijner presentie willen gedoogen, om de heijlichheijt van haer respect te bewaeren, dienvolgens liever last willen geeven hem te dooden; waer uijt andermael den wreeden ende arroganten aert deser menschen te bespeuren zij. Den Koninck sich nu heel bedroeft gelatende, beveelt den broeder heerlijck te begraven, laet zijn hair tot teecken van droeffheijt van zijn hooft affschrapen, ende betreurt eenige daegen zijns broeders dood; binnen welcken tijt hij niet leedich was, om zijn harsenen te becommeren, hoedanich hij sich mocht wreecken over de paepen, welcken hem soo verraden wilden; niemant van 't geheele land gedachten hebbende, dat hij de hand aen dit volck soo cruel soude geslagen hebben. Om nu zijn desseijn uijt te voeren ontbiet hij vier van zijn lieffste harems gasten, dewelcke tot zijn ooghwit dienstich, [liefste karen tot zijn oogh wit dienstigh: gasten dewelcke] altoos van jongs op hem gedient ende meest gelijcke ouderdom hadden; die oock reede van hem in des omgebrachte heeren grootste bedieningen gestelt waeren, ende machtich crijgsvolck onder haer hadden. Zijn neeff Radin Maes, ende nu Pangeran Aria genaempt, daer hij in tournoij soo heftich naemaels meedeliep (als voorseijt) was den eersten; den tweeden Tommagon Natair [Nata Air] Nauwa (present Tommagon Pâtij ende onse beste vrund);

den derden Tommagon Soura Nata, nu Tommagon Damack (mede onsen seer goeden vrund) ende den vierden Queij Nebeij Wiera Pa-Patra, 's Koninghs grootste minion, die oock Wiera Gouna doorsteecken had. Deze 4 machtige heeren gaff hij last, haer op 4 plaetsen, naementlijk in 't Z., in 't N., in 't O. ende in 't Westen haer te verdeelen ende sorgh te dragen, dat niet een van alles dat den naem van paep draecht, binnen de geheele jurisdictie van de Matâram hem ontquam, haer tot dien einde instrueerende, eerst door hun volck te doen vernemen, onder pretext van versoeck, haere naemen, haer geslacht, haer pertinente wooningen, ende sulx meer als hij oordeelde bekwaem te wesen, om hun mèt een slach alle dood te slaen, verbiedende aen de ondersoeckers selffs te melden wat zijn desseijn was. Middelerwijl quam den Koninck onder pretext van zijn rouw niet te voorschijn, maer liet de weeckelijke justitie echter binnen 't hoff voortgaen (daer se seer presijs in zijn, om 't land van geboefte te suijveren). Den Koninck nu pertinent alles aengebracht zijnde, ende de naemen hebbende, soo wel van de schuldige als van de onschuldige, belast haer hun dienaers wel te doen oppassen ende ijder d' zijne wis te nemen, sonder man, vrouw ofte onnoosele kinderen te verschoonen, haer met eenen het teecken geevende, dat dit most geschieden, soo haest hij uijt zijn hoff een canonschoot liet doen. Dit dus bestelt zijnde, wapende zich den Koninck op den bestemden dach met goede wachters, alle onder zijn trouwe vrunden verdeelt, ende was de canonschoot soo haest niet gedaen, ofte daer werden niet min dan omtrent 5 à 6000 zielen ellendich vermoord, binnen een halve ure tijt. Den Koninck dit dus buijten ijmants kennisse soo behendich uijtgevoert hebbende, comt des anderendaeghs te voorschijn met een seer gestoort ende ontstelt gelaet, sittende meer als een ure tijt sonder spreecken, dat onder alle de Pangerans ende heeren sulcken ellendigen verslagenheijt maecte, dat niemant durfde kicken ofte opsien. Eijndelijck sprack hij tot zijn oom, hem verhaelende hoe dese paepen, die haer in alle deuchden hoorden voor te gaen, oorsaeck waeren van zijn broeders dood, door dese 4 heeren, die zijn wil geëxecuteert hadden, te voorschijn doende brengen eenige deser paepen, die voor de vergaderinge bekenden, dat se voor hadden 's Koninghs broeder Koninck te maecken.

Dese wierden terstont buijten gebracht ende gedood. Den Koninck nu de losse toom aen zijn toorn gevende, liet alle de groote heeren tot 7 of 8 van daer sleepen, waerop hij noch eenige suspitie hadde, die bevelende terstont te dooden; soo oock van haer vrouwen ende kinderen op de versse daet geschiede; daer mede den Koninck weder vertrock, laetende alle de oude heeren, die bij zijn vaders tijt verheeven waeren, in groote last ende becommeringe, gelijk sulx niet sonder reeden was. Den Pangeran Porbaija selffs quam nu oock vreesende des anderen daeghs, tegen de gewoonte niet ten hoove, liet oock 't selve niet bekent maecken, maer maeckte hem onder de duijm sterck, alsoo hij seer groot ende machtich van volck was, ende oock seer veel verheven kinderen, kintskinderen ende vrunden hadde. Selffs Radin Maes was zijn soon, die onder des Koninghs beste vrunden gereeckent wert, als voorseijt zij. Den Koninck, die dit nae de Javaense wetten niet verdragen mochte ende daerenboven voor eenich ongeneucht vreesende, sent om dit werck geen wortel te gunnen ende zijn grootmoedigheijt te thoonen, den zoon Radin Maes tot zijnen vader, hem doende aenseggen, dat hij reedén had niet ten hoove te verschijnen, omdat hij dit groote werck sonder sijn communicatie hadde uijtgevoert, hij wilde derhalven met zijn suite, hem des anderen daegs comen besoecken om zijn onschult te doen, beveelende deesen soon bij zijn vader te blijven, om hem te helpen in 't tracteeren van zijn vrunden, die hij wilde meedebrengen. Desen heer, die dese tael wel verstont, antwoorde dat hij niet zijns vaders, maer des Maijs^t. dienaer was, daerbij hij leeven ende sterven wilde. De Koninck antwoort: voldoet mijn bevel op poene van mijn gramschap, ende laet hem terstont alle zijn volck affneemen, wapent sich met meer dan 200 duijzend mannen, ende alle de macht sijner vrunden, om den Pangeran Porbaija zijn oom te gaen besoecken. Deesen grijsen heer swicht [swijght] niet, maer sendt den soon weder tot den Koninck om Zijn Maj^t. te verwachten, ende hem voor dese onverdiende eer te bedancken, den soon wijders bevelende bij Zijn Maj^t. te blijven om hem te dienen, alsoo 't hem noch aen geen verstant gebrack, den Koninck ende zijne howelingen nae merite te onthalen. Des Koninghs moeder, die doe noch leeffde, dit droevich besoecken te gemoet siende, sent uijt haer hoff aen den Koninck om per-

missie tot zijn vaders en haers heeren graff, te moogen gaen. Den Koninck dit wel meer toegestaen hebbende, denckt niet op de loosheijt van deze vrouw, ende staet het toe. Zij buijten zijnde doet haer in 't huijs van Pangeran Porbaija dragen, hem biddende, hij wilde haer nae zijn broeders graff verselschappen, alsoo des Koninghs wil was hun aldaer te besoecken, ende besweert hem sulx met eene eed nae haer wijse. Deesen grijsen laet hem van deese vrouw beweegen, die haer dreijghde in zijn presentie te dooden, soo hij haer beede niet naequam. Wijders stelde dese kloecke vrouw soodanige ordre, dat niemant den Koninck van haer bedrijff kennisse had connen geeven; want zij haer costelijke draeghsetel met haer volck leedich nae 't graff hadde doen dragen, verselt met haer suite, die selffs niet beter wisten, ende was als een dienstmaecht selffs aldus tot den Pangeran Porbaija gecomen. In 't reijsen nae 't graff bedriecht zij andermael den Pangeran Porbaija, laetende sich in een andere draeghsetel bij haer soon brengen, ende den ledigen den Pangeran verselschappen. Omtrent haer soon zijnde, daer niemant bij mocht comen, maect se haer bekent ende dringht met haer authoriteijt door alle d' wachten heenen, tot voor haer soon, ende werpt sich voor zijn voeten needer. De Koninck verschrickt zijnde, reght haer op ende vraecht wat haer lette; zij antwoort dat zijn vaders stem hem terstont bij zijn graff riep, ende soo hij weigerde daer terstont met haer te comen, zij wilde haer dooden voor zijn voeten, haer bloote cris tot dien eijnde uijt de scheede treckende. De Koninck doe haer voornemen presumeerende, doch niet wetende hoedanich, resolveert zijn moeders bede te gehoorsaemen, gevende last aen zijn schoonvader Pangeran Sorbaija (die hij wist vijant van Pangeran Porbaija te weesen) om wel op zijn ooms huijs te doen letten, geresolveert zijnde zijn moeder met een praetien aen 't graff te laeten (dat niet ver was) ende dan terstont weeder te keeren. Maer nu aen 't graff gecomen zijnde, dat met veel besondere plaetsen afgemuert was, brenght haeren soon in de waerdichste plaetse daer 't graff stont, hebbende den Pangeran Porbaija in een ander daer naest aen doen brengen, die oock niet langh daer nae zijn schoonsuster gewacht had. Zij met haer soon geseeten zijnde, bidt dat zijn volck vertrecken mocht, gelijk oock hare dienstmaechden. Den Koninck staet dit toe, verwondert

zijnde over de beesicheijt van zijn moeder. Hier valt zij hem om de hals ende knien, hem biddende te gedencken dat zij zijn leeven voor zijn vaders gramschap eenmael geberght had, dat oock haer buijck ende borsten getuijgen waeren van zijn oorspronck ende opvoedingh, bad hem derhalve om een beede, die niemant als hem selffs profijtelijck soude weesen. Den Koninck wel merckende wat haer beede was, antwoort dat zijn reputatie hem veel liever was als hondert lijven, ende de heele werelt; de moeder seijt dat zij sulx zijn Maijt. in zijn eijgen oordeel stelt, hem verseeckerende, dat zij selffs daer 't grootste sorgh voor gedraegen hadde. Hierop 't jae woort becomende, bid zij voor 't leven en de waerdicheijt van Pangeran Porbaija, op 't respect van dit graff ende zijns vaders recomandatie. Den Koninck antwoort sulx behoudens Zijn Maijt. niet geschieden can, zij verseeckert hem sulx voor zijn oogen te bethoonen, bid een weinich daer te vertoeven, ende loopt bij de Pangeran, maect hem ronduijt haer bedrijff bekent, ende dat hij nu in 's Koninghs macht was, [die al sijn lijfwacht daer had, doch sij hadder soodanigh in versien, dat alles buijten perijckel was,] ende troont hem soo voor den Sousouhounan, die van dese verschijninge, soo wel als den oom, verbaest was. Den Pangeran zijn perijckel gedenckende, ende het ombrengen van zijn groote geslacht, die meer als 50 soons en soons soonen waeren, vreesende, resolveert hem te verneederen, valt voor den Koninck neder ende ust zijn groote toon. Gedurende dese vernederinge doet dit arge wijff, alle 's Koninghs ende des Pangerans vrunden, die hun verselt hadden, binnencomen, die dese vernederinge des Pangerans siende, ten hooghsten verblijt waeren. Den Koninck nu bewoogen, vergeeft zijne ongehoorsaemheijt, ende sweert daer met eenen eed, dat hij zijn oom nooit gedacht hadde om te doen brengen, maer wel om hem van zijn macht te berooven, die hij tegens hem hadde willen misbruijcken. De vreede wert op 't graff getroffen, ende reijsen zij beijde ijder nae zijn hoff, Des anderendaeghs den Pangeran Porbaija ten hoove als voorheen comende, permiteert hem d' Koninck, noijt ten hoove te comen dan als 't hem beliefde, prijsende grootelijx zijn moeders voorsichticheijt, die dese groote ende seer aparente bloetstortingh belet hadde. Dit wert aldus van de Javaenen verhaelt gebeurt te zijn, sonder dat ick andere redenen van

wetenschap can geven, als dat het voorverhaelde van 't ombrengen der paepen waerachtich zij, daer van de doode rompen bij mijn aenweesen noch te sien waeren. Uit dit lange verhael mach men oordeelen van wat wreede, harde, ende onversettelijcke haetdragende nature dese natie gedreven wert, ende hoe souvereijn deesen Sousouhounan over zijn volck regeert, mitsgaders hoe verradersch dese menschen haer voornemen door constich veijnsen weeten te verbergen.

Alhoewel deesen Koninck de eerste 3 jaeren soo wreed en bloeddorstich geregeert heeft, soo can ick niet naelaeten tot zijn loff dit daer bij te voegen, dat hij t' sedert soo goedertieren geweest zij, dat de Javaenen selffs hem nu crachtelijck beminnen; want d' overgebleven oude heeren zijns vaders zijn presentelijck booven zijn grootste minions in achtingh, den Koninck sich nu niet ontsiende tot deselve te gaen. Immers het is bij mijn aenwesen in de Matâram gebeurt, dat hij den Pangeran Porbaija is gaen besoecken met weijnich suite, alwaer den geheelen nacht met vreuchde doorgebracht zijnde, moesten de oude heeren die hem alle door zijn last verselschappen, met hem aldaer blijven slaepen, tot nae den middach, gaende doe tot Nebeij Wiera Patra, daer hij met andere heeren van zijn ouderdom de volgende nacht bleeff; den derden dach was het tournooij tijt, doe moesten alle dese voornaeme heeren, out ende jongh, den geheelen nacht daer blijven, om met hem vrolijck te weesen, laetende deselve wel vernoecht vertrecken, die, geen uijtgesondert, van hem met het een ofte ander begifticht wierden. Zijn dagelijxe vreuchde ende vrolijck tijtverdrijff getuijcht oock dat hij op de zijne present geen achterdocht heeft, niet twijfelende ofte alle zijne quaetgunstige zijn uijtgeroeijt, hoe wel niet te twijfelen zij, dat hij ijts importants voor heeft, als in de beschrijvinge van Java cortelijck gemelt zij.

't Principaelste om voor d' onse tot verwonderinge te strecken, is dat de binnenwacht van desen Vorst alle vrouwen zijn, ende dat in dit groote hoff des nachts niet eenen manspersoon is, dan alleen den Koninck; binnen 't welck voorseecker mach gelooft werden, niet min dan 10 duijsend wijven te weesen, ieder aldaer zijn bewint-hebbende, die oock als de regeringe der mannen onder hooffden verdeelt zijn: nochthans te verstaen zijnde, dat dit groote getal niet voor zijn vrouwen,

ofte bijwijven mogen gereeckent werden, maer alleen om hem, zijn vrouwen en concubinen te dienen, alsoo de meeste part bij beurte daegelijx uijt het hoff gaen, om te versorgen wat datter binnen gebreck mocht wesen ende haer behoefte te becomen. De ordre van alle dese vrouwen, soo veel mij uijterlijck hebbe connen informeeren, is dusdanich: rondsom langs den muer van 't hoff hebben groot getal, omtrent tot 3000, het bewint om dese muer van binnen te bewaecken, dat geen vrouwen haer uijt het hoff door practijck mochten begeven, ofte geen mans van buijten daer mochten overclimmen. Dese oude vrouwen bewaeren oock alle de poorten ende de ingangen van alle de affgesllooten ende besondere vertrecken van 't hoff, over ijder derselver een gouvernante gestelt zijnde. Over alle dese waeren bij mijn jonghste aenweesen 2 vrouwen tot opperste hooffden, de eene genaempt Injey Maes ende d' andere Injey Tchela. Booven dese 3000 oude, zijnder noch omtrent 3000 middelbare jonge vrouwen, tot dienst van des Koninghs wijven ende bijwijven, staende mede onder dese 2 oude hoofden, als deselve begeeren uijt te gaen, maer anders niet. Neffens deese zijn noch niet min dan 4000 handwercksters, om te bewercken 't geene alle deese, soo wel als zij selffs, mochten van nooden hebben. Dit handwerck bestaet in keukendienst, weeven, spinnen, borduren, schilderen, naijen ende alles wat tot vrouwenwerck can bedacht werden. Alle dese 10 duisend mogen bij beurten uijtgaen. Die hem perticulier dienen zijn omtrent 400, de allerschoonste die men door 't geheele land vinden can. Van dit getal heeft den Koninck 4 wettich getroude wijven uijt de grootste ende doorluchtichste geslachten. Ieder van deese vrouwen heeft onder haer sorge, behalve de andere dienstboden, 40, 50 à 60 van 's Koninghs bijwijven, die hij nu bij d' een, dan bij d' ander verplaetst nae zijn believen. Oock heeft hij eenige liever bijwijven, die niet onder dese 4 vrouwen, maer bij andere oude vrouwen appart logeeren, ende tot supplement van 't getal, ruijm hondert en vijfftich maechden, die daegelijx in alle exercitie van waepenen, dansen, singen, speelen, enz. geoefend werden; daer van hem, als hij uijtgaet, altoos ten minsten 30 verselschappen. Van deese 30 zijnder altoos 4 met bloote piecken, die dicht aen zijn beijde zijden sitten, met de scherpte des ijsers vaerdig om te steecken; item

16 die seer wel met roers connen omgaen, daer meede zij hem van achteren ende van beijde zijden besluijten; van d' andere 10 draecht de 1ste zijn waetercruijck, soo hij drincken wil; de 2de zijn sierij pinangh; den 3den zijn tabacxpijp, ende den taback; den 4de het vuer om de taback te ontsteecken; de 5de een reuckwerckcasken; den 6de en 7de hebben een viercante cierlijcke doose in een juck hangen, daer een fluweelen boovenrock in leijt, ofte hij die gelieffde aen te doen, ende aenhebbende daer in mach geleijt werden; soo oock eenich schrijffgereetschap, muijlen en ander verschooningh van cleederen; de 8ste draecht een curieus matjen, als hij buijten gaet om op te zitten; de 9den een aerdich sonnendeckien, om als hij sit 't selve over zijn hooft te houden (als hij gaet, wert een groote sonnedeck van een man gedraegen); de 10den past op zijn muijlen als hij die uijt ofte aen wil doen. Dese laetste tien zitten met het aengesicht nae den Koninck gewent, recht voor hem; d' andere 20 gewapende sitten aen beijde zijden en achter hem, gedurich een ijder aensiende, ofte sich oock ijmant vermeet den Koninck sonder oorsaeck aan te sien, soo dat hij rondsom op een hooger stoel sonder leuningh in dese maechden beslooten is. Onder dese maechden heeft hij oock zijne danserinnen, als hier voorseijt, soo dat op dit getal ten principalen zijn leeven en gesontheit aen vertrout wert; seer selden gebeurt het dat den Koninck van deese eenige tot bijwijven neempt, niettegenstaende 't selve oock van de schoonste des lants zijn; maer 't gebeurt dickmael dat hij uijt deese de groote heeren van 't land een wijff geeft, op welcke hoope zij den Koninck te getrouwer dienen; oock pretendeeren dese veel geluckiger te zijn als 's Koninghs bijwijven, welcke soo lange den Koninck leeft, ende selffs nae zijn dood, de hoope is affgesneeden om oijt een man te trouwen.

Dese selve ordre houden meede de grooten nae rato van haer qualiteijt, een ijder mogende trouwen 4 echte vrouwen, ende soo veel bijwijven als hem behaechelijck zij; doch ontfangen zij seer gaerne haer getrouwde vrouwen van 's Koninghs hand, 't welck een groote preuve van zijn affectie 't haerwaerts zij. Het trouwen der jongelingen aen de jonge dochters der grooten, om de geslachten onder malcanderen te verbinden, geschiet meede met gedurige communicatie ende ootmoedich ver-

soeck aen den Koninck, buijten wiens goetvinden de groote heeren geen huwelijcken willen accorderen.

Soo den Koninck ofte eenige der heeren, 't zij groote ofte cleijn, hare bijwijven met kinde swanger gaen, repudieeren deselve een ofte meer van haer wijven, tot dat de bijwijven gebaert hebben, die se voor 't baeren trouwen, wanneer die terstont nae 't baeren ordinair weder gerepudieert werden, om geen onechte kinderen quansuijs te hebben. Een vrouwe die mismaecte ofte qualijck gestelde kinderen baert, wert verstooten ende buijten 't geselschap der mannen wechgeslooten, maer seer hooch estimeren zij een vrouwe die haer fraeije jonge soonen baert.

Geen natiën der werelt connen jalourser zijn over haer wijven, als de Javaenen; want een Javaen een anders wijff niet meer dan met de hand aenraeckende, sal den man sonder beraet dese hoon wreecken, met zijn cris steekt hij hem dood, ende can hij 't selve bewijsen, het wert hem bij den Koninck vergeeven ende tot geen bloetschuld gereeckent.

Soo een man suspitie heeft, hoe geringh persoon hij zij, dat een anderen toeleijt zijn wijf te poppen, ende daer van genoechsame inditie weet bij te brengen, mach hij op d' ordinairij rechtdach voor den Koninck verschijnen, om zijn klachten te doen. Den Koninck zijn reedenen suffisant achtende, doet door een zijner onderschouten des claegers partij aenseggen, noijt omtrent 's mans huijs te comen; met eene wert den claeger een cris van den Koninck gegeven, die hij continueel draecht, ende zijn partij omtrent zijn huijs vindende, is gequalificeert hem daer meede dood te steecken, oock een ijder zijner bueren daertoe om hulp te roepen.

Den Koninck nu om dese ofte geene reedenen (dat dickmael gebeurt) zijn haer laetende affchrapen, wert 't selve geheele land over bekent gemaect, tot waerschuwingh een ijder dit te volgen heeft. Weijnich daegen daer nae loopen de meergemelte onderschouten ofte beulen 't geheele land door, ende ijmant vindende boven de 16 jaeren, welcke 't hair niet affgeschooren heeft, berooven zij voor haer selven eerst alle des mans goet, ende doen den man gruwelijcke tormenten aen, bestaende in driederleij straffen. De eerste straffe is dusdanich: zij villen hem alle 't vel booven den soom van de ooren (soo ver haer mutsen comen) met hair met al

tot op het beckeneel glad aff, ende laeten hem soo loopen. Dese comen meest op, hoewel oock veel daer van sterven. De 2de straffe is noch wreeder: zij neemen een keetel met siedende olij, ende binden den misdadige aen een ofte 2 beenen aan een mick, die recht over de keetel gestelt wert, ende laeten hem tot de rand van d' ooren in de olij sacken, tot alle 't hair van 't hooft zij. Deese sterven meest alle. De 3de straffe is een dicke ijseren muts die se gloeijen ende alsoo op des delinquants cop setten, dat hem breijn en al verbrant. Desen blijven ordinair mors doot. Welcke 3 besondere straffen een ijder wel seer doet oppassen om liever 't hair dan 't leeven te missen.

Veel andere precijsheeden zijn deese menschen onderworpen, te lange om te verhaelen, alle van des Koninghs wil dependeerende; bij exempel, den Koninck geen brem ofte taback drinckende, niemant mach drincken, den Koninck geen amphioen gebruijckende, d' anderen moeten 't naevolgen. Niemant schijnt noch geluckiger dan de landbouwers, de boeren in 't geberchte met haer ontallijcke vrouwen ende kinderen, die soo naeuw niet bekeecken werden, hebbende maer te passen om haer heeren, onder wiens district zij bescheijden zijn, de cost te verschaffen, ende haeren overvloed van cooren enz. over te leveren, doch werden niettemin seer ellendich dickmael van de hovelingen ende haer dienaers gequelt, daer se noijt over derven claegen.

Om de nature der Javaenen cortelijk uijt te beelden, heeft men maer te seggen, dat de gebreecken ende ondeuchden in haer soo volcomen zijn, dat men weijnich deuchden daer tegen weet te vinden. Zij zijn ongelooffiijck geveijnst om hun quaet met schijn van goet te bedecken, seer wispelturich ende traegh in haer voornemen, seer trots, hovaerdich en ambitieus. Twee heeren malcanderen op straet gemoetende, sullen hun gesicht smadelijck d' een van d'ander wenden, een ijder sich inbeeldende de grootste te weesen. Onmatich brandende van giericheijt ende daerom seer diefachtich, seer luij tot den arbeijt nochtans uit vreese seer willich, als haer 't selve door dwangh opgeleijt wert van den meerderen, daer onder zij bescheijden zijn. Onmatich luxurieus, het Turcxe gebreck haer nochtans geheel niet aenhangende, daer men selffs onder haer niet van weet. Bij haer ambitie zijn se seer moordadich ende ontrouw, wen-

schende nae malcanders dood; den vader den soon, ende den eenen broeder den anderen, ende den soon den vader gaerne doodende, soo se den Koninck maer behaegen connen, ofte in staet verhoogen. In 't dooden van malcanderen zijn se wreet ende onbarmhartich, de lancksame en pijnelijcke dood met smaeck aensiende; aen de stervende selffs siet men geen veranderinge, men hoort se niet kicken, noch siet se een traen laeten, selffs seer selden onder vrouwen en kinderen, die omgebracht werden; 'k hebbe dit diverse maelen voor mijn oogen gesien, onder andere verscheijden sien raebraecken, die niet een woort spraecken, noch haer weesen veranderden. In den oorlogh zijn se vertsaeght, tenzij dat se benaut zijn ofte de dood meenen niet ontgaen te connen. Uijt alle welcke qualiteijten haer nature wel te presumeeren zij. Haer deuchden zijn weijnich, dewijl se alle geveijnst zijn: 't principaelste is haer vrundelijckheijt, daermede zij de Europianen selffs overtreffen. Men heeft onder haer geen scheltwoorden, cleijn noch groot; 't geen ick oijt gehoort heb, was onder kinderen, seggende d' een tegen d'ander: *o doubila*, ofte: ghij ongeluckige. Van ernstige saecken onder malcanderen spreeckende houden zij hun seer defftich, gebruijckende weijnich woorden. In vrolijckheijt zijn se uijtgelaeten, wie meer oorsaeck tot lagchen can geven, wert meest gepreesen. Zij zijn groote beminders van paerden, sullende selver liever gebreck lijden, dan hun paert 't zijne te onthouden; seer liberael, nederich en beleeft, als den een den anderen tracteert; haer discoursen veeltijds aenleggende om den Koninck op 't hoogst in zijne absentie te prijsen, beminnen haer Koninck uijtwendich soo vierich, dat se hem als een God respecteren; stellen sulcken vasten fondament op haer Mahometaense Godsdienst, dat se haer saelichheijt onfeilbaer gelooven ende alle andere vervloecken, jae als onsalige menschen bespotten. In nood zijnde overtreffen zij alle natiën door desperaet vechten, schuijmbeckende van boosheijt als dulle honden; buijten dese onstuijmige alteratie zijn se altoos haer selven soo gelijck, dat men noijt sien can ofse goet of quaet zijn, droevich of blije. In neutrale saecken over eenige dilicten disputerende, tracht elck met al zijn verstandt de rechtvaerdichheijt voor te staen, die se anders weinich achten, alsser maer voordeel bij sien: soo dat hun deuchden de grootste boosheijt meer

bedecken dan verbeeteren, malcander in nature soo gelijck zijnde, dat men soude seggen, alle Javaenen in een huijs opgevoed en van een vader geteelt waeren; den besten die ick oijt gefrequenteert heb is den Tommagon Patij, daer in ick veel ongeveijnstheit ende tegen haer nature eenige trouwe in bevonden hebbe, die onder de nijdige grooten daerom den Hollander (als een genoechsaem scheltwoort) genaempt wert.

Onder alle de Koningen van gants India is niemant, die onse gesanten hooger eer aendoet als desen Koninck, ende dewijl ick 5 mael nae een derwaerts geweest zij, is deese eere continueel met trappen aengegroeijt. D' eerste mael quamen wij ongewaepent op 't buijtenpleijn; de 2de mael gewaepent op 't eerste binnenpleijn; de 3de mael met onse gantse suite gewaepent voor den Koninck; de 4de mael werden mij een Javaense lijffwacht van 400 mannen, alle gewaepent, met een naem soo hoog als eenich lantsheer, neffens de eerteeckenen gegeven, ende quamen bij hem ten tournoij en te gast; de 5de ende jonghste mael seijde den Koninck mij niet hooger te connen verheffen, als mij zijn heele land te schenken, om daer te doen wat ick begeerde, gelijk oock wij in waerheijt ongelooffelijcke vrijheijt hebben genooten, gaende door 't geheele land met onse Javaense lijffwacht, daer wij begeerden, van deselve gedient zijnde als een Koninck. Haer uijtwendighe pracht ende eer over straet gaende is seer heerlijck. Voor aen gaen omtrent 100 pieckeniers achter malcanderen, alle met scherpe ijsers, deselve op de schouders draegende; daer aen 10 musquettiers, de musquetten met rood lijnwaet overtoogen; daer aen volgt een man, draegende 1 quitasol; de 2de 't waeter in een aerden cruijck, dat in een aerdich corfien hangt; de 3de een matjen om op te sitten; de 4de en 5de een viercante curieux doose, door hun beijde aen een juck gedraegen: hier in leggen eenige cleeden, ofte ander behoefte; de 7de en 8ste draegen 2 bloote piecken opwaerts en gaen aen wederzijden voor 't paert, daer 't heerschap op sit; de 9de draegt de sirie pinangh; de 10de de tabackspijp ende de taback; de 11de de quitasol aen een langen stock over des heerschaps hoofd; de 12de en 13de gaen met 2 bloote piecken achter 't paert; de rest van 't andere volck tot supplement van 3 à 400 man loopen rondsom ende achter 't paert om 't heerschap gedurich nae d' oogen te sien. Met dese staetsije ben

ick d' jonghste 2 maelen ingehaelt, in 't land gecarresseert ende weeder uijtgeleijt, tot aen 't scheépsboort, om nae Batavia te vertrecken; doch sijn alle deese roosen ende lelijen niet sonder scherpe doornen; want die der 't lijff ende des Koninghs gratie behouden affbrenght, daarenbooven zijn last wel verricht heeft, is schuldich God voor zijn genade te dancken, alsoo aen een verkeert woort ofte cleijn versuijm van haer wille 't leeven ende vrijheijt gelegen zij, als in den aert deser menschen genoech te bespeuren is: nooijt ijmant nader aen 't vallen zijnde, dan als hij van den Koninck verheven wert.

In 't aencoomen van d' eerste audientie voor den Koninck, als mede in 't vertrecken, wert den gesant van eenich groot personagie, welcke eere buijten ons geen andere genieten, een geelen sijden band om den hals gedaen, die met de beijde eijnden over de borst hangen, tot een teecken dat daer mede hem, van wien hij gesonden wert, Koninckclijcke eere wert aengedaen, alsoo niemant van 't geheele rijck dan den Sousouhounan alleen geel magh draegen, noch oock eenige brieven, ontfangen, die in geel becleet zijn, als alleen den Koninck, op poene van de dood.

De groote populeuse hooftplaets Matâram heeft 3 wegen om uit deselve te vertrecken ende anders geen, te weten: de eerste hier vooren beschreeven, als den gemeijnsten, gaet uijt de Matâram Noordwaerts nae Samârangh, welcken wech als den gemackelijxten ende cortsten door de poort Tadie meest bewandelt ende ordinair bereijst wert; de 2de wegh gaet nae 't Westen, ende compt uijt omtrent Tagal, doch is seer moeijelijck; de principaelste poort is hier genaemt Tourajan; de 3de wegh gaet nae 't Oosten en compt uijt omtrent Balambanghan, ende met een sijd wegh nae Grissee ende Jortan; deese poort ofte uijtgangh wert genaempt Bongor, nae de naem van de grootste rivier van 't heele land, die omtrent Grissee in zee loopt.

De principaele rivieren van Java zijn aen de Noordsijde van dit vruchtbare eijland: de Oostelijcxte Bongor, Grissee, Damack, Indramaijou, Crâwangh, Baccassij, Ontong-Java; ende de Westelijxte: Tanâre: dese alle zijn wijt ende comen met haere oorspronck uijt het hooge geberchte ofte 't hart van 't land. De mindere, daer van eenige deese groote niet

wijcken, zijn bijnae ontelbaer, die tot sonderlingh gerieff van de inwoonders der steeden ende vlecken daer aen gebout, gestadich afloopen, ende deselve continueel met suijver, claer ende gewenst waeter dienen.

Japara, leggende 7 mijlen beoosten Samârangh, heeft maer een ordinairij rivier, maer niettemin voor aen redelijck diep; daer in de groote rivieren overtreffende, die voor aen de mont alle een drumpel hebben, daer bij 't affloopen naeulijx 2 voet waeter zij. Dese rivier heeft zijn uijtgangh onder een hooghte aen de Oostsijde, omtrent 100 voeten van 't waeter steijl opgaende, maeckende een natuerelijck berchsken, streckende met een scherpe uijtsteeckende hoeck tot in zee, ende buijten alle de fortificatien der stad. Dese hooghte is maer 20 à 26 roeden breet, booven bequaem zijnde om een stercke plaets op te bouwen ende met seer weijnich volck te bewaeren; oock commandeert deese hooghte over de geheele stadt ende reede. De Javaenen voor d' onse in den oorlogh vreesende, hebben daarop een manier van een fortien gebout, om d'onse van daer te houden, 't welck seer licht was aff te loopen, ende bij de onse noch lichter te behouden. De riviere is in zijn streckinge van Japara binnen dit fort ende 't uijtgeleijde steenen hooft, O. Z. O. ende W. N. W. tusschen 't hooft ende 't fort. Omtrent 't sestich roeden buijten de rivier leijt een clip, lanck 15 roeden ofte 130 voeten ende niet booven de 30 voeten breet, seer bequaem om een waetercasteel te bouwen. Dese clip streckt hem N. N. W. ende Z. Z. O., connende niemant binnen noch buijten de rivier ofte moest tusschen dese clip ende 't fort op de hooghte binnen musquetschoot passeeren. Dit fortien ofte berchien maect met eenen de Zuijdelijxte hoeck van 't vaste land. De reede van Japara wert beslooten met 3 eijlandekens, hebbende redelijck goed vars waeter. Het Zuijdelijxte van dese eijlanden leijt Z. W. ten Westen, omtrent 1½ mijl buijten de rivier; 1½ mijl bewesten leijt het 2de eijland, W. N. W. omtrent ½ mijl buijten de wal. Het Oostelijxte eijland leijt omtrent een halve mijl van 't Westelijxte ende streckt sich pas 200 roeden met zijn Zuijdelijxte punt van de clip ofte ¼ mijl van de hoeck van 't land, daer men uijt 't fortien over heen schiet. Het Oostelijxte ende 't Westelijxte eijland schieten binnen de hoecken (met een drooghte in 't midden) beijde over malcanderen. De Noorthoeck van dit Ooste-

lijxte eijland N. W. ten N. (nae gissingh een mijle van de rivier) streckt sich W. ten N. van de Noorthoeck van 't vaste land. De scheepen seijlen tusschen de Noorthoeck van 't vaste land ende 't Westelijxte eijland, op distantie van ½ mijl nae de reede. De reede is tusschen deese eijlanden ende de clip, daer men dicht bij op 5 vadem soude connen anckeren. Dit heb ick aldus op Japara persoonlijck affgepeijlt, ende (om bij occasie te dienen) op pertinente caertiens aengeteeckent, dat dan tot slot van deese beschrijvinge noodich geacht heb hier meede tot memorie te noteeren. De stad Japara leijt in een dal, bewesten de rivier, ende dit fortien is met een steenen muer ende ses punten (alle met canon beleijt) omvangen. Hier woonen niet min dan 100,000 huijsgesinnen, hun met allerleij neeringe behelpende. Hier is des Koninghs rijs-tresoir, ende moeten een ijder aldaer present hun gerieff haelen, sonder dat op eenige andere plaetsen, op straffe van de dood, rijs mach vercocht worden; maer moeten hun voorraet alle nae Japara voeren, 't welck van de booste menschen bewoont wert, die (nae 't getuijgenisse der Javaenen selffs) op 't ganse lant te vinden zijn. Dit zij dan 't geene op UEd. bevel, raeckende de zeeden ende manieren der Javaenen, hebben bij een connen stellen, eerbiedich versoeckende 't selve haer alsoo te laeten gevallen, ende haer niet te misnoegen over 't lange verhael, in deesen buijten mijn eijgen meijninge gestelt, alsoo ick niet derff ontkennen, dat in 't t' saemenstellen de passie tot dit volck (van wiens handen ick dickmael gevreest heb gedood te werden) mij buijten gewoonte wat langer opgehouden heeft, om UEd. van den aert deser menschen wel te informeeren; die ick oock (buijten haer boosheijt) beminne om haer uijtsteeckende eere, die se mij altoos met groote uijtwendige affectie aengedaen hebben; voornaementlijck meede om de eere die ick (tot verwonderinge der Javaenen) van den presente Sousouhounan in zijn speciale omgangh gehad hebbe. UEd. buijten deesen eenige andere dienst connende doen, sal ick mij daer over hooghlijck verobligeeren ende altoos mijn debvoir doen, om te blijven UEd. alderootmoedichste dienaer.

Amsterdam, adij 25 April, 1656.

(*get.*) R. V. GOENS.

Wat in dit stuk tusschen [ ] staat, dat zijn verschillende lezingen uit de uitgaaf van 1666.

CORTE BESCHRIJVINGE

VAN

'T EIJLAND JAVA,

DERSELVER PROVINTIEN, LANDDEELINGE, RIJCKDOM EN INWOONDERS,

SOODANICH 'T SELVE NU BEVONDEN ENDE GEREGEERT WERT.

Het eijland Java legt met het Zuijdelijckste eind omtrent 't Kieckenshoofd aen de Westzijde van de straet Balambanghan, op de Zuijderbreedte van 8 graden 47 minuten, en met zijn Noordelijkste uijtsteeckende punt omtrent Sedarij, beoosten de hoeck van Crawangh, op de Zuijder breedte van 5 graden 46 minuten, maeckende alsoo besuijden en benoorden een distantie van 45 mijlen, hoewel recht Z. en N. of 't breedste maer 30 mijlen, ende op 't smalste ongeveer 14 mijlen breed. Streckende sich regt W. ten N. en O. ten Z. niet minder dan 140 mijlen in de lenghte, aenvangende aen 't Westelijxte eijnde omtrent 't Princen-eijland, met de lenghte van 124 graden 40 minuten, tot de Z. O. hoeck van de straet Balij, de lenghte van .. graden .. minuten; maeckende alsoo een langhwerpige gedaente van een tashaeck ofte timmermans handsaech, grensende in 't Zuijden met den oceaen, daer het om de groote stortinge van de aenpersende zee maer op weijnich plaetsen navigabel geoordeeld wert; in 't Noorden met de binnenzee tusschen 't groot eijland Borneo en Java; in 't Oosten met de straet gelegen tusschen Balij en Java, en ten Westen met de straet Sunda, tusschen Sumatra en Java, zijnde alsoo rondsom navigabel en vaerbaer; voorsien aen de Noordzijde met diverse bequame havens ende welgelegen eijlandekens, voornaemenlijck Batavia en Bantham, die gehouden werden voor de beste reeden, die elders ter werelt moogen gevonden werden. Dit

eijland Java heeft over 80 jaeren nogh bestaen in 14 vrije provintiën, over ijder gebiedende een Pangeran ofte Koninck; namentlijck Balambanghan, gelegen tegen 't eijland Balij, en Sourabaija, aen de Noordzijde in 't Westen daer aen palende, achter den inham van Madura; Tuban, Patij, Damack, Pamalangh, Cheribon, Jacâtra en Bantham, dewelcke in 't Westen de geheele Noordzijde langs de zeekant, van 't Zuijdelijckste eind van Balij, omtrent het Kieckenshoofd aff, tot het Noordwestelijckste eind, omtrent den inham van Wijnkoopsbergen toe, vervolgens beslaen; comende alleen Balambanghan, Bantham en Jacâtra dwars over 't geheele eijland, doch d' andere provintiën scheijden in het hooge landt, ongeveer 7 tot 14 mijlen van 't Noorderstrand aff, tot het naest gelegen hooghgeberchte, blijvende alsoo een groote landstreeck in 't Zuijden overig, die in 't Oosten paeld met Balambanghan, in 't Westen met Jacâtra, in 't Noorden met Cheribon, Pamalangh, Damack, Patij, Tuban en Sourabaija, ende in 't Zuijden met den grooten Oceaen; dewelcke door een seer machtige aenstortinge van de Zuijdzee het strandt daer onbruijckbaer maeckt, om eenigh cleijn ofte groot vaertuijgh te connen gebruijcken, ende als een muer die zijde van alle vijanden affsluijt; gelijck ick persoonlijck met verwonderinge 't selve gesien heb. Dese landstreeck niet minder dan 100 mijlen lang en op het smalst 7 tot 18 mijlen breed, was verdeelt in 5 provintiën, de volckrijckste ende gesegenste van alle, genaemt Porbaija, Blitar, Selaron, Crappia ende Matâram, leggende Matâram in 't midden, grensende in 't Oosten Porbaija ende Blitar, in 't Westen Crappia ende Selaron; gebiedende over ijder deser provintiën een Koninck, onder den tijtel bij haer van Pangeran, soodanig meede gelijck de andere aen de Noord, Oost en Westzijde voor gemeld. Dese 14 provintiën zijn noch hedendaeghs met seer schoone verse rivieren van malcanderen tot limietscheijdingen affgedeeld, ende behouden haer oude jurisdictiën, naemen ende inwoonders, soodanich UEd. in 't vervolch van deesen, raeckende Jacâtra, nader gelieven te sien.

Het binnenste landt van Java is meerendeels berchachtig, daer van eenige seer hoogh, doch ten aensien van 't groote land seer weijnich die onbruijckbaer, niet bewoond en gecultiveert zijn; welcke geberchten dan oorsaeck zijn van soo veel rijcke en schoone rivieren, soo meenichvuldig

door 't geheele land verspreijt, als bij comparatie des menschen ligchaem met aderen; alle meest met uijtmuntent goed en christalijn blanck waeter, behalven de natuerlijcke fonteijnen en springwaeteren, die in de 5 binnenlandse Zuijder provintiën abondant gevonden worden, soodanich dat in de Matâram meest alle de vermogende heeren een stroom door hunne huijsen hebben loopen, daer in de nature door leijding wat geaccomodeert is.

Het climaet van Java is doorgaens seer gesond, doch voornaementlijck in de gemelte 5 provintiën, die alle met ongeloofflijcke schoone landen verciert zijn, in vruchtbaerheijd geen landen ter werelt hebbende te wijcken; inwendich van soo heuchelijcken aensien, dat ick verclaere in India nooijt schoonder land gesien te hebben, nae mijn oordeel alle d' andere overtreffende, exepto China en Japan, die ick nict gesien heb en voor uijtmuntende landen bekend zijn. Dat het climaet gesont zij, blijckt daer aen, dat de Javaenen doorgaens, soo wel mannen als vrouwen seer oud worden, hoewel van hun 12, 13 en 14de jaeren de mans al seer luxurieus bevonden worden, en selffs in hunnen hoogen ouderdom geen saecken ter wereld meer estimeeren als 't minnespel. De provintiën langs de zee aen de Noord, Oost en Westzijde gelegen, zijn dicht aen de zeecant soo gesont niet, om de moerassige gronden in de winter ofte regentijd, doch meer voor de vreemdelingen als de inwoonders, omdat de rivieren door den gestadigen regen en 't aenpersen van 't zeewaeter de lage landen veeltijds onder setten, ende de son besuijden de linie zijnde hun meest recht booven 't hooft schijnd ende veèl quade dampen uijt de omsijnde poelen optreckt, die dan de vreemdelingen coortsen en andere sieckten placht te veroorsaecken; ende is oock op 't gansche land geen moerassiger gront geweest, als daer Batavia wel eer placht te leggen, dat door continueelen arbeijt (God loff) soo verre verwonnen is, dat present die plaets niet ongesonder can gehouden worden, als een der beste provintiën, zijnde tegenwoordich Bantham alleen het ongesondste van allen.

De vruchtbaerheijd deses eijlands bestaet in d' overvloedigheijd van den rijst. Allerleij fruijten die ergens in India mogen zijn ofte connen gevonden werden, gelijck oock veel Europische en andere zaden, daer

terstont voortteelen, een ijder genoegsaem kennelijck zijnde, dat anno 48 alleen op Batavia aengebraght is, niet minder dan 6000 lasten rijst, behalven noch die van andere plaetsen van daer vervoert werden.

De rijckdom deses eijlands is ongelooffelijck, hebbende de nature buijten goud en silver daer alles geplant, wat de menschen op aerden van Godt de Heere soude mogen wenschen, jae oock soo overvloedich als elders eenig land hebben mach; bestaende deesen overvloed specialijck in allerleij eetwaeren, als rijst, boonen, erwten en diergelijcke granen. Dat er geen tarwe zij is onse eijgen schuld, die sonder twijfel daer groeijen sal, sulcks aen de beginselen genoegsaem gebleecken zijnde. Item allerleij beestiael, als buffels, coeijen, schapen, bocken, herten, hinden, steenbocken, varckens, gansen, eendvogels, hoenderen, duijven, tortelduijven, alles tam en in soodaniche menigte, dat men in een van de landprovintiën een koebeest om 5 gulden, item 40, 50, 60 à 70 hoenders voor drie gulden can coopen, alle 't ander naer advenant. Item seer veel wild is daerenboven in de bosschen, als uijtnemend veel herten, hinden, wilde coebeesten, varckens, steenbocken; veelderleij gevogelte, als duijven, tortelduijven, craenen, reijgers en diergelijcke, doch buijten dese is er weijnich cleijn gevogelte, in comparatie als wel op de vaste landen van India gevonden werden. Boven deese eetwaren zijn de landen nog overvloedig van schoon timmerhout voorsien, soodanich dat ick door bosschen gereijsd heb, daer men 50 à 60,000 swaere boomen van 40, 50 en 60 voeten langs den stam, en 15 à 20 duijmen in diameter dick, soude daeruijt gehackt hebben, sonder eens te verneemen dat er hout gehaelt was, gaende dit bosch bijna door 't geheele eijland van 't Westen tot het Oosten en op 't minste wel 4 à 5 mijlen breed: daer uijt de quantiteijt aff te meeten zij. Boven dit is 't lant noch voorsien van catoen, peper, lange peper en cubebe, gember, suijcker, soo veel als men begeert aen te planten, item swavel en salpeeter in sulcken overvloed, om jaerlijcx heele scheepen te cunnen laden, daervan ick selve de mijnen gesien heb. De geberchten zijn oock vol alderhande steenen, als arduijn en diergelijcke om schoone timmeragiën en langdurende wercken van te maecken, de materie tot calck op geen plaets ter werelt minder dan hier ontbreeckende. Alleen, als gesegt, ontbreecken hier de

mineralen van goud, silver, coper, ijser, lood, thin, enz., dat aldaer nochthans door den overvloed van andere dingen overvloedig genoeg aengebracht werd. Echter can ick niet naelaten UEd. te verseeckeren dat het goud aldaer uijt overoude graven in tamelijcke quantiteijt opgegraven ende gevonden werd, soodat het goud daer seer abondant is, blijckende, dat, die iets van staet zij, allen gouden hechten op hun crissen draegen, en veel goud in de crissen en hunne piecken indrijven, daermede seer veel geconsumeerd werd. Ick heb aldaer oock diverse mael 't goud sien vercopen in quantiteijt van 3 à 4 pont tot 8 à 9 reael in specie den reael swaerte, van seer goet alloij, en is 't buijten twijfel dat niemant voor die prijs van buijten goud inbrengen can. Niettemin weten de Javaenen geen reedenen te geven dat er ergens goud valt, dan in dese gemelde graven, daer het van veel menschen gesocht en gevonden werd, bestaende meest in armringen, vingerringen ende ander sieraed, tot 's menschen ligchaem nae hunne oude wijse dienstig geweest zijnde. Dese opgedolven graven hebbe ick persoonlijck diverse maelen gesien, ende dat zij nog met soecken besich waren.

Hoedanich dit eijland tot den handel van geheel India gelegen legt, is onnodig UEd. te vertoonen, zijnde mijns oordeels soodanich dat het niet beter can bedacht worden, en of wel sommige willen sustineeren van Banca ofte andere plaetsen, zoo comt hetselve niet eens in comparatie, om veijlig 't geheele jaer ende alle dagen aff en aen te vaeren, ende om de costelijcke geladen schepen voor alle bedenckelijke disastres te preserveeren; behalven 't sluijten van den pas door de straet Sunda, en de gelegenheijd om de Oosterse costelijcke landen te beschermen, generalijck van sulcken constitutie zijnde, dat de geene die heer van dat eijland zij, door goede politie, macht en vermogen heeft, om van ieder gevreest ende t' zijnen voordeel aengesocht te worden.

Ende of wel God de Heere dit eijland met groote vruchtbaerheid ende alles wat den mensch tot onderhoud deeses tijdelijcken levens van noode zij, gesegend heeft, soo wert hetselve nochtans bewoont van seer boose en ondanckbare menschen, gewisselijck en ongetwijfelt een oud, louter, eijgen en natuerlijck volck, die geen affkomst of gemeenschap met d' aengrensende eijlanden hebben, maer door Godt de Heere aldaer uijt

een geslacht (die ick om haer ongelooffelijcke boosheijd voor eenige Chams kinderen houde) doen voortteelen. Dit blijckt aen hunne spraek, weesen, gedaente, maniere, zeeden en eendrachtige nature, van de aengrensende eijlanden seer verschillende, item aen hun schrift, met geen menschen op den aerdbodem gemeen. Dat het seer oud volck is bewijst meede hunne oude comediën, geschriften, ende 't verhael van veel ouder tijden, dan eenige van de Maleijers, Balijers, Macassaren, Amboijneesen, Molucaenen, Borneoten, Sumbawers, Soloreesen, die alle Maleijsch schrijven; 't welck de Maleijers nu naeuwelijcks over 100 jaeren van de Arabieren en Mahomedanen, gelijck mede hunne godloose secte, geleerd hebben, die door hunne vaert ende frequentatie met de gemelde eijlanders hun 't schrijven ende met een 't gelooff ingeprent hebben; die voor deesen geen van allen hebben connen schrijven, gelijck noch onder honderd Maleijers naeuwelijcks vier gevonden werden die schrijven connen, ende onder d' andere naeuwelijcks twee; daerentegen weeten de Javaenen geen tijd hier van te reeckenen, en cunnen de meeste menichte alle schrijven en lesen.

Deese Javaenen zijn van schoone, gedrongen, musculeuse en frissche gedaenten, ordinair wel 100 vette tegen 10 magere, hebbende doorgaens een schoon ligchaem, geproportioneerd op welgemaeckte beenen, dick van kuijten, en smal van encklauwen versiert; nochtans met een leelijcken cop, bewassen met ongelooflijck schoon hair, soo dat se van achteren gesien zijnde, representeeren een schoone gestalte, maer van voren een plat affzienelijck aengesicht: nochtans den een veel meer als den anderen; van couleur d' arbeijders bruijn geel, ende die van staet en vermoogen redelijck blanck geel. Het vrouwvolck is doorgaens veel schoonder, eer mager als vet, voornaementlijck die in de heerenhuijsen zijn, die ordinair schoon, jae, veel welcke blanck en seer wel besneeden zijn, seer tenger van ligchaem, smal van middel, lang van armen en vingers, die de groote heeren van vermoogen seer wel weeten uijt te cippen, op soodanige plaetsen als een ieder onder zijn gebied vinden can.

De regering over al deese landen en volckeren heeft voor omtrent 80 jaeren als gesegt bestaen in 14 Pangerans, ieder den naem dragende over zijne provintie, ende was deesen present regerende Coninghs groot-

vader genaemt Pangeran Crappia, gelijck mede den laetsten overleden Koninck (eer hem de naem van Sulthan uijt Mecca toegebracht ende vereert was) genaemt geweest zij. Desen Pangeran Crappia gebijnaemt Ingalaga (dat is strijtbare) was den derden Pangeran, die, omtrent 't jaer Christij 1576, de Mohametaensche secte heeft aengenomen: den eersten den Banthammer, den 2den den Cheribonder zijnde; en dewijl zijn geburen nae zijn oordeel hardnecklijck weigerig waeren, met hem dese religie aen te neemen, maeckte sich terstond tot den oorlog gereed, hebbende onder zijn restrict daertoe magt en vermogen, tastende eerst aen de magtigste, volckrijckste ende vruchtbaerste provintiën van alle, genaemt Matâram, die hij in corten tijd overwonnen hebbende, bragt terstond met groote wreedheijd om alle 't Konincklijcke geslacht met hunne dienaers, sonder vrouwen ofte kinderen te spaeren; voerende terstond daermeede in zijn nieuwe aengenomen religie, ende nam zijn residentie in de Matâram, in een nieuw hoff, dat nae hunne wijse daertoe gemaeckt werd, en ick selff nog gesien heb. Na 't veroveren van deese provintie, heeft hij tot het uijteijnde zijns levens geoorloogt, hebbende voor zijn dood noch heer en meester geweest van de provintie Porbaija, Blitar, Salaron en Pamalangh, grensende tegen Cheribon, daer hij groote correspondentie en goede vreede meede onderhield, sulcks oock al stervend aen zijn zoon recommandeerende, quanssuijs omdat den Cheribonder vóór hem 't gelooff hadde aengenoomen ende een heijlige man was. Dese Koninck is gestorven omtrent 1603. Hem succedeerde zijn soon, doenmaels Pangeran Maes genaemt, hoewel hij noch heeden ten dage leeft ende Pangeran Porbaija genaemt werd. Desen Pangeran Maes de tijtels en naem zijns vaders aenvaerd hebbende, volgde terstond mede zijne concepten en wapenen, hoewel de andere provintiën nu meede al zijn religie hadden aengenoomen, behalven alleen de Balambangers, en drong van langer hand, eerst Sourabaija met accoord, naderhand Tuban en Damack met wapenen. Doch Patij, een wel gelegen land ter defentie, heeft hij lang moeten beoorlogen, zijnde deesen Pangeran in zijn hoofdstadt Patij geretireert, die hij met een dicken muer liet beschanssen, met een voornemen deese stadt met het leven te gelijck te verliesen, daer van noch veel liedekens onder de Javaenen gesongen werden, en werd voorseecker gehouden,

dat deese belegeringe wel 150,000 belegerde ende 200,000 belegeraers, alle mans, 't leven gecost heeft. Eijndelijck, omtrent anno 1620, is den Pangeran Crappia affgetoogen in persoon, en, nae veel bloedstorten, verwinner gebleeven van 't geheele landt, excepto Jacatra, Bantham, Cheribon en Balambanghan; omtrent welcke tijt wij meede (t' zijner herten wee) Jacatra innamen. Nae welcke overwinningh den Koninck in de Matâram gekeert zijnde, heeft aldaer beroepen alle de overheerde Koninghen, die noch in 't leeven waeren, versoeckende insgelijcks zijn bondgenoot den Cheribonder sich in persoon ten hove te vervoegen, die (hoewel ongaerne) uijt vreese gecompareerd is; hier stelde een der grooten voor, dat deesen raed beroepen was, om den Koninck een naem, zijn qualiteijt waerdig, te geven, den naem van Pangeran te gering zijnde, als gemeen met andere heeren zijne onderdaenen, en die hier de beste naem bedacht soude verheeven ende verheerlijckt werden. Een der grooten nam seeckeren dach waer, dat den Koninck te voorschijn kwam, ende deede aldaer met groote eerbiedigheijd een oratie over 's Koninghs groote daden, waer over hem toekwam den naem Soesouhounan Ingalaga Matâram, ofte de hoogste off opperste strijdbare Vorst, beteeckenende in de Javaense tael een zeer arroganten eertijtel, als ofte ter wereld geen grooter te vinden was, ende 't woord Matâram niet meer, als dat zijn hoff daer zij. Desen naem hebben alle grooten gepresen, ende den Koninck deselve opgedragen, sich alle onder zijne heerschappij buijgende, die den Koninck met een stilswijgend toeknicken nae hunne wijse aennam; vereerende den naemgever met den tijtel van Râdin Aria Wiera Nâta Pâda, off onder-prince verstandig boven andere; hem daerenboven met landen en volck onder zijn heerschappije begiftigende; en om onderscheid te maecken tusschen de overheerde Koninghen ende den Pangeran van Cheribon, soo gaff hij mede aen den Pangeran Cheribon de naem van Panambâhan Cheribon, dat is in substantie, een heere die men sonder reverentie niet genaecken mach, ende liet denselven nae goed onthael en aengedaen tractement wel vernoegt vertrecken, maer d' andere werden belast bij hem ten hove te verblijven. Zijnde toen noch in 't leven den Pangeran Sorbaija (die ick in de Matâram noch gesien ende gesproocken hebbe), Pangeran Toeban ende de descendenten van alle de andere Pan-

gerans; exepto van Patij en Matâram, wiens geslachten totaliter uijtgeroeijt waeren. Welcke descendenten eenige de eernamen cregen van hunne vaderlijcke affcomst, mitsgaders de incomsten van hun land, soo veel den Koninck hen toeleijde, maer bleeff de regeringe onder des Sousouhounans macht, die tot een preuve van zijn wraeckgierigheijd, eerst de stadt Patij van zijn muren deedde ontblooten, daer van ick de ruijne selver gesien heb, ende sond toen een magtig leger onder seeckeren Tommagon Wiera Goena, om 't eijland Madura te dwingen, dat hem eijndelijck geluckt is, voerende desen Wiera Goena den Pangeran ende alle zijn geslacht naer booven in de Matâram, die nevens d' andere aldaer een plaets is aengeweesen om hun hoff te houden. Omtrent dien tijd, dat soo veel mij hebbe connen informeeren geweest zij anno 1624, hebben de Portugesen van Malacca de Javaenen de cunst geleert van selver buscruijt te maecken, 't welck zij te vooren van de Portugesen moesten coopen ofte voor rijst en andere coopmanschappen ruijlen, hebbende deese Portugesen met eenen aengeboden de Javaenen te helpen om Batavia weder te winnen, daer den Sousouhounan sonderlinge al eenige jaeren toe geinclineert hadde, ende van nu aff voornam, 't selve in 't werck te stellen, daertoe hem de Portugesen (doenmaels noch in macht en haer fleur zijnde) diverse metale stucken hebben vereerd, daer onder twee die ick in de Matâram gemeeten hebbe, niet min dan 15 voeten langh, te weten schietende 16 à 18 ℔ cloots. Behalven dat deese verradersche Portugesen ons seer schendich defameerden voor tovenaers, die met de duijvels omgingen, en andere quaed gebroed van menschen; dat soodanig oock in deeser menschen herten was ingewortelt, dat als den coopman Jan Hermansen, anno 47, aen den presenten Koninck gesonden werd, hij den selven niet heeft moogen sien, maer is hem verthoont een van de grooten, genaemt Radin Aria, als ofte dit den Koninck in persoon was. Want men had den Koninck wijs gemaeckt, dat wij soo behendig, 's Koninghs aenschijn siende, die beeldtenis na 't leeven conden affconterfijten, en dan dat conterfijtsel soodanig tracteeren, als wij begeerden dat den Koninck soude gesteld worden, 't zij in humeur, sieckte, dood en diergelijck het ons behaegde. Doch desen Radin Aria de proeff daervan uijtgestaen hebbende, heeft sich den Sousouhounan

naderhant met der tijt seer familliaer omtrent d' onse bethoont, ende mij selver in persoon dit verhaeld, hoe dat door quade menschen zijn vader ende hij meede een tijdlang geinduceerd geweest zij. Den Sousouhounan nu anno 26 meest vaerdig zijnde, om zijn concept uijt te voeren, heeft in de Matâram een groote affheijning ofte een sterck jatijhouten heck doen maecken, tegen zijn hoff aengrensende, ende aldaer beroepen tot een vergaderingh alle de heeren van 't land, die 't gebied hadden over zijn volck van oorloge, ende dat een ieder zijn macht soude meede brengen; alwaer binnen seer weijnich daegen gecompareert zijn omtrent 900,000 volwassen mannen, de minste gewapend met een pieck, ende een cris ofte gevlamde poock, soodanig mij van de Nederlantsche gevangens eendragtig verhaeld ende versekerd zij; maeckende de Javaenen dit getal wel eens soo groot. De Koninck deede onder dit volck werpen 10 ofte 12,000 Spaense realen te grabbelen, ende seijde dit zijn geheele schat te weesen, begeerende gelijck hij alle zijn rijckdom haer hadde uijtgedeelt, zij imgelijx alle haer krachten ende vermogen moesten inspannen om Batavia uijt der kafirs handen te ontweldigen, kiesende uijt den hoop der grooten seeckeren Tommagon, Bouraxa genaamd, die met 60,000 mannen uijt deesen grooten hoop gekoosen, aennam Batavia te winnen ofte 't leven te verliesen, en gevolgelijck anno 28 voor Batavia 't leger gebracht ende 't leeven verlooren; keerende naauwelijcks 't vierdepart van 't leger weder terug, die meerendeels noch door 's Koninghs last zijn doodgeslaegen, waer men se vond. Den eersten tocht misluckt zijnde, heeft hij terstond zijn voornemen vervolgt, ende andere 80,000, onder eenen Tommagon Singeranou en diverse andere grooten gesonden, die anno 1629 voor Batavia comende, minder als de eerste heeft uijtgeregt, zijnde niet meer dan omtrent 10 à 14,000 die der 't leeven affbrachten. Want de grootste helft door sieckte, honger, 't swaerd, enz. omgecomen zijnde, heeft den Sousouhounan alle de passen doen besetten, met order dat niemand tot zijn vrouw ofte kinderen soude keeren, maer dat men se alle doodslaen soude, soo wel groote als cleijne, dat meerendeels alsoo g' effectueert is; uijtgesondert deesen gemelten hoop van 10 à 14,000, die den Tommagon Singeranou wel gewapend en op hoede bij sich hield; zijnde meerendeels zijn eijgen

volck, hem weleer van den Koninck nae haer wijse t' ondergesteld, ende onder 't restrict van zijn leenlanden bescheijden. Met deese macht treckt hij gecombineert door alle de passen, doodslaende die hem in zijn voornemen beletten wilden, tot in de Mataram ende binnen zijn woonhuijs, ende, sich vertrouwende op de groote gunst des Koninghs, send terstond alle zijn vrouwen, bijwijven en kinderen naer 's Konings hoff, om den Koninck aen te dienen, dat zij daer gesonden waeren om 's Koninghs gramschap aen te boeten; met haer sendende alle de waepenen van hem ende den geheele hoop, die sich onwaerdig kenden Zijne Majesteijt aen te schouwen, maer bleven bij malckanderen om naer 's Koninghs believen geslacht te werden. Dit scheen den tiran te vermorwen en van opset te doen veranderen, daartoe noch meer hielp, dat een van zijn alderschoonste en lieffste wijven desen Tommagon Singeranous dochter was, die al lang voorheen van des vaders voornemen kennisse gehadt hadde, ende ter gelegener tijd den Sousouhounan bewogen, dat hij doch haer vaders huijs wilde genadig zijn. Den Koninck nu inderdaed doen verneemen hebbende, dat sich deesen oversten in een affschutting beslooten, ende selver met alle zijn volck armen en beenen hadde doen binden, verwachtende de dood, liet zijne vrouwen ende kinderen naer huijs keeren ende den oversten zijn macht ende waerdichheijd behouden, hoewel in geen drie jaeren onder 's Koninghs oogen mogt comen; dewelke verstreecken zijnde, heeft hij 't hoff als voorheen gefrequenteerd, ende bevestigde men nu noch meer als vooren, dat wij als tovenaers niet te dwingen waeren, en heeft men van toen aff gedespereert om ooit heer van Batavia te worden. De hoocheijd van den Koninck is niettemin middelerwijl in eertijtelen aengewassen, want de Engelsche van Japara, vervoerende eenige hunner paepen naer Suratte, van waer deselve met Moorsche scheepen naer Mecca, aen 't gepretendeerde heijlige graff des verleijders Mohamet, gevoert zijnde, en hunne gaven offerende, zijn met een Arabier weder behouden te huijs gekeerd, den Koninck in vergelding van zijne oncosten den eernaem brengende van Sulthan Mohamet, gelijk oock om die tijt den Banthammer den naem creeg van Sulthan Abdul. Den Koninck met dese naem ten hoogsten vereerlijckt, prepareert een nieuw gesantschap van over de hondert jonge

edelen, alle der grooten kinders, met zijne geretourneerde paepen vergeseld, om met de Engelsche andermael de reijse te hervatten, ende danckbaer aen 't heijlige graff te wesen. Deesen zijn (gelijk UEd. bekend zij) anno 1642 van d' onse achterhaeld en omtrent Batavia geligt, met alle de buijt, op hope dat den Koninck met restitutie van al den vervoerden schat, heilige paepen en edele kinders soude bewoogen worden onse ellendige gevangens daer te relaxeren, dat echter niet heeft willen vallen, maer heeft 't selve eer een voorbeeld veroorsaeckt van de nature deeser wreede menschen; want den Koninck in plaets van nae deese billijcke en redelijcke conditie te luijsteren, liet terstont alle de gevangens, die onbesneeden ofte nae hun wijse geen vrouwen hadden willen trouwen, seer ellendig cluijsteren, armen en beenen met stocken knevelende, ende den hals needergeboogen bindende, ende 't hooft van hen allen, zijnde den ondercoopman Anthonij Paulo, van den hoop affsepareren, met sodanigen manier van boeijen, dat de duijvels in de helle (nae manier van 't spreeckwoort) geen wreeder soude hebben cunnen practiseeren. Dus gekneveld wert den onnoosele mensch beschuldigd van toverije, die, met brieven door de lucht gevoerd, de Hollanders op Batavia hadden gewaerschouwt, om op deese gesanten te passen; ende ofte wel deese man de reedenen, 't recht, de waerheijd ende alle rechtmatige middelen t' zijner verdading crachtelijck bijstonden, soo bleeff hij toch, in 's Koninghs oordeel, den tovenaer die hun verraden had; die nae lange quellingen veroordeeld werd in seeckere poel geworpen te worden, daer men caijmans ofte crocodillen in voedde, om justitie te executeeren, naer 's Koninghs believen sulcx meriteerende; ende dewijl 't Godt de Heere belieft hierin speciael een groot miraeckel te bewijsen, is 't ten hoeghsten noodich zijnen heerlijcken name ende mogendheijd daer over te loven en deese saecke niet te verbergen, maer UEd., jae de gansche wereld, sulcx te vertoonen, omdat oock de deugd en godvruchtigheijd van deesen ondercoopman wel verdiend de saecke wat hooger op te halen.

Deesen ondercoopman was gevangen in 't jaer 1631, ten tijde den ouden ontfanger Maseijck zaliger van den Gouverneur-Generael gecommitteert was, om den vreede te sluijten; die geslooten zijnde, ende hun geschenck weg hebbende, zijn d'onse onbecommert, op 't volckerenrecht

vertrouwende, naer land gevaeren. Echter gemelde Maseijck, daer 't verraed meest op aengelegd was, kwam (als die hunnen aerd wel kende) nooijt aen land, maer sond telckens deesen Anthonij Paulo, een godvreesende, actijff ende seer verstandige borst, professie doende in onse ware gereformeerde religie; dewelcke ten laesten met noch 25 andere aengehouden ende seer verraderlijck naer de Mataram gevoerd wierden, daertoe 't volck van 't verongeluckte schip *Schiedam* ende andere al gevangen saten, latende den Koninck dit onderscheijd, dat deese vrij door de stadt mogten loopen, om hun cost te soecken, hun noemende zijn eijgen gevangens, daer d' andere als oorlogsgevangens onder meesters verdeeld, swaer werck moesten doen. Deesen Anthonij Paulo, siende dat eenige van de voorige wijven hadden ende 't Moorschdom uijt dwangh toegevallen waeren, creeg daeraff een groote affschrick, ende om daerin met wijsheijd ende courragie te voorsien, deed sich van zijne 25 meedegevangen erkennen voor hun hoofd en leermeester, sich met hun tot alle arbeijd om de cost te winnen als d' ijverigste inspannende, maer des avonds, 's morgens en sondags, als hun tuchtmeester, predicant ende vertrooster, somwijlen die 't verdiende sonder simulatie doende straffen, naer eijsch van saecken met snelle rottang slaegen, voerende selver soo godsaligen leeven, dat hij in corten van alle de gevangens hartelijck bemind was, die enckel begeerden, dat hij niet soude wercken, waertoe hij nooijt te brengen was. Zijn behendig verstand deed hem vóór alle andere de Javaensche costumen, han leesen, schrijven en andere noodwendigheden, soo wel leeren, dat hij in corten tijd booven de Javaenen selfs uijtmuntte om harten te winnen tot zijn persoon, waerdoor hij onder de Javaenen seer geëerd ende gepresen was, soo dat iemand der zijnen iets misdoende, zij bij hem kwamen claegen, daer hij altoos 't recht nae zijn uijtterste vermogen voldeedt, emploijeerende altoos zijn geoptineerde gunst tot voordeel van zijn meedegevangenen, sonder onderscheijd van de gevangene van oorloge ofte zijne onwettige. Soo dat hij genoegsaem als hun capiteijn, van de Javaenen in groot aansien gehouden werd, ter tijd toe dat hij, als gesegd, door 's Koninghs bevel, volgens gebruijck, aen den oever tot de middel toe in 't waeter gestelt zij, om van de onbarmhartige crocodillen verslonden te werden, die tegens natuer, in 't

aensien van onse gevangens en duijsende Javaenen, aen 't ligchaem kwamen ruijcken, ende doocken terstond weder weg. Dit duerde aldus drie geheele etmaelen. Middelerwijl gaff men deese beesten niet te eeten, ende sat den ellendigen, God biddende hij wilde doch de beesten de mont openen ende cracht geven hem te verslinden; maer 't schijnt dat het den Heere niet belieffde. 't Welck eijndelijck den Koninck aengedraegen zijnde, seijde deesen onmenschelijcke barbaer, datter geen claerder bewijs van zijn toverije conde blijcken, belaste derhalven; capt hem aen stucken en smijt de stucken in 't waeter, en siet hoe zij hem sullen opslocken. Dat terstond volbracht zijnde, bleeven de stucken bovendrijven, sonder datter ooijt een der caijmans nae taelde, die als rasende van honger malcanderen dreijgden aen te tasten, ende 't gevecht al begonnen. 't Welck den Koninck andermael aengebracht wesende, heeft God de Heere hem gedwongen te seggen, de man was onschuldich, 'k heb hem in mijne toorn doen dooden, gaet, begraeft hem en steld zijn onschuld daer bij. Daermede de stucken in een kist gelegd zijnde, zijn deselve begraven, ende stelde men een viercant heckjen om 't graff, ende een dack daer over, zijnde een eere die ordinair de omgebrachte genieten, daer aff den tiran naemaels rouw crijgt. 'k Hebbe dit heckjen gesien en is mij dese historie eendrachtig van de Nederlantsche gevangenen ende verscheijde Javanen, groote heeren zijnde, verhaelt, die met uijtnemende verwondering daer van noch dagelijcks spreecken, dat dan bij gevolge waerdich geacht hebbe tot loff deses mans UEd. hierin te voegen.

Hoewel dit berouw in menschen, daer schaduwe van redelijckheijd bij zij, den tiran had behooren te bewegen tot relaxatie der gevangens, zijnde hem noch aengepresenteert, dat wij met onse scheepen deese graffbesoeckers wilden overvoeren, soo heeft nochtans de wraecksucht tot de onse grooter geweest, als de affectie tot zijn religie, volck ende geld; latende de zijne op Batavia gevangen blijven, sonder ooijt daer nae te taelen, tot zijne sterffdach toe, die geweest is anno 1645, latende van 2 volwassen soonen, den jonghsten tot zijnen successeur, bij hem als den bekwaemsten daertoe opgetoogen, oud toenmaels omtrent 26 jaeren. Dese successie geschiedde gedurende des vaders sieckte, die voor oproer

onder de gebroeders en hun oom, zijn eijgen oudsten broeder Pangeran Porbaija, vresende, liet alle de voornaemste grooten, daer onder eenen Pangeran en seeckeren Tommagon Wiera Goena wel de voornaemsten waeren, bij sich ontbieden, insgelijcks mede zijn broeder Pangeran Porbaija, en liet de keuse over dese zijnen soon goedvinden, en hield hun alle eenige dagen binnen 't hoff. Middelerwijl waren alle passen met crijgsvolck beset, ende de meeste macht onder Wiera Goena in de wapenen, die alle 't geschut ende wapenhuijs voor den nieuwen Koninck verseeckerd hield. Den Koninck overleeden zijnde, verthoonde sich den nieuwen terstond met des vaders lijffwacht ter ordinaire audientie, daer hem van alle de grooten met slaeffsche dienstbaerheijd geluck gebooden werd, met den naem van Sousouhounan Ingalaga Mataram. Zijn oom Pangeran Porbaija droeg hem terstond zijn geslacht van kinderen en kindskinderen op, als zijne dienaeren, die hij, hem als van 't naeste bloed op 't hoogste recommandeerde; insgelijcks versocht hij, dat hij doch zijn ouder broeder niet verwerpen wilde, ende exempel aen zijn vader neemen, die jonger als hij zijnde, nochtans hem altoos hartelijck bemind ende verheeven had. De broeder, die absent was, werd geroepen, die hij sulcx beloofde, hem versoeckende hij wilde hun ooms voetstappen volgen, die hoewel ouder van jaeren nochtans hun vader booven andere geëerd ende tot een goed raedsman verstreckt had. Hierop kwaemen alle de grooten, geen uijtgesonderd, des Coninghs groote teen al cruijpende cussen, die gecust zijnde over hun voorhoofd streijckende, met een groote eerbiedicheijd; maer en begeerde den Koninck sulcx van zijn oom noch broeder niet te gedoogen, te gemoet siende apparent zij daer niet toe gesind waeren. Den Koninck deed hierop naer hunne wijse een aenspraeck tot des vaders oude raedsheeren, die hij boven andere wilde in waerde houden enz., voornaementlijck verhefte hij terstond Wiera Goena (die hij nochtans als de dood haette) ende eenige andere des vaders gunstelingen, daerdoor hij in corten tijt gevest zijnde, werden de passen alle weder open gesteld, de vader begraven met ceremoniën te lang UEd. op te houden. Deesen Koninck, uijt doorluchtiger vrouw gebooren als zijn broeder, was bij de gevangene Nederlanders als een opgaende sonne ende d' uijtwendigste hoop om van hun ellende eens ontslagen te wer-

den, van zijn kindsbeenen aen seer geëeert; die 6, 7, 8, 9 jaeren oud zijnde, van hun werd versorgt met Hollands speeltuijch, bij hun nooijt gesien, als vliegers, tollen en diergelijcke, ende seer woest en robust van aerd zijnde, liep met een gesleep van zijn oppassers 't geheele land door, en omdat de Hollanders hem behaegden, nam veeltijds hun mede om tegens zijn volck te worstelen, daer hij groot vermaeck in had. Ende nu tot 14 à 15 jaeren gecomen zijnde, was crachtig geneijgt tot vrouwen, ende door kindse familiaertheijd kwam dickmael d' onse verhaelen, wat hij al uijtgerecht had. d' Onse door 't voorsigtig bestier van den voormelten Anthonij Paulo deese familiaerheid als een costelijcken schat in waerden houdende, en zijn curieusheijd tot groote paerden en diergelijcke siende, presen hem op 't hoogste aen, de vreede met d' Hollanders; immers baden hem soo lange, dat hij soude hun alle vrijlaeten en vreede maecken, enz. Dese beloften onderhielden d' onse gedurich in zijn gedachte, tot dat hij nu Koninck geworden zijnde, drie van zijn liefste ..... die hij ooijt onder de Hollanders meest bemind had, deede roepen ende hun aenseggen, gaet een van u drieën naer Batavia ende segt uwen Generael dat hij volck send om met mij vreede te maecken, maer past op mij niet achter te blijven ofte te bedriegen. Daerop dan de vreede gevolgd zij, soodanig UEd. bekend zij. Deesen Koninck is die present noch regeert, ende waeraen ick vijff maelen gecommitteert geweest ben, om de vreede te carressceren ende aen te houden, een man, mijns oordeels, die 't met ons tot noch redelijck wel gemeent heeft, en die oorsaeck zij, alleen door zijn enckele kenniese aen onse gevangens, dat wij nu voor geen tovenaers meer getaxeert zijn, maer niettemin nae der wolven aerd, alsoo weijnig te vertrouwen als zijn vader. Met zijn thienjaerige regeringe alreede betoont hebbende, dat hij denselven in verstand en beleijt van staetssaecken vrij verre overtreft, ende sulcx metterdaet betoont in 't gebieden, dat niemant zijner onderdaenen mach buijtenslants vaeren, maer begeert dat een ijder van buijten zijn land sal comen soecken; wel wetende 't selver de spijsekamer van Batavia ten principalen te wesen, daer door hij dan alles wat d' onse aenbrengen aen sich treckt, sonder dat ijmand der onderdaenen een stuijver mach handelen. Ende om 't geld derselver in sijn casse te trecken, had

hij eerst 't hoofdgeld op alle de huijsgesinnen gesteld, die over 't gansche land beschreeven, geteld ende onder heeren verdeelt zijn, op ijder een reael van 8ten des jaers. Die nu niet hebbende (als genoegsaem waerachtich zij, datter soo veel realen in 't geheele land niet geweest hebben) moeten ijder huijsgesin opbrengen 10 groote bossen padij, die op alle dorpen aen 's Koninghs ontfangers gelevert werden, ende tot rijst gestampt, ende nae de zeehavens op ijder Gouvernement verdeeld; sonder dat buijten deese aen ons ofte andere eenige rijst mach gelevert worden, daer voor dan de comptanten, ofte wat het zij, aen 's Koninghs tresoriers gelevert ende naer zijn hoff opgebracht werden. 'k Heb mij eens verstout den Koninck aen te raden, dat hij behoorde zijn onderdaenen te laten varen om rijck te worden, ende dat hij dan van hun conde treccken grooter gerechtichheeden, ende zijn land metter tijd soude rijck werden; doch creeg tot antwoord: mijn volck heefft als ghijlieden niets eijgen, maer alle 't hunne comt mij toe, ende sonder strenge regering soude ick geen dag Koninck zijn. Hoe streng desen barbaer zij, gelieve UEd. daer uijt te oordeelen, dat present buijten Pangeran Porbaija ende den voorgemelde Tommagon Singeranou, niemand van zijn vaders oude Raetsheeren en grooten leeft, maer zijn alle, wel tot 1000 in 't getal, daer onder mede zijn broeder ende Wiera Goena, omgebracht; behalven noch wel 2000 paepen, daer hij suspitie op hadde, dat se met zijn broeder t' samen spanden, ende niet min als 18 à 20,000 vrouwen, kinderen ende dienaers deeser grooten, alle door beuls handen omgebracht, hoewel eenige, met schijn van recht, door seer behendige en openbare middelen, te lang UEd. met die materie op te houden.

Hier voor werd UEd. toegeseijt eene aparte beschrijvinge van 't Koninckrijck Jaccatra, maer dewijl het apparent zij, dat ick daertoe beeter occasie sal becomen, om 't selve pertinenter te doen, ende sulcx nu niet volcomen can geschieden, gelieve haer Ed. met de caerten daer van overgelevert, soo lange te genoegen, tot dat de tijt beter gelegentheijd verschaffen sal. Waermede deesen sluijtende, wenschen UEd. particulier, ende alle de loffelijcke regenten van d' importante Oostindische Compe. des Heeren zeegen, die UEd. overschaduwe met wijsheid, tot uijtvoeringe van haer ampt. Amen.

Amsterdam, adij 25 Maart, 1656. (*get.*) R. V. GOENS.

VERBETERING.

Op bl. 204, staat tweemaal de naam MERKUS. Wij ontvangen de vriendelijke teregtwijzing dat dit ELLINGHUIJSEN zijn moet.

